

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

*Στό βάθος του δρόμου,
Μάαστριχτ*

Σεπτέμβριος 1992 • τεύχος 119 • δρχ. 500

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση
Κέκροπος 2, 10558
τηλ. 3239645

	5	Μετά-Μάαστριχτ δίλημμα
Γιώργου Μαργαρίτη	6	Είμαστε κι εμείς αισιόδοξοι
Λάκη Δεδουσόπουλου	7	Μετά-καλοκαιρινό πανεπιστήμιο
Βασίλη Ζουναλή	9	Γιά τήν άφώρτη αΐσθηση τῆς ματαιοπονίας
Γιώργου Μαργαρίτη	10	Ή μεγάλος ὕπνος
	12	Στιγμιαία κι αὐθόρμητα
Μάκη Καβουριάρη	14	Περί Εὐρώπης μυθεύματα
Άντρεά Πανταζόπουλου	16	Γερμανία: ἡ κραυγή τοῦ βατράχου
Άντρεά Πανταζόπουλου	18	Γαλλία: ἡ παθητική ἐπανάσταση
Άγγελου Ἐλεφάντη	22	Ήδοιοπορικό σπὴν Ἄλβανία
Δόμνας Παστουρματζῆ	28	Οἱ πρωτοπόροι τῆς ἀμερικανικῆς στέπας: ἡ πραγματικότητα πίσω ἀπό τό μῦθο
Άγγελου Ἐλεφάντη	36	Άπό τήν «Ἐκθεση ἰδεῶν» στούς κουλτουριάρηδες
Δημήτρη Κυρτάτα	46	Μιά συζήτηση μέ τόν Πῶλ Κάρτλεττ γιά τά δυόμισι χιλιάδες χρόνια τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς δημοκρατίας
	47	Άπό τίς τελευταῖες ἐκδόσεις
Κώστα Μάνη	48	Γιά τό βιβλίο τοῦ Ἰβο Ἄντριτς, «Εἶναι ἓνα γεφύρι στό Δρίνο»
Χρήστου Παπαγεωργίου	52	Γιά τό βιβλίο τοῦ Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου, «Υπό ξέννη σημαία»
Λέανδρου Πολενάκη	53	Ή Πιραντέλλο σίς ρίζες
Γιώργου Μαργαρίτη	58	Γιά τό βιβλίο τοῦ Α. Παπαπαναγιώτου, «Τό βαλκανικό ζήτημα καί τό βαλκανικό κομμουνιστικό κίνημα 1918-1939»
Άρσιτεῖδη Μπαλτά	60	Γιά τό βιβλίο τοῦ F. Nietzsche, «Μαθήματα γιά τήν παιδεία»
Γιώργη Πελαντάκη	64	Ή Νίκος Κούνδουρος μιλάει γιά τήν «Μπαλάντα ἑνός δαιμονισμένου»

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσοπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Γιάννα Κατσιαμπουρα, Διονύσης Καγάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κινητή, Παῦλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταῦρος Λιβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Άρσιτεῖδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ Μπουκαλας, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Άντρεάς Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπακη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσιινόρεμα

ΕΚΔΟΤΗΣ: Άγγελος Ἐλεφάντης. **ΕΚΤΥΠΩΣΗ:** Θανάσης Γκόνης, Χαρ. Τρικούπη 18, τηλ. 3620383
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Νίκας, Άγ. Σοφίας & Καλλιπόλεως 53-55, τηλ. 7653483. **ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ – ΜΟΝΤΑΖ:** Τάσος Εὔσταθίου. **ΦΩΤΟΣΥΝΘΕΣΗ:** Γεωργία Μπαρούδου, Άλίκη Πελεκάνου. **ΔΙΟΡΘΩΣΗ – ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:** Γιάννα Κατσιαμπούρα.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ἐτήσια (12 τεύχη) 5.000 δρχ., ἑξαμηνιαία (6 τεύχη) 2.500 δρχ., φοιτητική (12 τεύχη) 3.000 δρχ. **ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:** Εὐρώπης, ἐτήσια (12 τεύχη) 6.000 δρχ., Εὐρώπης ἑξαμηνιαία (6 τεύχη) 3.000 δρχ., ΗΠΑ, Καναδά, Αὐστραλίας (12 τεύχη) 7.000 δρχ.

Σεπτέμβριος 1992 • τεύχος 119 • δρχ. 500

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 3

Τό μετά-Μάαστριχτ δίλημμα

Τά δύο δημοψηφίσματα για τήν επικύρωση τῶν συμφωνιῶν τοῦ Μάαστριχτ, στή Δαβία καί τή Γαλλία, διαμεύδοντας περίτρανα τήν αἰσιοδοξία τῶν ἐμπνευστῶν τους, δηλαδή τοῦ συνόλου σχεδόν τῶν πολιτικῶν τάξεων τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, ἔδειξαν ὅτι ὅπου ὑπάρχει ἔστω καί ὑποτυπώδης διάλογος κράτους — πολιτῶν, ὅπου οἱ πολῖτες καλοῦνται νά πούν τή γνώμη τους καί νά προβάλλουν τή δική τους θέση, ἐκείνη ἡ ὁμοφωνία βουλήσεων καί ὀραματισμῶν τῶν πολιτικῶν τάξεων ἐξαφανίζεται καί ἡ κοινωνία τῶν πολιτῶν ἀποδεικνύεται διχασμένη. Καί ναί μέν ἡ Εὐρώπη δέν ἔγινε μπάχαλο, πού δά γινόταν ἂν οἱ Γάλλοι γύφιζαν «ὄχι», οὔτε ὅμως σώθηκε τώρα πού μερικές χιλιάδες γηφοφόρων παραπάνω γύφισαν «ναί». Τό λιγότερο πού δά μπορούσε νά πει κανείς εἶναι ὅτι τίς εὐρωπαϊκές κοινωνίες διαπερνᾶ ἕνα αἶσθημα ἀμφιθυμίας, ὅτι στίς τάσεις πρὸς τήν ἐνοποίηση ἀντιτάσσονται καί ἰσοδύναμες ἀντιστάσεις, ὅτι τή σιγουριά τῶν ἐθνικῶν κυβερνήσεων καί τῶν τεχνοκρατῶν τῶν Βρυξελλῶν ἀκυρώνει ἡ ἀβεβαιότητα καί ἡ ἀνασφάλεια τοῦ μισοῦ τουλάχιστον πληθυσμοῦ τῆς Εὐρώπης. Ἡ διλημματική διατύπωση τῶν πολιτικῶν προβλημάτων, ὁ ἐκβιασμός τῶν συνειδήσεων ν' ἀπαντήσουν ἐδῶ καί τώρα μ' ἕνα ναί ἢ μέ ἕνα ὄχι, ἕνα εἶδος ὑποκλοπῆς τελικά τῆς συναίνεσης, θρῖσκονται στή ρίζα αὐτῆς τῆς ἀμφιθυμίας. Εἶναι τό ἴδιο τό δίλημμα, πού δημιουργεῖ γευδεῖς διαχωριστικές γραμμές, διχασμούς καί ἀλληλοακυρώσεις.

Διότι, ἂν τό καλοεξετάσει κανείς, πολλοί ἀπ' αὐτούς πού γηφίζουν «ναί» δέν τό ἐνοοῦν μέ τούς ὅρους τοῦ Μάαστριχτ. Ἀλλά καί οἱ πλεῖστοι τῶν ὄσων γηφίζουν «ὄχι» δέν εἶναι ἐναντίον τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνοποίησης. Καί οἱ μέν καί οἱ δέ ἐκβιάζονται ν' ἀπορίψουν καί ν' ἀποδεχθῶν ἰδέες καί προοπτικές πού δέν εἶναι δικές τους. Συμβαίνει ὅμως, καί στή Γαλλία φάνηκε καθαρά, τό «ὄχι», ἐνῶ συμπίπτει κοινωνικά μέ τό χάρτη τῆς ἀνεργίας, τῆς ἀποθιομηχάνισης, τῶν νεότερων ἡλικιῶν, τῶν ἀγροτῶν καί τῶν ἐργατικῶν κέντρων, νά χρωματίζεται ἀπό τά συνθήματα τοῦ πασειστῶν, τοῦ ἐθνικισμοῦ, τῆς ξενοφοβίας, τοῦ ρασιسمοῦ. Συμβαίνει ἐπίσης τό «ναί», ἐνῶ κοινωνικά ἀγκαλιάζει μεγάλες ἡλικίες, τεχνοκράτες, τήν πνευματική ἐργασία, τόν κόσμο πού βγαίνει κερδισμένος ἀπό τήν καπιταλιστική ἀνασυγκρότηση, τόν κόσμο τῆς ἐπιτυχίας, νά συνυπάρχει μέ ἀριστερούς, οἰκολόγους, σοσιαλιστές, δημοκράτες.

Στή σημερινή συγκυρία ὡστόσο, πού τήν διαμορφώνουν ὄχι μόνο εὐρωπαϊκές οικονομικές πραγματικότητες καί εὐρωπαϊκές ἰδεολογικές τάσεις ἀλλά καί τό βάρος τῶν ἐκατομμυρίων πεινασμένων τοῦ Τρίτου Κόσμου πού συρρέουν πρὸς τήν Εὐρώπη, καί ἡ ἄνοδος τοῦ νεοφασισμού καί ἡ κατάρρευση τῶν κοινωνιῶν τοῦ ὑπαρκτοῦ καί ἡ ἡγεμονική ἐπιτήρηση τῶν ΗΠΑ, ἀναδεικνύονται δύο δρόμοι: ἀπό τή μιά ὁ δρόμος τοῦ νεοφασισμού μέ τά ἀναγκαῖα συμπληρώματά του, τόν ἐθνικισμό καί τόν ρασισμό, ἀπό τήν ἄλλη ἡ γερμανική ἡγεμονία, οἱ δύο ταχύτητες (ὁ δρόμος τοῦ καπιταλισμοῦ).

Πρίν λίγα χρόνια γινόταν λόγος γιά τόν «τρίτο δρόμο». Αὐτός δέν ὑπάρχει πιά γιατί οἱ ἐκφραστές του ταυτίστηκαν μέ τόν σοσιαλκρατισμό τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἐτσι ποτέ ἄλλοτε δέν ἦταν ἐντονότερη ἡ διάσταση τῆς «κοινωνικῆς» καί τῆς πολιτικῆς Ἀριστερᾶς. Γι' αὐτό καί ποτέ ἄλλοτε ἡ «κοινωνική» Ἀριστερά δέν ἦταν, μεταπολεμικά τουλάχιστο, τόσο ἐκδετη στή σαγήνη τοῦ νεοφασισμού καί τοῦ περιδεοῦς ἀρχαϊσμοῦ.

Νά λοιπόν, ὕστερα ἀπό τόσα, τό νέο δίλημμα: ἡ καπιταλισμός ἡ νεοφασισμός. Νά καί τό νέο ὄραμα: νά ξαναγίνουμε ἀντιφασίστες ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ Κόλ καί τοῦ γαλλογερμανικοῦ ἄξονα, ἄλλως οἱ Λεπέν ἐνεδρεοῦν. Ἴσως, τώρα, κάπως καθαρότερα μπορούμε νά ἀναλογισθοῦμε ὅτι ἐκεῖνες οἱ φαρδιές λεωφόροι τῆς ἱστορίας, ἐν ὀνόματι τῶν ὀποίων αὐτομόλησε ἡ εὐρωπαϊκή Ἀριστερά, δέν ἦταν παρά τό μονοπάτι πού μᾶς ὡδήγησε στά νέα καυδιανά δίκρανα. Ἄν πράγματι τό συνειδητοποιήσουμε, τό κέρδος δέν δά εἶναι λίγο. Ἐτσι κι ἀλλιῶς εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά περπατήσουμε. Καλό δά εἶναι νά ξέρουμε πού πᾶμε καί πού μᾶς πᾶνε.

Φίλοι συνδρομητές,

Ἄνανεῶστε τίς συνδρομές σας. Ὅπως γράγαμε καί στό προηγούμενο τεῦχος, πάνω ἀπό 300 συνδρομές δέν ἔχουν ἀνανεωθεῖ, ὑπάρχουν πολλές πού ἔχουν λήξει ἐδῶ καί μῆνες. Τουλάχιστον εἰδοποιήστε μας νά σταματήσουμε τήν ἀποστολή τοῦ περιοδικοῦ, γιατί ἀκόμη καί τά γραμματόσημα κοστίζουν.

Ο τεράστιος πιγκουίνος! Πού μᾶς κυβερνᾶ εἶναι φύσει αἰσιόδοξος. Δέν παύει νά μᾶς τό ἐπαναλαμβάνει σέ ὅλες του τίς δραματικές δηλώσεις. Ἐπιμένει σταθερός, παρά τό γεγονός ὅτι ὅσα προβλέπει, σχεδιάζει, προγραμματίζει καί ἀνακοινώνει διαφεύδονται καί καταρρέουν κατά κανόνα μερικά εἰκοσιτετράωρα ἀργότερα. Φτιάχνει κλίμα — ὅπως λένε καί οἱ εἰδικοί στήν «ἐπεξεργασία» τῆς κοινῆς γνώμης— μέ τόν βιομηχανοποιημένο τρόπο του: ἐκεῖνο πού κάνει τίς ἀεροσυνόδους νά ἀνακοινώνουν χαμογελαστά στούς ἐπιβάτες ὅτι καί οἱ τέσσερις μηχανές τοῦ σκάφους χάλασαν καί ὅτι τό ἄμεσο μέλλον προδιαγράφεται προβληματικό...

Ὁ χαμογελαστός πιγκουίνος πιστεύει ὅτι τό φαραωνικό του «Κά» εἶναι ἀλάνθαστο καί ὅτι, ὡς δεύτερη Θάτσερ —λίγο πιό μικρή—, θά τρέφει σέ ἄτακτη φυγή συντεχνίες καί συνδικαλιστές, θά ἐξανδραποδίσει μισθωτούς, συνταξιούχους καί ἀσφαλισμένους, θά ἐξευτελίσει ἀμοιβές καί ὄρους ζωῆς, ἀνθρώπινες ἀξιοπρέπειες καί «δικαιώματα». Πιστεύει ὅτι ἀπάνω στά ἀνθρώπινα ἐρείπια καί στόν λεηλατημένο δημόσιο πλοῦτο θά γεννηθοῦν ἐταιρεῖες τύπου Χόγκ Κόγκ, ἐπιχειρηματίες δυναμικοί τύπου Κορέας, χρηματιστές τύπου Φορμόζας καί ὅτι θά βασιλέψουν στηρίζοντας ἑαυτούς καί πιγκουίνους, νῦν καί αἰεὶ καί εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων... " Ἄσε δέ πού μπορεῖ νά ἔρθουν καί Ἰάπωνες, ὅπως ἐκεῖνοι πού ἔκρυψαν μιά Χόντα μέσα σέ καθεμιά πολύ ἐγγλέζικη Ρόβερ.

Ἐκεῖνο πού μᾶς κάνει ἐμᾶς αἰσιόδοξους εἶναι τό ποιόν τῆς οικονομικῆς βίας τῆς πρωθυπουργικῆς αἰσιοδοξίας. Ἡ σιδηρά κυρία τῆς Ἀλβιόνος ὄλο καί κάτι ἀξιόλογο εἶχε νά ἐκποιήσει, ὄλο καί κάποιον κύρος ἔβρισκε νά ἐπικαλεστεῖ. Εἶχε δέ ἐπιπλέον καί τόν Θεό μαζί της — αὐτό ἔλειψε! Στίς μέρες τῆς τῆς πετρέλαια τῆς Βόρειας Θάλασσας ἀνάβλυζαν χρυσοφόρα, πράγμα πού χρηματοδότησε πλούσια τήν ἐκστρατεία κατά τῶν ἐργαζομένων καί τῶν φτωχῶν. " Ἐτσι ἡ νίκη ἦταν ἀπόλυτη καί ἡ ἐξαθλίωση τῶν μὴ κεφαλαιούχων ἔκανε τήν Ἀγγλία παράδειγμα πρὸς μίμηση σ' ὀλόκληρο τόν καπιταλιστικό κόσμον.

Ὁ ἐδῶ μαθητὴς τῆς ἤδη πούλησε ὅ,τι εἶχε νά πουλήσει. Γιά μερικά — ὅπως τὰ τιμμένα — πληρώθηκε,

Εἴμαστε κι ἐμεῖς αἰσιόδοξοι...

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

γιά ἄλλα — ὅπως οἱ ἀστικές συγκοινωνίες — πλήρωσε καί θά πληρώνει αὐτούς πού εἶχαν τήν εὐγενή καλοσύνη νά ἰδιοποιηθοῦν τήν δημόσια περιουσία. Χονδρικά, ἔσοδα καί ἐξοδα βρέθηκαν στά ἴδια ἐνῶ ὁ πλήρης ἐξανδραποδισμός τῶν ἐργαζομένων δέν ἔχει συντελεστεῖ ἀκόμα, οἱ Ἰάπωνες ἀργοῦν καί ὁ Πρίνος στέρεψε.

Μένει μία μόνη προσδοκία. Τό ἐξ οὐρανοῦ μάννα πού στίς μέρες μας λέγεται «πακέτο Ντελόρ, ἀρ. 2». Κοινωνική βοήθεια δηλαδή, ἀλληλεγγύη πρὸς τοὺς ἀναξιοπαθόντας καί τὰ παρόμοια. Ἡ ἐθνικὴ παράδοση μέ ἄλλα λόγια, ἡ ἐλεημοσύνη στόν περιούσιο λαό. Αὐτά τὰ βοηθήματα θά βάλουν μπρὸς τὰ μεγάλα ἔργα, δρόμους, ἀεροδρόμια, χρηματιστήρια, φάξ, ὅ,τι δηλαδή χρειάζονται οἱ Ἰάπωνες γιά νά ῥθουν ἢ γιά νά γίνουν μερικοί δικοὶ μας Ἰάπωνες.

Ἐνῶ ὅμως τὰ πετρέλαια τῆς Θάτσερ ἦταν χειροπιαστά, τό ἐξ οὐρανοῦ μάννα ἔχει ὅλες τίς ἀβεβαιότητες τοῦ θαύματος. Δέν ἀρκεῖ ἡ τυφλὴ πίστη, χρειάζεται καί ὁ Θεός νά ῥθαι στά κέφια του. " Ὄταν δέ ὁ τελευταῖος ἔχει μπλέξει μέ τίς ἰσοτιμίες τῶν νομισμάτων του, μέ τήν ἀνεργία καί τήν κοινωνικὴ ἀνισότητα, μέ τὴ σοβιετικὴ κληρονομία καί διαδοχὴ, μέ τοὺς νεοναζί καί τ' ἄλλα ὑποπροϊόντα τοῦ χάους, πῶς νά σέ βοηθήσει μέ τὰ θαύματά του. Καί πῶς ἐσύ ὁ φτωχὸς νά φέρεις σέ αἴσιο πέρας τόν πόλεμον ἐναντία στόν ἐργαζόμενο λαό σου χωρὶς τὴ συνδρομὴ του. Εἶναι δέ καί ἀργά γιά νά ψάξει κανεὶς πιό προσεκτικὰ γιά πετρέλαια στό βυθὸ τοῦ Αἰγαίου.

Κι ἔτσι λοιπὸν ταξιδεύει στό ἀγνωστο ὁ τεράστιος πιγκουίνος. Προσμένοντας — ὅπως ὄλοι μας — κάποιον θαῦμα. Καί ἐνῶ ἐμεῖς οἱ πολλοὶ μποροῦμε στό κάτω κάτω νά συναντήσουμε τό θαῦμα μας στά ΛΟΤΤΟ, ΠΡΟΤΟ, ΠΡΟΠΟ, ΛΑΓΚΟ καί ὅλα τὰ διαθέσιμα θαυματουργά, στόν καημένο μας τόν κυβερνήτη τί μένει;

Πῶς λοιπὸν νά μὴν εἴμαστε αἰσιόδοξοι καί ἐμεῖς ἀντικρίζοντας τό εὐτυχισμένο χαμόγελο ἑνὸς συνανθρώπου πού χτύπησε τόσο βάνουσα ἢ μὴ ἀνιστόρητη ἱστορία;

1. Δανεῖζομαι τὴν ἐκφραση ἀπὸ τὴν Καθημερινή. Συγγνώμη, ἀλλὰ μοῦ φάνηκε πολὺ πετυχημένη.

Καλοκαίρι ἴσον νεκρός χρόνος, ὄχι ὅμως καί τό καλοκαίρι τοῦ 1992 γιά τήν κυβέρνησι καί τήν ἐθνική μας ἀντιπροσωπεία. Αὐτό τό καλοκαίρι ἔχει ἄλλο λόγο γιά νά μείνει ἀξέχαστο, πολύ

διαφορετικό ἀπό τήν καλοκαιρινή ραστώνη. Σέ χρόνο ρεκόρ καταρτίσθηκαν, ὑποβλήθηκαν καί ψηφίστηκαν πλείστοι νόμοι καί ἀάμπολλες τροποποιήσεις νόμων πού ἡ σοβαρότητά τους ὡς πρὸς τίς ἐπιπτώσεις τους εἶναι ἀναλογικά ἀντίστροφη πρὸς τή σπουδή ὡς πρὸς τήν ταχύτητα υἰοθέτησής τους ἀλλά καί τήν ἐπιμέλεια τοῦ περιεχομένου τους. Ἡ κυβέρνηση ἀποφάσισε τήν ταχύρρυθμο ἀνάπλαση τῆς κοινωνίας πού ἐκπροσωπεῖ, τουλάχιστον θεωρητικά, κρίνοντας ὅτι ἡ τελευταία εὐρίσκειται σέ πλήρη δυσαρμονία πρὸς τό ἰδεῶδες τῆς κοινωνίας πού ἔχει αὐτή κατά νοῦ.

Ἀπό τό ἀναμορφωτικό ἔργο δέν παραμελήθηκε, βεβαίως, καί ἡ πανεπιστημιακή ἐκπαίδευση. Μετά κυοφορία ἀρχετῶν ἐτῶν — ἀφοῦ ἡ τροποποίηση τοῦ «ριζοσπαστικοῦ» 1268/82 ἄρχισε σχεδόν πρὶν ἀπό τήν ἐφαρμογή του — ἡ πανεπιστημιακή κοινότητα ἀπέκτησε θεσμικό πλαίσιο ἱκανό νά δημιουργήσῃ τό πανεπιστήμιο τοῦ 21ου αἰῶνα, κατά τήν εἰσηγητική, τουλάχιστον, ἐκθεση. "Ἄς μοῦ ἐπιτρέψῃ ὁ σεβαστός ὑπουργός Παιδείας νά διατυπώσω ἕνα ἀφορισμό. "Ἄν τό πανεπιστήμιο τοῦ 21ου αἰῶνα ἔχει τήν παραμικρή σχέση μέ τόν ψηφισθέντα νόμο, τότε τό μέλλον τοῦ πανεπιστημίου εἶναι ζοφερόν καί καλό θά ἦταν νά τό μετατρέψουμε ἀπό τώρα σέ ἐπαγγελματική σχολή, σέ ἐρευνητικό κέντρο, ἄντε καί σέ παράρτημα κάποιου ἀξιοπρεποῦς ἀλλοδαποῦ ἰδρύματος σέ συνεργασία μέ τό Southeastern ἢ κάποιο ἀνάλογο εὐαγές Κέντρο Ἐλευθέρων Σπουδῶν.

Θά προσπαθήσω νά γίνω πολύ συγκεκριμένος ὑποστηρίζοντας τόν πιό πάνω ἀφορισμό. Ὁ νέος νόμος περιέχει ρυθμίσεις πού μποροῦν νά κατανεμηθοῦν στίς ἐξῆς κατηγορίες:

Πρῶτον, διατάξεις αὐτονόητες καί ἐπιβαλλόμενες ἀπό τό Σύνταγμα. Πρόκειται γιά τίς ρυθμίσεις διαχειριστικῆς αὐτοτέλειας, διαχειριστικῆς καί σέ καμία περίπτωση οικονομικῆς, ὅπως, ἐκ παραδρομῆς φαντάζομαι, ἔχει ὑποστηριχθεῖ, πού προωθοῦνται μέ τόν νέο νόμο. Ἔστω

Μετά-καλοκαιρινό πανεπιστήμιο

τοῦ Λάκη Δεδουσόπουλου

καί καθυστερημένα, λοιπόν, ἔστω καί ἡμιτελῶς, ἀφοῦ ἡ οὐσία συχνά παραπέμπεται σέ μελλοντικά προεδρικά διατάγματα, ἄς τίς δεχθοῦμε θετικά.

Δεύτερον, ρυθμίσεις πού δηλώνουν καλές προθέσεις καί ἄγνοια

(στήν καλή περίπτωση) ἢ ἀπλή κουτοπονηριά (γιά τοὺς πιό φιλόποπτους). Ἐδῶ μποροῦμε νά ἐντάξουμε μιά σειρά θεμάτων πού σχετίζονται μέ τήν ὀργάνωση τῶν σπουδῶν σέ δύο κύκλους, μέ τίς μεταπτυχιακές σπουδές, τή χρηματοδότηση τῆς ἐρευνας καί μέ τό περιβόητο ζήτημα τῶν συγγραμμάτων.

Τρίτον, ρυθμίσεις πού ἀφοροῦν τό ΔΕΠ, τίς προοπτικές, τίς ἀμοιβές καί τή συμμετοχή του στά διοικητικά ὄργανα. Γιά νά ἀποφύγω κάθε χαρακτηρισμό περί συντεχνίας, δέν θά μιλήσω καθόλου γιά τά ζητήματα αὐτά, ἄν καί ὀδηγοῦν σέ ἕνα κλειστό πανεπιστήμιο καί προχωροῦν σέ μιά ἀναδιανομή ἐξουσίας πρὸς τή συντηρητική κατεύθυνση καί οὐσιαστικά εἶναι τό κύριο ἢ καί τό μόνο ζητούμενο ἀπό τό νόμο Σουφλιᾶ. Ἄς δοῦμε ὅμως τίς ἄλλες, καλοπροαίρετες ρυθμίσεις πού ἐπίσης ἐνισχύουν τήν ἀναδιανομή τῆς ἐξουσίας ἀνάμεσα στό πανεπιστήμιο καί τό ὑπουργεῖο Παιδείας ὑπέρ τοῦ τελευταίου.

Πιό συγκεκριμένα, ὁ νομοθέτης πιστεύει ὅτι ἄν ἀπαγορεύσει τή συσσώρευση τῶν μαθημάτων στό πτυχίο, ὅπως γίνεται σήμερα, θά αὐξήσει τό κίνητρο τῶν φοιτητῶν γιά ἐπιμέλεια. Ὁ συλλογισμός φαίνεται νά εἶναι νά κρατήσουμε τοὺς φοιτητές «ζεστούς», ὅπως ἔρχονται μετά τή διαδικασία τῶν εἰσαγωγικῶν εξετάσεων, καί, ἴσως, νά τοὺς σφίξουμε λίγο τά λουριά. Ἄν αὐτός ὁ συλλογισμός εἶναι ὀρθός, θά φανεῖ ἐμπράκτως. Προσωπικά πιστεύω ὅτι ἀποτελεσματικό θά εἶναι ἡ συσσώρευση φοιτητῶν τόσο στό δεύτερο ἔτος, ὅσο καί στό πτυχίο, χωρίς αἰσθητά θετικά ἀποτελέσματα, πλὴν, ἴσως, τήν ἐνταση τοῦ παπαγαλισμοῦ, σπὸρ στό ὁποῖο ἤδη διακρίνονται οἱ ὑποψήφιοι γιά τά ΑΕΙ. Οἱ στατιστικές τοῦ ὑπουργείου Παιδείας, τίς ὁποῖες δέν τολμῶ νά σκεφτῶ ὅτι δέν μελέτησαν οἱ «ἄγνωστοι» νομομαγεῖροι, δείχνουν ὅτι ἡ ἀναλογία αὐτῶν πού ἀποκτοῦν τό περιβόητο πτυχίο δέν ἔχει μεταβληθεῖ οὐσιαστικά πρὶν ἀπό καί μετά τήν ἐφαρμογή τοῦ 1268. Νά θυμίσω ὅτι πρὸ τοῦ 1268 οἱ φοιτητές εἶχαν δικαίωμα μεταφορᾶς μό-

λις τριῶν μαθημάτων συνολικά (καί κατά μέσο ὄρο ἕξι ἐτήσια μαθήματα σέ τρεῖς ἐξεταστικές περιόδους). Νά σημειωθεῖ, ἐπίσης, ὅτι σήμερα οἱ φοιτητές εἶχαν 12 ἑξαμηνιαῖα μαθήματα κατά μέσο ὄρο καί ὅτι σέ κάθε ἑξαμηνιαῖο συμπυκνώνεται, στίς περισσότερες περιπτώσεις, ἡ ὕλη ενός παλαιοῦ ἐτήσιου μαθήματος. Τό οὐσιαστικό πρόβλημα μέ τό πρόγραμμα σπουδῶν δέν εἶναι ἡ δυνατότητα μεταφορᾶς, ἀλλά ἡ συρρίκνωση τῶν βασικῶν μαθημάτων σέ ἕκταση καί ἡ συρρίκνωση τοῦ ἀναγκαίου χρόνου γιά ἐμπέδωση καί ἐμβάθυνση. Καί τό πρόβλημα αὐτό δέν τό ρυθμίζει ὁ νόμος καί καλά κάνει. Γιατί ἡ νομοθετική ρύθμιση θά ἀποτελοῦσε παρέμβαση στήν ἴδια τήν ἐκπαιδευτική διαδικασία. "Ὁμως, τό ἴδιο δέν γίνεται μέ τόν χωρισμό σέ δύο κύκλους σπουδῶν;

Ἐμολογῶ ὅτι δέν μπορῶ νά μιλήσω γιά κάθε τμήμα τοῦ ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου καί νά γενικεύσω. Στό βαθμό, ὅμως, πού δέν παραγνωρίζω τήν πραγματικότητα, νομίζω ὅτι τό ἑλληνικό πανεπιστήμιο ἀσχεῖ ἀπό τόν ὑπερβολικά μεγάλο ἀριθμό ἐξειδικευμένων μαθημάτων σέ βάρος τῶν μαθημάτων ὑποδομῆς. Σέ πολλά τμήματα ὑπάρχουν μαθήματα πού παρέχουν ἐξαιρετικά εἰδικευμένη γνώση, μαθήματα πού δέν εἶναι διαθέσιμα οὔτε σέ μεταπτυχιακό ἐπίπεδο σέ συγκροτημένα καί ἐπιφανή ἰδρύματα τοῦ ἐξωτερικοῦ. Αὐτό πού γιά πολλούς φαίνεται φιλελεύθερο καί θετικό, ἀποτελεῖ μιά βασική πηγή ἀρνητικῶν παραμέτρων γιά τή μαθησιακή διαδικασία καί γιά τόν τρόπο ἀντιμετώπισης τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης ἀπό τούς φοιτητές. Ἡ συνάφεια τῶν ἀντικειμένων ἔχει χαθεῖ, ὁ κατακερματισμός τῆς γνώσης ἔχει ὀξυνθεῖ ἐπικίνδυνα, ἡ ἐπιστημονική συγκρότηση μετατρέπεται σέ ἕναν ρηχό ἐπαγγελματισμό.

"Ἄν, λοιπόν, τό ὑπουργεῖο ἤθελε νά βελτιώσει τή μαθησιακή λειτουργία τοῦ πανεπιστημίου, θά ἐπέβαλε, παρεμβατικά, τήν κατάρτιση νέων προγραμμάτων σπουδῶν στό νέο πλαίσιο λειτουργίας τῶν δύο κύκλων. Ἡ καθιέρωση τῶν δύο κύκλων σπουδῶν μέ τόν τρόπο πού γίνεται θά καταλήξει εἴτε στήν αὔξηση τοῦ χάους τῶν σημερινῶν προγραμμάτων εἴτε, σέ ὅσα τμήματα ἀποπειραθοῦν μιά λειτουργική προσαρμογή τοῦ προγράμματος σπουδῶν, στό ἀδιέξοδο πού προκαλεῖ ἡ στενότητα τῶν διαθέσιμων αἰθουσῶν γιά μιά τουλάχιστον τριετία. Στό Πάντειο Πανεπιστήμιο, τουλάχιστον, χωρίς πλήρη λειτουργία τῶν περισσότερων ἀπό τά νέα τμήματα, ἤδη δέν ὑπάρχουν αἰθουσες ἐπαρκῶς μεγάλες γιά τήν ὀργάνωση ενός ἑκτακτοῦ φροντιστηριακοῦ μαθήματος. Πῶς θά ὀργανωθοῦν δύο παράλληλα προγράμματα σπουδῶν, μέ δεδομένο ὅτι στά προσεχῆ τρία χρόνια θά ὑπάρχουν δύο κατηγορίες φοιτητῶν, ἀλλά καί σταδιακή αὔξηση τῆς ἀνάγκης γιά αἰθουσες κατά 18 ὥρες ἑβδομαδιαίως ἐξαιτίας τῆς λειτουργίας νέων τμημάτων; Τό θέμα, βεβαίως καί καλῶς, δέν ἀπασχολεῖ τόν νομοθέτη. "Ὁμως ὁ νομοθέτης, παρά τό αὐτοδιοικούμενο,

τίς ἰδιομορφίες καί, τελικά, κακῶς προσδιορίζει μέ αὐστηρότητα τό πλαίσιο ἐπεμβαίνοντας (ἐν ἀγνοία του) στό πρόγραμμα σπουδῶν καί ἀναγκάζοντας τούς πανεπιστημιακούς νά ἀποδεχθοῦν ἀπό τό ὑπάρχον κακό τό ἐπιβεβλημένο χειρότερο. "Ἄς κρατήσουμε, συνεπῶς, μιά ἀπόσταση ἀπό τά πανηγύρια καί τούς εὐκολοὺς χαρκτηρισμούς γιά τήν παραδοσιακή φοιτητική ὀκνηρία. Καί ἄς μᾶς πεῖ τό ὑπουργεῖο ἂν θέλει σχιζοφρενή τόν πανεπιστημιακό χώρο ἢ μπακάλη, ἢ ἔστω μεσαιωνικό καλόγερο πού θά μετονομάσει τά πρῶτα τέσσερα ἑξάμηνα ὡς ἔχουν σέ πρῶτο κύκλο σπουδῶν.

Νά εἶναι, ὅμως, τόσο ἀπλά τά πράγματα; Τί σημαίνει αὐτή ἡ ρύθμιση καί γιατί γίνεται σήμερα, ἀφοῦ δέν μοιάζει νά ἐξυπηρετεῖ τό σκοπό γιά τόν ὁποῖο θεωρεῖται ὅτι ἐτάχθη; Εἶναι γνωστές οἱ ἀντιδράσεις τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητας στίς αὔξεις τοῦ ἀριθμοῦ εἰσακτέων φοιτητῶν. Εἶναι γνωστό ὅτι οἱ προτάσεις αὐτές δέν εἰσακουσθήκαν ποτέ ἀπό τήν πολιτεία, κυρίως λόγω τοῦ πολιτικοῦ κόστους πού θά εἶχε μιά τέτοια ἀπόφαση. Ὁ χωρισμός σέ δύο κύκλους μετατοπίζει τό πρόβλημα ἀπό τό ὑπουργεῖο στό πανεπιστήμιο, δημιουργώντας ἕνα ἐνδοπανεπιστημιακό κανάλι ἀποκλεισμοῦ.

Ἡ ἴδια καί χειρότερη ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται μέ τά μεταπτυχιακά. Ἄγνοεῖ, ἄραγε, τό ὑπουργεῖο ὅτι τό ζήτημα δέν εἶναι ἂν μπορεῖ κάθε τμήμα νά ὀργανώσει μεταπτυχιακές σπουδές (ἐκτός ἂν ἡ ἐκπόνηση διδακτορικοῦ δέν ἀποτελεῖ μεταπτυχιακές σπουδές), ἀγνοεῖ ὅτι σέ πολλά τμήματα ἤδη λειτουργοῦν κύκλοι μεταπτυχιακῶν μαθημάτων πού ὀδηγοῦν σέ «μεταπτυχιακό δίπλωμα εἰδίκευσης». Τό κρίσιμο ἐρώτημα ἦταν ἡ συχνά πολυδάπανη χρηματοδότηση αὐτῶν τῶν σπουδῶν καί στό ἐρώτημα αὐτό τό ὑπουργεῖο ἀπαντᾷ μέ ἐκπληκτικό τρόπο: α) Βάλτε δίδακτρα, β) κάντε το ὅπως ὅπως, γ) θά σᾶς χρηματοδοτήσω ἂν κάνετε πρόγραμμα πού θά ἐμπίπτει στίς προτεραιότητές μου. Πῶς ὀρίζονται ὅμως αὐτές οἱ προτεραιότητες; Τό λαλίστατο σέ ἄλλα θέματα κείμενο τοῦ νόμου σιωπᾷ αἰδημόνως, ὅπως ἄλλωστε σιωπᾷ καί γιά τά κριτήρια κατανομῆς τῆς χρηματοδότησης γιά τήν ἔρευνα, ὅπως σιωπᾷ καί γιά τά κριτήρια ἀξιολόγησης τῶν πανεπιστημίων.

Ἡ σιγή εἶναι χρυσός, ιδιαίτερα ὅταν μεταφράζεται σέ ὑλική ὑποστήριξη τῶν ὑπαρχουσῶν πλὴν μὴ θεσμικῶν μέχρι σήμερα πελατειακῶν σχέσεων μεταξύ τοῦ πανεπιστημίου καί τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας. "Ἄν μέχρι σήμερα ἡ ἐκλογή τοῦ ἐπιθυμητοῦ ἀπό τήν πολιτική ἡγεσία ὑποψηφίου γινόταν στό παρασκήνιο, ὁ νόμος, αὐτό δά τό καταλαβαίνουν οἱ πάντες, θεσπίζει τήν προίκα πού θά φέρνει ὁ ὑποψήφιος στό πανεπιστήμιο: μεταπτυχιακές σπουδές, ἔρευνα, καλή θέση στήν ἀξιολόγηση, ἐπαρκῆς ἀριθμὸς νέων θέσεων. "Ὅλα γιά τόν ἐκσυγχρο-

σμό τοῦ πανεπιστημίου. Μαζί καί τό κλειστό πανεπιστήμιο πού κατοχυρώνεται μέ τίς ρυθμίσεις γιά τήν εξέλιξη τοῦ ΔΕΠ (πού ἄς σημειωθεῖ πλήττουν μόνο τούς λέκτορες ἐπί θητεία — μιᾶ ἀσήμαντη καί περιφρονητέα ομάδα δηλαδή— ἀλλά οὐσιαστικά ἀπομακρύνουν ὅλους

ὅσοι εὐρίσκονται ἐκτός πανεπιστημίου νά ἐπιχειρήσουν πανεπιστημιακή σταδιοδρομία), τό μόνο πού μένει εἶναι νά ἐλπίσουμε σ' ἕνα θαῦμα «δειλοί, μοιραῖοι κι ἄβουλοι ἀντάμα», χωρίς κἀν ὑπόγεια ταβέρνα.

Πί δύο μῆνες (Αὐγουστος-Σεπτέμβριος) ἡ ταξικὴ πάλη ἦταν πάλι στήν ἡμερήσια διάταξη συγκλονίζοντας συθέμελα καί σέ τέτοιο βαθμό τήν Ἀθήνα πού ἀπειλήθηκε κι αὐτός ἀκόμα ὁ ἀνα-

Γιά τήν ἀφόρητη αἴσθηση τῆς ματαιοπονίας

τοῦ Βασίλη Ζουναλῆ

χωρητισμός τῶν καλοκαιρινῶν διακοπῶν.

Ἀπό τή μιᾶ πλευρά ἡ λαίλαπα τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ, ὁ αὐταρχισμός, ἡ κρατική βία. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά οἱ ἀπολυμένοι τῆς ΕΑΣ, οἱ ἀπεργοί, οἱ συνδικαλιστικές ὀργανώσεις τῶν ἐργαζομένων στόν εὐρύτερο δημόσιο (κυρίως) τομέα καί οἱ «συνοδοιπόροι» τους (ΓΣΕΕ, ΠΑΣΟΚ, Συνασπισμός, ΚΚΕ, ἐκδότες ἐφημερίδων, δημοσιογράφοι ἀμύνητες τοῦ διαλόγου, διάκονοι τῆς συναίνεσης, μέχρι τόν ΣΕΒ καί τούς «τρῆς» τῆς Ν.Δ.). Στή δεξιὰ πλευρά τοῦ πεδίου μάχης ἡ κυβέρνηση τοῦ Μητσοτάκη μέ ἀρχιστράτηγο τόν Μάνο, καί τήν ἀριστερὴ πλευρά ἡ ἐτερόκλητη συμμαχία ὄλων σχεδόν τῶν ὑπολοίπων. Ἐν ὀνόματι τῆς ἰδιωτικοποίησης, ἐν ὀνόματι τῶν ἐπιταγῶν τοῦ Μάαστριχτ, κοντολογίς ἐν ὀνόματι τοῦ κεφαλαίου καί τοῦ ὑπό διαμόρφωση νέου εὐρωπαϊκοῦ πλαισίου ἀναπαραγωγῆς του οἱ μέν, καί ἐν ὀνόματι τοῦ «λαοῦ», ἐν ὀνόματι μιᾶς «ἄλλης» πολιτικῆς, ἀλλά καί γιά τὰ θιγμένα συμφέροντά τους, γιά τήν ἐπιβίωσή τους, οἱ δέ. Δέν μπορεῖ παρά νά ἴμαστε, ἐξ ὀρισμοῦ, στό στρατόπεδο τῶν τελευταίων, σ' ἀριστερά τοῦ πεδίου μάχης.

Ποιά σημασία, ὅμως, ἔχει αὐτή ἡ ἐπιλογή στρατοπέδου;

Δέν ἀναφέρομαι στήν ἔτσι κι ἀλλιῶς ἀμελητέα ἀτομική ἐπιρροή μας στήν ἐκβαση τῆς ταξικῆς πάλης, ἀλλά στίς προοπτικές, στίς ἐνδεχομενικότητες αὐτῆς καυτηῆς τῆς πρόσφατης ταξικῆς σύγκρουσης. Γιατί εἶναι ἐμπειρικά δεδομένο τό ὅτι αὐτή ἡ ταξικὴ σύγκρουση ἐκτός ἀπό τό νά ἐπαναφέρει ἀπό καιρό σέ καιρό τό χάος δέν ἀναδεικνύει καί κάποιες ἔστω ἀπό τίς ἐνύπαρκτες στό χάος δυνατότητες μελλοντικῆς ὀργάνωσης ὀρισμένων τουλάχιστον περιοχῶν αὐτοῦ τοῦ χάους, πλήν μιᾶς: τῆ δυνατότητα μιᾶς ἐφήμερης νίκης, κυρίως πολιτικῆς. Ἡ νίκη εἶναι ἐφήμερη, γιατί ὁ νικητῆς ἀναγεννᾷ ἀπό τή στάχτη του τόν ἡττημένο σέ πολύ σύντομο χρονικὸ διάστημα: Νέα Δημοκρατία ἐγέννησε Ἐνωσὴ Κέντρου (μέ τό νέο της ὄνομα ΠΑΣΟΚ), ΠΑΣΟΚ

ἐγέννησε Νέα Δημοκρατία, Νέα Δημοκρατία θά ἀναγεννήσει (;) ΠΑΣΟΚ. Ποιά σημασία ἔχει, λοιπόν, νά στρατευθεῖ κανεὶς στήν προοπτικὴ τοῦ φαύλου κύκλου; Ἄλλωστε, μιᾶ τέτοια στρατεύση ἀποκλείει ἀκόμα καί τό πρόνομιό τῆς ἀποτυχίας, εἶναι μάταιη. Ὅσο τετριμμένο κι

ἂν εἶναι ὀφείλω νά τό ξανατονίσω: αὐτὴ ἡ στρατεύση εἶναι μάταιη γιατί εἶναι παγιδευμένη, πολλαπλά ἀυτοεγκλωβισμένη στοὺς ἐπὶ μέρους ὀρίζοντες τῆς κάθε «συντεχνίας», οἱ ὁποῖοι μέ τὴ σειρά τους δέν εἶναι σέ θέση (ἐδῶ καί χρόνια) νά ξεπεράσουν οὔτε κατὰ ἕνα πόντο τόν ὀρίζοντα τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας.

Ἐντούτοις, ἡ στρατεύση ἔχει, ἀκόμα καί στίς μέρες μας, ἀξία. Ὅσο περιθωριακά κι ἂν εἶναι τὰ πρόσφατα γεγονότα, ὅσο τυφλὴ κι ἂν ὑπῆρξε — ὡς πρὸς τίς προοπτικὲς τῆς — ἡ καλοκαιριάτικη ταξικὴ σύγκρουση, εἶχε σημαντικές συνέπειες σ' ὅσους ἔλαβαν μέρος σ' αὐτή. Ἐξᾴλλου, λόγω ἀκριβῶς τῆς ἀπουσίας γενικότερης προοπτικῆς, ἡ ὅποια δύναμη καί δυναμικὴ τῆς ἀπορροφήθηκε μέσα σ' αὐτές τίς συνέπειες. Ἐδῶ, σ' αὐτό τό ἐντοπισμένο πεδίο τῶν συνεπειῶν ἔχει πλέον τεράστια σημασία ἂν εἶναι κανεὶς μέ τούς ἀπολυμένους τῆς ΕΑΣ ἢ ἐναντίον τους. Ἐδῶ μετράει ἡ κάθε ἀτομικὴ περίπτωση, γιατί ἡ κάθε ἀπουσία ἀπ' τό ἔστω ἐτερόκλητο στρατόπεδο «στ' ἀριστερά» τοῦ πεδίου μάχης ὀδηγεῖ στήν πολιτικὴ τοῦ κεφαλαίου. Τίποτα περισσότερο, τίποτα λιγότερο.

Πάντως, καί στήν περίπτωση πού ὄλοι οἱ ἀριστεροὶ κατάφεραν νά βγοῦν ἀλώβητοι ἀπό τό πρόσφατο μπάχαλο, οἱ γενικότερες ἐπιπτώσεις του εἶναι ἀρνητικὲς γιά τήν ὑπόθεσή μας. Μπροστά στό μέγεθος αὐτῶν τῶν ἐπιπτώσεων φαντάζει ἀμελητέο, αὐτό πού ἔτσι κι ἀλλιῶς ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιά τόν καθένα χωριστά, τό ὅτι δέν αὐτομολήσαμε ἄμεσα πρὸς τόν νεοφιλελευθερισμό τοῦ Μάνου. Τό ξέρουμε, ἐμπειρικά, ὅτι οἱ ἀπολυμένοι τῆς ΕΑΣ, πού πετροβολοῦν ἀκόμα σήμερα (22 Σεπτεμβρίου 1992) τὰ ὅσα λεωφορεῖα ἄρχισαν νά κάνουν δρομολόγια, ὅπως γνωρίζουμε καί τό ὅτι τό γενικότερο ξεχαρβάλωμα τῶν ΕΛΤΑ, τοῦ ΟΤΕ, τῆς ΔΕΗ, τοῦ ΟΣΕ, τῆς Ὀλυμπιακῆς, τοῦ ΕΣΥ, τοῦ ΙΚΑ, τῶν ἀσφαλιστικῶν ταμείων, τῶν κρατικῶν τραπεζῶν, ἄρχισε νά στρώνει (ἐδῶ καί

χρόνια) τὸ δρόμο τῆς ιδιωτικοποίησης, τὸ δρόμο τῆς Ἰντεραμερικαν. "Ὅσο περισσότερο μπάχαλο προκύπτει ἀπὸ τὸ χάος τῶν ἐξάρσεων αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῆς ταξικῆς πάλης, τόσο λιγότερο πιθανὸ εἶναι νὰ ξεπηδήσει κάτι καλύτερο, μιά συλλογικὴ ὠφέλεια.

Ἐξάλλου, ἂν ἀναλογισθοῦμε πὼς ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὶς ἀναταραχὲς ἐνδέχεται νὰ βγεῖ σὲ τέτοιο βαθμὸ ἐνισχυμένο τὸ ΠΑΣΟΚ, ὥστε νὰ ξαναπάρει σύντομα τὴν ἐξουσία, τότε θὰ ἔχουμε κάνει δύο βήματα πρὸς τὰ πίσω: ἓνα πρῶτο βῆμα πρὸς τὰ πίσω ἐπειδὴ ἡ ζωὴ μας εἶναι σήμερα χειρότερη ἀπὸ χθές, κι ἓνα δεύτερο βῆμα ἀκόμα πιὸ πίσω ἐπειδὴ θὰ μᾶς ξανακυβερνήσει τὸ ΠΑΣΟΚ καὶ φτωχαίνοντας τὴ ζωὴ μας θὰ ξαναστρώσει τὸ δρόμο στοὺς σημερινούς κοσμοχλαστές.

Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους, ἴσως κάποιος σκεφθεῖ πὼς θὰ ἔταν πιὸ φρόνιμο ν' ἀκολουθήσουμε προσωρινὰ τὸ δρόμο πού χάραξε ὁ Μάνος ἀφήνοντας ἐλεύθερο τὸ δρόμο σ' ἐκείνες τὶς δυνάμεις τῆς ἀγορᾶς πού μποροῦν «νὰ ὠθήσουν τὴ χώρα ἀπὸ τὴν ὑφεση στὴν ἄνοδο μὲ τὸν ἀποτελεσματικότερο καὶ τὸν λιγότερο ἐπώδυνο τρόπο» (βλέπε ἄρθρο «Τὸ δίκαιο καὶ τὸ ἀναγκαῖο...» τοῦ Αἰμίλου Ζαχαρέα στὴν Καθημερινὴ τῆς 16ης Σεπτεμβρίου 1992) καὶ βλέπουμε... Ἀλίμονο, ἀντὶ νὰ κάνουμε δύο βήματα πρὸς τὰ πίσω, θὰ κάναμε ἔτσι ἓνα βῆμα πρὸς τὰ ἐμπρός μὲ κλειστά μάτια, μὲ βουλωμένα αὐτιά, καὶ μὲ δεμένα χέρια, ἐγκαταλείποντας ὁ καθένας τὸν ἑαυτό του ἔρμαιο στὸ «ἀόρατο χέρι» τοῦ Ἄνταμ Σμίθ.

Ὅσο ἀδιέξοδη κι ἂν φαντάζει ἡ ὑπάρχουσα κατάσταση, ὅσο ἀφόρητη κι ἂν εἶναι αὐτὴ ἡ αἴσθησις τῆς ματαιοπονίας πού μᾶς κυρίευσε ξανά, τὰ πράγματα εἶναι στὴν κόψη τοῦ ξυραφιοῦ, ρευστά, μπορεῖ ν' ἀλλάξουν. Τὸ νὰ παραμένει κανεὶς ἀδιάφορος, ἐπειδὴ οἱ ἐνδεχόμενες ἀλλαγές πόρρω θὰ ἀπέχουν ἔτσι κι ἄλλιως ἀπὸ τὰ «ἰδανικά» του, ὀφείλεται σὲ παρεξήγηση: ἓνα «ἰδανικό» εἶτε δὲν ὑπάρχει κάπως μέσα στὰ πράγματα ὁπότε δὲν μπορεῖ καὶ νὰ πραγματο-

ποιηθεῖ, εἶτε ὑπάρχει ὁπότε ἔχει κάποια πιθανότητα πραγμάτωσης. Αὐτὸς ὁ λόγος τῆς ἀποχῆς δὲν στέκει. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, τὸν νὰ ἀπογοητεύεται κανεὶς ὀριστικά, τὸ νὰ βυθίζεται τελεσιδικα στὴν ἀπελπισία τῆς ματαιοπονίας, ἐπειδὴ σχεδὸν κατὰ κανόνα ἡ ἀνθρώπινη δράση (ἀτομικὴ καὶ συλλογικὴ) καταλήγει σὲ διαφορετικά ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ πρόθεσις ἀποτελέσματα εἶναι σύμπτωμα ἀφέλειας. Δυστυχῶς, οἱ «πονηριές τῆς ἱστορίας» τοῦ Χέγκελ θὰ ἀλλοιώνουν πάντοτε τὴ δράση μας.

Ὁ καθένας δικαιούται νὰ κάνει τὶς ἐπιλογές του, δὲν δικαιούται, ὅμως, νὰ λαιδίωρεῖ ὅσους προσπαθοῦν νὰ θέσουν «μόνον ἐκεῖνα τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα εἶναι ἤδη σὲ θέση νὰ λύσουν» ὅπως ἔλεγε κι ὁ Μάρξ, δὲν δικαιούται νὰ ἀγνοεῖ τὰ ὄρια πού τίθενται ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση, νὰ ἀγνοεῖ πὼς ἡ ἱστορία «προοδεύει» μᾶλλον μὲ ἀποτυχίες παρά μὲ ἐπιτυχίες καὶ πὼς θὰ ἔταν ἴσως ὀρθότερο νὰ σκεφτόμαστε ἀκόμα καὶ τὸν Λένιν ὡς ἀποτυχία: δηλαδή ὡς ἓναν πρωταγωνιστὴ περιορισμένο ἀπὸ τὶς πεποιθήσεις του κι ἀπὸ τὰ ἰδεολογικὰ ὄρια τῆς ἐποχῆς του, παρά ὡς ἓνα πρότυπο πρὸς ἀγιολογία. Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους, ἀκόμα καὶ τὸ πρόσφατο μπάχαλο δὲν νομιμοποιεῖται νὰ μᾶς ἀκίνητοποιήσει μὲ τὰ δεσμά τῆς ματαιοπονίας. Αὐτὸ τὸ πρόνομι παραμένει πρόνομι τῶν ὑπαρχόντων κομμάτων τῆς Ἀριστερᾶς: ἡ ἔνταξη καὶ δράση μέσα ἀπ' αὐτὰ εἶναι πράγματι μιά ἀσυγχώρητη πιά ματαιοπονία, ὅπως ἀποδείχθηκε καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν πρόσφατων γεγονότων. Ἐδῶ δὲν εἶναι παντοδύναμες οἱ «πονηριές τῆς ἱστορίας», ἀλλὰ οἱ «πονηριές ἑνὸς ἀναχρονιστικοῦ κομματικοῦ μηχανισμοῦ». Ἐδῶ τὰ πράγματα εἶναι ὁρατά, ἀντιμετωπίσιμα, μπορεῖ δηλαδή νὰ ἀλλάξουν, ἀρκεῖ νὰ τὸ θελήσουν κάποιοι ἀριστεροί. Ὑπάρχουν ὅμως τέτοιοι ἀριστεροί; Ἰδωμεν.

Ὡστόσο πάντως, ἐμφανισθοῦν αὐτοὶ οἱ ἀριστεροὶ στὸ προσκήνιο, τὸ φάντασμα τῆς ματαιοπονίας θὰ πλανᾶται ἀνενόχλητο, ὅσο κι ἂν προσπαθεῖ κανεὶς, ὅπως ὁ Βασίλης Ζουναλῆς νὰ τὸ ξορκίσει.

Μία ἀπὸ τὶς πιὸ σταθερὲς παραμέτρους αὐτοῦ πού στὴν χώρα μας ὀνομάζουν «ἐκσυγχρονισμό» εἶναι ἡ ταπείνωσις τῆς μισθωτῆς ἐργασίας. Ἡ ὑποβάθμισις τῶν ἀ-

μοιβῶν δηλαδή, τῆς ἀποτίμησις τῆς ἐργασίας αὐτῆς σὲ χρήμα. Τὸ φαινόμενο, γενικὸ στὸν ὀνομα-

Ὁ μεγάλος ὕπνος τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

ζόμενο δημόσιο τομέα, πλήττει καὶ στὸν ιδιωτικὸ ὅλους ὅσοι δὲν εἶναι «στελέχη».

Τὸ κύριο θεωρητικὸ ἐπιχείρημα τῶν ὄσων προτείνουν καὶ ὑποθάλλουν αὐτὴ τὴν τακτικὴ εἶναι ἡ μείωσις τοῦ ἐνσωματωμένου στό τελικὸ προϊόν κόστους ἐργα-

σίας, ἄρα ἡ διατήρησις τοῦ προϊόντος σὲ ἀνταγωνιστικές —σὲ σχέση μὲ τοὺς ἄλλους παραγωγούς—

τιμές. Κι αυτό ιδιαίτερα όταν τά διαθέσιμα κεφάλαια δέν είναι ποτέ ἐπαρκή ὥστε νά μειώσουν τό κόστος μέσα ἀπό τήν τεχνολογική ἐπένδυση.

“Ὡς ἐδῶ ὅλα καλά. Στή θεωρία γενικῶς πετᾶμε. Στήν ἐξειδίκευση ἀρχίζουν τά προβλήματα. “ Ἀς μείνουμε στόν δημόσιο τομέα πού πλήττεται περισσότερο ἀπό τά σχέδια αὐτά, καθὼς ἡ πίεση πού δέχεται εἶναι διπλή. Ἡ μισθολογική ὑποβάθμιση ἐδῶ ἔχει ἀφ’ ἐνός ὡς στόχο νά διατηρήσει τά προϊόντα τοῦ τομέα (τηλέφωνα, ἠλεκτρικό, υγεία, ἐκπαίδευση κ.λπ.) φθηνά, ἄρα προσιτά στόν πολύ κόσμο, ἄρα κοινωνικά. Ἀφ’ ἑτέρου ἔχει ὡς στόχο τή μείωση τῆς φορολογικῆς ἐπιβάρυνσης τοῦ ιδιωτικοῦ τομέα ὥστε νά μειωθοῦν περαιτέρω οἱ παράγοντες τοῦ κόστους γιά τά προϊόντα τοῦ τελευταίου. “ Ἐχουμε λοιπόν ἐδῶ μιά διπλή πίεση πού κυριολεκτικά ἐξαθλιώνει τό ἐπίπεδο ζωῆς τῶν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα δημόσιων ὑπαλλήλων.

Τίποτε ἀπό τά παραπάνω δέν εἶναι ἰδανικό καί ἀπόλυτο. Τό πρῶτο πρόβλημα εἶναι ἡ σωστή χάραξη τῶν ὁρίων. Ἐνα ὑπερβολικά φθηνό καί ἄθλιο ἐκπαιδευτικό σύστημα δέν μπορεί παρά νά ἔχει ἐπιπτώσεις στήν πραγματικότητα τῆς ἐργασίας, πράγμα πού ἐπιβάλλει τή διατήρηση κάποιων ἰσορροπιῶν. Τά πράγματα ὅμως γίνονται δραματικά ὅσο πλησιάζουμε στίς «ἰδιαιτερότητες» τῆς χώρας.

Ἡ κοινωνική σύνθεση τῆς τελευταίας καί οἱ μηχανισμοί συσσώρευσης κεφαλαίου πού ἔχει ἀναπτύξει δημιουργοῦν μιά ἰδιαίτερη εἰκόνα. Γιά μεγάλα κοινωνικά στρώματα ἡ συσσώρευση κεφαλαίου γίνεται μέσα ἀπό τήν καταπάτηση ἢ τουλάχιστον τόν βιασμό τοῦ δημόσιου πλούτου, τῆς δημόσιας περιουσίας. Γιά νά μήν πᾶμε μακριά, ἄς δοῦμε τήν τουριστική δραστηριότητα. Τό πιό σημαντικό οἰκονομικά καί κοινωνικά, τμήμα τῆς γίνεται μέ ἄξονα πολυάριθμες αὐθαιρεσίες καί καταπατήσεις. Τῶν ἀκτῶν, τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, τοῦ οἰκοδομικοῦ ἴστου, τῶν κανόνων εὐπρέπειας καί ὑγιεινῆς στό κάτω κάτω. Δημόσιο κεφάλαιο εἶναι ὅλ’ αὐτά. Τό ὁποῖο φυσικά ἐξανεμίζεται τεμαχιζόμενο σέ ἀμέτρητα ιδιωτικά. “Ὄταν σέ κάθε ὄρμονο τῆς Κέρκυρας λ.χ. ἕνα ἀσυνάρτητα δομημένο πλῆθος Rent rooms κυριεύει τό χωρὸ, διοχετεύοντας μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο τά ἀπόβλητά του στή θάλασσα καί τά σκουπίδια του στίς γύρω ρεματιές, τότε μπορεί ὁ καθένας νά καταλάβει τί σημαίνει ἐκμηδενισμός τοῦ ἀρχικοῦ, τοῦ δημόσιου καί κοινωνικοῦ κεφαλαίου. Τοῦ χωρὸ, τοῦ περιβάλλοντος.

Γιά νά ἐπανεέλθουμε στό ζήτημα τοῦ ἐξευτελισμοῦ τῆς ἐργασίας γιά τό Δημόσιο, ἄς θέσουμε ἕνα ἐρώτημα. “Ἐχει ἐδῶ ἡ «παραγωγικότητα» σχέση μέ τούς κανόνες τῆς ἀγορᾶς; Πιθανότατα ἔχει, ὄχι ὅμως μέ τόν τρόπο πού τό ἐννοοῦν οἱ μαθητευόμενοι κυβερνητικοί μας μάγοι. Πολύ ἀπλά: «προϊόν» τῆς ἐργασίας τοῦ δημόσιου τομέα εἶναι ἡ διαφύλαξη, ἡ ἀνάδειξη τοῦ δημόσιου πλούτου, τοῦ δημόσιου κεφαλαίου. “Ὄταν τό «προϊόν» αὐτό γίνεται εὐτελές, φθηνιάρικο, ἀναποτελεσματικό, τότε αὐτόματα ἀνοίγει ὁ κύκλος τῆς καταπάτησης τοῦ τελευταίου. Τῆς μεταφορᾶς δηλαδή ἀνυπολόγιστων σέ ἀξία πόρων ἀπό τήν δημόσια ἐκδοχή τους στήν ιδιωτική ἀποθησαυριστική βουλμία. Αὐτό ἰσχύει γιά τό φυσικό περιβάλλον, ἰσχύει γιά τήν παιδεία καί τόν πολιτισμό, ἰσχύει γιά τήν υγεία, γιά

τίς συγκοινωνίες καί γιά ὅ,τι ἄλλο τό σύνολο τῶν πολιτῶν τῆς χώρας αὐτῆς ἔχει ἀνάγκη.

Προφανῶς ἐδῶ, εἰδικά ἐδῶ, στόν τόπο αὐτό, τά περί «ἀνταγωνιστικότητας» τῶν προϊόντων πρέπει νά εἰδωθοῦν μέ μεγάλη προσοχή. Γιατί τά ὄρια εἶναι στενά, πολύ στενά. Καί ὁ ἐξευτελισμός τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν δέν ἀνακόπτεται μέ τίς ἀποφάσεις καί τίς διαταγές τοῦ ἀπίστευτα ἀπροβληματίστου κυρίου Κούβελα (ἡ εὐτέλεια τοῦ Δημόσιου δέν εἶναι ἄσχετη ἀπό τήν ἀντίστοιχη τῶν κυβερνήσεων πού τό χρησιμοποιοῦν — φθηνά κι ἐδῶ καί ὑπουργοί πού οὔτε ὡς λοχίες θά διέπρεπαν). “Ὄταν ὁ τελευταῖος διατάσει νά ὑπηρετήσουν οἱ νέοι δημόσιοι ὑπάλληλοι μερικά χρόνια ὑποχρεωτικά στήν ἐπαρχία, τί νά πιστέψουμε; “Ὅτι πτυχιούχος πολεοδόμος μέ μισθό 120-130.000 δρχ. θά ἐγκατασταθεῖ σέ ἐπαρχιακή πόλη, σέ δυάρι ἢ τριάρι διαμέρισμα, ὅπου θά πληρώνει νοίκι 50-70.000 δρχ. καί θά ζεῖ μέ τά ρέστα; Πιθανῶς νά τό κάνουν κάποιοι. Φυσικά ὡς δεύτερη, τρίτη, τέταρτη δουλειά, ὡς πάρεργο. Καί συχνά, γιά νά ξεφύγουν ἀπό τά ἀδιέξοδα, συνεργοῦντες στήν ἐκποίηση τῶν ἀγαθῶν πού ἔχουν ταχθεῖ νά προστατεύουν.

Κι ἔτσι λοιπόν φθάσαμε στόν μεγάλο ὕπνο. Ἡ ἀνταγωνιστικότητα τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν ἐφθασε σέ τέτοια θαυμαστά ἐπίπεδα πού ἐξανεμίστηκε. “Ὅπως καί οἱ ἀμοιβές καί τά μέσα τῶν ὑπηρεσιῶν τους. Καί ζοῦν σέ καιρούς παχιῶν ἀγελάδων ὅλα αὐτά τά στρώματα πού «ἀξιοποιοῦν» αὐτό πού σέ ὅλους ἀνήκει. Καί ὄλοένα καί καινούργια τέτοια στρώματα φτιάχνονται. Ἐνθουσιασμένη ἡ νεοφιλελεύθερη πολιτική μας ἐκδοχή πού προσμένει ἀπό τόν ἐνθουσιασμό αὐτό νά προκύψουν ἐπαρκή ἐκλογικά ποσοστά γι’ αὐτήν. Ξεχνώντας τά πιό ἀπλά. “Ὅτι ὁ δημόσιος πλοῦτος εἶναι σχετικῶς μικρός γιά τόν ἀριθμό τῶν κερδοσκόπων πού τόν ἐπιβουλεύονται. “Ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀγνώμονες, θέλουν κι ἄλλα ὅταν ἀνοίξει ἡ ὄρεξή τους. Καί τέλος, ὅσο κι ἂν δυσκολεύονται οἱ κρατοῦντες νά καταλάβουν τέτοιες λεπτομέρειες, ὅλ’ αὐτά πού ὀνομάζουμε δημόσια ἀγαθὰ κάνουν τήν ζωή τοῦ συνόλου δυνατή. Καί ὁ Θεός νά τούς φυλάει τούς νεοφιλελεύθερους (καί ὄχι μόνον) ἀπό τίς ἀφόρητες καταστάσεις πού οἱ ἴδιοι κτίζουν. Καί νά φυλάει καί μᾶς, προπαντός.

ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ

Θεωρία & πράξη

Ζακ Ντελῶρ:
Οι ορίζοντες της Ευρώπης
Μισέλ Ροκάρ:
Οι κανόνες του παιχνιδιού

Μηνύσεις κατά τών «169»

Τά σχόλια περιπεύουν. Αρκεί τό γεγονός. Είναι γεγονός, λοιπόν, ότι μήνα Μάη 169 Έλληνες πολίτες προσυπέγραψαν μιά προκήρυξη τής «Αντιεθνικιστικής Αντιπολεμικής Συσπείρωσης» εξαιτίας τής οποίας τέσσερις συμπολίτες πού διένειμαν τό ένλόγω κείμενο καταδικάσθηκαν από τό Πλημμελειοδικείο Αθηνών σέ βαριές ποινές. Τά άδικήματα πού ύποτίθεται διέπραξαν οι καταδικασθέντες: διασπορά γευδών ειδήσεων, διατάραξη διακρατικών σχέσεων (Έλλάδος...Γιουγκοσλαβίας) και έξώθηση πολιτών σέ διχόνοια. Αύτά έπειδή ή προκήρυξη έλεγε πώς οι κάτοικοι τής πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας τής Μακεδονίας έχουν δικαίωμα νά φέρουν τό όνομα Μακεδόνες κι ότι ή Ελλάδα δέν έχει κανένα ήθικό, νομικό και πολιτικό δικαίωμα νά τούς άπαγορεύει βαφτίζοντάς τους Σκοπιανούς.

Οί 169, λοιπόν, πολίτες προσυπέγραψαν τό ακόλουθο κείμενο:

Πρός κάθε άρμόδιο εισαγγελέα
Αθήνα 11.5.92

Κύριε Εισαγγελέα

Όσοι συνυπογράφουμε τήν ακόλουθη προκήρυξη τής «Αντιεθνικιστικής Αντιπολεμικής Συσπείρωσης» πληροφορηθήκαμε ότι τέσσερις συμπολίτες μας έχουν καταδικαστεί από τό Πλημμελειοδικείο Αθηνών σέ σοβαρές ποινές, έπειδή διένειμαν τό ένλόγω κείμενο.

Δέν άνήκουμε στήν Αντιπολεμική Αντιεθνικιστική Συσπείρωση. Άλλά, έπειδή θεωρούμε ότι μέ τήν καταδικη αυτή πλήττονται θεμελιώδη και κατοχυρωμένα από τό Σύνταγμα δικαιώματα πού άφορούν τήν έλευθερία του λόγου και τήν έλεύθερη διακίνηση τών ιδεών, και έπειδή, ανεξάρτητα από τίς επί μέρους αντιλήψεις γιά τά θέματα πού αναφέρονται στήν προκήρυξη, πιστεύουμε ότι είναι χρέος τών πολιτών νά υπερασπίζονται, μέ όσα μέσα θεωρούν πρόσφορα, τίς θεμελιώδεις έλευθερίες.

Συνυπογράφουμε τήν καταδικασμένη προκήρυξη και σās καλοϋμε, κύριε εισαγγελέα, νά λάβετε τά μέτρα πού επιβάλλει ή ισόνομη μεταχείριση τών πολιτών.

Μέ τή δέουσα τιμή
Οί συνυπογράφοντες

Άκολουθοϋσε αύτούσια ή προκήρυξη τής «Αντιπολεμικής Αντιεθνικιστικής Συσπείρωσης» και οι ύπογραφές τών 169. Τό κείμενο αυτό δημοσιεύτηκε στίς εφημερίδες

Έλευθεροτυπία, Αϋγή, Έποχή και στό περιοδικό ANTI. Μετά τή δημοσίευση οι βουλευτές του ΠΑΣΟΚ Σταύρος Μπένος και Μαρία Φαραντούρη, ό διευθυντής του περιοδικού Ποντίκι Κώστας Παπαϊωάννου και ό καθηγητής Κώστας Βεργόπουλος «πήραν πίσω» τήν ύπογραφή τους προφασισζόμενοι ότι άγνοϋσαν τό κείμενο τής προκήρυξης. Ό κ. Παπαϊωάννου μάλιστα μίλησε εϋθές περί ύποκλοπής τής ύπογραφής.

Είναι γεγονός έπίσης ότι έπακολούθησαν δύο κείμενα μέ προέλευση τή Θεσσαλονίκη (συγκέντρωσαν πάνω από 1200 ύπογραφές) πού κατήγγειλαν τή στάση τών 169 ως άντεθνική κ.λπ. και σωρεία σχολίων παρόμοιου είδους στόν Τύπο, στά ραδιόφωνα, άκόμη και καταδικαστικές αποφάσεις δημοτικών συμβουλίων.

Παράλληλα ύποβλήθηκαν στόν άρμόδιο εισαγγελέα δύο μνηυτήριες αναφορές εναντίον όρισμένων εκ τών 169. Η πρώτη εναντίον τής ήθοποιου Όλγας Λαζαρίδου, του διευθυντή του Μουσείου Μπενάκη Άγγελου Δεληβοριά, του δημοσιογράφου Ριχάρδου Σωμερτίη και του καθηγητή φιλοσοφίας Θ. Βέικου. Η δεύτερη εναντίον του καθηγητή συνταγματικού Δικαίου Άντωνη Μανιτάκη, του φιλόλογου καθηγητή φιλοσοφικής Μ. Μαρωνίτη, τών επίκουρων καθηγητών αρχιτεκτονικής Λόη Παπαδόπουλου και Νίκου Παπαμίχου και τής φιλόλογου έπικούρου φιλοσοφικής Μαρίαςνας Δήτσα. Όλοι καθηγητές του Α.Π.Θ.

Κατηγορίες οι ίδιες: διάδοση γευδών ειδήσεων, διατάραξη διακρατικών σχέσεων κ.λπ.

Άναμένεται ή συνέχεια τής ποινικής διαδικασίας. Γιά τήν ώρα ή υπόθεση εκκρεμεί στόν άνακριτή.

Πώς αλλάζουν οι καιροί (και οι άνθρωποι)

Είχαμε γνωρίσει τόν Μπρούνο Τρεντίν, γενικό γραμματέα τής προσκείμενης στό ΙΚΚ Γενικής Συνομοσπονδίας Έργατών Ιταλίας, σάν έναν εκ τών συνεπέστερων έκφραστών του άριστερου ρεύματος του ΙΚΚ και του εύρωκομμουνισμού. Τόν θυμόμαστε κι από τίς παρεμβάσεις του στήν Έβδομάδα Μαρξιστικής Σκέψης πού είχε οργανώσει τό ΚΚΕ έσωτ. Ήταν τότε από τά έπιφανή στελέχη τής καθοδήγησης του ΙΚΚ και του ιταλικού εργατικού συνδικαλισμού.

Σήμερα στέλεχος του Δημοκρατικού Κόμματος τής Άριστεράς και τής CGIL. Πρό ήμερών στή Φλωρεντία, σέ μεγάλη εργατική συγκέντρωση, ό Τρεντίν έγινε στόχος σφυριγμάτων άποδοκιμασίας, αύγών και μπουλωνιών. Τό άπεργιακό κύμα πού σαρώνει τήν Ιταλία δέν έχει τόν Τρεντίν στό πλευρό του ούτε ό Τρεντίν τούς άπεργούς στό δικό του πλευρό. Έκείνος, γιά νά βγει ή Ιταλία από τήν κρίση, έπρότεινε νά σχηματισθεί «κυβέρνηση πολέμου» άπ' όλα τά κόμματα τά διαλαμβανόμενα στή συνθήκη του Μάαστριχτ. Οί άπεργοί και οι εργαζόμενοι άντιδρϋον στό πρόγραμμα του πρωθυπουργού Άμάτο. Χώρισαν οι δρόμοι τους.

Πώς αλλάζουν οι καιροί και οι άνθρωποι...

Τούρκοι έδελοντές στή Βοσνία

Οι ειδήσεις πληθαίνουν. Τούρκοι έδελοντές μάχονται στή Βοσνία. Έρζεγοβίνη στό πλευρό τών Βοσνίων μουσουλμάνων. Λέγεται ότι, φανατικοί ισλαμιστές, μιλοϋν γιά ιερό πόλεμο, γι' αυτό έτρεξαν στό πλευρό τών αδελφών τους μουσουλμάνων τής Βοσνίας. Έξάλλου τά δημοσιογραφικά πρακτορεία αναφέρουν ότι στή Βοσνία ύπάρχουν και μάχονται πάνω από 1500 ισλαμιστές μισθοφόροι από διάφορα μέρη του άραβικού κόσμου, από τή Σαουδική Άραβια κυρίως.

Άπό κάτι τέτοιες μικροειδησοϋλες σέ πιάνει κρύος ιδρώτας. Δέν δ' άργήσουν νά γίνουν μεγάλες ειδήσεις. Ίδιως όταν άκούει κανείς ότι στό Κοσσυφοπέδιο Άλβανοί (μουσουλμάνοι) όπλίζουν πυρετωδώς μέ βαριά όπλα, ότι οι Βούλγαροι, οι Σέρβοι τό ίδιο, ότι Άλβανοί τής Μακεδονίας δέν μπορεί νά μείνουν άδιάφοροι άν οι αδελφοί τους Κουσοβάροι άρχίσουν τίς συγκρούσεις μέ τούς Σέρβους και οι Βούλγαροι ποτέ δέν έκρυψαν ότι ή Μακεδονία τούς άφορά ως τίς Πρέσπες.

Τά επικίνδυνα «μικρά παιδιά»

Παραμένει, λέει, έσαεί παιδί. Άδωο, λές και μόλις ήρθε στόν κόσμο αυτό! Τίποτε πάνω του, ισχυρίζεται, δέν θυμίζει έπιχειρηματία...

Ός παιδί έχει, νομίζει, άπεριόριστα δικαιώματα, «γνώσεις» και θράσος. Στόν τομέα τής παιδικής ψυχολογίας ειδικά. Γνωρίζει, γιά παράδειγμα, ότι τά παιδιά πού δέν παρακολουθοϋν διαφημίσεις παιχνιδιών στήν τηλεόραση είναι παιδιά πού δέν παίζουν. Κι άλίμονο σ' αυτά: βγαίνουν «λειψά» στήν κοινωνία, ισχυρίζεται!

Ποιος ό παίς; Βιομήχανος παιχνιδιών, όπως δά φανταστήκατε. Άπό εκείνους πού βαυκαλιζούν τόν παιδικό νοϋ μέ ισχυρές δόσεις τηλεοπτικού καταναλωτισμού, μέ τό άζημίωτο φυσικά γι' αυτούς. Ό κ. Ν. Λύρας, τής όμώνυμης εταιρείας, όπως αυτοπαρουσιάζεται — «πετυχημένος» γάρ — σέ συνέντευξή του στόν Έπενδυτή. Στήν ίδια συνέντευξη όπου καταριέται τούς «κοινοπολιτισμικούς» πού ένοχλοϋνται έπειδή οι διαφημίσεις παιχνιδιών τούς διακρίπτουν τά τηλεοπτικά τους σίριαλ και εϊρωνεύεται τά «παιδάκια πού κλάγανε» έπειδή «ή μαμά τους δέν είχε νά τούς πάρει τά (τλεδιαφημιζόμενα) παιχνίδια».

Ός παιδί έχει και παιδικά άλλοθι. Όπως οι οικογένειες τών εργαζομένων του έργου σταιού του πού ζοϋν χάρη σ' αυτόν και μέ τίς όποιες προφανώς μοιράζεται τά δικά του κέρδη... Όπως ή ανέλεπτη μάχη πού δίνει ενάντια στίς ζένες εταιρείες (άπό τίς όποιες «δανείζεται» τά σχέδια τών προϊόντων του) γιά νά νικήσει «τόν Γερμανό» πρός δόξαν τής μικρής Έλλάδας...

Φυσικά και θριαμβολογεί γιά τήν αναί-

ρεση τῆς ἀπόφασης γιὰ ἀπαγόρευση τῆς τηλεοπτικῆς διαφήμισης τῶν παιχιδιῶν. Φυσικά καί ποικιλοτρόπως μᾶς ἐμπαίζει ἐμᾶς πού δέν εἴμαστε «ἀθῶα παιδιά» γιὰ νά καταπίνουμε τίς δηλώσεις του χαζοχαρούμενα κι εὐτυχημένα.

Δέν ξέρω ἂν αὐτό τόν δικαίωσει ἀλλά ὁμολογῶ ὅτι ἐμένα μοῦ ῥθε ἦδη μιά μὴ παιδικῆς ἀθωότητας ἰδέα. Νά γάχνω δηλαδή μέ ἐπιμέλεια τὰ παιγνίδια πού ἀγοράζω μὴν τυχόν κι ἀνήκουν σπὴν ἔταιρεία τοῦ καλοῦ αὐτοῦ «παίδιου», τὴν γνωστή μας ΛΥΡΑ. Ἴσως καί οἱ ἄλλοι ἐπιχειρηματίες τοῦ κλάδου νά μὴν εἶναι καλύτεροι, πιστεύω ὅμως ὅτι κάπως πρέπει ν' ἀντιδρούμε σέ ὅσους δημόσια καί μεγαλόφωνα μᾶς δουλεύουν.

Ὁ Πολίτης δυσκολεύεται

Εἶπαμε κι ἐμεῖς ν' ἀλλάξουμε κάπως τὸ «λούκ» τοῦ Πολίτη. Λίγο χρώμα στίς σελίδες νά γλυκάνουν, τετραχρωμία στό ἐξώφυλλο, κάποιες ἀλλαγές σπὴ σελιδοποίηση. Τό πείραμα κράτησε δύο τεύχη. Τό σταματᾶμε, δέν γίνεται. Κοστίζει πολὺ. Περιοδικό χωρὶς χρώμα γίνεται χωρὶς χαρτί καί τυπογραφεῖο δέν γίνεται. Καλύτερα, λοιπόν, ἓνα φτωχὸ περιοδικὸ παρά καθόλου περιοδικό. Ξαναγυρίζουμε στό ἀσηρόμαυρο σῶμα καί δίχρωμο ἐξώφυλλο. Ἄλλωστε, φίλοι ἀναγνώστες, τοὺς τέσσερις μῆνες πού ἔχετε νά δεῖτε τὸν Πολίτη θά ἔχετε ξεχάσει ἐκεῖνες τίς ἀλλαγές.

Κατὰ τὰ ἄλλα δέν ἔχει νόημα νά λέμε ὅτι τὰ πράγματα εἶναι δύσκολα, ὅτι ἡ οικονομικὴ κατάσταση τοῦ περιοδικοῦ εἶναι ἀφόρητη, ὅτι κι ἐμεῖς δέν ξέρουμε πὺ χρωστᾶμε. Πάντως, ἂν οἱ συνδρομητές, τῶν ὁποίων ἔχει λήξει ἡ συνδρομὴ (πάνω ἀπὸ τριακόσιοι) ἐμπαιναι στὸν κόπο νά ἀνανεώσουν τὴ συνδρομὴ τους τὸ περιοδικὸ ὄχι μόνο θά ἔπαιρνε βαθιὰ ἀνάσα ἀλλὰ καί δέν θά κινδύνευε. Ἀναμένονται χειρονομίες καλῆς δεηλίσεως.

τα βιβλία της «γνώσης»

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΞΕΧΩΡΙΖΟΥΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ & ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Διεύθυνση σειρᾶς - Παναγιώτης Κονδύλης

1. K. Marx, Διαφορά τῆς δημοκρατίας καὶ ἐπικουρείας φυσικῆς φιλοσοφίας.
2. Π. Κονδύλης, Ἡ κριτικὴ τῆς Μεταφυσικῆς στὴ νεότερη σκέψη.
- 3-4. R. Aron, Ἡ ἐξέλιξη τῆς κοινωνιολογικῆς σκέψης.
- 5-8. F. Châtelet (ἐπιμ.), Ἡ φιλοσοφία.
9. K. Marx - F. Engels, Ἡ Ἑλλάδα. Ἡ Τουρκία καὶ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα.
10. K. Löwith, Τὸ νόημα τῆς ἱστορίας.
11. C.B. McPherson, Ἀτομικισμὸς καὶ ἰδιοκτησία.
12. C.B. McPherson, Ἡ ἱστορικὴ πορεία τῆς φιλελεύθερης δημοκρατίας.
13. L. Goldmann, Διαλεκτικὲς ἐρευνες.
14. E. Husserl, Δεύτερη λογικὴ ἐρευνα.
15. H. Arendt, Ἡ ἀνθρώπινη κατάσταση.
16. V. Kraft, Ὁ Κύκλος τῆς Βιέννης.
17. M. Foucault, Οἱ λέξεις καὶ τὰ πράγματα.
18. M. Buber, Τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου.
- 19-20. K. Löwith, Ἀπὸ τὸν Χέγκελ στὸν Νίτσε.
21. J. Piaget, Σοφία καὶ ψευδαισθήσεις τῆς φιλοσοφίας.
22. Λ. Βυγκότσκι, Σκέψη καὶ γλώσσα.
23. L. Strauss, Φυσικὸ Δίκαιο καὶ Ἱστορία.
24. J.-F. Lyotard, Ἡ μεταμοντέρνα κατάσταση.
25. U. Eco, Θεωρία σημειωτικῆς.
- 26-27. Ν. Ψημμένος (ἐπιμ.), Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία, 1453-1821.
28. J. Huizinga, Ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ παιγνίδι.
- 29-30. Th. Hobbes, Λεβιάθαν.
31. G. Sorel, Οἱ ψευδαισθήσεις τῆς προόδου.
32. J. Derrida, Περὶ γραμματολογίας.
33. J. Locke, Δεύτερη πραγματεία περὶ κυβερνήσεως.
- 34-38. Π. Νοῦτσος (ἐπ.), Ἡ σοσιαλιστικὴ σκέψη στὴν Ἑλλάδα.
39. O. Gïgon, Βασικὰ προβλήματα τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας.
40. Ν. Σκουτερόπουλος (ἐπιμ.), Ἡ ἀρχαία σοφιστικὴ. Τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα.
41. E. Cassirer, Ὁ μῦθος τοῦ κράτους.
42. C. Lévi-Strauss, Φυλὴ καὶ ἱστορία.
43. M. Granet, Ἡ κινεζικὴ σκέψη.

Ἔτοιμάζονται

H. Glasenapp, Ἡ Φιλοσοφία τῶν Ἰνδῶν.
Montesquieu, Τὸ πνεῦμα τῶν νόμων.
L. Wittgenstein, Φιλοσοφικὲς Παρατηρήσεις.

εκδόσεις «γνώση»

Ἰπποκράτους 31, 106 80 Αθήνα Τηλ.: 3620 941 - 3621 194

Για τοὺς Βιβλιοπώλες: Ἀποκλειστικὴ διάθεση ΔΑΝΑΟΣ Α.Ε.

Μαυρομηχάλη 64, 106 80 Αθήνα, Τηλ.: 3604 161, 3631 975, 3611 054

Μυθεύματα περί Ευρώπης

Αν κρίνει κανείς από την πλειοψηφία που πήρε τό ναί στο Μάαστριχτ στην ελληνική Βουλή, όπου η Ν.Δ., το ΠΑΣΟΚ και ο Συνασπισμός ψήφισαν υπέρ, ένα δημοψήφισμα στην Ελλάδα θα έδινε μία μεγάλη πλειοψηφία υπέρ του ναί, παρά τις φιλότιμες προσπάθειες της «Πρωτοβουλίας Πολιτών για τό Όχι» και την αντίθεση στο Μάαστριχτ του ΚΚΕ.

Γιατί λοιπόν η πολυτέλεια ενός δημοψηφίσματος, όταν οι αντιπρόσωποι του έθνους εξέφρασαν σέ μεγάλο ποσοστό τό λαϊκό αίσθημα για τό Μάαστριχτ;

Γιά έναν και μόνο λόγο. Τό δημοψήφισμα θά υποχρέωνε τούς υπέρ και τούς κατά του Μάαστριχτ νά διαμορφώσουν πειστικές θέσεις για τίς απόψεις τους και νά τίς συζητήσουν μέ τόν κόσμο. Θά ξέραμε λίγο-πολύ γιατί είμαστε υπέρ ή κατά και τί ακριβώς σημαίνει αυτή ή συνθήκη στή μακριά πορεία πρός τήν ευρωπαϊκή ένοποίηση.

Αν γινόταν αυτή ή συζήτηση θά γλιτώναμε ίσως από τήν καταστροφολογία τών μέν και τών δέ. Αυτών που θεωρούν ότι ή απόρριψη του Μάαστριχτ θά κατέστρεφε τήν ιδέα της Ευρώπης και θά μάς πήγαινε πίσω στο 1957 και αυτών που βλέπουν στήν συνθήκη τήν απόλυτη κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού στήν Ευρώπη.

Και θά γλιτώναμε απ' όλα αυτά τά καρδιοχτύπια για τό αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος στή Γαλλία, όπου σοφά οι Γάλλοι έδωσαν μία όριακή πλειοψηφία στο ναί.

Ψήφισαν δηλαδή υπέρ της ευρωπαϊκής ένοποίησης, έκαναν όμως συγχρόνως φανερό ότι ή μισή Γαλλία και κατά πάσα πιθανότητα ή μισή Ευρώπη δέν ικανοποιούνται από αυτή τή συνθήκη. Για τήν ιστορία έστω, μία και Γαλλία, Γερμανία και ΒΕΝΕΛΥΧ φαίνονται αποφασισμένες νά τραδήξουν για τό Μάαστριχτ έρήμην τών άλλων.

Αν βέβαια τό έπιτρέψουν οι Δανοί πριν από τό δημοψήφισμά τους και οι Βρετανοί πριν από τήν επικύρωση της συνθήκης, για τήν όποια δέν φαίνεται νά διάζονται.

Στήν Ελλάδα, παρά τά όσα γράφτηκαν, μάλλον δέν ξέρουμε ακριβώς περί τίνος πρόκειται. Στή Βουλή έγινε φανερό ότι οι πατέρες του έθνους στή συντριπτική τους πλειοψηφία δέν είχαν καν διαβάσει τό περιού λόγος κείμενο και ακούστηκαν κυρίως από τούς εκπροσώπους του ναί, αλλά συχνά και από εκπροσώπους του όχι οι μύριες όσες κοινοτυπίες και ανοησίες.

Στήν Ελλάδα λοιπόν τό ναί θά έπαιρνε μεγάλη πλειοψηφία, γιατί οι Έλληνες, όπως όλες οι δημοσκοπήσεις δείχνουν, έγιναν μέσα σέ λίγα χρόνια οι πιο ένθερμοι υποστηρικτές της Ευρώπης.

Όλα στήν Ελλάδα από τήν Ευρώπη έκπορευονται. Και όλα για τήν Ευρώπη γίνονται. Και στέκονται οι ευρωπαϊκού αναστήματος πολιτικοί μας αταλάντευτοι στήν ιδέα της ευρωπαϊκής ένοποίησης, όποια κι αν είναι ή αυριανή Ευρώπη, αποφα-

σιμένοι νά πετύχουν τή σύγκλιση, όποιο κι αν είναι τό κόστος, έτοιμοι νά απολογηθούν σέ όποια κριτική μάς ασκήσουν και νά δεχτούν όποιο μέτρο μάς προτείνουν. Για τήν Ευρώπη, ρέ γαμώτο.

Έφτιαξαν και μαζί μ' αυτούς φτιάξαμε και μεις στά κεφάλια μας έναν νέο μύθο για τήν Ευρώπη και περιμένουμε από αυτή τά θεϊκά δώρα, όπως τό δόρυ που ποτέ δέν χάνει τό στόχο του, τό χρυσό σκυλί για νά φυλάει τά πλούτη και τά ιερά μας και τόν χάλκινο γίγαντα, τόν Τάλω, για νά γυρίζει τρεις φορές τή μέρα ή τρεις φορές τό χρόνο και νά διώχνει τούς ξένους.

Τό Μάαστριχτ έγινε ή μοναδική αναφορά, ή νέα Μεγάλη Ίδεια όλων εκείνων που είναι άνίκανοι νά συλλάβουν κάποιες μικρότερες ιδέες για νά δγούμε από τό χάος, στο όποιο βρισκόμαστε.

Και ό μύθος συνεχίζεται. Οι βασιλιάδες της Ευρώπης για νά μάς δεχτούν, λείν, στο παλάτι τους στο Μάαστριχτ, κατά πώς που ταιριάζει στή βασιλική γενιά μας, μάς έβαλαν 10 ή 12 άθλους, που πρέπει νά τούς φέρουμε σέ πέρας σέ όρισμένη προθεσμία.

Και ανέλαβε ό Μητσοτάκης, ή σύγχρονη έκδοση του Ήρακλη, νά τούς φέρει σέ πέρας.

Πρωτ' απ' όλα έπρεπε νά παλέψει και νά σκοτώσει τό λιοντάρι της Νεμέας, που μέ τή μορφή τών απολυμένων της ΕΑΣ έμπαινε έμπόδιο στήν έξυγίανση τών συγκοινωνιών. Τριάντα μέρες έκανε ό ήρωας για νά δγάλει τό θηρίο από τίς τρύπες του: τόν Βοτανικό, τήν Πέτρου Ράλλη, τό Έλληνικό, φράζοντάς τες μία μία μέ κεινο τό μάτ ανόργανο ύλικό. Στο τέλος τό σκότωσε και φόρεσε τή λεοντή και νικητής μπήκε στις Μυκήνες και έθαμβώθησαν οι Έρυσθέοι.

Ο δεύτερος άθλος του σύγχρονου Ηρακλή μας είναι η Λερναία Ύδρα του πληθωρισμού με τόν διψήφιο αριθμό των κεφαλιών, που όταν του κόβεις τό 'να δύο φύτρωναν στη θέση του. Ακόμα παλεύει ο ήρωας με τη βοήθεια του Ίολαου-Μάνου βάζοντας άναμμένα δαδιά, από τά τόσα που άφησαν οι πυρκαγιές, στις πληγές του θηρίου. Γκιρινιάζουν όμως οι Εϋρυσθέοι γιατί δέν τά πάει και τόσο γρήγορα. Και κόβει ο ήρωας τό 'να κεφάλι μετά τό άλλο και καταριέται την Έχιδνα. Γιατί δέν πρέπει νά ξεχνάμε ότι η Λερναία Ύδρα και τό λιοντάρι της Νεμέας, σύμφωνα με τό μύθο, είναι παιδιά της Έχιδνας που τά γέννησε λίγα χρόνια πριν.

Και άλλοι άθλοι έπονται. Μείωση των έλλειμμάτων του Δημοσίου, μείωση του δημόσιου χρέους, νομισματική σταθερότητα και άλλα πολλά που δέν τά ζητάνε οι βασιλιάδες της Εϋρώπης, αλλά μιά και αρχίσαμε άς προλάβουμε και τίς ένδεχόμενες έπιθυμίες τους. Κι άς συμβουλευουν οι σοφοί κένταυροι πώς «δέν μπορούμε νά επιρρίπτουμε τίς ευθύνες μας στη σύγκλιση που προβλέπει η συνθήκη του Μάαστριχτ για νά δικαιολογήσουμε τίς άδυναμίες τίς δικές μας» (άπόσπασμα από τό υπόμνημα που έστειλαν στον πρωθυπουργό οι Δήμας, Έδερτ και Κανελλόπουλος).

Ανάμεσα στον παλιό μύθο και τόν νέο υπάρχει ουσιώδης διαφορά. Στόν αρχαίο μύθο ο Ηρακλής με τούς άθλους του βοηθούσε τούς κατοίκους της Νεμέας, του Άργους, της Αρκαδίας, της Ηλίδος και έφερεν τή λύτρωση. Αντίθετα, στον νέο μύθο ο Ηρακλείδες σωρεύουν μεγάλα δεινά στους κατοίκους αυτού του τόπου.

Όπως γράφουν οι γιοί της Εϋρώπης, ο Λύκιος, ο Μίνωας και ο Ραδάμανθς, «ο πολίτης του μέσου και του χαμηλού εισοδήματος διέρχεται πολύ δύσκολη περίοδο και βλέπει τό διοικητικό του επίπεδο νά περιορίζεται συνεχώς. Η άντοχή του έχει έξαντληθεί» (άπόσπασμα από τό υπόμνημα που αναφέραμε πιο πάνω).

Η άντοχή του κόσμου έχει έξαντληθεί γιατί τό εισόδημά του συνεχώς συρρικνώνεται. Τό 1991 στη βιομηχανία οι πραγματικές ώριαιες και έβδομαδιαίες άποδοχές μειώθηκαν κατά 3,7%. Οι μηνιαίες κατά 1,9%. Στην κοινή ώφέλεια η μείωση ήταν ακόμα μεγαλύτερη. Στίς τράπεζες έφτασε τό 8,3%, στις ασφάλειες τό 4,7%, στο λιανικό εμπόριο τό 5,7%.

Αντίθετα, τά κέρδη σ' όλους τούς κλάδους αύξήθηκαν σημαντικά παρά τό γεγονός ότι σ' όρισμένους άπ' αυτούς (μεταποίηση) ο όγκος των πωλήσεων μειώθηκε.

Διαβάζω τή συνθήκη του Μάαστριχτ και τά προηγούμενα κοινοτικά κείμενα και ψάχνω νά βρω τούς λόγους που επιβάλλουν τή μείωση των άποδοχών και τήν πολλαπλάσια αύξηση των κερδών. Ματαιώς. Βέβαια ο Ίόλαος θά μου άπαντούσε πώς η μείωση των άποδοχών είναι τό μέσο για νά έλεγχθεί ο πληθωρισμός και νά άνέβει η ανταγωνιστικότητα και ότι τά κέρδη θά φέρουν επενδύσεις.

Δέν έμαθε όμως ο Ίόλαος πώς ο μύθος έχει και παραλλαγές και ότι η δική του είναι όχι μόνο η πιο άτελής αλλά και η λιγότερο άποτελεσματική. Έν πάση περιπτώσει, στη δική του παραλλαγή οι τιμές καλά κρατούν, η ανταγωνιστικότητα συνεχώς μειώνεται και επενδύσεις δέν γίνονται.

Η άντοχή του κόσμου έχει έξαντληθεί γιατί η άνεργία από 296.000 τό 1989 και 281.000 τό 1990 ξεπέρασε τίς 322.000 τό 1991. Όλα δέ δείχνουν ότι τό 1992 θά αύξηθεί με ακόμα γρηγορότερους ρυθμούς. Ήδη τούς πρώτους μήνες του 1992 ο αριθμός των άνέργων σε σχέση με τήν αντίστοιχη περίοδο του 1991 αύξήθηκε κατά 17,1%. Πάνω δέ από τό 50% των άνέργων είναι άνεργοι μεγάλης διάρκειας.

Ξαναδιαβάζω τή συνθήκη του Μάαστριχτ και τά προηγούμενα κοινοτικά κείμενα και πάλι ψάχνω νά βρω γιατί χιλιάδες άνθρωποι πρέπει νά άπολυθούν και χιλιάδες άλλοι νά ζουν σε κατάσταση άβεβαιότητας. Και πάλι δέν βρίσκω τούς λόγους για μιά τέτοια πολιτική.

Και πάλι ο Ίόλαος θά μου άπαντούσε για τήν ανάγκη έξυ-

γίανσης, για τή σύγκλιση και για τόν άθλο των σταύλων του Αύγειου (τό ένα δέκατο του κοπαδιού πήρε και κεί ο Ηρακλής για νά καθαρίσει τούς σταύλους). Τή δική του δηλαδή παραλλαγή που όδηγει σε άπόγνωση χιλιάδες εργαζομένους. Και ο Ηρακλής θά πρόσθετε ότι στά ταξίδια του (κερυνίτις έλαφος, δόδια του Γηρύνου, μήλα των Έσπερίδων κ.λπ., Βρυξέλλες, Λισαβόνα, Μαδρίτη κ.λπ.) συνάντησε χώρες που πράττουν τά ίδια και ότι συνομίλησε με βασιλείς και ότι ο ίδιος αισθάνεται ίκανοποίηση από τά έπιτεύγματά του.

Μπροστά σ' αυτή τήν κατάσταση οι διεκδικήσεις των εργαζομένων είναι καθ' όλα νόμιμες. Αυτοί που βλέπουν τίς άποδοχές τους νά μειώνονται ενώ τά κέρδη αύξάνονται και κυριώς αυτοί που χάνουν τή δουλειά τους για νά μπουν τίς περισσότερες φορές στην κατηγορία των άνέργων μεγάλης διάρκειας έχουν κάθε δικαίωμα νά βγουν και νά διεκδικήσουν τό δικιο τους. Οι τρόποι είναι συνάρτηση του βαθμού άπόγνωσης και της άδιαλλαξίας των κυβερνώντων. Και στον τόπο μας η άπόγνωση αύξάνεται και η άδιαλλαξία περισεύει.

Η άπόγνωση των μέν και η άδιαλλαξία των δέ δίνουν στον μύθο μιά τραγική διάσταση. Σχηνά δέ τό τραγικό και τό γελοίο μπλέκονται, όπως στα έγκαίνια της Έκθεσης Θεσσαλονίκης, όπου ο σύγχρονος Ηρακλής μας ύψωσε τό ρόπαλο και τσάκισε τούς άπεργούς. Και τό πλήθος με τά πλαστικά σημαίακια έπευφήμησε τόν ήρωα και όλοι μαζί έψαλλαν «τὴ Υπερμάχῳ» για τή σωτηρία της συμπρωτεύουσας από τίς όρδές των διαρβάρων που έρχονταν από τό νότο αυτή τή φορά.

Επειδή κάθε μύθος έχει και επιμίθιο, άς προσέξουν οι κρατούντες. Η πολιτική τους επιφέρει δεινά και ούτε τούς στόχους που έχουν βάλει δέν μπορούν νά πετύχουν μ' αυτή τήν πολιτική.

Τό δόρυ που βρίσκει πάντα τό στόχο, αυτό τό δώρο του Δία στην Εϋρώπη, άνήκει στον αρχαίο μύθο. Η σημερινή ελληνική πραγματικότητα άλλα χρειάζεται και μίγουρα όχι τίς νεοφιλελεύθερες συνταγές μαθητευόμενων μάγων, που μόνο στο Μάαστριχτ δέν όδηγοίν. Γιατί αν όδηγοσαν εκεί, αν η Εϋρώπη καταλήξει σ' αυτά που έχουν στο κεφάλι τους, τότε σίγουρα θά πρέπει ν' αλλάξουμε κατεύθυνση.

Όδηγοίν όμως άλλοι. Στην οικονομική ύφεση και τή διάλυση της κοινωνικής συνοχής. Γιατί όταν μιά κοινωνική ομάδα φτάσει στην άπόγνωση και δέν έχει πιά τίποτα νά χάσει, όταν δέν άναγνωρίζεται σε καμιά πολιτική όργανωση, όταν τά νόμιμα μέσα διεκδίκησης των συμφερόντων της άποδειχθούν άτελέσφορα, όταν αντιμετωπίζεται από τήν έξουσία με τρόπο άυταρχικό και με άδιαλλαξία, όταν ο λόγος των πολιτικών γίνεται «φτήνια και μακρογορία χωρίς αντίκρισμα», όταν αυτή η ομάδα μπαίνει στο περιθώριο, τότε η βία γίνεται ο τρόπος που της επιτρέπει νά εκφράσει τήν παρουσία της και νά κάνει τούς άλλους νά ενδιαφερθούν για τά προβλήματά της. Η διαπαιδί της άπόγνωσης γίνεται τό μέσο πολιτικής έκφρασης αυτής της ομάδας. Τότε τό κράτος χάνει τό μονοπώλιο και τή νόμιμη χρησιμοποίηση της βίας. Και τότε οι άθλοι δέν γίνονται πιά από τούς θεούς και τούς ήμίθεους αλλά από τούς κοινούς θνητούς. Και ο μύθος γίνεται ιστορία.

Μάκης Καδουριάς

ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ τεύχος 1
κυκλοφορεί το 1ο τεύχος
σε βιβλιοπωλεία και περίπτερα

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 15

ΓΕΡΜΑΝΙΑ:

ή κραυγή του βατράχου

Ο Αλεξάντερ, ένας χήρος εξηντάρης, είναι καθηγητής της ιστορίας της τέχνης. Η συννομήλικη Αλεξάνδρα χήρα κι αυτή, ασχολείται με τη συντήρηση έργων τέχνης. Συναντιώνται τυχαία αγοράζοντας κόκκινα λουλούδια για τους τάφους των γονιών τους, τὰ όνόματα των οποίων έχουν ξεθωριάσει πάνω στα μνήματα. Οί γονείς του Αλεξάντερ διέφυγαν στο τέλος του πολέμου από το Γκντάνσκ της Πολωνίας, της Αλεξάνδρας από τό Βιλνιούς. Πέθαναν γνωρίζοντας ότι δέν θά ταφούν στον τόπο πού γεννήθηκαν. Τά λουλούδια δέν έπαρκούν για τά δύο μπουκέτα και ή Αλεξάνδρα θά του προσφέρει τά δικά της. Αύτός θά τά αποδεχθεί, χωρίς νά προφέρει λέξη.

Τούτος ό έρωτας, πού θά προκληθεί από μιά άπλή χειρονομία, δύο προσώπων στό φθινόπωρο της ζωής τους, θά άνασύρει στό προσκήνιο τό παρελθόν. Βρίσκονται στό Γκντάνσκ και όνειρεύονται, ενώ ή Εύρώπη ζει στή μέση της πτώσης του Τείχους του Βερολίνου. Ο Γερμανός και ή Πολωνέζα έπιθυμούν νά συμβάλουν στήν επανασυμφιλίωση των λαών τους, μέσα από μιά άπλή χειρονομία: νά έπιτρέψουν στους Γερμανούς, πού έξαναγκάστηκαν νά φύγουν από τό Γκντάνσκ, νά βρουν μιά θέση στό νεκροταφείο της παλιάς τους πόλης. Δημιουργούν μιά γερμανοπολωνική εταιρεία τελετών και ή ιδέα τους γίνεται πραγματικότητα.

Και όμως, προσκρούουν σέ άνυπέροβλητα έμπόδια. Τά οικονομικά προβλήματα διαχείρισης της εταιρείας πού προκύπτουν τήν οδηγούν σέ μαρασμό, ενώ ή Αλεξάνδρα σκέφτεται, εκ των υστέρων, τό άλογο του έγχειρήματος.

Αυτή ή μικρή ιστορία, πού αποπειράται νά συνδέσει τά σπασμένα κομμάτια μιάς ιστορίας, προκάλεσε στήν ένοποιημένη Γερμανία μιά θύελλα σχολίων και διαμαρτυριών¹. Πρόκειται για ένα μυθιστόρημα του Γκούντερ Γκράς, πού όλοι είδαν σέ αυτό, και όρθά, μιά άλληγορία για τή γερμανική ένοποίηση, για τίς συνθήκες κάτω από τίς όποιες έπιτεύχθηκε. Η κραυγή του βατράχου, ό όμώνυμος τίτλος του μυθιστορήματος, είναι ή μελαγχολική άφύπνιση των δύο συνταξιούχων έρωτευμένων, θλιβερός προάγγελος των κακών πού έπέρχονται: μόνο όποιος δέν τήν προσπεράσει και τήν άφωνακρασθεί προσεκτικά μπορεί νά άποφύγει τό χει-

ότερο...

Πράγματι, ό Γκούντερ Γκράς «πενθεί», όπως τον κατηγορούν οι αντίπαλοί του, στήν πλειοψηφία τους όρκισμένοι εχθροί του πρόσφατου και απώτερου παρελθόντος. Πράγματι, ό συγγραφέας διαπράττει τό άδίκημα της «άναμόχλευσης των παθών», γιατί ή πλειοψηφία θέλει νά λησμονήσει, νά εκλογικεύσει στό επακρο, νά συντηήσει τον ιστορικό χρόνο. Πράγματι, αυτός ό υπερασπιστής, ήδη από τίς άρχές της δεκαετίας του '60, της γλωσσικής και πολιτισμικής ένότητας του «γερμανικού έθνους» έπιθυμεί νά άμαυρώσει τό γιορταστικό κλίμα του επανευρισκόμενου

έθνους, μιλώντας για μιά ειλικρινή συμφιλίωση, χωρίς νά πέφτουν πάνω της οι σκιές του μίσους, του πολέμου, του άχαλίνωτου οικονομικού άνταγωνισμού. Πράγματι, ό Γκούντερ Γκράς «δέν έχει πλέον θέματα» νά έπεξεργασθεί, δέν έχει τίποτα καινούργιο νά πει και θά ήταν καλύτερα (για ποιούς άραγε;), όπως υποστηρίζει ό λογοτεχνικός κριτικός του Σπήγκελ, τό ζευγάρι νά είχε σκοτωθεί σέ ένα αυτοκινητιστικό άτύχημα, «θά ήταν μιά λύτρωση για όλο τον κόσμο».

Η λύτρωση, όμως, ή άπελευθέρωση δηλαδή από τά δεσμά μιάς παντοτινά περιπλανώμενης συλλογικής ένοχής πρέπει, άναγκαστικά, νά συνοδεύεται από μιά νέα ούτοπία: ούτοπία ή τουλάχιστον ένα εκλογικευμένο σχέδιο, πού νά φιλοδοξεί νά «άποκαθάρει» συνειδήσεις, νά έμπεδώσει ένα κλίμα συνοχής, άναδομώντας νοοτροπίες. Οί διθύραμβοι της ένοποίησης θά έπρεπε νά είναι, τουλάχιστον, μετρημένοι, γιατί οι κόμποι δέν έχουν άκόμα λυθεί.

Θά έπρεπε. Γιατί ή κραυγή του βατράχου άκούγεται και πάλι και ό «προφήτης» συγγραφέας φαίνεται νά δικαιώνεται. Τό χάος, δέβαια, δέν διασιλεύει στή Γερμανία, οι νεοναζί, για τήν ώρα, είναι μειοψηφικές όμάδες, δέν αντιπροσωπεύουν παρά ένα «άμελητέο» ποσοστό του πληθυσμού. Η έθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία, αυτή καθεαυτή, δέν διαθέτει τήν πρωταρχική της αίγλη, οι αντίστασεις άπέναντί της είναι τεράστιες. Μέ άλλα λόγια, ό «έκφρασιμός» του γερμανικού γίγαντα είναι μιά υπερβολή, για τήν ώρα του-

λάχιστον.

Πώς, όμως, νά ερμηνευθούν τὰ συνεχιζόμενα γεγονότα, οί ρατσιστικές ἐκρήξεις καί ὁ κίνδυνος ἐξάπλωσής τους καί στήν ὑπόλοιπη Εὐρώπη; Ὁ ἄγριος ρατσιστικός πυρετός, πού ἀνεβαίνει στά περίχωρα τοῦ Ροστόκ, τοῦ Βραδεμβούργου, τῆς Σαξονίας, τῆς Κολωνίας, τοῦ Βερολίνου, σέ ὁλόκληρη λίγο πολύ τή χώρα καί ἰδιαίτερα στό ἀνατολικό της τμήμα, εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό ἀνησυχητικός. Ἀπό τίς κραυγές τῶν μαρῶν, πού οἱ νεοναζί χτυποῦν ἀλύπητα, ὡς τοὺς ἐμπρησμούς προσφυγικῶν κατοικιῶν, ἀπό τὰ ἀγωνιώδη ἀνακοινωθέντα τῆς ἐβραϊκῆς κοινότητας τῆς Γερμανίας ὡς τήν ἔκτακτη σύγκληση τῆς Ἰσραηλινῆς Βουλῆς γιά νά συζητησε αὐτά τὰ θέματα, μιᾶ εἰκόνα φαίνεται νά ἀχνοδιαγράφεται: ἕνα τμήμα τοῦ ἔθνικου σώματος μολύνεται ἀπό τόν ἰό τοῦ ρατσισμού. Ἀρκετοί ἀπό τοὺς κατοίκους τοῦ Ροστόκ θά δηλώσουν στόν ἀνταποκριτή τῆς *Libération* ὅτι ἔζησαν τίς βίαιες ἐπιθέσεις κατά τῶν προσφύγων τῆς πόλης τους ὡς μεγάλες «φωταγωγημένες νυχτερινές γιορτές»! Τά μετὰ ἐνημέρωσης, πού ἐσπευσαν νά διαμοιπέυσον τίς «προφητείες» τοῦ Γκ. Γκράς, ξαναπροβάλλουν ἀπό τίς ὁθόνες τους τήν «ἀρχαϊκή» φιγούρα τοῦ βατράχου πού κραυγάζει. Ἡ δημοσκόπηση τοῦ δευτέρου καναλιῦ τῆς Γερμανικῆς Τηλεόρασης εἶναι δηλωτική: τό 19% τῶν Δυτικογερμανῶν καί τό 12% τῶν Ἀνατολικογερμανῶν «βλέπουν μέ συμπάθεια τήν ἀναβίωση τῶν ἔθνικοσοσιαλιστικῶν ἰδεῶν».

Ἐνας νεαρός ἀγωνιστής τοῦ ἔθνικοσοσιαλισμοῦ θά ἀποπειραθεῖ, στό διάλειμμα δύο ἐπιθέσεων κατά τῶν προσφύγων στό Λεβερκούζεν, νά ἐξηγήσει τό νόημα τῆς στρατεύσεώς του, μέ μιᾶ φράση: «Αὐτοί, οἱ πρόσφυγες, μᾶς κλέβουν τήν ἐνοποίηση». «Τί δουλειά ἔχουν Πολανοί καί Ρουμάνοι στή Γερμανία;», θά ἀναρωτηθεῖ ἕνας Ἀνατολικογερμανός, προσθέτοντας: «Τά δικτατορικά καθεστώτα στίς χώρες τους ἔπεσαν, γιατί δέν κάθονται ἐκεῖ;». Τό γερμανοπολωνικό εἰδύλλιο στό μυθιστόρημα τοῦ Γκ. Γκράς δρῶσκει τό ἰσοδύναμό του μέσα στή ζῶσα πραγματικότητα!

Μπροστά σ' αὐτή τήν κατάσταση, αὐτή τήν ἀπίθανη ἐμπλοκή παρελθόντος καί παρόντος, τὰ πολιτικά κόμματα στέκουν ἀμήχανα. Οἱ χριστιανοδημοκράτες θεωροῦν τίς βίαιες ἐκδηλώσεις ὡς «ντροπή γιά τή χώρα» καί οἱ ὑπουργοί Δικαιοσύνης τῶν *Länder* ζητοῦν τήν ἐπιβολή αὐστηρῶν ποινῶν ὄχι μόνο γι' αὐτούς πού πετοῦν μολότωφ ἀλλά καί γιά ὅσους συμμετέχουν στίς διαδηλώσεις. Οἱ σοσιαλδημοκράτες, ἐμπρός στήν πίεση τῆς κοινῆς γνώμης, δέχθηκαν τήν προτεινόμενη ἀπό τοὺς χριστιανοδημοκράτες συνταγματική ἀναθεώρηση γιά τήν περιστολή τοῦ δικαιώματος χορήγησης πολιτικοῦ ἀσύλου καί ὀδηγοῦνται στή σύγκληση ἔκτακτου συνεδρίου στά μέσα Νοεμβρίου, ὕστερα ἀπό πιέσεις τῆς ἀριστερῆς πτέρυγας τοῦ κόμματος.

Οἱ ρατσιστικές ἐκδηλώσεις συνεχίζονται καθημερινά, περίπου γιά ἕναν ὁλόκληρο μήνα. Ἄν ἡ γενικευμένη κοινωνική ἐκρήξη εἶναι κάτι πού μπορεῖ νά περιμένει, τό πρόπλάσμα τῆς ὑπόσχεται πολλά. Σύμφωνα μέ τίς μυστικές ὑπηρεσίες τῆς χώρας, ὁ ἀριθμός τῶν μελῶν τῆς Ἄκρας Δεξιᾶς δέν ὑπερβαίνει τίς 40.000. Τό 1990 ἦταν 32.000, καί ἡ «μικρή» αὐξήσή τους ἐξηγεῖται ἀπό τήν πρόσθεση σέ αὐτό τόν ἀριθμό καί τῶν Ἀνατολικογερμανῶν ἀκροδεξιῶν. Σέ αὐτούς τοὺς ἀριθμούς δέν περιλαμβάνονται τὰ μέλη τοῦ ἀκροδεξιῶ Ῥεπουμπλικανικοῦ Κόμματος (ἀντίστοιχο τοῦ λεπενικοῦ «Ἐθνικοῦ Μετώπου»), πού γιά τήν κυβέρνηση δέν θεωρεῖται ὅτι συνιστᾶ ἀπειλή γιά τή συνταγματική τάξη. Ἀνάμεσα στά μέλη τῆς Ἄκρας Δεξιᾶς, 4.400 (ἐκ τῶν ὁποίων 3.000 τῆς πρώτῃν Ἀνατολικῆς Γερμανίας) ἀνήκουν σέ ὀργανώσεις πού ἀναφέρονται ἀνοιχτά στόν ναζισμό. Οἱ βίαιες ἐπιθέσεις τους κατά ξένων στόχων (πρόσφυγες, ἐβραϊκή συναγωγή καί ἐβραϊκά νεκροταφεῖα) δαίνονται αὐξανόμενες κατά τὰ τελευταῖα χρόνια: 270 ἐπιθέσεις κατά τό 1990, 1.500 κατά τό 1991, 650 τό πρῶτο ἐπτάμηνο τοῦ

1992, χωρίς φυσικά νά λαμβάνονται ὑπόψη τὰ τελευταῖα γεγονότα. Ἀπό τό σύνολο τῶν μελῶν τῶν νεοναζιστικῶν ὁμάδων τό 97% εἶναι ἄνδρες καί μόνο τό 3% γυναῖκες, ἐνῶ τό 70% περίπου εἶναι εἴκοσι χρονῶν καί μόνο τό 3% ὑπερβαίνει τήν ἡλικία τῶν τριάντα ἐτῶν.

Η οἰκονομική, πολιτική καί πολιτισμική κρίση τοῦ γερμανικοῦ γίγαντα εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό προφανές². Τό οἰκονομικό κόστος τῆς ἐνοποίησης ἀποδείχθηκε ὅτι εἶναι τετραπλάσιο τῶν ἀρχικῶν προβλέψεων. Ἡ σχετικά πρόσφατη ἀπεργία τῶν ὑπαλλήλων στόν δημόσιο τομέα, πού ἡ ἐπέκτασή της στόν κλάδο τῆς μεταλλουργίας ἀποφεύχθηκε τήν τελευταία στιγμή, δείχνει τό μέγεθος τῆς κοινωνικῆς κρίσης. Ἡ ἄνοδος τῆς (κοινοβουλευτικῆς;) Ἄκρας Δεξιᾶς στίς πρόσφατες περιφερειακές ἐκλογές ἀποτελεῖ, ἴσως, προάγγελο τῆς κρίσης τῆς πολιτικῆς ἀντιπροσώπευσης. Τό διεθνές περιβάλλον — ἀνατολικές χώρες-προσπικτῆ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἔνωσης-σχέση μέ τίς Η.Π.Α. — γιά τήν ὥρα δημιουργεῖ περισσότερα προβλήματα ἀπό ὅσες ὑποσχέσεις μπορεῖ νά δώσει γιά τό ἀπώτερο μέλλον. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, οἱ Εὐρωπαῖοι σύμμαχοι τῆς χώρας τήν φοβοῦνται. Ἡ ἀνάπτυξη ἑνός ρατσιστικοῦ, ἀκροδεξιῶ κινήματος στό ἐσωτερικό τῆς χώρας θά ἦταν ὅ,τι τό χειρότερο θά μπορούσε νά συμβεῖ αὐτῇ τῇ στιγμή...

Ἀνδρέας Παναζόπουλος

1. Βλ. Jean-Michel Palmier, "Nouveau roman de Günter Grass, nouvelles polémiques", *Le Monde Diplomatique*, Juin, 1992.

2. Βλ. στήν ἴδια ἐκδοση τῆς ἐφημερίδας τό ἄρθρο τοῦ Pierre Béhar, "Crise sociale et crise morale dans l'Allemagne unifiée".

Παναόδιον
ΑΘΗΝΑ ΙΟΥΝΙΟΣ 1992

 ΣΤ. ΡΑΜΦΟΣ: Ἀριστοτέλους Περὶ Ποιητικῆς. Τό πέμπτον κεφάλαιον * Β. ΛΑΛΙΩΤΗΣ: Ἀεκατρία ποιήματα * Σ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ: Σχῆμα με * Σ. ΠΑΣΤΑΚΑΣ: Τέσσερα ποιήματα * ΜΕΛΙΣΣΑΝΘΗ: Ἡ πορεία τῆς ποίησης μου! Ἐπιμέλεια: Στ. Μελετιώρος * Ν. ΑΛΙΦΕΡΗΣ: Τρία ποιήματα * ΑΓΓ. ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ: Εἰκόνας αἱ μᾶς ἔδωκε! ΣΤ.

EDWARD W. SAID
Μορφές, Διαμορφώσεις
Μεταμορφώσεις
* ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΣΤΑΘΗΣ ΓΟΥΡΓΟΥΡΗΣ *

ΓΟΥΡΓΟΥΡΗΣ: Ὀρνεολισμός, Νεοελληνισμός καί ἡ παγκόσμια ἰσχύς τοῦ σύγχρονου καλλιτέχνη * ΜΕ ΤὸΝ Εἰδ. SAID (Ο Στ. Γουργουρῆς ἀφιερῶν μὲ τὸν Εἰδ. Said) * Τὸ ΜΕΓΑ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΝ. Εἰσήγη. Ἀσπὴ ἢ ἱστορία... * Οἱ ΣΥΛΛΟΓΕΣ: Ποιήματα ἀπὸ συλλογῆς τοῦ 1990 * ΕΝ ΠΑΡΩΔΩ Βιβλιομαρτυρίες ἐπιφοίτης: σελίδα Γεώργιου Ν. ΛΑΖΑΡΗΣ, Ν. ΛΕΒΕΝΤΗΣ, Γ. ΑΡΑΓΗΣ, Ν.Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΠΑΠΑΝΗΣ, Δ. ΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Σ. ΠΑΣΤΑΚΑΣ, F. CAMON, S. QUINZIO, Τ. ΜΠΟΣΝΑΚΗΣ, Ν. ΦΩΚΑΣ, Χ. ΜΠΑΛΤΑΣ * Κομμάτια: Δ. ΓΕΡΟΣ

16

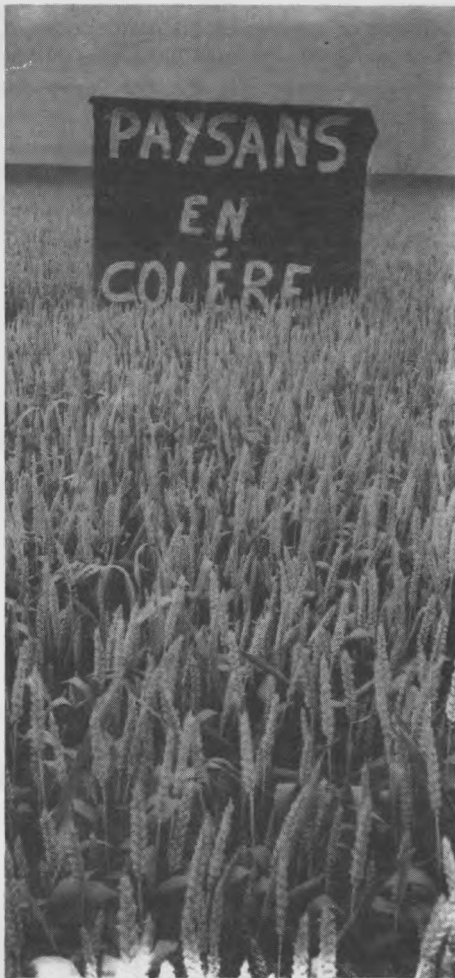
ΓΑΛΛΙΑ:

ή παθητική επανάσταση

Οι Γάλλοι έλκονται ένστικτωδώς από την έξουσία· δέν αγαπούν καθόλου την έλευθερία· τό μοναδικό τους είδωλο είναι ή ισότητα». Γούτη ή ρήση του Σατωβριάνδου, λίγο προκλητική και περισσότερο «υποπτη», άφου βρίσκει τό πολιτικό της ισοδύναμο στην περί δημοκρατίας αντίληψη του Τοκεβίλ (αυτό τό γαλλικό άμάρτημα είναι και τό άμάρτημα των δημοκρατιών)¹, φαίνεται, από μία πρώτη θεώρηση τουλάχιστον, νά επιδεδαιώνεται στα άποτελέσματα του δημοψηφίσματος για την επικύρωση της συνθήκης του Μάαστριχτ. Έμπρός στή μεγάλη υπόσχεση μιας έλεύθερης, δημοκρατικής, ειρηνικής και ένωμένης Ευρώπης, τό ήμισυ των Γάλλων πολιτών επέλεξε τόν κρατικό προστατευτισμό, ένα ελάχιστο όριο κρατικά έγγυημένης κοινωνικής ισότητας. Έμπρός στην προούσα άποεθνικοποίηση βασικών κρατικών λειτουργιών, οί μισοί προτίμησαν τό ρίζωμα. Ο φόβος και ή παθητική αντίσταση, πού άπορρέει άπ' αυτόν, ίσοφάρισαν την υποσχόμενη κοσμοπολίτικη περιπέτεια των έπιτελείων. Βέβαια, όποιος χάνει, χάνει ποιός, όμως, είναι ό κερδοσήμενος:

Ένα δημοψηφισματικό δημοψήφισμα

Είναι άλήθεια ότι ή Γαλλία είχε πολλά χρόνια νά γνωρίσει μία τόσο ζωντανή προεκλογική έκστρατεία, μία τόσο παθιασμένη ανταλλαγή επιχειρημάτων, μία τόσο μεγάλη «στράτευση» των πολιτών. Τό ποσοστό συμμετοχής στην εκλογική άναμέτρηση, άν και δέν ξεπέρασε τό 70%, θεωρήθηκε ως άψευδής μαρτυρας αυτής της πρωτοφανούς πολιτικής και κοινωνικής κινητοποίησης. Τά ιδεολογικά σχίσματα πού υπέστησαν όλοι σχεδόν οί πολιτικοί σχηματισμοί, ή έκατέρωθεν δημαγωγική ρητορική των αντίπαλων στρατοπέδων, πού πολλές φορές ύποκαθιστούσε την άναγκαία συζήτηση για τά πραγματικά προβλήματα προς όφελος της έσωτερικής κατανάλωσης, ή μεγάλη δημοσιότητα από τά έγχώρια αλλά και τά ξένα μέσα ένήμερωσης, με άποκορύφωμα τό μίνι οικονομικό κράχ της εβδομάδας πού προηγήθηκε του δημοψηφίσματος στις ευρωπαϊ-

κες αγορες φορτίσαν εξαιρετικά το πολιτικό κλίμα. Έτσι, τό ναι ή τό όχι προσέλαβαν ιστορικές διαστάσεις: οί πολίτες καλούνταν, ουσιαστικά, νά άποφασίσουν για την τύχη της Ευρώπης. Οί ίδιοι έβλεπαν μέσα από αυτή την πρόκληση και την εύκαιρία νά διατυπώσουν τις άνησυχίες και τις άπογοητεύσεις τους από τή συνολική κυβερνητική διαχείριση των τελευταίων ετών. Ένα έκρηκτικό μείγμα συμπαθειών και άντιπαθειών, έλπίδων και προκαταλήψεων, λογικών και αυθαίρετων συνεπαγωγών προσδιορίζει τό χαρακτήρα της συγκεκριμένης πολιτικής κινητοποίησης. Η στιγμήαία υπερπολιτικοποίηση της κοι-

νωνίας, έτσι, προκάλεσε μία σοβαρή κρίση πολιτικής άντιπροσώπευσης. Η σοβαρότητα της έγκειται στο γεγονός ότι ή χρόνια έγκαθιδρυμένη κοινοδουλευτικού τύπου σχέση άντιπροσώπευσης πολιτικών σχηματισμών και πολιτών διερράγη σε έναν μεγάλο βαθμό. Οί κομματικές άποσκιρτήσεις δέν είναι παρά τό άποτέλεσμα της ρήξης του κοινωνικού δεσμού, τό τέλος μιας διαδικασίας συνεχούς κομματιάσματος του προσβεβλημένου από τόν ατομικισμό κοινωνικού σώματος και ή άπαρχή υιοθέτησης εκ μέρους του νέων συμπεριφορών. Η δημοψηφισματική μορφή έκφρασης της κοινωνίας, περνώντας μέσα από τή φάση της υπερπολιτικοποίησης, πού στην ουσία είναι συνώνυμη της άπολιτικοποίησης, έγγράφεται στην προοπτική ενός άτυπου καθεστώτος δημοψηφισματικής δημοκρατίας. Οί όπαδοί της συνθήκης του Μάαστριχτ, έτσι, δέν μπορούν παρά νά είναι άλληλέγγυοι του τεχνοκρατισμού και έξ όρισμού έχθροί του έθνους, ενώ οί αντίπαλοί της «νεκροθάφτες της Ευρώπης» και λαϊκιστές. Στο κοινωνικό επίπεδο, τουλάχιστον, τά στρατόπεδα οικοδομούνται πάνω σε αυτή τή βάση. Ούτε ό άγρότης πού «δέν γνωρίζει», αλλά ούτε και τό στέλεχος της έπιχείρησης πού «γνωρίζει» άνέχονται τις διαφορές, ούτε καν τις άποχρώσεις. Η προσβολή και ή άλλοτριώση του έπιχειρήματος συνιστά την άναγκαία συνθήκη έπικοινωνίας...

Τό πρόβλημα του Έθνους-Κράτους

Η έπιθυμία και ό φόβος, ταυτόχρονα, υπέρβασης των σημερινών ορίων πού πλαισιώνουν την (κάθε) κρατική όντότητα διαδραμάτισαν τόν δικό τους άποφασιστικό ρόλο στην έκπτώση του έπιχειρήματος σε άφηρημένη «άποψη». Η ιδεολογική σύγκρουση πάνω στις σύγχρονες τάσεις της κοσμοοικονομίας άντικαταστάθηκε, και αυτή, από μία μετωπική άντιπαράθεση άνάμεσα σε νοσταλγούς του παρελθόντος και σε ταγούς της προόδου. Τό θολό άντικαπιταλιστικό όχι του άνεργου ταυτίστηκε με τή διανγή άρνηση του έθνικιστή λεπενιστή, σε τέτοιο σημείο ώστε οί ρόλοι νά άντιστρέφονται: ό λεπενιστής νά γίνεται αυθόρμητα άντιπλουτοκράτης και άντιμπερριαλιστής και ό έργάτης ρατσιστής. Τό έπιφυλακτικό ναι, αντίστροφα, του οικολόγου νά έξομοιώνεται με την ευρωπαϊκή προοπτική της φιλελεύθερης πρόκλησης του Ζισκάρ, ώστε ό δεύτερος νά μετέρχεται φαινομενικά των ευαισθησιών του πρώτου, και αυτός, με τή σειρά του, νά προσχωρεί άνεπιφύλακτα σε κάτι πού ό ίδιος δέν συμ-

1. Βλέπε τό «ψυχογράφημα» του Γάλλου, όπως συνοπτικά έκτίθεται από τόν καθηγητή πολιτικής επιστήμης Yves Roucaute, "L'áme française vue par les grands écrivains de l'Hexagone", L'Événement du Jeudi, no 411, 17 - 23 Σεπτεμβρίου 1992.

μετείχε στη χάραξη του, καταλύοντας τις διαχωριστικές γραμμές.

Τό πρόβλημα, λοιπόν, του έθνους-κράτους φαίνεται να όρίζει ένα νέο πλαίσιο πολιτικής δραστηριότητας, εγκλώντας στο μετασχηματισμό του πολιτικού πεδίου. Από αυτή την άποψη, τό έστω και στρεβλά τιθεμένο πρόβλημα δέν μπορεί να εξισώνεται με μία έκατέρωθεν άπάτη των πολιτικών έπιτελείων. Τά διάφορα κοινωνικά προβλήματα (άπασχόληση, εκπαίδευση, υγεία, μετανάστευση κ.λπ.) άποκτούν τό νόημά τους μόνο άν θεωρηθούν μέσα από τήν τάση άποεθνικοποίησης τους (βλ. πίνακα ν)². Οί ψηφίσαντες όχι θεωρούν σέ ποσοστό 57% ως πρώτο πολύ σημαντικό λόγο αίτιολόγησης τής στάσης τους τήν «άπώλεια τής κυριαρχίας» τής χώρας τους. Άλλά και όσοι ψήφισαν ναί δλέπουν τή συλλογική τους έπιβίωση μόνο μέσα από μία «έκτατική» αντίληψη τής έννοιας έθνικη κυριαρχία. Αύτός ό έν τοίς πράγμασι άναγωγισμός, κακός δαίμονας και σωτηριολογικός «μύθος» αντίστοιχα, άπληχει πιστά τή νέα πραγματικότητα, διαγράφει τό πλαίσιο μιάς νέας περιόδου: «Όποιος αντίτίθεται στό Μάστριχτ», έλεγε πριν από έναν μήνα ό Φ. Μιττεράν, «κάνει λάθος έποχή...».

Ό σχεδόν δραματικός χαρακτήρας πού προσέλαβε τό γαλλικό πείραμα λαϊκής νομιμοποίησης τής «ύπεξάιρεσης» τής έθνικης κυριαρχίας σχετίζεται άκριβώς με τή δημοκρατική άρχή πού ύλοποίησε και όχι, φυσικά, με τόν «ένστικτώδη έξισωτισμό», πού ό Σατωδριάνδος, από κοινού με τόν Τοκεβίλ, διαβλέπουν στη γαλλική ψυχή, όσο και άν περιέχει ψήγματα του. Ψήγματα πού δέν ύπακούουν άπλά και μόνο σέ κάποιες έωλες νοοτροπίες, αλλά στη θέσμιση τους, στην ύλική παραγωγή τους, μέσα από τήν «ταύτιση άνάμεσα σέ έθνικότητα και ίθαγένεια, όπου έδώ τό έθνος-

κράτος συνιστά ένα άνντέρωλο τόπο, άν όχι τόν δεσπόζοντα παράγοντα τής ιστορίας και τής νεωτερικότητας... 'Η Γαλλία εγκαινιάζει τό ευρωπαϊκό της άνοιγμα. 'Η Εύρώπη παίζει να είναι μιά συνιστώσα τής έθνικης ζωής για να καταστεί ένας από τούς πρωταρχικούς παράγοντες τής ιστορίας μας».

Οί δύο χώρες

Άν ή Γαλλία τής Άριστεράς είναι πολιτικά πλησιέστερα στό ναί, κοινωνιολογικά άγγίζει τή Δεξιά. Αύτό είναι σέ άδρές γραμμές τό πολιτικό-κοινωνιολογικό μήνυμα από τήν προοφυγή στις κάλπες. Μέ άλλα λόγια: οί κοινωνικές και δημογραφικές συνθήκες άντιπαρέθεκαν και κατίσχυσαν τής πολιτικής λογικής. Όπως φαίνεται και από τούς πίνακες πού έκτίθενται, τό στρατόπεδο του ναί συσπειρώνει μιά πλειοψηφία των ψηφοφόρων τής Άριστεράς, καθώς και τό μεγαλύτερο μέρος των κοινωνικά προνομίων των ψηφοφόρων. Τό ναί τής Άριστεράς φαίνεται να είναι πύο άδύναμο από αύτό τής Δεξιάς, ενώ ή άποκαλούμενη «έλιτίστικη» ψήφος (μορφωμένα έπαγγέλματα) προσανατολίζεται σταθερά, και αύτή, στό ναί. Για παράδειγμα, άνάμεσα στους άριστερούς ψηφοφόρους πού διέκοψαν τίς σπουδές τους στό 16 ως τά 18 χρόνια τό 52% ψηφίζει ναί, ενώ τό ποσοστό αύτό άνέρχεται στό 72% για όσους τίς σταμάτησαν στό 19 χρόνια. Τό ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στους κόλπους του συντηρητικού άκροαριού, με ποσοστά 36% και 47%.

Αντίθετα, ή λαϊκή ψήφος, όποια και άν είναι ή κομματική τής προτίμησης, προσανατολίζεται σταθερά πρós τό όχι. Τά δύο τρίτα των σοσιαλιστών ψηφοφόρων, αλλά και των οικολόγων σέ ένα έλαφρώς μικρότερο ποσοστό, ψη-

	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Άκρα Άριστερά	30%	70%
Γ.Κ.Κ.	19%	81%
Σ.Κ.	78%	22%
Γενιά Οικολογία	61%	39%
Πράσινοι	57%	43%
UDF (κεντρώοι)	61%	39%
RPR (Δεξιά)	41%	59%
Έθνικό Μέτωπο	8%	92%
Ανέντακτοι	45%	55%
ΣΥΝΟΛΟ	51%	49%

φίζουν όχι, όντας έργάτες και ύπάλληλοι. Στην πραγματικότητα, ό οικονομικός χάρτης τής Γαλλίας, έκτός λίγων έξαιρέσεων, με τά φαινόμενα ύπανάπτυξης, άνεργίας κ.λπ. αλλά και τή ραγδαία ανάπτυξη και αύξηση τής άπασχόλησης, ταυτίζεται με τόν εκλογικό χάρτη των άποτελεσμάτων του δημοψηφίσματος. Τό φαινόμενο αύτό γίνεται ιδιαίτερα αισθητό τόσο στις άγροτικές περιοχές όσο και στις παραδοσιακές εργατοούπολεις, και από τήν άλλη πλευρά στους οικισμούς στό περίχωρα του Πα-

2. Οί πίνακες πού παρουσιάζονται άποτελούν, κατά τό μεγαλύτερο μέρος τους, πιστή άπεικόνιση αυτών πού δημοσιεύθηκαν στην *Libération*, 22.9.1992. Μόνο ό πίνακας VII άποτελεί μιά δική μας χαρτογράφηση, σύμφωνα με τίς πληροφορίες τής *Monde*, 22.9.1992.

3. Βλ. τό άρθρο του Serge July, "L'Europe rescapée". *Libération*, 21.9.92.

	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Αγρότες	38%	62%
Βιοτέχνες, Μικρέμποροι	48%	52%
Έλεύθεροι έπαγγελματίες	66%	34%
Διευθυντές έπιχειρήσεων, Μεγαλέμποροι	65%	35%
Καθηγητές, Έπιστημονικά έπαγγέλματα	71%	29%
Πολιτικοί μηχανικοί	67%	33%
Δάσκαλοι	76%	24%
Μεσαία στελέχη στό χώρο τής υγείας	60%	40%
Άλλα ένδιάμεσα έπαγγέλματα	60%	40%
Υπάλληλοι	47%	53%
Έργάτες	40%	60%
Έργάτες του άγροτικού τομέα	30%	70%
Ανεπάγγελτοι	54%	46%

	ΝΑΙ	ΟΧΙ
ΣΥΝΟΛΟ	51%	49%
Άνδρες	52%	48%
Λιγότερο από 25 έτών	58%	42%
Από 25 ως 34 έτών	48%	52%
Από 35 ως 49 έτών	50%	50%
Από 50 ως 64 έτών	52%	48%
65 έτών και άνω	52%	48%
Γυναίκες	50%	50%
Λιγότερο από 25 έτών	43%	57%
Από 25 ως 34 έτών	48%	52%
Από 35 ως 49 έτών	51%	49%
Από 50 ως 64 έτών	53%	47%
65 έτών και άνω	58%	42%

ρισιοῦ, ὅπου συχνά παρατηρεῖται τὸ φαινόμενο ἀστικισμοποίησης τῶν ἀπὸ τῆς μόνιμης ἐγκατάστασης ἐπιχειρηματικῶν στελεχῶν, πού ἐρχονται νὰ ἀλλοιώσουν τὶς παραδοσιακὲς πολιτικὲς στάσεις. Στὰ λεγόμενα «μεικτὰ» προάστια, ὅπου, ἀναγκαστικά, συγκατοικοῦν ἐργάτες καὶ στελέχη ἐπιχειρήσεων, ἡ ψήφος τῶν τελευταίων «μολύνεται» ἀπὸ αὐτῆ τῶν πρώτων. Τὸ ἴδιο φαινόμενο παρατηρεῖται καὶ ἐν προάστια ὅπου ἡ συγκατοίκηση ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ μανάτζερς ὑποβαθμίζει τὸ εἰδικὸ βάρος τῶν τελευταίων. Ἀντίθετα, θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι εἶναι τὸ Παρίσι πού ἐπέβαλε τὴ θέλησή του στὸ σύνολο τῆς χώρας: πάνω ἀπὸ τὰ δύο τρίτα τῶν κατοίκων του ψήφισαν ναί, χαρίζοντας τὴ νίκη στοὺς ὁπαδούς τῆς εὐρωπαϊκῆς ὁλοκλήρωσης. Γενικά, ὁ ἀστικοποιημένος πληθυσμὸς ψηφίζει ναί, ἐνῶ ὁ ἀγροτοεργατικός, ἀκόμα καὶ ὅσα τμήματά του δὲν ἔχουν ἔλθει σὲ ἀμεση ἐπαφή μὲ τὴν ἐκσυγχρονιστικὴ κυβερνητικὴ διαχείριση (ἀνεργία), προσχωρῶν στὸ στρατόπεδο τοῦ ὄχι. Δὲν ὑπῆρξε προάστιο τῆς γαλλικῆς πρωτεύουσας, ὅπου ἡ ἐργατικὴ παράδοση παραμένει ἀκόμα ζωντανή, πού νὰ υἱοθέτησε τὶς ἐπιταγὲς τῶν κυρίαρχων πολιτικῶν ἐπιτελείων. Γιὰ παράδειγμα, στὴν ἐργατικὴ περιφέρεια τοῦ Σαιν Ντενί, ὅπου πολλὰ ἐργοστάσια ἔχουν κλείσει τὰ τελευταία χρόνια, τὸ ὄχι κερδίζει τὸ 54,7%, ἐνῶ τὸ ναί τὸ 45,6%· σὲ πέντε ἀπὸ τὶς κοινότητες ὅπου ἔχει ἐκλεγεί κομμουνιστὴς κοινοτάρχης ἡ πλειοψηφία τοῦ ὄχι εἶναι ἀνετη.

Θὰ πρέπει, ὅμως, νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι σὲ ὅσες ἐργατοαγροτικὲς περιφέρειες ἡ ἀρνητικὴ πρὸς τὸ Μάαστριχτ ψήφος κατισχύει ἢ τουλάχιστον στίς περισσότερες ἀπὸ αὐτές, ἡ δύναμη τοῦ ἀκροδεξιῦ Ἐθνικοῦ Μετώπου, ὅπως αὐτὴ καταγράφηκε στὴν τελευταία ἐκλογικὴ ἀναμέτρηση (βουλευτικὲς ἢ δημοτικὲς ἐκλογές), εἶναι ἰσχυρὴ, ὑπερβαίνοντας τὸν ἐθνικὸ μέσο ὄρο. Τέτοια, γιὰ παράδειγμα, εἶναι καὶ ἡ περίπτωση τῆς Μασσαλίας, ὅπου τὸ ὄχι παίρνει τὸ 55% τῶν ψήφων⁴.

Καὶ τώρα τί;

Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ βρισκεται στὰ χεῖλη «νικητῶν» καὶ «ἡττημένων». Χθεσινοὶ σύμμαχοι καὶ σημερινοὶ ἀντίπαλοι ἐρευνοῦν τὶς δυνατότητες διαχείρισης τοῦ ποσοστοῦ «τους». Ὅλοι οἱ μεγάλοι πολιτικοὶ σχηματισμοί, πού κατὰ τὴ διάρκεια τῆς προεκλογικῆς ἐκστρατείας εἶδαν τὰ μέλη καὶ τὰ στελέχη τους νὰ διαχίζονται πάνω σὲ μιά πρωτόγνωρη ἰδεολογικὴ ἀναμέτρηση, προσπαθοῦν νὰ ἐπανασυγκροτήσουν τὶς δυνάμεις τους. Ἡ Γαλλία, πάντως, δὲν εἶναι ἡ ἴδια μὲ αὐτὴ τῆς πρὸ τῆς 20ῆς Σεπτεμβρίου. Ἡ ριζοσπαστικοποίηση τῆς Δεξιᾶς, ἡ ἀνελπισθητὴ γεινίαση ἐνὸς πλειοψηφικοῦ τῆς μέρους μὲ τὶς λεπενικὲς θέσεις κατὰ τὴ διάρκεια τῆς προεκλογικῆς περιόδου, ἀπὸ τὴν πού ὁδήγησε στιγμιαίως τοὺς ἀκροδεξιούς σὲ μιά ἀμνηχανία, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι συγκυριακὴ. Τοῦτο τὸ ἰδεολογικὸ γλίστρομα προδιαγράφει, ἂν ὄχι βραχυπρόθεσμα, εὐρύτερες ἀνακατατάξεις στὸν νεογκωλικὸ χῶρο, πού πλέον ἀποτελεῖ ἕνα προνομιακὸ νομιμοποιητικὸ πεδίο γιὰ τὶς διάφορες πολιτικὲς ἀποκλίσεις. Μόνο, ἔως, μιά νέα ἐσπευσμένη ἐκλογικὴ ἀναμέτρηση, πρόωρες βουλευτικὲς ἐκλογές θὰ μπορούσαν νὰ

κλείνουν στιγμιαίως τὸ βαθύ χάσμα ἀνάμεσα στοὺς πολιτικούς ἡγέτες τῆς παρατάξης.

Βέβαια, μιά πρόωρη ἐκλογικὴ ἀναμέτρηση θὰ ἦταν, ἴσως, ὁ ἀπὸ μηχανῆς θεὸς καὶ γιὰ τοὺς σοσιαλιστές. Ἡ ἡγεσία τοῦ Σ.Κ. εἶναι πεπεισμένη γιὰ τὴ μεγάλη ἴττα πού θὰ ὑποστοῦν, θεωροῦν ὅμως ὅτι αὐτὴ μπορεῖ σύντομα νὰ τοὺς ὁδηγήσει σὲ μιά «ἀναγέννηση»: «Εἶναι φανερό ὅτι τὸ Σ.Κ. ἔχει ἐξαντληθεῖ», ἔλεγε τὸ βράδυ τῶν ἐκλογῶν ἀνώτατο στέλεχος τοῦ κόμματος. «Βρισκόμαστε στὴν ἐξουσία ἐδῶ καὶ δώδεκα χρόνια καὶ ἡ φθορὰ εἶναι ἀνεπανόρθωτη. Τὸ 1983 καὶ τὸ 1992 κάναμε τὴν ἐπιλογή τῆς Εὐρώπης, μιά θαρραλέα ἐπιλογή γιὰ τὴ διασφάλιση τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος. Ἀναλάβαμε καθήκοντα γιὰ τὰ ὅποια οἱ ψηφοφόροι δὲν μᾶς εἶχαν δώσει ῥητὴ ἐξουσιοδότηση. Σήμερα πληρώνουμε τὶς συνέπειες». Συνέπειες, πού μποροῦν νὰ ἀποδειχθοῦν ἀρκετὰ σοβαρὲς ἂν ἡ πολιτικὴ κίνηση τοῦ Ζάν-Πιέρ Σεβενμάν ἀποδειχθεῖ φερέγγυα, ἂν κατορθώσει νὰ συνασπίσει τὸ ἕνα τέταρτο πε-

4. Ἀναλυτικότερα, *Le Monde*, ὁπ.παρ.
5. Ἀναλυτικότερα, *Libération*, ὁπ.παρ.

ΠΙΝΑΚΑΣ IV		
Ψήφος σύμφωνα μὲ τὸ χαρακτῆρα τῆς ἀπασχόλησης		
	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Ἐγγεγραμμένοι στὸν ΟΑΕΔ	46%	54%
Μισθωτοὶ ἰδιωτικοῦ τομέα	51%	49%
Μισθωτοὶ δημόσιου τομέα	52%	48%
Αὐτοαπασχολούμενοι	46%	54%
Φοιτητές	80%	20%
Συνταξιούχοι	53%	47%

ΠΙΝΑΚΑΣ VI		
Σύνθεση τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος τοῦ ΝΑΙ καὶ τοῦ ΟΧΙ (ἐπὶ τῆς %)		
Κομματικὴ Προτίμηση	% ἐργάτες καὶ υπάλληλοι στὰ διάφορα ἐκλογικὰ σώματα σύμφωνα μὲ τὴν ψήφο στὸ δημοψήφισμα	
	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Σ.Κ.	36	67
Οἰκολόγοι	40	55
Κεντρῶοι	22	31
Δεξιὰ	21	27

ΠΙΝΑΚΑΣ VII			
Κοινοτῆτες τῶν προαστίων τοῦ Παρισιοῦ σύμφωνα μὲ τὴν κομματικὴ προτίμηση			
	Κοινοτῆτες	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Κομμουνιστικὸ Κόμμα	53	10	43
Σοσιαλιστικὸ Κόμμα	42	33	9
Κεντρῶοι (UDF)	32	30	2
Δεξιὰ ((RPR)	51	40	11
ΣΥΝΟΛΟ	178	113	65

ρίπου των ψηφοφόρων του κόμματος που άρνήθηκε να ψηφίσει ναι, καθώς και τους διαμαρτυρόμενους εντός και εκτός Κομμουνιστικού Κόμματος. "Αν τό κόμμα σήμερα κινείται γύρω από τό όριακό ποσοστό του 22%, θά ήταν μεγάλη πολυτέλεια νά προχωρήσει στή διαγραφή του πρώην ύπουργού Έθνικης Άμυνας, ό όποιος σχημάτισε ήδη έναν ζωτικό πολιτικό χώρο γύρω του, κραδαίνοντάς τον και ως πολιτικό άτόυ για τίς επερχόμενες έσωκομματικές συγκρούσεις.

«Στή Γαλλία άρκει νά είσαι κάτι, για νά μπορείς νά είσαι τό πάλ», έλεγε στους καιρούς του ό Μάρξ. Οί έποχές δέβαια άλλαξαν, όλοι ή περίπου όλοι συμφωνούν για τό τέλος τής «γαλλικής εξαίρεσης», που συμπίπτει και μέ τό τέλος του μιττερανισμού, κάποια στενοκέφαλα όμως γεγονότα προσπαθούν νά τούς διαψεύσουν. "Όπως και άν έχει, ή εξέλιξη του παιχνιδιού, στό έξής, διαγράφεται ενδιαφέρονσα, από κάθε άποψη.

Άντρέας Πανταζόπουλος

ΠΙΝΑΚΑΣ VIII

Άν αύριο γίνονταν βουλευτικές εκλογές, τί θά γυφίζατε; (έπί τής %)

	Σύνολο γυφισάντων	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Άκρα Άριστερά	2	1	2
Γ.Κ.Κ.	6	2	11
Σ.Κ.	22	36	9
Οικόλόγοι	16	18	12
Κεντρώοι-Δεξιοί	43	41	45
Έθνικό Μέτωπο	11	2	21
ΣΥΝΟΛΟ	100	100	100
ΣΥΝΟΛΟ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ	30	39	22
ΣΥΝΟΛΟ ΔΕΞΙΑΣ	54	43	66

ΠΙΝΑΚΑΣ V

Άπό τούς παρακάτω λόγους, ποιοί ήταν αύτοί που έπαιζαν έναν πολύ σημαντικό ρόλο, μάλλον σημαντικό, μάλλον όχι σημαντικό ή καθόλου σημαντικό στήν άπόφασή σας; (έπί τής %)

Οί γυφισάντες ΝΑΙ	ΣΥΝΟΛΟ	Σύμφωνα μέ τήν κομματική προτίμηση							
		Κ.Κ.	Σ.Κ.	Γ. ΟΙΚΟΛ.	ΠΡΑΣΙΝΟΙ	Κεντρώοι	Δεξιά	Έθν. Μέτωπο	Καμιά
Διασφάλιση τής ειρήνης στήν Εύρώπη	72	73	76	74	72	69	74	72	61
Συνέχιση τής ευρωπαϊκής οικοδόμησης	63	44	69	65	62	64	59	38	57
Γιά τό οικονομικό ανταγωνισμό κατά τών ΗΠΑ-Ίαπωνίας	51	59	53	45	49	52	57	37	40
Γιά τόν φόβο νίκης του «ΟΧΙ»	35	41	44	33	32	30	33	12	25
Ό πόλεμος στήν πρώην Γιουγκοσλαβία	27	31	32	22	34	26	23	31	18
Ό φόβος μιάς γερμανικής κυριαρχίας στήν Εύρώπη	21	27	21	16	16	21	24	28	21
Στήριξη του Φ. Μιπεράν	14	24	28	8	7	5	4	18	5
Οί γυφισάντες ΟΧΙ	ΣΥΝΟΛΟ	Σύμφωνα μέ τήν κομματική προτίμηση							
		Κ.Κ.	Σ.Κ.	Γ. ΟΙΚΟΛ.	ΠΡΑΣΙΝΟΙ	Κεντρώοι	Δεξιά	Έθν. Μέτωπο	Καμιά
Άπώλεια τής κυριαρχίας για τί Γαλλία	57	61	50	52	41	51	60	69	56
Ή Γαλλία σά χέρια τών τεχνοκρατών τών Βρυξελλών	55	67	49	48	48	57	56	62	51
Ό φόβος γερμανικής κυριαρχίας στήν Εύρώπη	40	46	45	49	24	36	41	39	38
Κατά του Φ. Μιπεράν και τής κυβέρνησης	39	32	25	35	37	39	42	55	38
Θά κοστίζει άκριβά και θά προκαλέσει τήν ύλοποίηση προγραμμάτων λιτότητας	37	55	34	31	33	28	38	42	35
Άπόρριψη του συνόλου τής πολιτικής τάξης	31	22	22	33	39	21	29	51	36
Ό πόλεμος στήν πρώην Γιουγκοσλαβία	28	27	30	30	32	25	26	29	35

‘Οδοιπορικό στην ‘Αλβανία

μιά διαλυμένη κοινωνία

Ποῦ πάει ἡ ‘Αλβανία σήμερα; Στό ἐρώτημα μιά ἀπάντησι ἐπιβάλλεται: ἡ ‘Αλβανία πῆρε τόν κατήφορο. Εἶναι μιά κατεστραμμένη κοινωνία. Οἱ κάτοικοί της τό ξέρουν, τό ζοῦν καθημερινά καί τό ἐκδηλώνουν μέ τόν πιό εὐγλωττο τρόπο, σωματικά: φεύγοντας. Τήν ἀπάντησι ὑπαγορεύει ἡ συνειδητοποίηση τοῦ ἀδιεξόδου, ἡ αἴσθησι ὅτι, στό ἄμεσο μέλλον, δέν ὑπάρχουν οὔτε ἐσωτερικές δυνάμεις οὔτε δρομολογημένες διαδικασίες οὔτε ἀποθέματα πού νά ἐγγυῶνται τήν ἐπιδίωσι. Διασχίζοντας τήν ‘Αλβανία ἀπό τήν Κακαβιά στά Τίρανα τό ἴδιο ρημαγμένο τοπίο σοῦ δίνει νά καταλάβεις ἀπό πού ἔρχονταν ἐκεῖνες οἱ σκηνές πού βλέπαμε πέρσι στήν τηλεόρασι, μέ χιλιάδες ‘Αλβανούς νά ρίχνονται σέ σαπιοκάραβα γιά νά πατήσουν τή γῆ τῆς Ἰταλίας, τί προξενούσε ἐκεῖνη τήν πανικόβλητη φυγή στό ἄγνωστο. Τότε ἀκόμη προσπαθοῦσαν νά φύγουν ἀπό ἕνα καθεστῶς, ἀπό ἕνα στρατόπεδο συγκέντρωσις. Μέσα σ’ ἕνα χρόνο τό καθεστῶς ἐκεῖνο ἀνῆκε πλέον στό παρελθόν. ‘Οχι ὁμως καί ἡ κοινωνία πού κατέστρεψε. ‘Η εἰκόνα τῶν χωριῶν, τῶν πόλεων, τῶν χωραφιῶν, τά κομμένα δένδρα τῶν δεινροστοιχιῶν, τά ρημαγμένα δημόσια κτίρια, σά νά βομβαρδίστηκαν ἐπί μέρες ἀπό βαρῦ πυροβολικό, κάτι θλιβερά παζάρια ὅπου θά μπορούσε ν’ ἀγοράσει κανείς ὅλα τά ἐμπορεύματα μ’ ἕνα πενηντοχίλιαρο, τά ἄδεια ἢ κλειστά καταστήματα, τά παρατημένα ἐργοστάσια, οἱ ἐγκαταλειμμένες πετρελαιοπηγές, χιλιάδες ἀνεργοί νά σεργιανοῦν στό δρόμο, οἱ τυχαίες κουδέντες, οἱ φευγαλέες μικρολεπτομέρειες μιλοῦν γιά τήν ἀπόγνωσι τῶν ἀνθρώπων. ‘Η φυγή στό ἄγνωστο εἶναι χίλιες φορές προτιμότερη ἀπό τήν αὐτοεγκατάλειψι μέσα στήν τόσο γνωστή κι ἀναλότρεπτη μιζέρια.

Πράγματι, ἡ ‘Αλβανία ἐπῆρε τόν κατήφορο. Κατηφορίζει πρὸς τήν ‘Ελλάδα, μέ τά πόδια, ὅπως μπορεῖ. Οἱ ‘Αλβανοί φεύγουν ἀπό τόν τόπο τους μέ βίζα ἢ χωρὶς βίζα, νόμιμα ἢ παράνομα, ἀνεβαίνοντας τίς πλαγιές τοῦ Σμόλικα, παίρνοντας νύχτα μονοπάτια καί ρουμάνια πού δέν τά πάτησαν οὔτε οἱ ἀντάρτες, πασχίζοντας νά διαφύγουν τόν κλοιό, ν’ ἀποφύγουν τοὺς ἐλέγχους, ἐλπίζοντας νά φτάσουν ὡς τή Θεσσαλία, τήν Πελοπόννησο, τήν Ἀττική, τά νησιά. ‘Αν τοὺς πιάσουν, πάλι ἀπό τήν ἀρχή. Τήν δεύτερη, τήν τρίτη φορά ἐλπίζουν ὅτι θά περάσουν. Γιατί δέν ὑπάρχει, βραχυπρόθεσμα, ἄλλη λύσι. Τό χειμῶνα ἔρχεται λιμός: τά ἐργοστάσια δέν δουλεύουν, οὔτε τό ἕνα πέμπτο τῶν χωραφιῶν δέν σπάρ-

θηκε. Στήν Ἰταλία κατέφυγαν ἐλάχιστοι, περίπου 25.000, κι ὁ ἰταλικὸς στρατὸς κατέχει ὅλα τά λιμάνια, ἐλέγχει ὅλες τίς ἀκτές, ἀπαγορεύει τοὺς δρόμους τῆς θάλασσας, ἡ Ἀδριατικὴ δέν περνιέται κολυμπώντας. Πρὸς τή Δ. Εὐρώπη ἡ ἐξοδος ἀδύνατη. Ἀπομένει μόνον ἡ ‘Ελλάδα. ‘Αν αὐριο ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησι ἀνοίξει τά σύνορα, ἂν σταματήσει ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς τίς περιπολίες στά σύνορα γιά τή σύλληψι λαθρομεταναστῶν πού νυχθημερόν προσπαθοῦν νά διαδοῦν τά ἑλληνοαλβανικά σύνορα (450 χιλιόμετρα, συνοριακὴ γραμμὴ), εἶναι βέβαιο ὅτι ἕνα ἑκατομμύριο ‘Αλβανοί θά ὀρμήσουν μέ βῆμα ταχύ γιά τά μέρη τῆς ‘Ελλάδας. Ξέρουν ὅτι δέν πρόκειται νά βροῦν ἐδῶ τῆ γῆ τῆς Ἐπαγγελίας. Ξέρουν πιά ὅτι δέν τοὺς περιμένουν μέ ἀνοιχτές ἀγκάλες, ἀλλὰ ἡ ὑπερεκμετάλλευσι, συχνά ἢ σκληρότητα τῶν ἀρχῶν καί τῶν συντοπιτῶν μας, ἀκόμη καί ἡ περιφρόνησι. Ξέρουν ὁμως ὅτι μόνον ἐδῶ μπορεῖ νά βροῦν ἕνα κομμάτι ψωμί. Ἀκόμη καί οἱ πιό ἄτυχοι κι οἱ πιό ἀνειδίκεντοι, δουλεύοντας δεξιά κι ἀριστερά, σέ ἐστιατόρια, στά χωράφια, στίς οἰκοδομές, ζώντας σκυλίσια ζωὴ, θά καταφέρουν νά βάλουν στήν ἄκρη πέντε δέκα χιλιάρικα τό μήνα. ‘Ενα τίποτε δηλαδή. Αὐτὸ ὁμως τό τίποτε στήν ‘Αλβανία ἀντιστοιχεῖ σέ τρία μέ τέσσαρα ἀλβανικά μηνιάτικα. Τό συνάλλαγμα ἀπό τήν ‘Ελλάδα ἀντιπροσωπεύει γιά τοὺς ‘Αλβανούς τήν οὐσιαστικότερη πηγὴ ζωῆς, τήν μόνη χειροποιιστή.

Οἱ Βορειοηπειρώτες, οἱ ‘Ελληνες μειονοτικοί, ἐπῆραν πρῶτοι καί μαζικά τῶν ὀμματιῶν τους. Πιὸ εὐκόλα αὐτοὶ ἔξασφάλιζαν βίζα, ὁ δρόμος ἦταν ἀνοιχτός, ἡ προσδοκία ὅτι στήν ‘Ελλάδα θά τοὺς περιμένουν μ’ ἀνοιχτές ἀγκάλες δικαιολογημένη. Γιά παράδειγμα ἀπὸ τοὺς 16.000 κατοίκους τῶν Ἀγίων Σαράντα, μέσα σ’ ἕνα χρόνο μετανάστευσαν στήν ‘Ελλάδα πάνω ἀπὸ δέκα χιλιάδες. Ἀλλὰ γιά τήν μειονότητα ἢ μετανάστευσι εἶναι δίκιοπο μαχαίρι, ἢ πηγὴ ζωῆς εἶναι συνάμα αἰμορραγία πού ἴσως δέν σταματήσει ποτέ, ἔξαντλώντας ἔτσι τόν ἑλληνοισμό τῆς Β. Ἠπείρου. Βέβαια ὅλοι θά ἤθελαν νά ἐπιστρέψουν μιά μέρα στά χωριά τους, κουβαλώνοντας κάποια ἀποταμίευσι. Ἀλλὰ στήν παλιννόστησι οἱ ἄνθρωποι δέν βγαίνουν σωστοί στό μέτρημα. Ὑπάρχει πάντα φύρα, πολλοί θά μείνουν γιά πάντα στήν ‘Ελλάδα, θά «πιαστοῦν» ἐδῶ, θά μονιμοποιηθοῦν, θά βροῦν καλύτερες δουλειές, ἄνθρωποι τῆς δουλειᾶς εἶναι, τά παιδιά θά πᾶνε σχολεῖο ἐδῶ, τό χωριὸ στή Β. Ἠπειρο θά γίνει ὅπως τό ἐγκαταλειμμένο χωριὸ τῆς ὄρεινης ‘Ελλάδας μετὰ τὴ δεκαετία τοῦ ‘60: γιά διακοπές τό καλοκαίρι, μιά φορά τό χρόνο νά δοῦμε τοὺς γερόντους.

«Τό σημαντικότερο γιά μᾶς εἶναι νά κρατήσουμε τόν τόπο μας», μᾶς εἶπανε οἱ συντάκτες τοῦ «Ἑλληνικοῦ Βῆματος» καθὼς τά λέγαμε στά γραφεῖα τους. Τό ἴδιο ἀκούσαμε σέ κουδέντες στοὺς Ἀγίους Σαράντα, στό Ἀργυρόκαστρο, ἢ ἴδια ἀνησυχία καί στήν ἑλληνικὴ πρεσβεῖα στά Τίρανα. «Νά μὴν ἐπαναληφθεῖ τό ἴδιο πού ἐγινε μέ τοὺς Ἑλληνες τῆς Κωνσταν-

Τό κείμενο αὐτὸ γράφτηκε τόν Μάιο, μόλις γυρίσαμε ἀπ’ τήν ‘Αλβανία. Ἀπὸ τότε ἐγιναν καί στήν ‘Αλβανία πολλά. Ἡ γενικὴ εἰκόνα ὁμως δέν ἀλλάζει, γι’ αὐτὸ καί τό ὀδοιπορικό αὐτό εἶναι ἀκόμη ἐπίκαιρο.

τινούπολης», τονίζει με έμφαση ο μορφωτικός ακόλουθος της Έλληνικής Πρεσβείας, κ. Κανέλλος. «Αυτό είναι τό υπ' αριθμόν ένα πρόβλημα της μειονότητας: η διατήρησή της. Να μη φύγει ο κόσμος. Η ενίσχυσή της αποτελεί προϋπόθεση για την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας στη σημερινή Αλβανία».

Στό σημείο αυτό υπάρχουν πολλές αβεβαιότητες και ασάφειες. Πόσοι είναι οι Έλληνες της Β. Ήπειρου; Κατά τό αλβανικό κράτος περίπου 45.000 με 50.000, κατά τήν ελληνική άποψη πάνω από 500.000 (υπολογίζονται ως Έλληνες όλοι οι χριστιανοί ορθόδοξοι). Αυτή η φυσαρμόνικα πρέπει νά πάψει νά ανοικοκλείνει. Πρέπει δηλαδή νά γίνει άπογραφή, αντικειμενική, μέ ευθύνη και τών δύο μερών, μέ διεθνείς έγγυήσεις, σ' ένα κλίμα ασφάλειας και δημοκρατίας, τέτοιο πού νά επιτρέψει τήν ελεύθερη έκφραση τής συνείδησης τού καθενός. Γιατί είναι φανερό ότι μόνο ή συνείδηση και ή βούληση τών ανθρώπων θά άποφασίσουν για τήν αυτοένταξή τους στη μιά ή τήν άλλη εθνότητα.

Αν σκεφτεί όμως κανείς ότι για μήνες, επί ύπουργείας Σαμαρά, ή Ελλάδα προέβαλλε ως κύριο στόχο τό άνοιγμα τριών προξενείων στη Β. Ήπειρο, πράγμα πού ή αλβανική κυβέρνηση δέν δέχθηκε, καταλαβαίνει πόσο άστοχα αντιμετώπιζονται τά προβλήματα. Τήν έλλειψη σοβαρότητας προδίδει ή ίδια

βε τά δένδρα τών δενδροστοιχιών για νά θερμανθεί και νά μαγειρέψει, δέν τόν σταματούσε κανείς. Έκοβαν και οι ίδιοι οι αστυνομικοί. Σήμερα βασιλεύει αυτοδικία, μεγάλη εθνηματικότητα, διοικητική άποδιάρθρωση, πλήρης άρρυθμία στις κρατικές ύπηρεσίες, μαζική άποχή από τήν εργασία στις λίγες παραγωγικές δραστηριότητες πού κάπως συνεχίζονται. Μέ τά ίδια χρώματα περιγράφει τήν κατάσταση και ό Μπάρντιλ Λόντο, διευθυντής τού ανεξάρτητου περιοδικού *Drita*, τά ίδια ακούσαμε από τόν τριανταπεντάχρονο ποιητή Πρέσκ Ζόγκαϊ, διευθυντή τού περιοδικού *Spectre* και ύπουργό Πολιτισμού στη μεταβατική κυβέρνηση. Ό ίδιος βλέπει ότι στην ήγεσία τού Δημοκρατικού Κόμματος, στην όποία μετέχει, οι ιδέες για τό ξεπέρασμα τής κρίσης είναι θολές, αντιφατικές, τή μιά μέρα λέγονται τά μέν τήν άλλη τά ακριβώς αντίθετα, ενώ άρχισαν κίλλας νά φτιάχνονται τά νέα προσωπικά φέουδα, οι νέοι άρχηγοί πού αντικαθιστούν τούς παλιούς, πράγμα πού όδήγησε τόν ίδιο προσωπικά σέ σύγκρουση μέ τόν πρόεδρο Μπερίσα και γι' αυτό άρνήθηκε νά θέσει ύποψηφιότητα στις τελευταίες εκλογές. Αλλά και τού άρχισυντάκτη τής εφημερίδας *Ζέρι ί Πόπουλιτ* (όργανο τού Σοσιαλιστικού Κόμματος πού αντικατέστησε τό Έργατικό Κόμμα Αλβανίας τού παλαιού καθεστώτος) οι εκτιμήσεις, ως προς τό κύριο, δέν διαφέρουν. Κουβεντιάζοντας

εμποροπανηγυρη για τα πανηγυρια

ή εικόνα τής Έλληνικής Πρεσβείας: σύνολο προσωπικού, σέ μιά τόσο κρίσιμη για τήν Ελλάδα χώρα, έννά άτομα, τού πρεσβευτού συμπεριλαμβανομένου. Π.χ. δέν υπάρχει Γραφείο Τύπου, δέν υπάρχει μεταφραστής-διερμηνέας, δέν υπάρχει ειδικό τμήμα διαπιστευμένο για τά προβλήματα τής μειονότητας κ.λπ. Οι ρητορικές κορόνες για τά εθνικά μας θέματα περισεύουν στην Αθήνα κι άλλοι. Στην πράξη, όπως όπως.

Ας γυρίσουμε όμως στην Αλβανία και τούς Αλβανούς, συνεχίζοντας μέ τίς έντυπώσεις μας από τίς πέντε μέρες πού μείναμε εκεί, κουβεντιάζοντας κυρίως μέ πανεπιστημιακούς, δημοσιογράφους, διανοούμενους. Όλοι, χωρίς εξαίρεση, βεβαιώνουν ότι ή Αλβανία δέν αντιμετωπίζει άπλως μιά σοβαρή κοινωνική και οικονομική κρίση αλλά ζει μιά κοινωνική καταστροφή. Κατέρρευσε όχι μόνο τό κομμουνιστικό καθεστώς αλλά ή ίδια ή κοινωνία, ό ίδιος ό κοινωνικός ιστός, τό κράτος, οι θεσμοί του, ή έννοια τού δικαίου, ή πραγματικότητα τής έξουσίας. Ό Αρμπεν Πούτο, καθηγητής τού διεθνούς δικαίου (συνταξιούχος πλέον) και πρόεδρος τής Επιτροπής για τά Δικαιώματα τού Ανθρώπου, είναι κατηγορηματικός: δέν υπάρχει κράτος στην Αλβανία, έχει περιοριστεί σέ ελάχιστες λειτουργίες. Όταν ό κόσμος τόν χειμώνα έκο-

μαζί του έχει κανείς τήν έντύπωση ότι οι έπιλογές τού Σοσιαλιστικού Κόμματος και τού κυβερνώμενου Δημοκρατικού Κόμματος είναι οι ίδιες. Και τά δύο κόμματα βλέπουν τή σωτηρία στις ξένες επενδύσεις, στην ιδιωτικοποίηση, στην ελεύθερη αγορά, στην άτομική πρωτοβουλία. Οι αντιπολιτευτικοί τονισμοί τού Σ.Κ. έχουν στόχο κυρίως τήν ιδιοτέλεια, τήν άνικανότητα και τήν άπειρία τών ανθρώπων τού Δημοκρατικού Κόμματος πού κατηγορούνται ότι κινούνται από προσωπικά κίνητρα κι ένα πνεύμα άντεκδίκησης προς τούς ανθρώπους τού παλιού καθεστώτος. Δέν θά βρει όμως κανείς στις θέσεις του Σ.Κ. μιά ουσιαστικά διαφορετική προοπτική πλόν τής προσπάθειάς του νά ένταχθεί στη Σοσιαλιστική Διεθνή και ν' αναπτύξει σχέσεις μέ τά όμόλογα σοσιαλιστικά κόμματα τής Εύρώπης, τό Γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα, τό Ιταλικό, τή Γερμανική Σοσιαλδημοκρατία (στην ίδια κατηγορία ό συνομιλητής μας κατέτασε και τό ΠΑΣΟΚ, ενώ για τά κόμματα τής ελληνικής Άριστερας έπεφύλαξε μόνο άοριστολογίες).

Όλοι οι συνομιλητές μας εξέφραζαν τήν ίδια άπαισιοδοξία για τή δυνατότητα γρήγορης κοινωνικής και οικονομικής ανάκαμψης. Γιατί δέν είναι μόνο τά κεφάλαια πού λείπουν, δέν είναι μόνο ή πρωτόγονη τεχνολογία (π.χ. ή έξόρυξη τού πετρελαίου γίνεται μέ εγκαταστάσεις πού θυμίζουν μαγκανοπήγαδο, ενώ στην περίξ περιοχή αναπτύσσεται μιά μεγαλόπρεπη πετρε-

λαιοκηλίδα, πού καταλήγει στο ποτάμι), δέν είναι ή έλλειψη πρώτων ύλων, ενέργειας κ.λπ. Έχει καταστραφεί από δήωση και έγκατάλειψη ακόμα και ή λιγοστή ύποδομή. Ό ξένος επενδυτής (ντόπιος ούτε λόγος νά γίνεται, εκτός από μικρομάγαζα) πρέπει νά τά φτιάξει όλα: μεταφορές, τηλέφωνα, φάξ, πρώτες ύλες, έμπόριο, κυρίως όμως νά αντιμετώπισει τό κλίμα άνασφάλειας. Κανείς δέν του έγνῶται ότι οι έγκαταστάσεις του δέν θά γίνουν ρημαδιό δι' άρπαγής. Στά χιλιάδες χιλιόμετρα τής Άδριατικής, μέ τίς σειρές τών πείκων πού άπλώνονται παράλληλα στήν άμμουδιά, δέν μπορεί γιά τήν ώρα νά ζήσει τουρίστας. Δέν θά 'χει πού νά βρει νά φάει, νά πλυθεί, νά πει νερό· κι άν τολμήσει νά κάνει κάμπινγκ, θά πρέπει νά ξέρει ότι τό αυτοκίνητό του και τά υπάρχοντά του θά αναληφθούν στους ούρανοους. Κι εκείνος τό πολμηρός έπιχειρηματίας πού θά όργάνωνε γιά φέτος τό καλοκαίρι κάποια τουριστική μονάδα θά έπρεπε νά έξασφαλίσει φρουρά. Άλλά τουρισμός μέ φρουρά δέν γίνεται. Θά χρειαστεί νά περάσει καιρός ώσπου νά άποκατασταθεί κλίμα ασφάλειας και νά υπάρξουν οι στοιχειώδεις άνέσεις πού επιτρέπουν τήν προσέλευση τών τουριστών.

Στά πλούσια όρυχεία τής Άλβανίας (χρῶμο, νικέλιο κ.λπ.) ή κατάσταση είναι ίδια μās έλεγαν. Η ύπολειτουργούν ή έχουν νεκρωθεί και περιμένουν τίς ξένες επενδύσεις πού θά τά ζωοηθούν. Άλλά πότε και μέ ποιούς όρους; Γερμανοί πού πέρυσι είχαν δείξει ενδιαφέρον άποσύρθηκαν. Τίποτε δέν υπάρχει ακόμη τό συγκεκριμένο και χειροπιαστό. Άντίθετα, τά προβλήματα είναι σημερινά, δέν έχουν καμιά ελαστικότητα. Έτσι ή Άλβανία —κι αυτό δέν είναι ύπερβολή— ζει από τίς φιλανθρωπικές άποστολές, από τήν ξένη βοήθεια. (π.χ. τό πρόγραμμα «Πύρρος» πού χρηματοδοτεί ή ΕΟΚ. Προβλέπεται ότι θά άποσταλούν 150.000 τόνοι σιτηρά. Δοκιμαστικά τήν εύθνη τής μεταφοράς αυτής τής βοήθειας έχει αναλάβει ή Έλλάδα. Έχουν άποσταλεί περίπου 5.000 τόνοι), από τή λιγοστή τής παραγωγή και από τό έξ Έλλάδος μεταναστευτικό συνάλλαγμα.

Τό χειρότερο είναι ότι ούτε ή γεωργία τής χώρας μπορεί νά θρέψει τόν πληθυσμό. Φέτος καλλιεργήθηκε μόνο τό 1/5 τής συνολικής καλλιεργήσιμης γής. Τό βλέπεις άλλωστε διασχίζοντας τόν κάμπο. Άπό τά στενά τού Τελελενιού ως τά Τίρανα χιλιάδες στρέμματα μ' άγριοχόρταρα, πού και πού κανένα καλλιεργημένο κομμάτι γής. Ό κύριος λόγος τής ...άγροανάπτυξης αυτής, σέ καιρό μάλιστα πείνας, είναι ή άβεβαιότητα τού ιδιοκτησιακού καθεστώτος. Οι συνεταιρισμοί τή χρονιά πού πέρασε, μέσα στή θύελλα πού σάρωσε τήν Άλβανία, δέν λειτούργησαν. Κανείς δέν ήταν διατεθειμένος νά δουλέψει μέ τόν τρόπο τού παλιού καθεστώτος. Κι όταν ό Ρεμίζ Άλία άποφάσισε τή διανομή τών χωραφιών στους καλλιεργητές, ήταν πιά άργά. Μιά ακόμα μεταρρύθμιση —όπως και ή έλευθεροτυπία, ό πολυκομματισμός, τό σταμάτημα τών πολιτικών διώξεων, ή λειτουργία τών θρησκειών— πού δέν ήρθε στήν ώρα τής. Η διανομή χωραφιών άρχισε στίς άρχές τού χρόνου· άλλου δλοκληρώθηκε, άλλου τώρα άρχίζει κι άλλου βρισκεται σέ εξέλιξη. Έτσι έσπειραν και φύτεψαν μόνο όσοι έγκαιρως άπέκτησαν δικό τους κλήρο, άν βέβαια θρήκαν σπόρο, φυτά, τρακτέρ κι άν δέν είχαν ήδη φύγει. Τά δέ κοπάδια σέ πολλές περιπτώσεις μειώθηκαν κάτω από τά όρια τής άναπαραγωγής, γιατί ό κόσμος κάτι έπρεπε νά φάει

Τήν οικονομική και κοινωνική κατάσταση τής Άλβανίας, περισσότερο από κάθε άλλο περιγράφει τό ακόλουθο επίσημο στοιχείο. Στόν προϋπολογισμό πού κατατέθηκε στή Βουλή τά έξοδα καλύπτονται μόνο κατά 15% από τά έξοδα. Για τό υπόλοιπο 85% προβλέπεται έξωτερικός δανεισμός! Γι' αυτό άλλωστε τό Διεθνές Νομισματικό Ταμείο ύπαγορεύει άγρια μέτρα λιτότητας, περικοπή ή κατάργηση τών επιδομάτων άνεργίας και τών άλλων κοινωνικών (ύποτυπωδών άλλωστε) παροχών, πλήρη άπελευθέρωση τών τιμών, ακόμη και στα άγαθά πρώτης ανάγκης (ψωμί, κρέας, γάλα, φάρμακα, ζάχαρη). Έτσι οι σημερινές τιμές τής μαύρης αγοράς θά έπισημοποιηθούν. Μέ τήν άπελευθέρωση όμως τών τιμών και τήν παράλληλη καθήλωση τών μισθών (2000 μέ 2500 δρχ. τό μήνα) προμηνύεται

πλήρης κατάρρευση τού βιοτικού επιπέδου. Είναι τό τίμημα πού θά πληρωθεί στόν βωμό τού εκκαπιταλισμού και τής ιδιοτικοποίησης. Άλλ' αυτό είναι μιá άλλη ιστορία, πού δέν έχει θέση σέ έτούτη έδώ τήν καταγραφή έντυπώσεων.

Η σημερινή πάντως ιστορία τής Άλβανίας σημαδεύεται από τό άγχος τού χάους, τήν περιφρόνηση πρὸς τό κράτος, τό μίσος πρὸς ότιδήποτε μπορεί νά θυμίσει τό παλιό καθεστώς. Ήταν αυτό τό μίσος, ή ανάγκη νά φύγει όπωσδήποτε τό παλιό, πού έστρεψε μαζικά τούς ψηφοφόρους κατά τή μεριά τού Μπερίσα, κι όχι τό πρόγραμμα ή οι έξαγγελίες τού Δημοκρατικού Κόμματος. Στήν πραγματικότητα ό κόσμος, όπως μās βεβαίωσαν όλοι οι συνομιλητές μας και δέν είχαμε λόγους νά μήν τούς πιστέψουμε, ψήφισε «νά φύγει ό κομμουνισμός, νά φύγουν οι κομμουνιστές». Άλλο παράδοξο κι αυτό. Όλη ή σημερινή πολιτική τάξη συμμετείχε στό άλήστου μήμης Έργατικό Κόμμα Άλβανίας, τού Έμβέρ Χότζα. Σήμερα στα Τίρανα έχουν γκρεμισθεί από τό δάθρο τους τά αγάλματα τού Στάλιν, τού Λένιν, τού Μάρξ, τού Χότζα. Τά σάρωσε ή φοιτητική εξέγερση. Τά αγάλματα έφυγαν, έμειναν όμως τά τεράστια δάθρα (για νά δεχθούν έν καιρώ κάποια νέα αγάλματα;). Τό καινούργιο, δέν είναι πάντα καινούργιο, μένουν οι νοοτροπίες, οι άνθρωποι, τά συμφέροντα, τά κεκτημένα πού αλλάζουν στόχο

έμπόριο κρέατος: στό περίπου

και τρόπο έξυπνότητάς τους, ύπαγορεύοντας έτσι τίς γραμμές τής συνέχειας πού όσο πιό πολύ έξορκίζεται τόσο πιό πολύ προσωποποιείται σ' εκείνους πού ό τελικός ιστορικός τους ρόλος είναι τού άποδιοπομπαίου τράγου. Οι περισσότεροι βουλευτές τού Δημοκρατικού Κόμματος ήταν μέλη τής Κ.Ε. τού Έργατικού Κόμματος, όπως κι όλα τά στελέχη τού σημερινού Σοσιαλιστικού Κόμματος ήταν στελέχη τού προηγούμενου καθεστώτος. Και ναι μέν ό Ρεμίζ Άλία δέν κρεμάστηκε, όπως τό ζητούσαν πολλές προεκλογικές έπιγραφές πού ύπάρχουν ακόμη στους τοίχους τών Τιράνων, ναι μέν δέν ύπήρξαν προγκρόμ και άνοιχτός ρεβανισμός εις δάρος τών κομμουνιστών —ειδικά στήν Άλβανία ποιός θά έμνε απ' έξω;—, ωστόσο όλοι σήμερα συναγωνίζονται σέ μομφές και κατάρες κατά τού παλιού καθεστώτος. Ό αναμάρτητος πρώτος τόν λίθον θαλέτω. Άλλά δέν ύπάρχουν αναμάρτητοι. Λίθοι όμως πολλοί εκσφενδονίζονται. Οι καθηγητές φιλοσοφίας στό πανεπιστήμιο, οι χθεσινοί καθηγητές δηλαδή τού «μαρξισμού-λενινισμού», συνεχίζουν τά μαθήματά τους μέ προβλήματα «έπιστημολογίας».

Η 'Αλβανία δεν είναι ή 'Ελλάδα τής δεκαετίας τού '50, πρέπει νά φανταστεί κανείς καταστάσεις ακόμη πιό παλιές. Κι ύστερα πουθενά δεν βλέπεις πλούτο, πουθενά δεν λές εδώ έμειναν οι πλούσιοι. 'Η πολυτελής βίλα τού Χότζα δεν είναι παρά σάν μιά καλούτσικη βίλα στην Κηφισιά, όπως και λίγες ακόμη, δίπλα της, για τούς αξιωματούχους. Αυτό όλο κι όλο. Τό σκάνδαλο τού πλούτου και τής χλιδής υπάρχει μόνο σέ σύγκριση μέ τή γενική εξαθλίωση τού πληθυσμού. Δεν είναι τό πρόβλημα οι ελάχιστες βίλες πού στέγαζαν ελάχιστους προνομιούχους αλλά οι άθλιες πολυκατοικίες πού δείχνουν άπ' έξω τί συμβαίνει μέσα. Πενταμελής οικογένεια άνωτερου ύπαλληλου ύπουργείου — στην 'Ελλάδα κι άλλοι θά τόν λέγαμε μανδαρίνο, μεγαλοαστό — κατέχει δύο δωμάτια, ύποτυπώδη κουζίνα, χωρίς ζεστό νερό, στην τουαλέτα χαρτί έφημερίδας κρεμασμένο μέ γατζάκι στόν τοίχο, τό νερό μέ τό κανάτι. Φοδερή περίπτωση προνομιούχου μεγαλοαστού!

Πάντως μέ τά σπίτια παίζεται τώρα ένα άπό τά σοβαρότερα προβλήματα. "Όλα τά σπίτια ήταν και είναι ακόμη κρατικά, οι κάτοχοί τους πληρώνουν ένα ύποτυπώδες νοίκι. Τώρα θά άποδοθούν στους σημερινούς κατόχους μέ τίτλους ιδιοκτησίας. Μέ άποζημίωση ή δωρεάν; 'Εδώ χωρίζονται οι πολιτικές. Τό Δημοκρατικό Κόμμα φάσκει και άντιφάσκει. Μετά θ' άνοίξει ή άγορά άκινήτων, ήδη έχει κάπως άνοίξει. Θά γίνουν κι εδώ τά γνωστά. Στους 'Αγίους Σαράντα κάποιος Γιαννιώτης άγόρασε — μάλλον έμμεσα, μέσω 'Αλβανού — οικόπεδο πάνω στην προκυμαία. Έκοψε 3-4 φοίνικες, άπ' αυτούς πού στόλιζαν τήν παραλιακή λεωφόρο, για νά κτίσει κάποιου τουριστικό κέντρο. 'Υπήρξε κινητοποίηση των κατοίκων, τό έργο σταμάτησε προσωρινά. Θά βρεθεί τρόπος όμως νά ολοκληρωθεί, οι έργολάβοι ποτέ δεν πεθαίνουν.

'Η 'Αλβανία είναι χώρα τής πολυκατοικίας. Φυτεμένες πολυκατοικίες παντού, στίς πόλεις, στή χωριά, κατακαμπίς. Στην πρωτεύουσα, δεν υπάρχει άλλο είδος οικήματος, εκτός από ελάχιστα πού έμειναν άπό τόν καιρό των 'Ιταλών, ούτε στους 'Αγίους Σαράντα, πού τούς περιζώνουν άμφιθεατρικά οι πολυκατοικίες έχοντας αφήσει μόνο μιά ζώνη δύο τετραγώνων όπου επέζησαν μερικά «γραφικά» σπιτάκια, κάτι σάν νεοκλασικά. Στά βορειοηπειρώτικα χωριά υπάρχουν ακόμη τά υπέροχα πέτρινα σπίτια, αλλά στην επέκταση τού 'Αργυρόκαστρου δεσπόζει ή πολυκατοικία. Τά καθεστώτα παρέχονται, οι πολυκατοικίες μένουν. 'Υπάρχει τόσος χώρος πού καλείται νά δομηθεί, νά χτιστούν νέες πολυκατοικίες, πλούσιες, μέ άσανσέρ, σκουπιδοφάγο και γυάλινο στηθαίο στό μπαλκονάκι. "Όπως στό 'Αργίριο, στην Καβάλα, στό Πολύγωνο, στό Παγκράτι, στην Καρδίτσα. "Αλλωστε οι σημερινοί 'Αλβανοί άπό τήν 'Ελλάδα ξεσηκώνουν τά πρότυπά τους, άπ' εδώ θά «δανεισθούν» τά νέα πολιτισμικά μοντέλα. Βγαίνοντας άπό τήν πολύχρονη άπομόνωση-περίφραξη, τό πρώτο πού είδαν άπό κοντά είναι ό νεοελληνικός πολιτισμός, αυτόν θά μιμηθούν μέ τά δικά τους μέσα: ένδυματολογικούς τρόπους, μαγειρική, διακόσμηση, αυτοκίνητα, συγκοινωνίες, διασκέδαση, κρίς κράφτ, ταβέρνες, ψαροντούφεκα, πιτσερίες, ντισκάδικα, «χρυσά πόδια», χουλιγκανισμό, FM, διακοπές, δεύτερη κατοικία. Δεν λέω ότι διάβασαν βιβλία γραμμένα ελληνικά — οι μορφωτικές άνταλλαγές τώρα αρχίζουν, κάτι πάει νά γίνει άνάμεσα στό Πανεπιστήμια Τυράνων και 'Ιωαννίνων — δέ λέω ότι χόρτασαν στην 'Ελλάδα κινηματογράφο ή θέατρο ούτε ότι έχουν μεταφραστεί 'Ελληνες συγγραφείς, ποιητές, επιστήμονες. Έχει μεταφραστεί κάπως Σολωμός, Καβάφης, Ρίτσος, Παλαμάς, Σεφέρης, ό 'Ελύτης μόνο τελευταία. Στά ράφια ενός βιβλιοπωλείου είδαμε ένα βιβλίο τού Βασίλη Βασιλικού. Κι έμεις άπ' τά άλβανικά ελάχιστα μπορούμε νά βρούμε στή γλώσσα μας, λίγον 'Ισμαήλ Κανταρέ. 'Αλλά άγνοούμε π.χ. τόν υπέργηγο ιστορικό Μπούντα, έναν άπό τούς διεθνώς άναγνωρισμένους βαλκανιολόγους.

'Από τή μεριά τους οι 'Αλβανοί έσπασαν μαζικά, σέ λίγο χρόνο, τό φράγμα τής γλώσσας. Μαθαίνουν ελληνικά. Οι χιλιάδες πού δουλεύουν στην 'Ελλάδα, όχι μόνο οι βορειοηπει-

βαριά διομηχανία, πετρελαιο

ρωτες — άν και όχι όλοι, ούτε όλοι καλά —, μαθαίνουν ελληνικά. "Όπου και νά βρεθείς στην 'Αλβανία, παντού θά συναντήσεις κάποιον νά συνεννοηθείς στά ελληνικά, έστω τσάτρα πάτρα. Τά ελληνικά περνούν όπως ή δραχμή. Δεν χρειάζονται λέκια ούτε άγγλογαλλικά. 'Ο 'Αλβανός γυρίζοντας σπίτι του μαζί μέ τό συνάλλαγμα κουβαλά και λίγα ή πολλά ελληνικά. Κουβαλά επίσης και μορφές πολιτισμού, κι αυτούς τούς επίζηλους στόχους πού θέλει νά φτάσει, νά εκπληρώσει μέσα στίς δικές του μορφωτικές και κοινωνικές ύποδοχές. 'Η ταβέρνα πού θ' άνοίξει θά μοιάζει μέ τήν ελληνική, δεν θά είναι μιμιστρο ούτε πάμπ ούτε τάβολα κάλντα (τά Ντόναλντς άνήκουν στόν διεθνή πολιτισμό). 'Η 'Αλβανία δηλαδή «έξελληνίζεται», ό ελληνικός χώρος επέκτείνεται καθώς τά σύνορα τής μαγειρικής, τής διασκέδασης, τής έπιμειξίας, τής γλώσσας, τού τουρισμού, τού έρωτα, τής μουσικής καταργούν τή μεθοριακή γραμμή πού φυλάνε οι λοκατζήδες. 'Η πύλη τής Κακαβιάς είναι όλάνοιχη. 'Ενώνουν τά σύνορα, δεν χωρίζουν. Δεν χωρίζουν όταν δεν τά φυλάει ό έθνικισμός.

Υ πάρχει έθνικισμός στην 'Αλβανία; Τίς ήμέρες πού είμαστε εκεί άναμενόταν ό συγγραφέας 'Ισμαήλ Κανταρέ νά έπιστρέψει άπ' τό Παρίσι. Στή συνέχεια θά πήγαινε στην Πριστινα τού Κοσσυφοπέδιου, όπου μαζί μέ τόν 'Αλβανό συγγραφέα τής άλλης όχθης 'Ιμπραήμ Ρούγκοβα, θά μιλούσαν μαζί και θά διακήρυτταν τήν ενότητα τού άλβανικού έθνους. 'Εκτός από τριάμισι εκατομμύρια 'Αλβανών τής 'Αλβανίας, υπάρχουν και δύομισι σχεδόν εκατομμύρια στό Κοσσυφοπέδιο και εξακόσιες χιλιάδες στή σλαβική Μακεδονία, σύνολον κοντά έπτά. 'Η προοπτική σαφής: νά ένωθούν όλοι αυτοί στό ίδιο κράτος, νά άποκατασταθεί ή «άδικία τής ιστορίας» πού χώρισε τούς 'Αλβανούς στό τρία. Δεν είναι λίγες οι φορές πού ό Μπερίσα έθεσε τό θέμα αυτό έμμέσως πλήν σαφώς. Οι 'Αλβανοί τού Κοσσυφοπέδιου και τής σλαβικής Μακεδονίας θέτουν ζήτημα άυτονομίας, τελικά άπόσχισης, και προοπτικά ένωσης μέ τήν 'Αλβανία. Είναι επίσης φανερό ότι οι ΗΠΑ είνουσιν αυτή τήν προοπτική, πού άναπτρώνεται μέ τήν προσδοκία τού πακτωλού των δολαρίων και τίς καλές ύπηρεσίες τού, ισχυρού άπ' ό,τι λένε, άλβανικού λόμπυ, στην 'Αμερική. Είναι επίσης γνωστό ότι και ή 'Αλβανία έντάσσεται στό μουσουλμανικό τόξο, ότι ή Τουρκία, χάρη στόν μουσουλμανικό πληθυσμό τής χώρας, κατέχει προνομαχική θέση, πολύ περισσότερο πού, στή βαλκανική και τή γενικότερη έξωτερική πολιτική, είναι στενή ή συμμαχία της μέ τίς ΗΠΑ. Δεν φαίνεται βέβαια, άπ' όσο μπορεί νά διαπιστώσει κανείς, ότι στην 'Αλ-

παλιά μεγαλεία

δανία πνέει εθνικιστικός άνεμος. Οι συνομιλητές μας ήταν «εϊδικού τύπου», ειλικρινά θεωρούν ότι η εθνικιστική ιδεολογία και τό όνειρο της Μεγάλης 'Αλβανίας θά ήταν μιά δεύτερη καταστροφή γιά τή χώρα τους και βλέπουν ότι ή προοπτική αλλαγής τών σημερινών συνόρων στά Βαλκάνια θά τά τίνιζαν στόν άέρα. "Όλοι τους είναι υπέρ της ευρωπαϊκής προοπτικής, καθώς θέλουν τήν 'Αλβανία νά εντάσσεται οργανικά μέσα στήν ΕΟΚ, ν' άποτελεί και ή ίδια στοιχείο της μελλοντικής ευρωπαϊκής ένοποίησης. Οί ίδιοι όμως βεβαίωσαν ότι υπάρχουν ισχυρές εθνικιστικές εστίες, κι ότι ή πρόσδεση της 'Αλβανίας στό άρμα τών ΗΠΑ, έκτός του ότι τήν ξεκόβει από τήν Ευρώπη, έγκυμονεί πολλούς κινδύνους. Τά πράγματα είναι ρευστά. Οί φωνές άπ' τήν 'Ελλάδα, του Σεβαστιανού και άλλων, γιά τή Β. 'Ηπειρο ταιριάζουν μέ τίς άλβανικές γιά τή Ν. 'Αλβανία πού φτάνει ως τήν Πρέβεζα.

'Ετσι είναι, ό εθνικισμός του ένός τρέφει τόν εθνικισμό του άλλου κι όταν ξεσπάσει άνοιχτά τότε ελάχιστη σημασία έχει τίς ήρεστο πρῶτος χειρών άδικων.

Σίγουρο πάντως είναι ότι στίς τελευταίες εκλογές όλα τά κόμματα, και οί πρώην κομμουνιστές και οί νύν δημοκράτες, έφτιαξαν έναν τέτοιο εκλογικό νόμο πού ν' άποκλείει ουσιαστικά τήν ελληνική μειονότητα από τήν κοινοβουλευτική εκπροσώπηση, κάτι πού μισοξεπεράστηκε ύστερα από τήν αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης, και της ΕΟΚ. Τό κόμμα πού κατέβηκε στίς εκλογές αντί γιά τήν «'Ομόνοια», ή 'Ενωση γιά τά Δικαιώματα του 'Ανθρώπου, ψηφίστηκε μαζικά από τούς 'Ελληνες, εξέλεξε 2 βουλευτές, έχασε τήν τρίτη έδρα γιά λίγους σταυρούς. 'Ο Βασίλης Μέλο, μέλος της άτυπης διοίκησης του κόμματος αυτού, μās περιέγραψε πολύ παραστατικά πώς σέ πολλές περιφέρειες δέν πρόλαβαν νά καταθέσουν τίς υποψηφιότητες γιατί ήταν κλειστά τά σχετικά γραφεία, πώς άλλοι οί άρχές εμπόδισαν υποψηφιότητες γιατί δέν αναγνώριζαν πολλές από τίς 600 υπογραφές πού απαιτούνταν από τό νόμο, πώς πολλά τμήματα όπου θά ψήφισαν 'Ελληνες και άλλοι μειονοτικοί έκλειναν δύο ώρες πρίν, πώς πολλοί μειονοτικοί, θέλοντας νά φύγει ό κομμουνισμός, ψήφισαν τόν Μπερίσα (π.χ. στά χωριά της Χειμάρας). Και έν κατακλείδι, άν όλα αυτά δέν γίνονταν, και πού όλα αυτά ήταν προϊόντα έσοχμεμένης πολιτικής του άλβανικού κράτους εις βάρος της μειονότητας, τό κόμμα τους, πού τό ψήφισαν και Βλάχοι και όρισμένοι 'Αλβανοί, θά μπορούσε νά εκλέξει όκτώ μέ δέκα βουλευτές. Γνήσιος και παλιός δημοκράτης, αντιφασίστας από παιδάκι και σοσιαλιστής «δυτικού τύπου», ό Βασίλης Μέλο, μέ έκδηλη μιά πολύπλευρη παιδεία και ελληνική και δυτική — άψογα τά ιτα-

λικά του, καλά τά γαλλικά του —, θεωρεί τήν ύπαρξη του, όπως και τήν ύπαρξη της ελληνικής μειονότητας, άναπόσπαστο τμήμα της άλβανικής κοινωνίας. Και καυτηριάζε τίς εθνικιστικές βολές έντεϋθεν και εκείθεν τών συνόρων, όπως έσάραζε κι μέ τά ζητήματα πού πάνε νά δημιουργήσουν οί Τσάμηδες

Τήν παραμονή της επίσκεψης του κ. Μητσοτάκη στά Τίρανα κουβεντιάσαμε μέ δύο εκπροσώπους της εθνικιστικότητας ό γάνωσης «Cameria» (Τσαμουριά = Θεσπρωτία), και συγκριμένα μέ τόν πρόεδρό της κ. 'Αμπάζ Ντοζάκα, Τσάμη θεσπρωτίας. Τά ελληνικά του μέτρια, χρησιμοποιήσε διεκδικημένε Ξέρουμε ότι οί Τσάμηδες της Θεσπρωτίας (βλέπε τό δημοσίωμα του Γ. Μαργαριτη γιά τό ζήτημα αυτό στο τεύχος 117 της Πολίτη), ιταλόφιλοι και γερμανόφιλοι, διώχθηκαν από τήν 'Ελλάδα κακήν κακώς τό 1944-45. Πρίν τόν πόλεμο ήταν περίπ 20.000 (ή ελληνική άπογραφή του 1928 καταγράφει 19.000 μισουλμάνους Τσάμηδες, οί ιταλικές εκτιμήσεις του 1941 μιλο γιά 26.000).

«Πόσοι φύγατε από τήν 'Ελλάδα»; τούς ρωτήσαμε. «Τριτα μέ τριάντα πέντε χιλιάδες» μās άπάντησαν. «Και σήμε πόσοι εισθε;»: «'Εκατόν εξήντα μέ εκατόν έβδομήντα χιλιάδες» μās λένε. [Δηλαδή: ό πληθυσμός της 'Αλβανίας μετε 1950 και 1990 τριπλασιάστηκε. 'Αν ύποθεθεί, λοιπόν ότι έγιναν τό 1945 περίπου 20.000, και παρά τό γεγονός ότι τό κα στάς δέν τούς είχε επιφυλάξει ένθουσιαστική ύποδοχή, ειδ οί Τσάμηδες, κατά τά λεγόμενά τους, πρέπει νά όκταπλαστηκαν. 'Ας είναι.]

«Ποιά είναι τά αίτήματά σας;» τούς ρωτάμε. «Πρώτον», νε αυτοί, «ν' άποκτήσουμε δικαίωμα επικοινωνίας, νά μπορέμε νά πηγαίνουμε στήν 'Ελλάδα, στόν τόπο πού γεννηθήκαμε στο τόπο τών προγόνων μας. Δεύτερον, νά ξαναπάρουμε περιορισίες μας πού καταπατήθηκαν όταν φύγαμε. Δικά μ' ήταν τά σπύτια και τά χωράφια της Τσαμουριάς. Τρίτον, επαναπατρισοϋμε, νά μās αναγνωριστεί δικαίωμα επανατριμοϋ, νά ζήσουμε στήν 'Ελλάδα ως 'Ελληνες ύπήκοοι, μισοτικοί 'Αλβανοί».

'Ο κ. Μητσοτάκης στά Τίρανα, όταν 'Αλβανοί δημοσιογράφοι αιφνιδιαστικά του παρουσίασαν αυτά τά αίτήματα της Τσαμουριανών, άφησε νά φανεί ότι τό πρώτο και τό δεύτε αίτημα μπορεί νά συζητηθεί, ως προς τό τρίτο όμως, τό δικαίωμα δηλαδή επαναπατριμοϋ, όργανισμένος άπάντησε ότι οί Τσάμηδες πού έφυγαν μετά τόν πόλεμο, ήταν εγκληματίες πομπου, ύπάρχουν χίλιες τόσες καταδικαστικές αποφάσεις εγκών δικαστηρίων και ότι ή 'Ελλάς δέν μπορεί νά δεχθεί έδαφός της τούς εγκληματίες αυτούς ή τούς άπογόνους τους.

'Εμεις δέν είχαμε καμιάν επίσημη ιδιότητα, ούτε άνεπίσημ' άλλωστε, νά διαπραγματευθούμε τό ζήτημα. Κουβέντα κάνμιά και τό 'φερε ή τύχη και ή περιεργεία μας. Τί νά τούς ποι λοιπόν; Περάστε στή Θεσπρωτία 150.000 Τσάμηδες πενή χρόνια μετά, διότι έτσι λείει ή άρχή περί προστασίας τών μειονοτήτων; Και τί θά γίνει μέ τούς σημερινούς 'Ελληνες της ριοχής, νά μετακομίσουν στήν Κέρκυρα; 'Η θά 'πρεπε νά πουμε στούς συνομιλητές μας ό,τι ειπε ό Μητσοτάκης, νά ξοφέρουμε δηλαδή κι εμεις τό ζήτημα στο 1945; 'Ωστόσο, τλέμε, «έντάξει, φίλτατοι, ό καθένας άνθρωπος, 'Ελληνας ή 'βανός, Πορτογάλος ή Νορβηγός δικαιούται νά ταξιδεύει ό θέλει, όλος ό κόσμος νά έχει τό διαβατήριό του, τά κράτη μίν είναι περιφραγμένα μέ συρματόπλεγμα όπως είχε φρεμέ συρματόπλεγμα τήν 'Αλβανία ό Χότζας. Γιά τίς περιοι — οί πιό πολλές κι οί πιό μεγάλες ήταν τσιφλίκια μπέηδων άπολλοτριώθηκαν και δόθηκαν σέ άκτήμονες, όπως κι ά τσιφλίκια σέ άλλα μέρη της 'Ελλάδας ή μοναστηριακά κτίτα — ύπάρχει ό ελληνικός άστικός κώδικας, δικαστήρια, δγόροι πού αποφαινονται γιά τίς άστικές υποθέσεις τών λιτών, όπως ύπάρχει κι εκείνη ή διάταξη περί άδικαιολογή πλουτισμοϋ πού λέει ότι στο οικόπεδο πού εγκαταλείφεται 1945 σήμερα ύπάρχει πολυκατοικία πού τήν έφτιαξε ή δου-

δύο γενεών κι όχι ή δική σας». 'Όσο για τόν επαναπατρισμό, είπαμε έμεις, ξεχάστε τον. Διότι άν έσείς επαναπατρισθείτε πρέπει νά εκπατριστούν οι σημερινοί κάτοικοι τής Θεσπρωτίας πού όταν συνέβαιναν τά γεγονότα του 1944 αυτοί δέν ελχαν καν γεννηθεί. Κι επειδή αυτοί δέν θέλουν και δέν υποχρεούνται νά φύγουν, άν έσείς και ή 'Αλβανία επιμείνετε, τότε ανάμεσα στίς δύο χώρες θ' άρχισουν ντράβαλα και ιστορίες πού πάνε μακριά. Δέν μπορεί τό κοινό συμφέρον ειρήνης και συνεργασίας δύο χωρών και δύο λαών νά έξισωθεί μέ τήν ιδιοκτησιακή διεκδίκηση μερικών χιλιάδων ανθρώπων. Τό πολύ πολύ, τούς είπαμε, όσοι πράγματι γεννηθήκατε εκεί από μόνο έσείς άν θέλετε περάστε. Κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα νά πάει νά πεθάνει στόν τόπο πού είδε τό φώς. Είναι ή τελευταία χάρη πού δικαιούται νά ζητήσει από τή ζωή. (Αυτό τό τελευταίο δέν τό είπαμε σ' αυτήν τήν ιδιόρρυθμη «διαπραγμάτευση». 'Αλλά τό σκεφτόμαστε· θά άφορούσε άλλωστε πρακτικά μερικές εκατοντάδες γέροντες και γερόντισσες).

Τήν άλλη μέρα, στή συνέντευξη Τύπου πού έδωσε ό κ. Μητσιτάκης στά Τίρανα, 'Αλβανοί δημοσιογράφοι πρόβαλαν μέ άσυνήθιστη ένταση τό ζήτημα τής Τσαμουριάς. 'Εξω οι Τσάμηδες μέ πλακάτ διαδήλωναν. Λίγες μέρες μετά ό 'Ισμαήλ Κανταρέ δήλωνε ότι έγερση ζητήματος Τσαμουριάς από τούς Τσάμηδες είναι στειρός έθνικισμός, διεκδίκηση άσκοπη κι έμπρηστική για τίς σχέσεις 'Ελλάδας- 'Αλβανίας, αίτημα τυχοδιωκτικό.

Λίγες οι μέρες πού μείναμε στήν 'Αλβανία, πολλά νά δεις, περισσότερα πού δέν είδαμε, δέν μάθαμε, δέν άκούσαμε. Είναι όμως σκούρα τά πράγματα για τούς 'Αλβανούς, δέν φαίνεται ή περίπτωσηή της νά μοιάζει μέ τήν Βουλγαρία, τή Ρουμανία, τήν Ούγγαρία κ.λπ. Είναι ανήκουστο τό μέγεθος τής καταστροφής και τής καθυστέρησης. 'Αλλά γιατί αυτή ή καταστροφή; Γιατί αυτή ή σαραντάχρονη παράνοια; Γιατί τόση φτώχεια, τόση μιζέρια;

Δέν θά ήθελα νά άποπειραθώ έδώ μίαν έξήγηση. 'Όποιος θέλει άς χρησιμοποιήσει τίς τρέχουσες του συρμού: όλοκληρωτισμός, δογματισμός, δικτατορία, ούτοπία του έξισωτικού ιδανικού, προσωπολατρεία, παραβίαση τής σοσιαλιστικής νομιμότητας, τρομοκρατία κ.λπ. Σκέφτομαι μόνο ότι στή χώρα αυτή και επί σαράντα χρόνια πάνω από τό μισό 'Ακαθάριστο 'Εθνικό Προϊόν πήγαινε στίς στρατιωτικές δαπάνες. Σήμερα, διασχίζοντας τήν 'Αλβανία, βλέπεις παντού και διά γυμνού όφθαλμού τά τερατώδη μνημεία αυτής τής ανήκουστης σπατάλης. Δίπλα στό δημόσιο δρόμο, ανάμεσα στά σπίτια, στίς πλατείες, στίς όχθες τών ποταμών, στίς πλαγιές, στήν άκροθαλασσιά, παντού ανά είκοσι μέτρα, ανά πενήντα μέτρα ξεφτυρώνουν πολυβολεία. Πολυβολεία άτομικά, πολυβολεία μεγαλύτερα, ένας τιμεντένιος θόλος μέ τό μικρό άνοιγμα μπροστά

όπου πριν δύο χρόνια άκόμη πρόβαλλε τό πολυδύλο του φρουρού για ν' άποκρούσει τήν άπόδραση, τήν εισβολή τών ίμπεριαλιστών και τών ρεβιζιονιστών. Έκατομμύρια άνθρωπούρες καθλωμένες είκοσι τέσσερις ώρες τό είκοσιτετράωρο μπροστά σέ μιά τρύπα, χιλιάδες τόνοι τιμεντό και σίδερο για τό τίποτε, γι' αυτές τίς χιλιάδες τιμεντένιες όμπρέλες πού έσαι θά μαρτυρούν για τό θάνατο πού έκρυβαν μέσα τους. «Είμαστε σαράντα χρόνια αιχμάλωτοι» μάς λέει ένας έβδομηνητάρης, μέ άδρά χαρακτηριστικά, αυλακωμένο πρόσωπο, ροζιασμένα χέρια πού μαρτυρούσαν για τό μόχθο τής ζωής του. «'Ελληνας» συστήθηκε, και πρόσθεσε άμέσως. «Τί 'Ελληνας, βλάχος, βλάχοι είμαστε έμεις στό σόι μας. 'Αλλά "αυτοί" δέν έκαναν διάκριση. 'Αλβανοί, 'Ελληνες, Βλάχοι, χριστιανοί, μουσουλμάνοι, καθολικοί είμασταν όλοι αιχμάλωτοι σέ καταναγκαστικά έργα είκοσι ώρες δουλειά τό είκοσιτετράωρο και λίγο τό φαί». Κι ό 'Ελληνας δάσκαλος στους 'Αγίους Σαράντα δίνει τή δική του πικρή έκδοχή: «Καλά ή βία, ή τρομοκρατία, ή δουλειά. 'Αλλά έκεινη τήν άπομόνωση πώς νά τήν υποφέρεis».

Δέν ύπάρχει όστόσο κατήφεια. Δέ λέω ότι οι άνθρωποι χοροπηδάνε άπ' τή χαρά τους, αισθάνονται όμως νά τούς κατέχει μιά σιγουριά. Είναι άνθρωποι σκληροί, σκληραγωγημένοι, έξυπνοι, περήφανοι. 'Υπερηφανεύονται ως τρισχιλιετείς 'Ιλλυροί, πολλά θαφτιστικά όνόματα είναι από μυθικούς ή ιστορικούς βασιλιάδες και βασιλίσσες τών αρχαίων 'Ιλλυρών. 'Ο Σκεντέρμπεης άκλόνητος στό μεγαλόπρεπο βάθρο του, δέν θά τόν ταράξει καμιά «άποχοτζοποίηση». 'Αντίθετα. Τό μεγαλύτερό τους όμως κεφάλαιο είναι οι νέοι. Πολλοί νέοι. Δέν νομίζω ότι ύπάρχει άλλο έθνος νερότερο από πλευράς ήλικιακής σύνθεσης του πληθυσμού. Στήν Εύρώπη πάντως όχι. 'Ηταν 1.200.000 τό 1950, σήμερα έφτασαν τά 3.500.000, τριπλασιάστηκαν σέ μιά γενιά. 'Ο μέσος όρος τών ζωντανών είναι κάτω από είκοσι χρονών. Μιά σκληρή δημογραφική πολιτική του καθεστώτος πού ήθελε χέρια για δουλειά και φαντάρους, λίγο βελτίωση τής διατροφής, λίγο καταπολέμηση τής παιδικής θνησιμότητας, πλήρης άπαγόρευση κάθε άντισυντηρητικής πρόνοιας, υποχρεωτικός ό γάμος στα δεκαοχτώ και νάτο αυτό τό φοβερό μέπημπουύμ. Τό βλέπεις άλλωστε στό δρόμο. Χιλιάδες άγόρια και κορίτσια, νιάτα παντού. Και μιά τελευταία παρατήρηση. Δέν είδαμε έναν άνθρωπο παχύ, χοντρό. Έκεινα τά γνωστά τής νεοελληνικής περίπτωσης δέν θά τά συναντήσεις στήν 'Αλβανία. 'Όλοι είναι «τσιλικοί». Θά πείτε, εύκολα, φταίει τό φαί πού λείπει. Μάλλον είναι ένας τρόπος ζωής πού χρησιμοποιεί τό σώμα, τό βάζει π.χ. νά περπατάει. νά κινείται μέσα άέρα, στόν ήλιο, νά δουλεύει και νά καίει ό.τι δάζει μέσα του. Τά πράγματα θ' αλλάξουν κι εκεί. θά εκσυγχρονισθούν. ό σημερινός τρόπος ζωής θ' αλλάξει σέ λίγα χρόνια. θά έρθει κι εκεί ή ώρα για τήν μέθοδο σκαρνταίηλ.

στο οικισμό της Λοζκατοικίας

ΟΙ ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΙ ΤΗΣ

Ἡ πραγματικότητα πίσω ἀπό τὸ μύθο

τῆς Δόμνας Παστουρματζῆ

Τὸ 1860 ἡ μεθόριος τῶν ΗΠΑ σταματοῦσε στὴ γραμμὴ Μινεσότα, Ἀϊόβα, Μιζούρι, Ἀρκάνσας καὶ Μισσισσίπι. Στὶς Μεγάλες Πεδιὰδες (the Great Plains) τῆς Βορειοδυτικῆς Ἀμερικῆς κατοικοῦσαν πολλές φυλές Ἰνδιάνων (Σιού, Τσεγιέν, Ἀράπαχος, Κομάντσι). Τὰ ἄγρια ζῶα ἦταν πολυπληθῆ καὶ ὑπῆρχαν τουλάχιστον 15 ἑκατομμύρια βίσωνες. Οἱ λευκοὶ κάτοικοι ἦταν λίγοι καὶ διασπαρμένοι μέχρι τὶς περιοχές τῆς Καλιφόρνιας καὶ τοῦ Ὀρεγκον στὴν πλευρὰ τοῦ Εἰρηνικοῦ. Αὐτὴ ἡ ἐκτενὴς περιοχὴ ἦταν τὸ τελευταῖο κομμάτι τῆς Δύσης πού ἀπέμεινε γιὰ ἐγκατάκτηση καὶ ἐκμετάλλευση. Διατηροῦσε ἀκόμη τὴ φυσικὴ τῆς ἀγριότητάς καὶ παγερότητα καὶ ἦταν ἐντελῶς ἀποξενωτικὴ. Τὸ ἔδαφος ἦταν ὀλοκληρωτικὰ ἐπίπεδο, σχετικὰ ἄγονο, χωρὶς δέντρα καὶ δεχόταν λίγες βροχές. Παρ' ὅλο πού τὸ Νόρθγουεστ διέθετε φυσικὸ πλοῦτο (εἶχε μεγάλα παρθένα δάση, ἀπέραντα κυμματιστὰ λιβάδια, ἄγρια βλάστηση, ἀνοικτές καὶ ἀπερίφρακτες ἐκτάσεις γεμάτες γρασιδί κατάλληλο γιὰ βοσκή), χρειάστηκαν τριάντα πέντε χρόνια μέχρι νὰ συμπεριληφθεῖ ὅλο στὴν Ὁμοσπονδία τῶν ΗΠΑ¹. Στὴ δεκαετία τοῦ 1840, οἱ πρῶτοι λευκοὶ πού πέρασαν διαστικά ἀπὸ τὴν περιοχὴ, κατευθύνοντο πρὸς τὴν Καλιφόρνια καὶ τὸ Ὀρεγκον, τὴν ὀνόμασαν «Μεγάλη Ἀμερικανικὴ Ἔρημο». Ἡ ἀρνητικὴ φήμη τῆς συνέτεινε σὸ νὰ τὴν ἀποφεύγουν ὅσοι κατευθύνονταν δυτικά. Ἀκόμη καὶ στὶς ἀρχές τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα, οἱ ἐφημερίδες καὶ τὰ περιοδικὰ τῶν ἀνατολικῶν πολιτειῶν ἀναφέρονταν σὸ Νόρθγουεστ μὲ τὸν εἰρωνικὸ τίτλο «Ἡ Μεγάλη Στέπα».

Οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς ἦταν οἱ μεταλλωρυχοὶ καὶ οἱ ἀγελαδάρηδες, στὴν πλειοψηφία τους παλαίμαχοι τοῦ Ἐμφύλιου Πολέμου. Ἡ γνωστὴ ἐμφάνιση τοῦ καουμπόη — μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ καπέλο, τὴ μαντίλα, τὶς δερμάτινες περισκελίδες, τὰ σπιρούνια, τὴ σέλα, τὸ λάσο — καθὼς καὶ ἡ συμπεριφορὰ του στὴν καθοδήγηση μεγάλων κοπαδιῶν εἶχαν μεταδοθεῖ στοὺς ἀγελαδάρηδες τῶν βορειοδυτικῶν περιοχῶν ἀπὸ τὸ Τέξας. Στὴ δεκαετία τοῦ 1860 ἄρχισε νὰ φτάνει τὸ πρῶτο κύμα τῶν πρωτοπόρων, δελεασμένο ἀπὸ τὶς ἐξαιρετικὰ φθηνές τιμές γιὰ τὴν ἀγορὰ γῆς. Οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν σιδηροδρόμων, πού κατείχαν πᾶνω ἀπὸ 183 ἑκατομμύρια στρέμματα, ὄχι μόνο διαφήμιζαν τὶς εὐκαιρίες τῆς Δύσης στὶς ἀνατολικές πολιτείες καὶ στὴν Εὐρῶπὴ ἀλλὰ καὶ ὑπόσχονταν χαμηλοέξοδη μεταφορὰ. Τὸ ἴδιο τὸ κράτος, μὲ μιά σειρά ἀπὸ νόμους (ὅπως τὸ Homestead Act τοῦ 1862, τὸ Timber Culture Act τοῦ 1873, τὸ Desert Land Act τοῦ 1877), ἔδωσε τὴ δυνατότητα σὲ πολλὰ ἄτομα νὰ ἀγοράσουν μέχρι καὶ 1.280 στρέμματα σὲ προσιτὴ τιμῆ².

Ὁ κύριος δρόμος μετακίνησης πρὸς δυσμὰς ἄρχιζε ἀπὸ τὸν ποταμὸ Ὀχάιο, κάπου κοντὰ στὴν πόλη Σινσιννάτι. Τὸ ταξί-

δι συνεχιζόταν μὲ ἄμαξες σκεπασμένες μὲ καραβόπανο καὶ φτιαγμένες ἀπὸ εἰδικὰ ἐπεξεργασμένο ξύλο γιὰ νὰ ἀντέχουν στὸ νερὸ καὶ σὲ μεγάλες θερμοκρασίες ψύχους καὶ ζέσθης. Ἡ πορεία γινόταν μὲ φάλαγγα καὶ ἡ ἀπόσταση πού καλυπτόταν σὲ μιά μέρα, ἦταν περίπου δεκαπέντε μὲ εἴκοσι μίλια. Ἀπὸ τὸ 1863 καὶ μετὰ τὸ ταξίδι βορειοδυτικὰ μποροῦσε νὰ γίνει καὶ μὲ τὸ τρένο, ἀλλὰ οἱ ἄμαξες ἀποτελοῦσαν γιὰ πολλοὺς τὸ κύριο μέσο μεταφορᾶς.

Τὸ μεγάλο κύμα ἀπὸ πρωτοπόρους κατέκλυσε τὴν περιοχὴ στὴν δεκαετία τοῦ 1870, ὅταν τὰ τρένα ἄρχισαν νὰ φέρνουν γεωργούς ἀπὸ τὶς κεντρικὲς καὶ ἀνατολικές πολιτείες καὶ ἀπὸ τὴν Εὐρῶπὴ, οἱ ὁποῖοι σταδιακὰ μετάρρεψαν τὴν περιοχὴ σὲ ἀγροτικὴ. Ὁ σιδηρόδρομος διευκόλυνε τὴ μεταφορὰ ἀνθρώπων, ζώων καὶ ὑλικῶν καὶ ἐξασφάλιζε τὴ διακίνηση ἀγροτικῶν προϊόντων πρὸς τὶς ἐξωτερικὲς ἀγορές. Ἔδινε δηλαδή μιὰ βάση γιὰ μόνιμη ἐγκατάσταση καὶ σταθερὴ οἰκονομία. Πρὶν ἀπὸ τὸ 1880 οἱ περισσότεροι μετανάστες προέρχονταν ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, τὴν Ἰρλανδία, τὴ Γερμανία καὶ τὶς σκανδιναβικὲς χώρες. Ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '80 καὶ μετὰ ἄρχισαν νὰ ἔρχονται στὶς ΗΠΑ μετανάστες ἀπὸ τὴν Νότια καὶ Ἀνατολικὴ Εὐρώπη. Στὴ δεκαετία τοῦ '90 οἱ πῶ πολλοὶ ἦταν Αὐστριακοὶ, Οὐγγαρέζοι, Πολωνοὶ, Σέρβοι, Ἴταλοὶ καὶ Ἑβραῖοι ἀπὸ τὴν Πολωνία καὶ τὴ Ρωσία. Ἐνῶ οἱ Ἴρλανδοὶ συνήθιζαν νὰ μένουν κυρίως στὶς ἀνατολικές πόλεις, οἱ περισσότεροι Γερμανοὶ καὶ σχεδὸν ὅλοι οἱ Σκανδιναβοὶ ἐγκαταστάθηκαν στὰ λιβάδια τῶν κεντρικῶν καὶ στὶς πεδιάδες τῶν βορειοδυτικῶν πολιτειῶν.

Ὅταν ἐφθάναν στὸν προορισμὸ τους, οἱ πρωτοπόροι ἀντίκριζαν ἕνα ἀπὸ τὰ πῶ ἀποκαρδιωτικὰ καὶ ἀποθαρρυντικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ νέου τοπίου, δηλαδή τὴν «ἀπουσία ἀνθρώ-

1. Τὸ Κάνσας ἀναγνωρίστηκε ὡς πολιτεία τῆς Ἀμερικῆς τὸ 1861. Ἀκολούθησαν ἡ Νεβάδα τὸ 1864, ἡ Νεμπράσκα τὸ 1867, τὸ Κολοράντο τὸ 1876, ἡ Βόρεια καὶ Νότια Ντακότα, ἡ Μοντάνα καὶ ἡ Οὐάσιγκτον τὸ 1889, τὸ Γουαὶνιγκ καὶ τὸ Ἀϊντάχο τὸ 1890 καὶ τελευταία ἡ Γιούτα τὸ 1896.

2. Richard N. Current et al. *American History: A Survey*, 3rd edition, New York, Knoph, 1971, p. 465.

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗΣ ΣΤΕΠΑΣ

πινων διακριτικῶν σημείων». Σέ ἐρώτηση δημοσιογράφου γιά τό πῶς αισθάνθηκε ὅταν ἀντίκρισε τίς ἀχανεῖς πεδιάδες τῆς Νεμπράσκα, ἡ Γουίλα Κέθερ, μία ἀπό τίς πιό σημαντικές Ἀμερικανίδες συγγραφεῖς τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, ἀπάντησε:

«Δέν πρόκειται νά ξεχάσω τήν πρώτη μου ἐπαφή. Πήγαμε ἀπό τήν πόλη Red Cloud στό κτήμα τοῦ παπποῦ μου μιά μέρα τοῦ Ἀπρίλη. Καθόμουν πάνω στά ἄχυρα, σέ μιά ἄμαξα Στουντεμπέικερ, κρατώντας γερά τά ἄκρα γιά νά σταθεροποιηθῶ — τίς μέρες ἐκεῖνες οἱ δρόμοι ἦταν κυρίως ἀμυδρά μονοπάτια μέσα στό πυκνό γρασίδι. Ἡ γῆ ἦταν ἀπέραντη, δέν ὑπῆρχαν σχεδόν καθόλου περιφράγματα. Καθώς προχωρούσαμε ὅλο καί πιό βαθιά στήν ἐξοχή, ἔνωσα ἔντονα ὅτι σάν νά εἶχαμε ἐρθεῖ στήν ἄκρη τοῦ κόσμου — ἦταν ἓνα εἶδος ἐκμηδένισης τῆς προσωπικότητάς»³.

Ἡ οἰκογένεια τῆς συγγραφέως μετακόμισε ἀπό τή Βιρτζίνια στή Νεμπράσκα τό 1883, ὅταν ἡ Κέθερ ἦταν ἑννέα ἐτῶν. Αὐτή ἡ πρώτη τρομακτική ἐμπειρία μέ τήν ἀνελέητα ἐπίπεδη γῆ καί τό γυμνό χῶμα ἐμπότισε τήν Κέθερ μέ τόσο μεγάλο δόος τό ὅποιο ποτέ δέν μπόρεσε νά ἀποτινάξει. Τό 1913, στό βιβλίο τῆς *O Pioneers!*, ἡ Κέθερ θά γράψει ὅτι «τό μεγάλο γεγονός ἦταν ἡ ἴδια ἡ γῆ... "Ἐμοιαζε νά καταβάλλει τίς ἰσχνές προσπάθειες τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας πού μοχθοῦσε στίς ζοφερές ἐρημιές». Ἡ ἀτίθαση γῆ ἦταν μιά ἐνεργητική δύναμη μέ τόν δικό της χαρακτήρα, καί κατάφερε νά προβάλει μιά σθεναρή ἀντίσταση στήν κατάκτησή της. «Οἱ δρόμοι δέν ἦταν παρά ἀμυδρά ἄχνηρα στό γρασίδι, καί τά χωράφια οὔτε κἀν φαίνονταν. Τά σημάδια τοῦ ἀρότρου, ἀσήμαντες κι ἀδύναμες γρατζουνιές στήν πέτρα, πού λές κι ἔγιναν ἀπό προϊστορικές φυλές, τόσο ἀκαθόριστα ἦταν, πού ἴσως, πάνω ἀπό ὅλα, ἦταν μονάχα τά σημάδια ἀπό τούς παγετώνες καί ὄχι μιά καταγραφή ἀνθρώπινων προσπαθειῶν. Τό στοιχείο τῆς γῆς ἦταν ἀφιλόξενο πρὸς τόν ἄνθρωπο»⁴. Ἡ ἐμπειρία τῆς Δύσης, ἔτσι ὅπως τήν ἔζησε ἡ Κέθερ, θά τήν ὀδηγήσει στό τελικό συμπέρασμα ὅτι οὔτε ἡ ἐκμετάλλευση τῶν ἀχανῶν ἐκτάσεων οὔτε καί ὁ ἀνθρώπινος μόχθος μπόρεσαν νά ὑποτάξουν ὀλοκληρωτικά τήν ἄγρια γῆ. Ἦταν καί εἶναι ἡ ἀνθρώπινη καί ὄχι ἡ φυσική παρουσία πού παραμένει εὐαίσθητη στή περιοχή αὐτή.

Ἐνας ἀπό τούς μύθους τῆς Δύσης πού κυρίευε τήν ἀντρική φαντασία τόν 19ο αἰῶνα ἦταν ὁ μύθος τῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας, ἀνεξάρτητα ἀπό ὅποιοδήποτε συνθήκες. Ἡ δικτατορική κοινωνία, ἡ ὅποια συνέδεε τόν ἀνδρισμό τῶν Ἀμερικανῶν μέ τήν οἰκονομική ἐπιτυχία, ἰσχυριζόταν ὅτι «τίποτα δέν ἦταν τόσο μεγάλο, τόσο ἐπικίνδυνο, τόσο μακρινό ἢ τόσο δύσκολο σέ σχέση μέ τίς ἀνθρώπινες δυνατότητες ὥστε νά ἀποθαρρύνει τούς ἀφοσιωμένους καί ἀληθινούς ἄνδρες ἀπό τό νά πραγματοποιήσουν τά ὄνειρά τους»⁵. Ἐπίσης, οἱ Ἀμερικανοί πίστευαν ὅτι ὁ φυσικός πλοῦτος τῆς Δύσης ἦταν ἀνεξάντλητος. Ὁ Χόρας Γκρήλι, πού ἔγραφε στήν ἐφημερίδα *New York Tribune*, ἐνθάρρυνε τούς συμπατριῶτες του μέ τά ἐξῆς λόγια: «Ἀν ξεκινήσεις γιά τό ἀπέραντο, ἐλεύθερο Γουέστ καί φτιάξεις μιά φάρμα στήν περιοχή πού τόσο γενναϊόδωρα σου παραχώρησε ὁ Θεῖος Σάμ, δέν θά στριμώξεις κανέναν, δέν θά στερήσεις φαγητό ἀπό κανέναν καί οὔτε ἐσύ οὔτε τά παιδιά σου ἀπό ἐδῶ καί ἐμπρός θά ζητιανεύουν γιά δουλειά»⁶. Ἡ Δύση δηλαδή, γιά τούς Ἀμερικανούς ἄνδρες, δέν ἦταν μόνο μιά αἰώνια πηγὴ πλοῦτου, μιά «βαλβίδα ἀσφαλείας» τοῦ ἔθνους, ἀλλά καί ἡ ἀρένα ὅπου θά δοκιμάζονταν οἱ ἀνδρικές ἀρετές. Αὐτή ἡ ἰδεολογική καί αἰσιόδοξη θεώρηση τῆς Δύσης πολύ γρήγορα καταρρίφθηκε ἀπό τή σκληρὴ πραγματικότητα.

Στήν περιοχή τοῦ Νόρθγουεστ, ἡ πληθώρα τῶν μεταναστῶν ἔτυχε νά φθάσει ὅταν οἱ βροχοπτώσεις εἶχαν ξεπεράσει τά κανονικά ὄρια. Ἐτσι οἱ πρωτοπόροι χλεύαζαν τόν ὑποτιμητικό τίτλο τῆς περιοχῆς «ἐρημο» ἢ «στέπα». Ἡ ἀσυνήθιστη βροχόπτωση στά πρώτα χρόνια τῆς δεκαετίας τοῦ 1880 ἀνέβασε τήν ἀξία τῆς γῆς, ἔκανε τήν πίστωση εὐκόλη καί ἐνθάρρυνε ὄνειρα ἀπεριόριστης εὐημερίας. Πολύ γρήγορα ὅμως οἱ γεωργοί-μετανάστες ἔχασαν τήν αἰσιοδοξία τους, ὅταν ἡ ξηρασία ἔγινε συνηθισμένο φαινόμενο. Ἐκτός ἀπό τήν ἀγριότητα τῆς γῆς, οἱ πρωτοπόροι εἶχαν νά ἀντιμετωπίσουν καί τά στοιχεῖα τῆς φύσης, στά ὁποῖα ἦταν ἐκτεθειμένες οἱ ἀπέραντες ἐπίπεδες ἐκτάσεις, δηλαδή τήν ἀστάθεια τοῦ καιροῦ, τούς δυνατούς ἀνέμους, τούς ἀνεμοστρόβιλους, τίς χιονοθύελλες, τό χαλάζι καί τίς ἐπιδρομές ἀπό ἀκρίδες. Ὁχι μόνο ἔπρεπε νά περιφράξουν τά χωράφια τους μέ τσιγκελωτό σύρμα γιά νά τά προστατέψουν ἀπό τά κοπάδια τῶν ἀγελαδάρηδων, ἀλλά καί νά σκάψουν πηγὰ για νά βροῦν νερό νά τά ἀρδεύσουν. Σέ πολλές περιοχές ἡ γεωργία χωρίς ἀρδευση ἦταν ἀδύνατη. Ἐπειδή οἱ περισσότερες προμήθειες ἔπρεπε νά εἰσαχθοῦν ἀπό μακρινές περιοχές καί οἱ συνθήκες ἀπαιτοῦσαν γεωργικὲς μηχανές καί ἐργαλεῖα, ἡ ἀγροτική καλλιέργεια ἦταν ἀκριβὴ καί ρισκοκίνδυνη. Ἀπό τούς χιλιάδες γαιοκτήμονες, πολλοὶ πέθαναν ἀπογοητευμένοι καί ἤττημένοι καί πολλοὶ ἐγκατέλειψαν τή Δύση, ἀνήμποροι νά ἀντέξουν τίς δύσκολες συνθήκες διαβίωσης καί τὰ χρέη πού ὄλο καί μεγάλωναν. Ἐτσι ἄρχισε ἡ ἀντίστροφη κίνηση πρὸς τά πίσω, καθὼς πολλοὶ ἀγρότες ἐγκατέλειψαν τίς Μεγάλες Πεδιάδες καί προτίμησαν νά γίνουν ἐργάτες στά ἐργοστάσια τῶν πόλεων.

Ἐκτός ἀπό τίς γεωγραφικὲς καί οἰκονομικὲς δυσκολίες, οἱ πρωτοπόροι εἶχαν νά ἀντιμετωπίσουν καί τίς ψυχολογικὲς ἐπιπτώσεις μιᾶς ἀπομονωμένης ζωῆς. Ἡ προσωπική καί ἐθνική ἀπομόνωση γιά πολλοὺς μετανάστες πρωτοπόρους ἦταν ἀποκαρδιωτική. Ὅπως λέει ἡ Μαίρη Ἄνν Χάφεν, μετανάστρια ἀπὸ τήν Ἑλβετία, ἀποχαϊζέτησε γείτονες, συγγενεῖς καί φίλους μέ δάκρυα στά μάτια. Ἦξερε ὅτι πήγαινε σέ ἓνα μέρος ὅπου θά ἀντιμετώπιζε τά ἴδια θάσανα καί δυσκολίες πού εἶχε νιώσει ὅταν ἦταν παιδί. Ἦξερε ὅτι τά δικά της παιδιά θά μεγάλωναν σέ μιά ξένη χώρα, δίχως κανέναν συγγενὴ κοντά τους. Θά ἔπρεπε κι αὐτά νά μοιραστοῦν τίς κακουχίες καί τό μόχθο γιά τήν κατάκτηση μιᾶς νέας πατρίδας⁷. Παρά τήν ὑπερφάνεια καί τήν ἀνεξαρτησία πού τούς χαρακτήριζε, πολλοὶ πρωτοπόροι λύγισαν ἀπὸ τή μοναξιά, τή φτώχεια, τήν αἰτία καί τήν ἀρρώστια. Ἡ μόνη ἀνακούφιση ἦταν ὁ θάνατος, πού τίς περισσότερες φορὲς ἐρχόταν πολὺ νωρίς. Ὅσοι ἀπὸ τούς πρωτοπόρους τῆς Ἀμερικανικῆς Στέπας δέν πέθαναν, δέν αὐτοκτόνησαν ἢ δέν ἐγκατέλειψαν τή γεωργική ζωὴ, ἀντιμετώπισαν δύ-

3. Brent Bohlke, *Willa Cather in Person: Interviews, Speeches and Letters*, Lincoln Univ. of Nebraska Press, 1986, p.10.

4. Willa Cather, *O Pioneers!* (1913), Boston, Houghton Mifflin, 1941, p. 19-20.

5. Joe L. Dubbert, *A Man's Place: Masculinity in Transition*, Englewood Cliffs, N.J. Prentice-Hall, 1979, p. 15.

6. Horace Greeley quot, by Henry Nash Smith, *Virgin Land: The American West as Symbol and Myth*, Cambridge, Mass., Harvard UP, 1950; 1982, p. 189-90.

7. Mary Ann Hafen, Excerpt from *Memories of a Handcart Pioneer, with some account of frontier life in Utah and Nevada*. In *Let Them Speak for Themselves: Women in the American West 1849-1900*. Ed. Christiane Fischer, New York, E.P. Dutton 1977, p. 102.

σκολες οικονομικές συνθήκες. Στη δεκαετία του 1890 η τιμή του σιταριού έπεσε από 1.60 δολ. στά 40 σέντς. Παρ' όλο που στατιστικά ο αριθμός των αγροτικών οικογενειών στις ΗΠΑ από το 1860 μέχρι το 1900 αυξήθηκε από έναμιση σε 6 εκατομμύρια, αυτό το γεγονός δεν ανέστειλε τη μετατροπή της Αμερικής από αγροτική σε αστική κοινωνία. Ένώ το 1860 η γεωργία αποτελούσε το 50% του συνολικού εθνικού πλούτου, στις αρχές του 20ού αιώνα δεν ξεπερνούσε το 20%. Μέχρι το 1910, το 33% των αγροκτημάτων ήταν υποθηκευμένο και το 37% των αγροτών δεν ήταν γαιοκτήμονες αλλά ένοικοι⁸.

Η μυθολογία της Δύσης είναι στενά συνδεδεμένη με έναν άλλο αγαπημένο μύθο της Αμερικής, δηλαδή τη θεώρηση του Νέου Κόσμου σαν γη Χαναάν, σαν γη της Επαγγελίας, σαν ένα νέο κήπο της Εδέμ. Οι πουριτανοί άποικοι έδλεπαν την κοινότητά τους σαν ένα νέο Ισραήλ, επιλεγμένο από τον Θεό για να οικοδομήσει στην Αμερική «μιά πόλη πάνω σε λόφο», που θα λάμψει σαν φάρος και θα αποτελέσει παράδειγμα για όλο τον κόσμο. Ο Τζών Γουίνθροπ, κυβερνήτης της άποικίας της Μασσαχουσέτης, ισχυριζόταν ότι «τά μάτια όλων των λαών θρίσκονται πάνω μας». Τόν δέκατο ένατο αιώνα ο κήπος της Εδέμ είχε μεταφερθεί δυτικά. Ίδεολογικά, η σχέση ανθρώπου και φύσης ήταν ακόμα ρομαντική και στηριζόταν στην έναρμόνιση του ατόμου με την γη. Ο Τόμας Τζέφερσον έβλεπε τους αγρότες σαν τον ακρογωνιαίο λίθο της αμερικανικής δημοκρατίας και δραματιζόταν μιά αγροτική κοινωνία. Υποστήριζε τις αγροτικές αρετές που αντιπροσώπευε η μικρή, ανεξάρτητη και οικογενειακή φάρμα. Η ζωή του αγρότη-καλλιεργητή ήταν η ιδανική ζωή κι αυτός ήταν το έμβλημα του έθνους. Οι άκατοίκτητες φυσικές περιοχές συμβόλιζαν για τον Τζέφερσον και τους όπαδούς του τις απεριόριστες δυνατότητες για εθνική αναγέννηση. Αυτές οι περιοχές, που ήταν άμόλυντες από διεφθαρμένους θεσμούς, άγνες και άπότητες, άνοιχτες σε όσους ήθελαν να εγκατασταθούν εκεί, αντιπροσώπευαν έναν τόπο άθωότητας, έναν τόπο όμορφιάς και γαλήνης, όπου θα εκπληρωνόταν ο προορισμός του αμερικανικού έθνους.

Τό νεαρό κράτος ήταν έμποτισμένο με αισιοδοξία και ένεργητικότητα αλλά και με την υπεροπτική ιδέα ότι ήταν «παντοδύναμο». Η γεωγραφική κινητικότητα του πληθυσμού και η εκδιомηχάνιση του τόπου θεωρούσαν όχι μόνο αναπόφευκτες αλλά και φυσικές και, ως εκ τούτου, έπιθυμητές. Η ένδεση της γεωγραφικής επέκτασης με τό μέλλον της χώρας ένοχούθηκε και από τό δόγμα Φανερός Προορισμός (Manifest Destiny) — ένας από τους βασικότερους μύθους του αμερικανικού έθνικισμού, πολύ δημοφιλής στις δεκαετίες του 1840 και 1850— που υποστήριζε την άποψη ότι ήταν θέλημα Θεού να άπλωθει ή Α-

μερική από τον Άτλαντικό μέχρι τον Ειρηνικό Όκεανό. Έτσι, όπως έξηγει ή Κάρολιν Πόρτερ, τό δόγμα μετουσίωνε όχι μόνο την έθνική υπερηφάνεια αλλά και την άποψη μιās «ίερης συμμαχίας»¹⁰ με τον Θεό. Ο δημοσιογράφος Τζών Ο' Σάλιβαν, και εκδότης της έφημερίδας *Democratic Review*, ήταν θερμός υποστηρικτής του επέκτατισμού και διακήρυττε ότι ο προορισμός του έθνους ήταν ή έξάπλωσή του μέχρις ότου όλη ή αμερικανική ήπειρος νά γίνει δικιά του¹¹. Βασικές αρχές του δόγματος ήταν ή αμερικανική υπεροχή, ή δημοκρατία και ή πολιτική έλευθερία. Η επέκταση στη Δύση θά μεγάλωνε τον χώρο της έλευθερίας, θά εξασφάλιζε τον πολιτισμό αλλά και την αγνότητα των άχανών περιοχών και θά αναβάθμιζε τη ζωή των λαών που ζούσαν κάτω από κατώτερα πολιτικά συστήματα. Συγχρόνως, ή διάδοση του προτεσταντικού ευαγγελίου θά προστάτευε τις άμόλυντες περιοχές από τους ειδωλοάτρες Ινδιάνους και τους διαβολικούς Ίσπανούς. Στο όνομα, λοιπόν, της έθνικης και θρησκευτικής άποστολής, οι υποστηρικτές του επέκτατισμού δικαιολογούσαν τον άποδεκατισμό των Ινδιάνων και τη λεηλασία της γης.

Στενά συνδεδεμένη με την εικόνα της Αμερικής ως κήπο της Εδέμ είναι και ή θεώρηση της γης και γενικά της φύσης ως γυναικας. Αυτός ο μύθος καλλιεργήθηκε από τη φαντασία των προτεσταντών ανδρών και έπηρέασε τη συμπεριφορά τους. Στά μάτια του Άγγλοσάξονα άντρα πρωτοπόρου ή «παρθενική» γη της Δύσης δεν ήταν μόνο ο παράδεισος, ή Εδέμ ή άπλά ή «μητέρα» φύση που θά του παρείχε τά απαραίτητα για την επιβιώσή του, αλλά μιιά θηλυκή παρουσία που θά τον δεχόταν παθητικά, θά τον αγκάλιζε στοργικά, θά του άνέτρεφε τά παιδιά και θά του εξασφάλιζε την άκέραια ετύχια. Περιμενε τό έθνικό γήινο τοπίο νά του χαρίσει όχι μόνο υλικά αγαθά χωρίς κόπο και μόχθο, αλλά και μιιά έλευθερη ζωή χωρίς ανταγωνισμούς, μιιά ανθρώπινη άδελφοσύνη και γενικά την αναγέννηση της χαμένης αρχικής άθωότητας. Τό αρχικό όνειρο δηλαδή του Άμερικανού Άδάμ ήταν ή άπαλλαγή από τις έγνοιες της ένήλικης ζωής, και συνεπώς ή όπισθοδρόμηση προς την πρω-

8. Current 477.

9. John Winthrop, "From A Model of Christian Charity". *The Heath Anthology of American Literature*, Ed. Paul Lauter et al. Vol 1. Lexington, Mass., D.C. Heath and Company, 1990, p. 198.

10. Carolyn Porter, "Social Discourse and Nonfictional Prose", *Columbia Literary History of the United States*, Ed. Emory Elliot, New York, Columbia University Press, 1988, p. 345.

11. Peter N. Carroll and David W. Noble, *The Free and the Unfree: A New History of the United States*, Middlesex, England, Penguin, 1977, p. 167.

τόγονη κατάσταση και η αναζήτηση της γυναικείας ζεστασιάς στά στήθη και την μήτρα ενός θηλυκού τοπίου¹². Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την απεικόνιση της αλληλεπίδρασης μεταξύ γης και ατόμου ως σχέσης ετεροσεξουαλικής. Ο μύθος είχε ως κεντρικό ήρωα τον πρωτοπόρο γεωργό, ο οποίος, άρματωμένος με το ιερό άροτρο, θά δργωνε και θά γονιμοποιούσε τη γη. Στή μεταφορική θεώρηση της γης ως παρθένας υπονοούσαν η έλκυστική πρόκληση για τη σεξουαλική διεκδίκησή της. Ο Τόμας Μόρτον, της πολιτείας Νιού Ίνγκλαντ, παρακινούσε τους συμπολίτες του να γονιμοποιήσουν την «ξανθιά παρθένα», να την κατακτήσουν και να εκμεταλλευτούν τά αγαθά της «καρπερής μήτρας»¹³.

Σταδιακά η αρχική δρμή του άνδρα πρωτοπόρου να βρεθεί στην τρυφερή άγκαλιά της μητέρας γης αντικαταστάθηκε από την επιθυμία να την υποτάξει. Ο αμερικανικός πολιτισμός, βασιζόμενος σε πατριαρχική κοινωνική όργάνωση, στο πλαίσιο της οποίας χωριστές άνδρoκρατούμενες οικογένειες συναγωνίζονται για την απόκτηση και εκμετάλλευση του φυσικού πλούτου, δδήγησε τη μετακίνηση προς τη Δύση σε ένα αναπόφευκτο παιχνίδι κατάκτησης και ύποταγής. Ο Άμερικανός δέν μπορούσε να άγνοήσει ότι η οικονομική έπιτυχία και η ευημερία του έξαρτούνταν από την ικανότητά του να μετατρέψει τίς άπέραντες εκτάσεις σε κάτι άλλο — σε φάρμα, χωριό, καμπόλη, όρυχείο, κανάλι, εργοστάσιο, σε πόλη και τελικά σε άστική κοινωνία¹⁴. Τό πνεύμα της τεχνολογικής ανάπτυξης ήταν ήδη φανερό από τίς αρχές του 19ου αιώνα. Τό 1816 ό Τζών Καλχούν παρακινούσε τούς συμπολίτες του με αυτά τά λόγια: « Άς δέσουμε τή δημοκρατία μαζί με ένα τέλειο σύστημα δρόμων και καναλιών»¹⁵. Απαντώντας στο κάλεσμα της βιομηχανικής ανάπτυξης, οι κάτοικοι της Δύσης θά άποξηράνουν τούς δάλτους, θά άρδεύουν τίς άγονες περιοχές, θά περιφράξουν τίς άπέραντες εκτάσεις, θά σπάσουν τά βουνά για πολύτιμα μέταλλα, θά κόψουν τά δέντρα, θά αλλάξουν την ροή πολλών ποταμών και θά κτίσουν ύδροηλεκτρικά εργοστάσια και μεγάλες δεξαμενές. Θά προσπαθήσουν να δαμάσουν και να εκμεταλλευτούν τό φυσικό περιβάλλον με όλους τούς τρόπους.

Όταν στην τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα οι οικονομικές και τεχνολογικές δυνάμεις τελειώσουν τό έργο τους, ό κήπος δέν ήταν πλέον Έδέμ. Η κατάκτηση της Δύσης είχε σοβαρές οικολογικές επιπτώσεις και η άσύδοτη εκμετάλλευση του φυσικού περιβάλλοντος προκάλεσε ένα μεγάλο ψυχολογικό τραύμα στον Άμερικανό Άδάμ. Τόν έφερε άντιμέτωπο όχι μόνο με την άρπαγή και τή διακόρευση του φυσικού τοπίου (πού στην άρχή ήταν όμορφο, άπάτητο, άκέραιο, άτίθασο και άγνωστο) αλλά και με την έξόντωση εκατομμυρίων δισώνων και πολλών ειδών του φυτικού και ζωικού βασιλείου και βέβαια με τόν άποδεδειγμένο του άυτόχθονος πληθυσμού. Όπως διενκρινίζει ό Τόμ Μάθιους, η κατάρα της Δύσης μπορεί να ονομαστεί «Τό Σύνδρομο Κάστερ», πού «στην καρδιά του βρίσκεται μία ματαιόδοξη και θανατηφόρα συμπεριφορά. Η Δύση άνήκει σε μένα. Θά σε πολεμήσω για να μου άνήκει μέχρι έσχάτων. Μόνον ένας από μās θά μείνει ζωντανός. Δίχως συμβιβασμούς, Δίχως αίχμαλώτους»¹⁶. Αύτή η νοοτροπία θά έχει τραγικά άποτελέσματα. Με τό κλείσιμο των συνόρων της Δύσης έσδιησε και τό αρχικό όνειρο για μία ιδανική συνύπαρξη με τή φύση. Για παράδειγμα, σήμερα πολλές βουνοπλαγιές στην πολιτεία του Άϊντάχο είναι άπογυμνωμένες, κεντημένες με κούτσουρα και γαζωμένες από δρόμους πού άνοιξε η βιομηχανία ξυλείας, η οποία άποτελεί τό 45% της τοπικής οικονομίας. Έπίσης πάνω από 600 είδη ζώων και φυτών βρίσκονται στή λίστα των Endangered Species, δηλαδή είναι είδη πού βρίσκονται σε κίνδυνο έξάλειψης¹⁷. Οι λιγοστές περιοχές πού διατηρούν άκόμα τή φυσική τους όμορφιά άπειλούνται από μεγαλοεπιχειρηματίες πού όνειρεύονται να κτίσουν τουριστικά συγκροτήματα για να τραβήξουν εκατομμύρια επισκέπτες τό χρόνο.

Μέχρι τό 1890 είχε ολοκληρωθεί η κατάκτηση της Δύσης. Ο σιδηρόδρομος είχε αντικαταστήσει τά καραβάνια με τίς άμα-

ξες. Η ευκαιρία να άγοράσει κανείς ένα κομμάτι γης με λίγα χρήματα και να άποκτήσει κέρδη καλλιεργώντας το είχε χαθεί. Οι μάγες με τούς Ίνδιάνους είχαν τελειώσει και ό άυτόχθονας πληθυσμός είχε περιοριστεί σε μικρούς άπομονωμένους οικισμούς πού είχε όρισει τό άμερικανικό κράτος. Με λίγα λόγια, τό μεγάλο όνειρο της Δύσης έμοιαζε να είχε περάσει στο παρελθόν. Τό κλείσιμο της μεθόρου είχε θαθείς ψυχολογικές επιπτώσεις στον άμερικανικό λαό και κυρίως στο άνδρικό άγγλοσαξονικό πληθυσμό, ό οποίος παρέμεινε προσκολλημένος στην λατρεία της άρρενωπότητας και του άνδρισμού. Άπό τόν Άντριου Τζάκσον μέχρι τόν Θήοντορ Ρούζβελτ, οι προτεστάντες ήγγέτες των ΗΠΑ δόξαζαν τίς άρετές του σκληρού και δυναμικού άτομικιστή, πού άντιπροσωπεύταν άπό τόν ύπερήφανο πρωτοπόρο. Όταν λοιπόν τό άμερικανικό κράτος ανακοίνωσε έπίσημα ότι η κατάκτηση της Δύσης είχε ολοκληρωθεί, ό λευκός προτεστάντης Άμερικανός δρέθηκε «έγκλωβισμένος άνάμεσα σε δύο σύνορα, τό ένα γεωγραφικό, τό άλλο ψυχολογικό»¹⁸. Όπως έξηγει ό Ντουμπέρντ, «χωρίς τήν Δύση, είτε σαν έμπνευση είτε σαν ίσχυρή δύναμη, οι άνδρες στερήθηκαν από μία άρένα πού πάντα είχαν χρησιμοποιήσει για τήν άπόδειξη του άνδρισμού τους»¹⁹. Ο Θήοντορ Ρούζβελτ και η κυρίαρχη τάξη όραματίζονταν τήν αναγέννηση μιας άρρενωπής κοινωνίας πού θά άποτελούνταν άπό στρατιώτες, μηχανικούς και καουμπόδες. Προσωπικά ό Ρούζβελτ απέδιδε τήν έθνική και ήθική κρίση της έποχής στο τέλος του πολέμου με τούς Ίνδιάνους. Θεωρούσε ότι άπό τό 1600 μέχρι τή δεκαετία του 1880 τό άμερικανικό έθνος ήταν δυναμικό έπειδή βρισκόταν σε διαρκή σύγκρουση με τίς φυλές των Ίνδιάνων. Διακήρυττε ότι «οι άρετές πού χρειάζονται για να γίνει κανείς ένας καλός στρατιώτης είναι οι ίδιες πού χρειάζονται για να γίνει κανείς ένας καλός πολίτης». Και συνεχίζει: «Ο πιο έσχατα δίκαιος άπό όλους τούς πολέμους είναι ό πόλεμος με τούς άγρίους (Ίνδιάνους). Ο δυναμικός πρωτοπόρος πού δύνει τούς άγρίους άπό τή γη κάνει ύπόχρη όλη τήν πολιτισμένη ανθρωπότητα»²⁰. Η νοσταλγία για τίς παλιές καλές μέρες έκανε τούς Άγγλοσάξονες προτεστάντες να γαντζωθούν στή μυθολογία της Δύσης όπως σε σανίδα σωτηρίας. Άπό τίς τελευταίες δεκαετίες του δέκατου ένατου αιώνα και για πολλές δεκαετίες του είκοστού προεπάθησαν να κρατήσουν μία έπαφή με τό παρελθόν, να ξαναζήσουν τήν περιπέτεια του Γουέστ με τή συγγραφή ίστορικών και λογοτεχνικών κειμένων, με τήν παραγωγή θεατρικών παραστάσεων και με κινηματογραφικές ταινίες τίς όποιες θά παίξει άδιάκοπα η τηλεόραση. Οι περιπέτειες και οι ίστορίες των κατοίκων της Δύσης άποτελέσαν τήν αγαπημένη διασκέδαση των Άμερικανών και πολύ σύντομα έγιναν ένα προσοδοφόρο είδος έξαγωγής στις άλλες χώρες του κόσμου.

Τό 1883 ό Γουίλιαμ Κόντι όργάνωσε τό Σόου της Αγρίας Δύσης (Wild West Show) και έγινε παγκόσμια γνωστός ως ό θρυλικός Μπάφαλο Μπίλ. Οι παραστάσεις τον έξιτησαν τούς καουμπόδες σε ήρωες διεθνούς φήμης. Παίχτηκαν έμπρός σε τουλάχιστον ένα εκατομμύριο θεατές στην Άμερική και στην Ευρώπη και άπαθανάτισαν στερεότυπους χαρακτήρες, όπως

12. Annette Kolodny, *The Lay of the Land: Metaphor as Experience and History in American Life and Letters*, Chapel Hill, The U of North Carolina P, 1975, p. 6.

13. Kolodny 67.

14. Kolodny 7.

15. Carroll and Noble 167.

16. Tom Mathews, "The Custer Syndrome: What's the Right Answer to 'Who Owns the West'?", *Newsweek*, 30 September 1991, 44.

17. Bill Turque, "The War for the West", *Newsweek*, 30 September 1991, 34-38.

18. David G. Pugh, *Sons of Liberty: The Masculine Mind in the Nineteenth Century America*, Westport, Conn., Greenwood P, 1986, p. 16.

19. Dubbert 164.

20. Theodore Roosevelt quot., by Carroll and Noble 248.

τόν πατριώτη Ίνδιάνο αρχηγό, τόν εὐγενή ἐρυθρόδερμο, τόν ἀπαράμιλλο σκοπευτή. Ὁ Θήοντορ Ρουζβέλτ, δεινός θαυμαστής καὶ λάτρης τοῦ καουμπόη, ἐνίσχυσε τὶς προσπάθειες τοῦ Μπάφαλο Μπίλ μὲ μιὰ σειρά ἀπὸ ἄρθρα πού περιέγραφαν τὶς δικές του ἐμπειρίες στὴ Δύση. Ἀργότερα αὐτὰ τὰ ἄρθρα ἐγιναν βιβλίο, στὸ ὁποῖο ὁ Ρουζβέλτ ἐξέφρασε τὴ λύπη του ὄχι μόνο γιὰ τὴ γενιά του ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς μελλοντικές γενιές, ἐπειδὴ δὲν θὰ μπορούσαν νὰ ζήσουν αὐτὸ πού κατά τὸν ἴδιο ἦταν «ἴσως ἢ πιὸ εὐχάριστη, ἢ πιὸ ὑγιής καὶ ἢ πιὸ διεγερτική φάση τῆς ἀμερικανικῆς ὑπαρξῆς».

Τὸ 1893, ὁ νεαρός ἱστορικός Φρέντερικ Τζάκσον Τόρνερ στὸ δοκίμιό του «Ἡ σημασία τῆς Ἀγρίας Δύσης στὴν ἀμερικανική ἱστορία», ὑποστήριξε ὅτι οἱ ρίζες τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτήρα τῶν ΗΠΑ δὲν βρίσκονταν οὔτε στὶς ἀνατολικές πολιτείες οὔτε στὴν Εὐρώπη ἀλλὰ στὴ Δύση καὶ ὅτι ἡ Δύση ἦταν τὸ λίκνο ὅλων τῶν ἀμερικανικῶν ἀρετῶν καὶ ἐλαττωμάτων. Ἡ ἐμπειρία τῆς Δύσης ἦταν αὐτὸ πού ἔκανε τοὺς Ἀμερικανούς δυναμικούς ἀτομικούς καὶ ὑποσηκιστές τῆς προόδου καὶ τῆς δημοκρατίας. Γιὰ νὰ καταλάβει κανεὶς τὴν ἱστορία τῶν ΗΠΑ, θὰ πρέπει πρῶτα νὰ καταλάβει τὴν ἱστορία τοῦ Γουέστ. Ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ Τόρνερ καὶ προσπαθώντας νὰ καταγράψουν τὴν ἐμπειρία τῆς Δύσης οἱ μετέπειτα ἱστορικοί διακρίνανε τὸ μῦθο ὅτι ἡ κατάκτηση ἦταν κυρίως ἀνδρική ἐμπειρία καὶ ἀνδρικό κατόρθωμα καὶ ἐξήψωσαν τοὺς ἀνδρες πρωτοπόρους ὡς κηδεμόνες τῶν ἀμερικανικῶν ἰδανικῶν. Τὸ ἀμερικανικό ἔθνος στὴν ἐφηβεία του δόξασε καὶ ἐξήψωσε τὸν κατακτητὴ πρωτοπόρο ὡς ἥρωα καὶ γύρω του ἀνόρθωσε μιὰ μυθοποιία πού ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ ἕνα πλῆθος ἀνδρικών μορφῶν ὅπως οἱ Ντάνιελ Μπούν, Ντέντιν Κράκετ, Κίντ Κάρσον, Ντέντγουντ Ντίκ καὶ Μπάφαλο Μπίλ. Οἱ ἀνδρες αὐτοὶ πῆραν μυθικές διαστάσεις στὴν ἀμερικανική ἱστορία, λαογραφία καὶ λογοτεχνία, ὅπου ἀπεικονίζονται ὡς θαρραλέοι, τραχεῖς, φιλόδοξοι καὶ δραστήριοι δαμαστές τῆς Ἀγρίας Δύσης καὶ δημιουργοὶ μιᾶς διακριτικῆς ἐθνικῆς ταυτότητας. Ὁ ἥρωας τοῦ Τζέιμς Φένιμορ Κούπερ, ὁ θρυλικὸς Νέττι Μπάμπο τῶν Leatherstocking Tales, ἀποτέλεσε τὸ μοντέλο γιὰ πολλοὺς συγγραφεῖς βιβλίων γουέστερν. Εἶναι ὁ εὐγενής, ἀνύπαντρος κυνηγός, πού φορᾷ μοκασσίνια, κρατᾷ μακριὰ καρμπίνα καὶ εἶναι ἀσυναγώνιστος στὴν ἀνίχνευση, στὴ σκοποβολή καὶ στὶς μάχες μὲ τοὺς Ἰνδιάνους. Τὸ 1902 ὁ συγγραφέας Ὄουεν Γουίστερ, στὸ μυθιστόρημά του *The Virginian* (ἀφιερωμένο στὸν Θήοντορ Ρουζβέλτ), ἀπεικόνισε τοὺς καουμπόηδες ὡς Βορειοευρωπαίους σούπερ-μην. Τὸ βιβλίο του εἶχε μεγάλη δημοτικότητα καὶ ἐπιρροή στὸ ἀναγνωστικό κοινό. Τυπώθηκε σὲ δεκαπέντε ἐκδόσεις μέσα σὲ διάστημα λιγότερο ἀπὸ ἕνα χρόνο καὶ παίχτηκε στὸ θέατρο τῆς χώρας γιὰ ὀκτώ χρόνια²¹.

Τὸ 1903 γυρίστηκε τὸ πρῶτο γουέστερν στὴν πολιτεία Νιού Τζέρσι, μὲ τὸν τίτλο «Ἡ μεγάλη ληστεία τοῦ τρένου». Ἀπὸ τὸ 1910 καὶ μετὰ τὸ Χόλλυγουντ ἄρχισε νὰ συμβάλλει αὐτὸ στὴν παρουσίαση τῆς Δύσης ὡς ἐποποιίας τοῦ μοναχικοῦ καουμπόη καὶ τοῦ ἥρωικοῦ πρωτοπόρου. Κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1920 τὸ ἕνα στὰ πέντε φιλμ ἦταν γουέστερν καὶ ἀπευθυνόταν στὸ ἄνδρα θεατὴ. Στὰ ἐπόμενα χρόνια, οἱ ἠθοποιοὶ Τζὼν Φόρντ, Τζίμυ Στιούαρτ, Γκρέγκορι Πέκ, Τζὼν Γουαί, Τζὼν Καραντάν, Τζάκ Πάλανς καὶ ἄλλοι ἀπαθανάτισαν τὶς περιπέτειες τῶν καουμπόηδων στὴ μεγάλη ὀθόνη. Χαρακτήρες ὅπως οἱ Φράνκ καὶ Τζέσι Τζέιμς, Μπίλυ δε Κίντ, οἱ ἀδελφοὶ Ντάλτον ἔγιναν παγκόσμιοι ἥρωες. Ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '50, ἡ τηλεόραση ἄρχισε νὰ παράγει τὶς δικές της σειρές γουέστερν καὶ νὰ μεταδίδει ἀτελείωτα τὶς παλιές ταινίες τοῦ Χόλλυγουντ. Ἐπίσης, ἔργα ζωγραφικῆς, φωτογραφίας, κάρτ ποστάλ, διαφημίσεις, εἰκονογραφημένες ἱστορίες, κόμικς καὶ ἄλλα μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης, ὅλα θὰ συντελέσουν στὴ διακρίση τοῦ μύθου τῆς Δύσης ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ. Ἡ αἴγλη τοῦ καουμπόη θὰ φτάσει στὰ μέγιστα ὕψη ὅταν τὸ 1980 ὁ Ρόναλτ Ρέγκαν, παλιὸς ἠθοποιὸς τῶν γουέστερν, ἐξελέγη πρόεδρος τῶν ΗΠΑ καὶ ἔφερε τὴν ἰδεολογία τοῦ καουμπόη στὸν Λευκὸ Οἶκο.

Ἡ ἀρχική ταύτιση τῆς Δύσης μὲ τοὺς ἐξερευνητές, ἀνιχνευ-

τές, κυνηγούς, καουμπόηδες, ἀνθρακωρύχους, σιδηροδρομικούς καὶ στρατιῶτες διαστρέβλωσε τὴν πραγματικότητα καὶ ὀδήγησε στὴν ἐξίσωση τῆς ἀμερικανικῆς ταυτότητας μὲ τὸν ἀνδρισμὸ — δηλαδή ἀληθινὸς ἄντρας καὶ αὐθεντικὸς Ἀμερικανὸς θεωροῦνταν κυρίως ὁ προτεστάντης, Ἀγγλοσάξωνας λευκός, ὁ ὁποῖος καταγόταν ἀπὸ Εὐρωπαϊοὺς προγόνους πού εἶχαν ἔρθει στὸν Νέο Κόσμο πρὶν ἀπὸ τὰ μεγάλα κύματα τῶν μεταναστῶν στὰ μέσα τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰώνα²². Καὶ οἱ Ἀγγλοσάξονες βέβαια θεωροῦσαν τὴ φυλὴ τους ἀρρενωπὴ, δυναμικὴ, ἐπιθετικὴ καὶ κυρίαρχη. Ἔτσι, ἡ μονολιθικὴ θεώρηση τῆς Δύσης δὲν ἄφησε περιθώρια γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῆς συμβολῆς τῶν γυναικῶν καὶ ἐπισκίασε τὴν πολυεθνικὴ ταυτότητα τῶν πρωτοπόρων, μιὰ πού ἱστορικοί, καλλιτέχνες, λαογράφοι, λογοτέχνες καὶ ὁ κινηματογράφος δημιούργησαν τὴν εἰκόνα τῆς Δύσης ὡς τοποθεσίας ὅπου γεννήθηκε, δοκιμάστηκε καὶ κалιεργήθηκε ἡ ἀμερικανικὴ (ἀνδρική) ἐθνικὴ ταυτότητα.

Ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1960 καὶ μετέπειτα ἡ ἱστορία τῆς Δύσης, ὅπως εἶχε καταγραφεῖ καὶ παρουσιαστεῖ στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 20οῦ αἰώνα, ἔχει ἀρχίσει νὰ ἀναθεωρεῖται, παρ' ὅλο πού ἀρκετοὶ ἱστορικοὶ παραμένουν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασή του. Οἱ παλιοὶ μῦθοι διατηροῦν ἀκόμα κάποια δύναμη ἀλλὰ οἱ νέες μαρτυρίες, πού ἔρχονται στὸ φῶς καθήμερινὰ (ὅπως γράμματα, ἡμερολόγια, αὐτοβιογραφίες, ποιήματα, μυθιστορήματα, διηγήματα γραμμένα ἀπὸ γυναῖκες καὶ ἀπὸ μετανάστες μὴ ἀγγλοσαξονικῆς καταγωγῆς, μαρτυρίες Ἰνδιάνων καὶ πολλὰ ἄλλα ἔθνογραφικὰ ντοκουμέντα), δίνουν μιὰ διαφορετικὴ εἰκόνα. Οἱ νέοι ἱστορικοὶ ἀμφισβητοῦν τὴν ἐπικρατοῦσα ἐκδοχὴ τοῦ Τόρνερ ὅτι ἡ Δύση ἦταν ὁ κύριος παράγων στὴ δημιουργία τῆς ἀμερικανικῆς ταυτότητας, ἐπειδὴ ἡ θεωρία τοῦ Τόρνερ ἀγνοεῖ τὸν μισὸ πληθυσμὸ τῆς Ἀμερικῆς, δηλαδή τὸ γυναικεῖο φύλο πού εἶχε μιὰ πολὺ διαφορετικὴ ἐμπειρία στὴ Δύση. Τὰ ἐθνικὰ χαρακτηριστικά πού ἀναφέρει ὁ Τόρνερ εἶναι ἀποκλειστικά ἀρσενικά, μιὰ πού γι' αὐτὸν ὁ τυπικὸς Ἀμερικανὸς εἶναι ὁ λευκὸς ἄνδρας, ντυμένος μὲ δέρματα ἐλαφιοῦ. Οἱ προσπάθειες πού γίνονται σήμερα ἔχουν σκοπὸ νὰ δώσουν μιὰ πιὸ πολύπλοκη καὶ πολύπλευρη εἰκόνα τῆς πραγματικότητας.

Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς καθιερωμένης πατριωτικῆς ἰδεολογίας ὅτι ἡ Δύση μετουσιώνει καὶ ἀποδεικνύει τὴ δυναμικότητα καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀμερικανικοῦ ἔθνους ἔχει προκαλέσει μιὰ ἀλλαγὴ στὴ στάση πολλῶν Ἀμερικανῶν. Ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ

21. Peter Gabriel Filene, *Him/Her/Self: Sex Roles in Modern America*, New York, Harcourt, 1974, p. 94.

22. Nina Baym, "Melodramas of Beset Manhood: How Theories of American Fiction Exclude Women Authors". *American Quarterly*, vol. 33 (1981), 129.

1960, τὰ σύμβολα τοῦ δυτικοῦ ἀνδρισμοῦ, ὅπως ὁ ἄνδρας τοῦ Μάλμπορο καὶ ὁ Τζὼν Γουαῖν, ἔχουν ἀρχίσει νὰ ξεθωριάζονται²³. Παρὰ τὴν προσωρινὴ αἴγλη πού ἔφερε στὰ σύμβολα αὐτὰ ὁ Ρόναλτ Ρέγκαν κατὰ τὴν διάρκειά τῆς θητείας του καὶ παρὰ τὶς συνεχεῖς προσπάθειες τοῦ Χόλλυγουντ νὰ ἐξυψώσουν τὸν ἀνδρισμὸ στὴ Δύση μὲ ἐκρήξεις πυροβολισμῶν καὶ διαρκῶς αὐξανόμενη ἀνδρική ἐπιθετικότητα, ἀπὸ τὸν Πόλεμο τοῦ Βιετνάμ καὶ μετέπειτα ἡ καθιερωμένη εἰκόνα τοῦ Γουέστ θρῖσκει ἀπὸ ἀμφισβήτηση. Αὐτὴ ἡ ἀμφισβήτηση ἔχει προκαλέσει πολλές καντές καὶ δημόσιες συγκρούσεις, ἐπειδὴ ὅταν ξεγυμνώνεται ἡ ἀλήθεια βλέπει κανεῖς ὅτι κάτω ἀπὸ τοὺς μύθους καὶ τὴν ἐθνικιστικὴ ἰδεολογία τῆς Δύσης κρύβεται ἡ στρατιωτικὴ κατάκτηση, ἡ γενοκτονία τῶν Ἰνδιάνων, ἡ οἰκολογικὴ καταστροφή, ἡ ἱμπεριαλιστικὴ ἐπιθετικότητα καὶ ὁ ἐπεκτατισμὸς, πού παρουσιάστηκε ὡς καλὸς καὶ φυσικὸς²⁴.

Στὰ τελευταῖα χρόνια, μὲ τὴν ἀναθεώρηση τῆς εἰκόνας τῆς Δύσης, ἡ ἱστορία τῆς μετακίνησης τῶν πρωτοπόρων δυτικὰ δὲν εἶναι πλέον μόνο μιὰ ἱστορία γενναίων ἀνδρῶν ἀγγλοσαξονικῆς καταγωγῆς καὶ προτεστάντικης πίστεως, ἀλλὰ μιὰ ἱστορία πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ δυναμικὴ παρουσία τῶν γυναικῶν, τῶν Ἰνδιάνων, τῶν μεταναστῶν ἀπὸ σχεδὸν ὅλη τὴν Εὐρώπη, τὴν Ἀσία, τὴν Ἀφρική καὶ τὸ Μεξικό. Στὸ βιβλίο τῆς, *Γυναίκεῖα ἡμερολόγια τῆς δυτικῆς πορείας*, ἡ Λίλιαν Σλίσελ παραθέτει τὴ γραπτὴ μαρτυρία 103 γυναικῶν πού διέσχισαν τὴ Δύση στὴν περίοδο 1840-1870 καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ κατάκτηση τοῦ Γουέστ δὲν ἦταν μιὰ ἀποκλειστικὰ ἀνδρική πρωτοβουλία καὶ δραστηριότητα ἀλλὰ μιὰ οἰκογενειακὴ περιπέτεια καὶ μιὰ «μεγάλῃ μεταφύτευση νεαρῶν οἰκογενειῶν»²⁵. Οἱ γυναικεῖες μαρτυρίες μᾶς βοηθοῦν νὰ καταλάβουμε ὅτι ὁ μισὸς ἀμερικανικὸς πληθυσμὸς εἶχε μιὰ πολὺ διαφορετικὴ ἐμπειρία στὴ Δύση καὶ ὅτι εἶδε αὐτὴ τὴν ἀνθρώπινη δοκιμασία ἀπὸ διαφορετικὴ σκοπιά.

Στὴν πλειοψηφία τους οἱ γυναῖκες πρωτοπόροι ἦταν παντρεμένες. Μιὰ πού ἦταν πολὺ συνηθισμένο νὰ παντρεύεται κανεῖς σὲ μικρὴ ἡλικία, πολλὰ νεαρά ζευγάρια ἀρχίζαν τὸ ταξίδι τους λίγες ἐβδομάδες ἢ μῆνες μετὰ τὸ γάμο τους. Γιὰ πολλοὺς ἡ διαδρομὴ ἦταν τὸ γαμήλιο ταξίδι τους. Ἐνα ἀπὸ τὰ πῶς σημαντικὰ ἀλλὰ καὶ ἐφιαλτικὰ γεγονότα τοῦ ταξιδιοῦ γιὰ τὶς γυναῖκες ἦταν ἡ ἐγκυμοσύνη, πού κατὰ κανέναν τρόπο δὲν ματαίωνε οὔτε ἀλλάζε τὴν πορεία τοῦ ταξιδιοῦ. Οἱ ἄνδρες στὰ ἡμερολόγια τους ποτὲ δὲν κατέγραφαν τὴν ἐγκυμοσύνη ἢ τὴν γέννα ἐνὸς παιδιοῦ, ἐνῶ τὰ ἡμερολόγια τῶν γυναικῶν εἶναι γεμάτα ἀπὸ τέτοιες ἀναφορές. Πολλές γυναῖκες πού γεννοῦσαν κατὰ τὴν διάρκειά τοῦ ταξιδιοῦ ἀντιμετώπιζαν τὸν θάνατο τοῦ νεογέννητου ἢ τὸν δικὸν τους. Ἡ οἰκογενειακὴ τραγωδία τῆς κυρίας Σάγκερ εἶναι ἀντιπροσωπευτικὴ. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ

ἀντρα τῆς, προσπάθησε νὰ βρεῖ τὴ δύναμη νὰ ὀδηγήσει τὰ παιδιά τῆς στὸ Ὄρεγκον. Ἐξουθενωμένη ὁμως ἀπὸ τὴν προσπάθεια γέννα, ἀρρώστησε. Σύντομα ἔπεσε σὲ παραλήρημα. Ὅταν πέθανε, τὴν ἔθαψαν σὲ τάφο δίπλα στὸ δρόμο. Μέσα σὲ 26 μέρες, τὰ ἑπτὰ παιδιά τῆς οἰκογένειας Σάγκερ εἶχαν μείνει δίχως πατέρα καὶ μητέρα. Τὸ μεγαλύτερο ἦταν δεκατεσσάρων ἐτῶν καὶ τὸ μικρότερο μόνο μερικῶν ἐβδομάδων²⁶.

Παρ' ὅλο πού γυναῖκες καὶ ἄνδρες ἔκαναν τὸ ταξίδι πρὸς δυσμὰς πάνω στὴν ἴδια ἄμαξα καὶ εἶχαν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὶς ἴδιες συνθήκες, οἱ μαρτυρίες τους δείχνουν ὅτι ὑπάρχει αἰσθητὴ διαφορὰ στὸ πῶς ἀντίκριζαν αὐτὴ τὴν περιπέτεια. Οἱ γυναῖκες δὲν ἦταν τόσο σίγουρες γιὰ τὴν ἐπιτυχὴ ἐκδίαση αὐτῆς τῆς ἐπιχείρησης. Ἐνῶ οἱ ἄντρες στὰ ἡμερολόγια τους ἐγγραφαν γιὰ συγκρούσεις, συναγωνισμούς, κινήγια, ἐπιθέσεις Ἰνδιάνων, τὰ ἡμερολόγια τῶν γυναικῶν εἶναι γεμάτα μὲ περιστατικὰ πού ἐκδηλώνουν τὸν πόνο, τὴ στενοχώρια καὶ τὸ θρήνο τους ὅταν ἓνα μέλος τῆς οἰκογένειας ἦταν ἀρρωστο καὶ δὲν μπορούσαν νὰ κάνουν τίποτα. Γιὰ τὶς γυναῖκες πρωτοπόρους ὁ ἐχθρὸς δὲν ἦταν οἱ Ἰνδιάνοι ἀλλὰ οἱ ἀρρώστειες, οἱ κακουχίες καὶ ὁ θάνατος. Οἱ μαρτυρίες τους μιλοῦν γιὰ ἄτομα πού χάθηκαν ἀπὸ πυρετὸ, δυσεντερία, τύφο, χολέρα καὶ πνιγμὸ. Ἐνῶ οἱ ἄντρες καταγράφουν τοὺς θανάτους συνολικὰ, οἱ γυναῖκες θεωροῦν κάθε θάνατο προσωπικὴ καταστροφὴ καὶ σημειώνουν καθέναν χωριστὰ. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι τὸ ἡμερολόγιο τῆς Σεσίλια ΜακΜίλαν Ἄνταμς, ἡ ὁποία ταξίδεψε μὲ τὴν οἰκογένειά της ἀπὸ τὸ Ἰλλινόις στὸ Ὄρεγκον: «Περάσαμε 6 νέους τάφους... Περάσαμε 21 φρεσκοσκαμμένους τάφους... κάναμε 18 μίλια. Περάσαμε 13 τάφους σήμερα. Περάσαμε 10 τάφους»²⁷. Καὶ ἡ λίστα συνεχίζεται.

Ἐνα τελευταῖο παράδειγμα πού μᾶς βοηθᾷ νὰ καταλάβουμε ὅτι οἱ γυναῖκες πρωτοπόροι εἶδαν τὴν περιπέτεια τῆς Δύσης ἀπὸ διαφορετικὴ σκοπιά ἔχει σχέση μὲ τοὺς Ἰνδιάνους. Οἱ ἄντρες ἔδιναν ἔμφαση στὴ σύγκρουσή τους μὲ τὶς φυλές τῶν Ἰνδιάνων καὶ τὶς παρουσίαζαν ὡς ἐπικίνδυνες καὶ αἰμοδόρες, καταλήγοντας στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ καλὸς Ἰνδιάνος εἶναι ὁ νεκρὸς Ἰνδιάνος. Οἱ γυναῖκες ὁμως, ἀφοῦ κατέγραφαν τὸν ἀρχικὸ φόβο τους, κατέληγαν στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Ἰνδιάνοι ἦταν φιλικοὶ καὶ ἀναγνώριζαν τὴν πολύτιμη βοήθειά τους. Ἐνῶ ἡ προκατάληψη ἔλεγε ὅτι οἱ Ἰνδιάνοι συνήθιζαν νὰ σκοτώνουν τοὺς λευκοὺς μὲ τοὺς ὁποίους ἐρχονταν σὲ ἐπαφή, οἱ μαρτυρίες τῶν γυναικῶν ἀποδεικνύουν ὅτι πολλὰς φορές, σὲ σύγκριση μὲ τοὺς εἰσβολεῖς, οἱ Ἰνδιάνοι συμπεριφέρονταν πολὺ ἀνώτερα. Δὲν ἦταν μόνο φιλικοὶ καὶ προσιτοὶ ἀλλὰ καὶ γεμάτοι ἀνθρώπινες ἀδυναμίες. Πολλές φορές, οἱ λευκοὶ πρωτοπόροι παρεξήγησαν τὴ συμπεριφορὰ καὶ παρερμήνευσαν τὰ ἔθιμα τῶν Ἰνδιάνων. Ἐνῶ γιὰ τοὺς Ἰνδιάνους ἡ ἀνταλλαγὴ καὶ ἡ μοιρασιά τοῦ φαγητοῦ ἦταν σημάδια φιλίας καὶ ἀρμονικῆς συνύπαρξης, οἱ πρωτοπόροι θεωροῦσαν τὴν ἀπαίτησή τους γιὰ φαγητὸ ὡς ἀπεχθὴ ζήτησιὰ.

Ἡ Γουίλα Κέθερ, πού ἔζησε ὄχι μόνο τὴν ἐγκατάσταση ἀλλὰ καὶ τὴν ἀστικοποίηση τῆς Ἀμερικανικῆς Στέπας, ἦταν ἡ πρῶτὴ Ἀμερικανίδα συγγραφέας πού θρυμμάτισε τὴ μυθωπικὴ εἰκόνα τῆς Δύσης ὡς ἀνδρική περιπέτεια. Στὰ μυθιστορήματά της, μὲ τὴ δημιουργία μιᾶς πληθώρας ἀνδρικών χαρακτήρων, οἱ ὁποῖοι μένουν μονάχα μὲ τὸ ὄνειρο τῆς εὐκόλης οικονομικῆς ἐπιτυχίας, ἡ Κέθερ ἀνατρέπει τὸ μῦθο ὅτι ἦταν ἐγγυημένη ἡ οἰκονομικὴ εὐημερία στοὺς πρωτοπόρους πού θὰ τολμοῦσαν νὰ ἀναμετρηθοῦν μὲ τὴν ἄγρια γῆ τῆς Δύσης. Ἐξίσου σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ καταγραφή τῆς συμβολῆς τῶν μεταναστῶν. Ὅπως

23. Alan Trachtenberg, "Contesting the West", *Art in America*, September 1991, 120.

24. Trachtenberg 119-121.

25. Lillian Schlissel, *Womens's Diaries of the Westward Journey*, New York, Schocken Books, 1982.

26. Schlissel 41.

27. Schlissel 112.

λέει η ίδια: «Λίγοι από τους γείτονές μας ήταν Άμερικανοί — οί πίο πολλοί ήταν Δανοί, Σουηδοί, Νορδιγγοί και Βοημοί. Άνεπτυξα ένα ενδιαφέρον γι' αυτούς τους μετανάστες και κυρίως για τις γυναίκες, οι οποίες συνήθιζαν νά διηγούνται ιστορίες για την πατρίδα τους... Οί ιστορίες τους στριφογύριζαν στό μυαλό μου κάθε βράδυ»²⁸. Άρκετά από τά διηγήματα και ξεκι από τά δώδεκα μυθιστορήματα τής Γουίλα Κέθερ²⁹ έχουν ως θέμα τις εμπειρίες τών πρωτοπόρων στή Δύση και τόν άγώνα τών μεταναστών από τή Σκανδιναβία, τή Τσεχοσλοβακία, τή Βοημία και τή Γαλλία. Στά έργα τής η Κέθερ έρευνά τις έπιπτώσεις πού είχε ο Νέος Κόσμος στους λαούς πού μεταφυτεύτηκαν στίς ΗΠΑ, παίρνοντας μαζί τους τις παραδόσεις και τά έθιμα ενός παλιού και πολύπλοκου πολιτισμού. Η συγγραφέας όχι μόνο άπαθανάτισε τους Εύρωπαίους μετανάστες ως κατάλληλους ήρωες για τήν μοντέρνα άμερικανική λογοτεχνία αλλά και καθιέρωσε τις άχανείς πεδιάδες τής Νεμπράσκα και γενικά τήν Άμερικανική Στέπα ως κεντρικό τοπίο στά έργα τής, παρ' όλο πού στήν έποχή τής μιά άπλή άναφορά στήν περιοχή ήταν άρκετή για νά λούσει τους εταίσητους κριτικούς τών ανατολικών πολιτειών μέ κρύο ιδρώτα ντροπής³⁰. Και τό σημαντικότερο, η Κέθερ σκοπίμως άλλαξε και τήν «τυπική φόρμουλα του Γουέστ» και έκανε τόν ήρωα τής Δύσης γυναίκα. Στό μυθιστόρημά τής *My Antonia* (1918) τό σύμβολο του Δυτικού πρωτοπόρου είναι η μετανάστρια Antonia Shimerda. Η ήρωίδα προσφέρει μιά έναλλακτική σκοπιά άπέναντι στήν τυπική εξύψωση του άνδρα τών βουνών, του καουμπόη και του πολεμιστή³¹. Επίσης καυτηρίασε τήν πατρίδα τής για τό ότι προσπαθούσε νά ισοπεδώσει τόν πολυεθνικό χαρακτήρα τής Άμερικης κατακρίνοντας και αναγκάζοντας τους μετανάστες νά άπαρνηθούν τή μητρική γλώσσα τους και νά μιλούν όλοι άγγλικά. Σέ μιά συνέντευξη τής, η Κέθερ είπε: «Στή Δύση σήμερα φαίνεται νά έπικρατεί η ιδέα ότι όλοι πρέπει νά μοιάζουμε άναμεταξύ μας, λές και θηγάμε όλοι από τό ίδιο καλούπι. Φοράμε άκριβώς τά ίδια ρούχα, όδηγούμε τήν ίδια μάρκα αυτοκινήτου, ζούμε στό ίδιο μέρος τής πόλης, σέ σπίτια κτισμένα στό ίδιο στυλ». Και πρόσθεσε: «Αυτό τό πάθος μας νά άμερικανοποιούμε τους πάντες και τά πάντα είναι μιά θανατηφόρα άρρώστια για μäs»³².

Τό πρώτο μισό του είκοστού αιώνα, η μονομερής, εύρωκεντρική θεώρηση τών γεγονότων τής Δύσης είχε ως άποτέλεσμα τή συστηματική περιπόνηση και άδιαφορία για τις μαρτυρίες και τά βιβλία πού ήταν γραμμένα από Ίνδιάνους. Είδικά τό βιβλίο του Ίνδιάνου Μπλάκ Έλκ, *Ο Μπλάκ Έλκ μιλά* (1932), παρέμεινε άγνωστο στό εύρύ κοινό για είκοσι έννέα χρόνια. Όταν ξαναεκδόθηκε τό 1961, προσέλευσε όχι μονάχα τό ενδιαφέρον τών «λευκών» άναγνωστών, για τους όποιους προοριζόταν, αλλά και τή νέα γενιά τών Ίνδιάνων, πού τότε άρχισε νά γράφει πεζογραφία και ποίηση. Γι' αυτή τή γενιά τό όραμα και η ιστορία του Μπλάκ Έλκ (ό όποιος έζησε προσωπικά τή σφαγή τών Ίνδιάνων στό Γούντεντ Νί τό 1890) αποτέλεσαν τή βάση για μιά αυθεντική «αυτόχθονη άμερικανική» ταυτότητα. Έξίσου σημαντικό ντοκουμέντο είναι η όμιλία του άρχηγού Σηάτλ, 1853, η όποία σήμερα θεωρείται άξια συγκρίσεως μέ τήν όμιλία του Άβραάμ Λίνκολν, «The Gettysburg Address». Ο Γουίλιαμ Έντς θεωρείται ως ό πρώτος μεγάλος συγγραφέας του 19ου αιώνα και τό βιβλίο του *Υίός του δάσους* (1829) ως η πρώτη αυτοβιογραφία πού δημοσιεύτηκε από Ίνδιάνο. Η πρώτη ίνδιάνικη έφημερίδα, η *Cherokee Phoenix*, εκδόθηκε από τόν Ήλία Μποντινό, ό όποιος είναι γνωστός για τήν όμιλία του «An Address to the Whites» (1826).

Σημαντικότερα είναι και η συμβολή τών γυναικών Ίνδιάνων. Τό βιβλίο τής Σάρα Γουινεμούκα Χόπκινς, *Η ζωή άνάμεσα στους Piutes, οι άδικίες και οι διεκδικήσεις τους* (1883), είναι πολύτιμο έπειδή παρουσιάζει ιστορικά γεγονότα από τήν σκοπιά τών Ίνδιάνων. Η Χόπκινς έξιτορει τις δυστυχίες, τά δάσασα και τις άδικίες πού υπέφερε η φυλή τής κατά τήν έπαφή τής μέ τους λευκούς και καταγράφει τήν άπαράδεκτη άρνηση τών λευκών νά εκπληρώσουν τις συμφωνίες και τις ύποσχέσεις τους. Σέ αντίθεση μέ τις μαρτυρίες τών λευκών, οι όποιες πα-

ρουσιάζουν τους Ίνδιάνους ως βάρβαρους και αίμοδόρους, η Χόπκινς δείχνει τή φιλική στάση τους, τήν άρμονική ζωή τους μέ τή φύση και μιλά για τήν έντιμότητά τους, τήν άνθρωπιά τους και τήν ήθικότητά τους³³. Άξιόλογη είναι και η συνεισφορά τής Γκέντρουντ Σάμμονς Μπόννιν η άλλως Κόκκινο Πουλί, η όποία, παρά τά μεγάλα έμπόδια (ήταν Ίνδιάνα, γυναίκα, φτωχή και γεννημένη σέ καταυλισμό), μπόρεσε νά ξεπεράσει κάθε προκατάληψη και νά διαπρέψει ως συγγραφέας και πολιτικό πρόσωπο. Η Μπόννιν, στό βιβλίο τής *Έντυπώσεις τής ίνδιανικής παιδικής ηλικίας* (1900), άναφέρεται στόν τρόπο μέ τόν όποίο οι λευκοί προσπαθούσαν νά δολοφονήσουν τά παιδιά τών Ίνδιάνων. Τους μιλούσαν για τή χώρα τών Μεγάλων Κόκκινων Μήλων, τήν όποία παρουσιάζαν σάν πολύ πιο όμορφη από τή γή τών Ίνδιάνων. Όπως λέει και η ίδια, «Δέν είχα δει κόκκινα μήλα ποτέ στήν ζωή μου. Δέν είχα γευτεί παρά μονάχα καμιά δωδεκαριά κόκκινα μήλα στή ζωή μου και όταν άκουσα για τόν όπωρώνα στήν Άνατολή ήθελα νά πάω εκεί πολύ»³⁴. Δυστυχώς για τήν όχτάχρονη Μπόννιν τό ταξίδι στή χώρα τών χλωμών προσώπων άποδείχτηκε μιά τρομακτική και όδυνηρή εμπειρία. Στήν αυτοβιογραφία τής καταγράφει τή σκληρή δοκιμασία πού υπέστη όταν άποχωρίστηκε από τήν μητέρα τής και τήν φυλή τής και μεταφέρθηκε σέ ένα σχολείο ίεραποστόλων, στήν πολιτεία Ίνδιάνα.

Η προσπάθεια τών ίεραποστόλων νά δώσουν κάποια μορφή στα παιδιά τών Ίνδιάνων είχε άρνητικές παρά θετικές έπιπτώσεις. Τά παιδιά ήταν ύποχρεωμένα νά άντικαταστήσουν τά μαλακά μοκασίνια τους μέ σκληρά παπούτσια, τή δική τους ένδυμασία τους μέ τά άγαρμπα ρούχα τών λευκών και νά ζούν άκολουθώντας ένα πειθαρχημένο ώράριο πού δέν άφηνε περιθώρια για προσωπική έλευθερία. Επίσης, έπρεπε νά άπαρνηθούν τά δικά τους έθιμα και τόν ίνδιάνικο τρόπο ζωής και νά μάθουν νά ζούν σύμφωνα μέ τους κανόνες και τά ήθη τών λευκών. Έπρεπε νά μιλούν πάντα τήν άγγλική γλώσσα και ποτέ τή δική τους. Μιά από τις πιο ταπεινωτικές εμπειρίες ήταν η κοπή τών μαλλιών τους. Η Μπόννιν, στό βιβλίο τής *Οί σχολικές ημέρες μιάς Ίνδιάνας* (1900), περιγράφει τήν ταπείνωση και τόν τρόπο πού ένωσε όταν μέ τή βία οι ίεραπόστολοι: του σχολείου τής έκοψαν τά μαλλιά: «Οί μητέρες μας μäs είχαν διδάξει ότι μόνο οι άδέξιοι πολεμιστές, πού είχαν συλληφθεί από τόν έχθρό, είχαν τά μαλλιά τους κομμένα πολύ κοντά. Για τόν λαό μας κοντά μαλλιά είχαν μόνο όσοι πενθοΰσαν και πολύ κοντά οι άνανόροι!»³⁵. Οί πολλές ταπεινώσεις έκαναν τήν Μπόννιν μαχητική. Μετά τήν ίδρυση τής Κοινότητας τών Άμερικανών Ίνδιάνων (Society of American Indians), τό 1911 έγινε ενεργό μέλος τής. Τό 1916 εκλέχθηκε γραμματέας και πήγε στή Γουάσιγκτον. Τό 1926 όργάνωσε τό Έθνικό Συμβούλιο τών

28. Bohlke 20.

29. Δόμνα Παστουρατζή, «Ο πρωτοπόρος ρόλος τής Willa Cather στή μοντέρνα άμερικανική λογοτεχνία», *Διαβάζω*, 237 (18 Άπριλίου 1990), 81-86.

30. Willa Cather, *On Writing: Critical Studies on Writing as Art*, New York, Knopf, 1962, p. 94.

31. John J. Murphy, "Willa Cather", *A Literary History of the American West*, Ed. J. Golden Taylor, Fort Worth, Texas Christian UP, 1987, 685-715.

32. Cather quot, by Bohlke 46.

33. Sarah Winnemucca Hopkins, Excerpt from *Life Among the Piutes; Their Wrongs and Claims* (1883), In *Let Them Speak for Themselves; Women in the American West 1849-1900*, Ed. Christiane Fischer, New York, E.P. Dutton, 1977, 206-207.

34. Gertrude Simmons Bonnin, Excerpt from *Impressions of an Indian Childhood*, In *The Norton Anthology of American Literature*, Ed. Nina Baym et al. 3rd edition, Vol. 2, New York, Norton, 1989, p. 875.

35. Gertrude Simmons Bonnin, Excerpt from *The School Days of an Indian Girl*, In *The Norton Anthology of American Literature*, Ed. Nina Baym et al., 3rd edition, Vol. 2, New York, Norton, 1989, p. 878.

Ἄμερικανῶν Ἰνδιάνων (National Council of American Indians) καί παρέμεινε πρόεδρος του μέχρι τό θάνατό της, τό 1938. Τό εὐχάριστο γεγονός είναι ὅτι τίς τελευταίες δύο μέ τρεῖς δεκαετίες οἱ μαρτυρίες καί οἱ ἀγῶνες τῶν Ἰνδιάνων ἀρχισαν νά ἀναγνωρίζονται ὡς σημαντικό μέρος τῆς ἱστορίας καί τῆς πολυεθνικῆς ταυτότητας τῶν ΗΠΑ.

Στίς μέρες μας, τό μεγάλο ἐνδιαφέρον πού παρατηρεῖται στίς κοινωνικές καί ἀνθρωπολογικές ἐπιστήμες καί γιά θέματα ὅπως ἡ συμβολή τῆς φυλῆς (race), τῆς τάξης (class) καί τοῦ γένους (gender) στή δημιουργία τοῦ ἀμερικανικοῦ πολιτισμοῦ ἔχει φέρει τήν ἱστορία τῆς Δύσης πάλι στό προσκήνιο. Γίνεται ἕνας μεγάλος ἀγῶνας γιά τήν ἀναθεώρηση τῆς παλιᾶς εἰκόνας τῆς Δύσης, γιά τήν καταγραφή νέων ἱστορικῶν πηγῶν (ὅπως τά ἔθιμα, οἱ παραδόσεις, τά τραγούδια, ἡ θρησκεία τῶν διαφόρων Ἰνδιάνων φυλῶν πού κοντεύουν νά ἐξαλειφθοῦν), γιά τήν ἀναγνώριση τῆς συμβολῆς ὄχι μόνο τῶν γυναικῶν ἀλλά καί τῶν χιλιάδων Εὐρωπαίων μεταναστῶν, τῶν Ἀφρικανῶν, τῶν Ἀσιατῶν καί τῶν Μεξικανῶν στή δημιουργία μιᾶς ξεχωριστῆς ἐθνικῆς ταυτότητας. Ὁ καθηγητής Δρ. Ρίτσαρντ Γουάιτ, στό Πανεπιστήμιο Γουάσιγκτον, λέει τό ἑξῆς: «Προσπαθοῦμε νά κατανοήσουμε τή Δύση ὡς μιᾶ περιοχή καί ὄχι ὡς μιᾶ τελευταία μεθόριο τῆς Ἀμερικῆς». Ἀπό αὐτή τή σκοπιά μιᾶ σειρά πραγμάτων πού μέχρι τώρα δρίσκονταν στό σκοτάδι ἐμφανίζονται καί ἀνέρχονται στό φῶς. Ἔτσι ἡ ἱστορία τῆς Δύσης εἶναι λιγότερο ἡ ἱστορία τῶν «κατακτητῶν» καί περισσότερο ἡ ἱστορία τῶν λαῶν πού ζοῦσαν ἐκεῖ ἀπό τήν ἀρχή ἢ αὐτῶν πού ἦρθαν ἀπό ὁποιαδήποτε ἄλλη κατεύθυνση ἐκτός ἀπό ἀνατολάς³⁶. Οἱ σημερινοί ἱστορικοί δέν μποροῦν πλέον νά ἀγνοήσουν τό γεγονός ὅτι πρῖν ἔρθουν οἱ πρῶτοι πουριτανοί ἀποικοῖ στήν Ἀμερική ὁ αὐτόχθονας πληθυσμός στήν ἡπειρο ἦταν πάνω ἀπό 30 ἑκατομύρια. Ὅτι ὑπῆρχαν τουλάχιστον 300 διαφορετικές φυλές Ἰνδιάνων, ἡ καθεμιᾶ μέ τόν δικό της πολιτισμό, τά δικά της ἔθιμα καί ἔθιμα καί τή δική της γλῶσσα. Ὅτι ὁμιλοῦνταν πάνω ἀπό 200 γλῶσσες καί ἄλλες τόσες διάλεκτοι. Δυστυχῶς, ἀγνοώντας τίς σημαντικές διαφορές ἀνάμεσα στούς αὐτόχθονες κατοίκους, οἱ Ἀμερικανοί τούς κατέταξαν ὅλους κάτω ἀπό τόν γενικό τίτλο «Ἰνδιάνοι» καί τούς ἀντιμετώπισαν εἴτε σάν εὐγενεῖς ἀγρίους εἴτε σάν βαρβάρους. Ἐπειδή οἱ Εὐρωπαῖοι ὄνειρευόνταν τήν ἀτομική ἐξουσία καί τήν προσωπική κατάκτηση, δέν μπόρεσαν νά ἐκτιμῆσουν τόν συλλογικό τρόπο ζωῆς τῶν Ἰνδιάνων καί τήν ἀρμονική διαβίωσή τους σύμφωνα μέ τούς νόμους τῆς φύσης καί τοῦ περιβάλλοντος. Εἶναι γεγονός ὅτι μεγαλύτερος ἦταν ὁ ἀποδεκατισμός τῶν Ἰνδιάνων ἀπό τίς ἀρρώστιες (ὅπως ἡ φυματίωση καί ἡ εὐλογιά) πού τούς μετέδω-

σαν οἱ λευκοί, ἀπό τίς συχνές μετακινήσεις καί ἀπό τήν πείνα, παρᾶ ἀπό τίς ἀπώλειες τοῦ πολέμου.

Οἱ παλιοί μῦθοι τῆς Δύσης δρίσκονται ἀκόμα ριζωμένοι βαθιά στήν ἀμερικανική ψυχή, πού στίς μέρες μας προσπαθεῖ νά διαχωρίσει τή φαντασία ἀπό τήν πραγματικότητα. Πολλοί Ἀμερικανοί πιστεύουν ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι μιᾶ ἀντικειμενική καταγραφή/ἀνάγνωση τοῦ παρελθόντος. Ἄλλοι δέν μποροῦν νά ἀνεχθοῦν τήν ἀμφισβήτηση τοῦ «ιεροῦ» χώρου τοῦ ἐθνικισμοῦ καί ἄλλοι ἀγκαλιάζουν τίς πατριωτικές εἰκόνας καί τά σύμβολα σάν εὐαγγελική ἀλήθεια. Ὅταν ἡ περιπέτεια καί ἡ ἐγκατάσταση στή Δύση παρουσιάζεται ὡς ἐπεκτατισμός καί κατάκτηση, τότε ἀντιδρῶν συναισθηματικά καί ἀγανακτοῦν, ἐπειδή δλέπουν τήν ὑπερηφάνεια τους νά μετατρέπεται σέ ντροπή³⁷. Καί ὁ Δρ. Ντόναλτ Γουόρστερ ἐπισημαίνει: «Οἱ ἄνθρωποι δέν θέλουν μιᾶ ἱστορία πού παλεύει μέ τήν (ἐθνική) ντροπή καί τήν καταστροφή», ἀλλά εἶναι πεπεισμένοι «ὅτι αὐτό εἶναι ἕνα ἀπό τά κυριότερα λειτουργήματα τῆς ἱστορίας». Πρέπει νά «ἀντιμετωπίσουμε τίς καταστροφές καί τίς τραγωδίες καί πρέπει νά τίς μελετήσουμε συστηματικά γιά κάποιο καιρό»³⁸. Πολλοί ἐπιστήμονες συμφωνοῦν μέ αὐτή τήν ἄποψη, ἐπειδή πιστεύουν ὅτι ἡ ἀμερικανική ἱστορία πρέπει νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τόν σοβινισμό, ἀπό τό μῦθο τῆς αὐτοεπικρότησης καί ἀπό τήν ἰδέα ὅτι ἡ Δύση ἔκανε τήν Ἀμερική ἐνωμένο ἔθνος. Ἄλλοι πιστεύουν ὅτι καί οἱ μῦθοι τοῦ Γουέστ εἶναι ἕνα σημαντικό μέρος τῆς ἱστορίας του καί θά πρέπει νά συμπεριλαμβάνονται στήν ἱστορική εἰκόνα τῆς Δύσης.

Οἱ δημογραφικές ἀλλαγές ὅμως πού συμβαίνουν τά τελευταία δέκα χρόνια στίς ΗΠΑ καί οἱ προβλέψεις γιά τό μέλλον κάνουν ἀδύνατη πλέον τή διδασκαλία μιᾶς μονολιθικῆς ἱστορίας τοῦ Γουέστ. Παραδείγματος χάρη, μεταξύ τοῦ 1980 καί τοῦ 1990 ἡ πλειοψηφία τῶν λευκῶν στό Δῆμο τοῦ Λός Ἀντζελες ἔγινε μειοψηφία. Στά ἴδια χρόνια οἱ ἰσπανικές καταγωγῆς Ἀμερικανοί αὐξήθηκαν κατά 53%, δηλαδή σέ 22,4 ἑκατομύρια, αὐξηση περίπου 9% τοῦ ἐθνικοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ Δῆμος Dade τῆς Φλόριντα ἀποτελεῖται ἀπό οἰκογένειες πού προέρχονται ἀπό 123 διαφορετικές χώρες. Ἐπιπροσθέτως, ὁ Τόμας Σόμπολ, ἐκπαιδευτικός ἐπίτροπος τῆς πολιτείας τῆς Νέας Ὑόρκης, διευκρινίζει ὅτι «μέχρι τό 2000, τό ἕνα στά τρία παιδιά πού φοιτᾶ στή δημόσια σχολεῖα τῆς πολιτείας θά προέρχεται ἀπό τίς λεγόμενες μειονότητες. Στήν πόλη τῆς Νέας Ὑόρκης, τό ἕνα στά τέσσερα παιδιά κάτω τῶν δέκα ἐτῶν ἔχει γονεῖς μετανάστες, τῶν ὁποίων ἡ μητρική γλῶσσα δέν εἶναι ἡ ἀγγλική»³⁹. Γιά νά μὴν διδάσκονται οἱ Ἀμερικανοί μαθητές μιᾶ ἱστορία διαποτισμένη μόνο ἀπό τίς εὐρωκεντρικές ἀπόψεις καί ἐμπειρίες, οἱ σημερινοί ἐπιστήμονες καί οἱ ἐκπαιδευτικοί θεωροῦν ὅτι εἶναι ἀναγκαῖο τά βιβλία τῆς ἱστορίας νά ἀντικατοπτρίζουν τόν πολυεθνικό χαρακτήρα τῶν ΗΠΑ, ὅπως ἐκδηλώνεται σήμερα καί ὅπως ἐκδηλωνόταν στό παρελθόν. Ἐνα στοιχεῖο εἶναι ἀδιαφιλονίκητο, ὅτι οἱ περιπέτειες τῆς Δύσης μέ τίς ἐπιπτώσεις τους (θετικές καί ἀρνητικές) στούς λαούς τῆς ἀμερικανικῆς ἡπείρου εἶναι μιᾶ ἀπό τίς πιό πλούσιες, τίς πιό δυναμικές καί τίς πιό πολυπλοκές ἐμπειρίες τοῦ ἀμερικανικοῦ ἔθνους.

36. Ellen KCoughlin, "Myth and History Clash as Scholars Question A new The Traditional Story of the American West", *Chronicle of Higher Education* (21 November 1990): A5-A6.

37. Trachtenberg 119.

38. Coughlin A6.

39. Paul Gray, "Whose America?", *Time*, 8 July 1991, 12-17.

'Από τήν «'Εκθεση ἰδεῶν» στούς κουλτουριάρηδες

Ἄ γράψω γιά προσωπικά θέματα. Γιά ἕνα προσωπικό ζήτημα, μέσα στό κλίμα τῆς ἐπέλασης, τοῦ αὐταρχισμοῦ, τοῦ κρατικοῦ νεοφιλευθερισμοῦ, τῆς κοινωνικῆς ἀναταραχῆς, τοῦ πολέμου στή Βοσνία, μέσα στό ζοφερό κλίμα πού δημιουργεῖ ἡ νομισματική ἀναληγσία τῆς Ντότσημπαγκ καθώς φορτώνει τό, ὑπερτετραπλάσιο τοῦ προϋπολογισθέντος, κόστος τῆς γερμανικῆς ἐνοποίησης στίς πλάτες τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν οἰκονομιῶν, τήν ὥρα πού οἱ Γάλλοι παίζουν κορόνα-γράμματα τό Μάαστριχ καί κανεῖς δέν ξέρει τί θά προκύψει οὔτε ἀπό τό «ναί» οὔτε ἀπό τό «ὄχι», τήν ὥρα πού ἐσθίσαν μέν οἱ φωτιές ἀπό τίς μολότωφ τῶν νεοναζιστῶν στό Ροστόκ ἀλλά πού αὐτή ἡ δῆθεν ξεπερασμένη ιστορική ἰδεολογία ὀλοένα καί περισσότερο δαγκώνει ψυχές Εὐρωπαίων καί στή Γερμανία καί στή Γαλλία καί στήν Ἀγγλία καί στήν Ἰταλία, θά ἀσχοληθῶ μ' ἕνα θέμα πολύ προσωπικό, δικό μου, παρ' ὅλο πού ἡ ΕΑΣ παραδόθηκε δωρεάν σχεδόν στή μικροκαταφερτζήδικη σωφεράντζα παρ' ὅλο πού μέ καινούργιο νόμο-δόμβα καταγοῦνται βασικά κεκτημένα τῆς ἐργατικῆς τάξης πού κατοχυρώνονταν ἀπό τό Σύνταγμα, τοῦς νόμους καί τίς συλλογικές συμβάσεις ἐργασίας, παρ' ὅλη τήν αὔξηση τῆς ἀνεργίας, τήν ἀνασφάλεια πού δημιουργοῦν οἱ καινούργιες ρυθμίσεις γιά τό ἀσφαλιστικό, παρ' ὅλο πού ὁ κ. Σουφλιάς ὑποσχέθηκε διάλογο γιά τήν ἐκπαίδευση καί ἐφαρμόζει τή γνωστή συνταγή τοῦ «ἀποφασίζομεν καί διατάσσομεν», παρ' ὅλο πού ἡ ἀντιπολίτευση καί ἡ Ἀριστερά ἀρνοῦνται μέν τά μέτρα τοῦ Μητσοτάκη ἀλλά σέ γενικές γραμμές δέν ἀντιπροτείνουν τίποτε τό οὐσιαστικό ἐκτός ἀπό ἐκείνη τήν ἀνεκδιήγητη «πολιτικοποίηση τῶν κοινωνικῶν ἀγώνων», λέω λοιπόν, ἐνῶ τόσο κρίσιμα θέματα μᾶς βομβαρδίζουν δημιουργώντας τήν πύο νοσηρή καί ἀδιέξοδη κατάσταση ἀπό τά χρόνια τῆς δικατορίας καί ἐπιβάλλουν στόν καθένα, καί σέ τοῦτο τό περιοδικό, νά μιλήσει, νά ἀγωνισθεῖ καί νά νοιασθεῖ δημόσια γιά τά δημόσια πράγματα, ἐγώ θά ἀσχοληθῶ μέ τά δικά μου.

τοῦ Ἁγγελου Ἐλεφάντη

Πρόκειται γιά τήν κόρη μου, πού πρέπει καί αὐτή νά πάει στό φροντιστήριο γιατί σέ δύο χρόνια ἀντιμετωπίζει τόν πέλεγκυ τῶν Γενικῶν Ἐξετάσεων. Καί ἀφοῦ τό Λύκειό της, τό ὅποιο μάλιστα εἶναι καί «Πρότυπο», ὅπως τό λένε, καί πράγματι εἶναι καλό σέ σχέση μέ ἄλλα σχολεῖα, δέν μπορεῖ νά τῆς μάθει ὅσα λατινικά, ἱστορία καί ἀρχαία ἑλληνικά χρειάζονται, ἀφοῦ δέν μπορεῖ νά τῆς μάθει νά γράφει τά ὅσα σκέφτεται, νά γράφει ἐκθεση δηλαδή, γι' αὐτό πρέπει νά πάει στό φροντιστήριο πού θά ἀναπληρώσει τό μορφωτικό της ἔλλειμμα, καί ὁ Θεός βοηθός ἀπό κεῖ καί πέρα. Πρέπει νά κάνει καί αὐτή τό ἴδιο μέ ἄλλα ἑκατόν πενήντα χιλιάδες παιδιά κάθε χρόνο. Τόσο πολύ προσωπικό εἶναι τό θέμα μου σήμερα.

«Ἡ ὑποπτη παραπαιδεία τοῦ φροντιστῆ»;

↑ Ὁ φροντιστήριο, ὅμως, στίς γραμμές τῆς Ἀριστερᾶς θεωρεῖται ἐπιλήψιμο πράγμα, ἂν καί κανεῖς δέν τό ἀποφεύγει, θεωρεῖται κάτι σάν ἀναγκαῖο κακό καί ὁ φροντιστής κάτι σάν ἰδεολογικός μαστρωπός καί κάπηλος. Σκέφτομαι ὅμως ὅτι ἡ παιδεία πού παρέχει τό φρον-

τιστήριο δέν είναι ή «υποπτη παραπαιδεία του φροντιστή» όπως συνήθως λέγεται, αλλά κανονική, κανονικότερη παιδεία, διδάσκει «κανονικά» μαθηματικά, φυσική, αρχαία κ.λπ., ότι διδάσκει αντικείμενα ίδια μ' εκείνα που διδάσκονται στο λύκειο, μόνο που εκμάθηση και διδασκαλία προσαρμολογούνται στις ανάγκες που δημιουργεί ο άνήκουστος και ανήκειος ανταγωνισμός των Γενικών Έξετάσεων για τον οποίο φταίχτης δέν είναι τό φροντιστήριο. Θά μπορούσε να προσθέσει κανείς ότι τά φροντιστήρια, εξαιτίας αυτού του ανταγωνισμού, συναγωνίζονται μεταξύ τους για να πετύχουν ύψηλό ποσοστό επιτυχίας, άρα πελατεία, και γι' αυτό προσπαθούν να είναι όσο τό δυνατόν καλύτερα ώστε να καλύψουν τό μορφωτικό έλλειμμα που δημιουργείται στα λύκεια. Είναι, μέ δύο λόγια, έναν αναγκαίος και βασικός εκπαιδευτικός θεσμός, συστατικό στοιχείο του όλου εκπαιδευτικού συστήματος, πολύ περισσότερο που πολλοί μαθητές αρχίζουν τά ιδιαίτερα από τό γυμνάσιο, ακόμη κι από τό δημοτικό. Τά φροντιστήρια κάνουν ό,τι και τά λύκεια, αλλά πιο εύμεθοδα, πιο καλά, και κυρίως είναι προσανατολισμένα στα μαθήματα της δέσμης που άφορά τό μαθητή. Στα ελληνικά δεδομένα επικράτησαν προοδευτικά στή μεταπολεμική περίοδο και γενικεύθηκαν μετά τή δεκαετία του '70 (σάν μια κατ' οίκονομική λύση (και καθόλου οικονομική) για να καλυφθούν οι άνεπάρκειες του επίσημου εκπαιδευτικού θεσμού. Έτσι που έχουν τά πράγματα στή Μέση Εκπαίδευση, εύτυχώς υπάρχουν τά φροντιστήρια γιατί, τελικά, οι υποψήφιοι, των ΑΕΙ τουλάχιστον, άν καταφέρνουν ν' αποκτήσουν κάποιες γνώσεις τό χρωστούν κυρίως στο θεσμό των φροντιστηρίων. Άλλο τώρα τό ζήτημα πώς τά κατάφερε μία όλόκληρη κοινωνία να περιφρονεί και να υποβαθμίζει τόσο πολύ τους επίσημους, τους δημόσιους εκπαιδευτικούς θεσμούς και, για να κάνει τή δουλειά της, καταφεύγει στους «άνεπισημους» ιδιωτικούς. Γι' αυτό, έτσι που είναι τά πράγματα, δέν έχω τίποτε μέ τά φροντιστήρια και τους εκπαιδευτικούς που εργάζονται σ' αυτά.

Πρέπει λοιπόν να πάρουμε ύπόψη ότι τά φροντιστήρια διδάσκουν τήν ύλη που επιλέγει τό Παιδαγωγικό Ίνστιτούτο και τό ύπουργείο Παιδείας: γνώσεις, απόψεις, γνώμες, ιδέες και ιδεολογίες που διδάσκονται και στο λύκειο. Όσα όμως μπορούμε να κατατάξουμε στο λογαριασμό της ιδεολογίας (γνώμες, ιδέες, παραστάσεις του κόσμου, ιδεολογήματα, φιλοσοφικές θέσεις, ήθικες κατηγορίες κ.λπ.) μεταδίδονται μέσω των γνώσεων και των μαθησεων, και πολύ σπάνια σε καθαρή μορφή (π.χ. θρησκευτικά). Μου είναι έντελως ξένη, και είναι ξένη προς τήν πραγματικότητα, εκείνη ή εύκολη κοινωνιολογία και πολιτική συνθηματολογία του συρμού στις γραμμές της Άριστερας και ιδίως των άριστερών εκπαιδευτικών, σύμφωνα μέ τήν όποία ρόλος του εκπαιδευτικού μηχανισμού είναι ή εγχάραξη της κυρίαρχης ιδεολογίας άφ' ενός και ή κατανομή των νέων στις (ταξικά καθορισμένες) θέσεις εργασίας άφ' έτέρου. Άν ήταν έτσι, κανείς δέν θά πήγαινε σχολείο. Σχολείο πηγαίνουμε για να μορφωθούμε, να «μάθουμε γράμματα», κι επειδή μόνο στο σχολείο μπορούμε να μάθουμε γράμματα, κι επειδή τά γράμματα και τά χρειαζόμαστε και «μάς άρέσουν», γι' αυτό πηγαίνουμε σ' αυτό (ή μάς πηγαίνουν). Μέσα από τή διαδικασία της εκμάθησης των γνώσεων, που δέν είναι ουδέτερες και σε «καθαρή» μορφή, συντελείται ή προσοικειώση των ιδεολογικών προτύπων και των αντίληψεων. Δέν αρνιέμαι ούτε ύποτιμώ τον ιδεολογικό ρόλο του σχολείου ούτε τό ρόλο του ως μηχανισμού ταξικής επιλογής αλλά ό μηχανισμός αυτός ενώ λειτουργεί «μέ ιδεολογία» (όπως τά αυτονόητα λειτουργούν μέ βενζίνη), μολαταύτα παρέχει γνώσεις, μαθήσεις, καλλιέργει εύαισθησίες (και άναισθησίες), υπάρχει επειδή είναι όφθαλμοφανώς χρήσιμο, έχει δηλαδή μία θετικότητα, χάρη στήν όποία έχει κερδίσει αυτή τήν τεράστια συναίνεση κι άποδοχή στους νεότερους (έδω και τε-

τρακόσια τουλάχιστον χρόνια) χρόνους. Άλλά αυτό είναι άλλο θέμα. Τό έθιξα μόνο για να δείξω ότι άν τό λύκειο άφ' ενός μεταδίδει γνώσεις κι άφ' έτέρου εγχαράσσει στους μαθητές του ιδεολογίες, κι επειδή τό φροντιστήριο είναι κι αυτό ένα συνάλληλο προς τό λύκειο εκπαιδευτήριο, τό ίδιο κάνει και τό φροντιστήριο. Άλλά επειδή τό τελευταίο είναι πιο άποτελεσματικό στή μετάδοση των γνώσεων, για τούτο είναι και πιο άποτελεσματικό στήν εγχάραξη των ιδεολογημάτων και, τελικά, της ιδεολογίας. Άφου στήν ελληνική περίπτωση είναι βασικός και αναγκαίος μορφωτικός θεσμός, είναι ταυτόχρονα και βασικός ιδεολογικός μηχανισμός εξειδικευμένος στήν ιδεολογική διαμόρφωση της νέας γενιάς, τουλάχιστον εκείνων των τμημάτων της που κατευθύνονται προς τήν πνευματική εργασία, προς τά επαγγέλματα της πνευματικής εργασίας. Μάλιστα τρέφουμε περισσότερο έμπιστοσύνη σ' αυτό γιατί τό πληρώνουμε και τό διαλέγουμε, ενώ τό σχολείο μάς διαλέγει, δέν τό διαλέγουμε. Ός εκ τούτου τό φροντιστήριο διαδραματίζει άποφασιστικό ρόλο στήν ιδεολογική άναπαραγωγή της κοινωνίας όλόκληρης μέσα από τήν ιδεολογική συμμόρφωση της νέας γενιάς, χωρίς τήν όποία κανένας κοινωνικός σχηματισμός δέν μπορεί να ύπάρξει, και κυρίως δέν μπορεί να συνεχίσει να ύπάρχει έτσι όπως ύπάρχει (στο χάλι του δηλαδή).

Ένα υπόδειγμα έκθεσης ιδεών

Αρκετά όμως μ' αυτά τά κοινωνιολογίζοντα και άφηρημένα. Στή συγκεκριμένη περίπτωσή μου, μία και είχα τό πρόβλημα επιλογής φροντιστηρίου για τήν κόρη μου, άσχολήθηκα λίγο μέ τά καθέκαστα. Έτσι έπεσε στα χέρια μου ένα ενημερωτικό φυλλάδιο κάποιου έγκυρου φροντιστηρίου τρίτης δέσμης (δέν έχει σημασία τό όνομά του), από τό όποιο ό ενδιαφερόμενος μπορεί να πάρει μιά ιδέα για τό είδος της δουλειάς που γίνεται στο έν λόγω φροντιστήριο στα λατινικά, τά αρχαία, τήν έκθεση, τήν ιστορία και να βοηθηθεί στήν επιλογή του. Διαβάζοντας τό φυλλάδιο αυτό μου έκανε έντύπωση ένα υπόδειγμα έκθεσης που περιλαμβάνει. Και μπαίνω στον πειρασμό να σχολιάσω έδω τό υπόδειγμα αυτό, γραμμένο από έμπειρο και μέ ύψηλότατα ποσοστά επιτυχίας φροντιστή, παρά τις παρεξηγήσεις που είναι δυνατόν να δημιουργηθούν από τά κριτικά σχόλιά μου, διότι ό αναγνώστης θά μπορούσε να τά εκλάβει ότι άναφέρονται σε όλα τά φροντιστήρια και όλους τους εκπαιδευτικούς που εργάζονται σ' αυτά. Σίγουρα ή γενίκευση δέν ισχύει. Άν όμως δέν ισχύει ή γενίκευση αυτή, τότε γιατί ό σχολιασμός μάς εξαιρέσης, όταν θέλει να μιλήσει κανείς για έναν θεσμό κι όχι για μία ειδική περίπτωση; Όσοτόσο ισχύει, κατά τή γνώμη μου, μία άλλη γενίκευση που σχετίζεται μέ τήν ιδεολογική λειτουργία των φροντιστηρίων, των λυκείων ειδικά μέ τό μάθημα της έκθεσης. Και τό φυλλάδιο αυτό μου παρέχει ένα καλό παράδειγμα και άφόρημα μαζί. Για να έχει όμως ό αναγνώστης σαφή εικόνα του ζητήματος, παραθέτω αυτολεξεί (και σε μονοτονικό, όπως στο πρωτότυπο) τό κείμενο της έκθεσης.

Η ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΣΤΗ ΖΩΗ ΜΑΣ

ΘΕΜΑ: Να δείξετε τήν ενότητα και τή συνέχεια της ελληνικής παράδοσης και το ρόλο της στη σύγχρονη ζωή μας, μάλιστα και με το δεδομένο ότι είμαστε λαός με παμπάλαια, πολυδιάστατη και πολυδύναμη παράδοση.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΥΠΟΔΕΙΞΕΙΣ – ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Κι έδω η εκφώνηση δέν αφήνει περιθώρια να επιλέξουμε μέ-

ρος της για τον πρόλογο-εισαγωγή. Ωστόσο, για να περάσουμε ομαλότερα στα αιτούμενα, αφητηρίες παίρνουμε απ' τη γενική έννοια της εκφώνησης, την ελληνική φυλή, με την πλούσια και πολυδύναμη παράδοσή της.

2. Απ' τη φύση της θεματικής έννοιας, δουλεύουμε την ελληνική παράδοση με τις επιμέρους μορφές της: στην καθεμία επεξεργαζόμαστε και τα δύο αιτούμενα της εκφώνησης.

Αφητηρίες για την πρώτη μορφή: γλωσσική παράδοση. Μελετήστε τα πιο κάτω, πυκνώστε τα και μεταχειρισθείτε τα περιληπτικά στους συλλογισμούς σας:

— Η νεοελληνική κοινή, η δημοτική γλώσσα, ή σαν λαλούμενη είτε σαν γραφόμενη — δηλαδή, όπως τη μιλάμε, αλλά και όπως τη μεταχειρίζεται η εκπαίδευση, η λογοτεχνία, ως ένα μέρος η επιστήμη και ο Τύπος — στηρίζεται στο κοινό γλωσσικό αίσθημα των Νεοελλήνων, αν και όχι μόνο σ' αυτό.

— *Οι ρίζες της εντοπίζονται στην πελοποννησιακή διάλεκτο, όπως αυτή μιλήθηκε στα χρόνια της Επανάστασης του '21, διάλεκτος η οποία και είχε διατηρήσει καθαρότερα το φωνητικό σύστημα της λαλιάς μας.* Κοινωνικές, εθνικές και πολιτικές συνθήκες στο νεοϊδρυμένο κράτος μεσολάβησαν και η λαλούμενη διάλεκτος του Μοριά επιβλήθηκε σ' όλους τους Έλληνες ως μέσο συνεννόησης. Η κοινή αυτή ζυμώθηκε και καθιερώθηκε μεσ' απ' τις κοινωνικές σχέσεις, τις οικονομικές συναλλαγές, τις διοικητικές και εκπαιδευτικές υπηρεσίες κι εξαπλώθηκε σ' όλη την άλλη επικράτεια. Και φυσικά η λογοτεχνία, ο Τύπος και το υλικό από «κοινές και μακρινές γλωσσικές ζώνες» επηρέασαν, ώστε η γλώσσα μας — όπως συμβαίνει και σε κάθε γλώσσα — να αποκτήσει στερεότητα και αισθητική ομοιομορφία.

Η γλώσσα, που μιλάμε σήμερα, είναι συνέχεια της αρχαίας προγονικής, ή μάλλον η νεότερη μορφή της. Από τότε μέχρι σήμερα και παρ' ότι πέρασε από πολλές συντακτικές, μορφολογικές και σημασιολογικές βαθμίδες, στην υφή της παρέμεινε η ίδια. Πουθενά δεν παρουσιάζει ρήγματα και αλλοιώσεις, κάτι που συνέβηκε στη λατινική, τη γερμανική, τη σλαβική. Βέβαια, δέχθηκε κατά καιρούς αλλότριες επιδράσεις, ιδίως στους ελληνιστικούς χρόνους και στην εποχή του Χριστού: η ελληνική γλώσσα αρχίζει κι εκβιάζεται σταδιακά απ' τη λατινική, τη σλαβική, την τουρκική, στους νεότερους χρόνους απ' τη γαλλική και την ιταλική. Όμως τα ξενόφερτα στο ελάχιστο δεν άλλαξαν το χαρακτήρα της γλώσσας. Η γλώσσα μας άλλα τα εξοστράκισε με τον πλούτο και την ασύλληπτη σε ποιότητα και ποσότητα γραμματεία της κι άλλα αφομοίωσε ομαλά και λειτουργικά, εναρμονίζοντάς τα στο φωνητικό, μορφολογικό και συντακτικό της σύστημα.

Από καθαρά γλωσσική σκοπιά, η εσωτερική συνοχή και συνέχεια της γλώσσας έχει τις ρίζες της στο άγιο φωνητικό σύστημα της αρχαίας και στα στέρεα μορφολογικά της ερείσματα. Κατά ένα μέγιστο ποσοστό, η σημερινή μας γλώσσα έλκει τη ριζική της καταγωγή απ' την αρχαία προγονική κι όχι μόνο την απική διάλεκτο: το σημερινό μας λεξιλόγιο, κατά μέγα μέρος, κληρονομήσαμε απ' τους παμπάλαιους προγόνους μας. Η συνθετική ικανότητα της αρχαίας διατηρήθηκε και στη σημερινή, όπως και η ευστοχία της σε λεπτές διακρίσεις. Η δομική ενότητα της ελληνικής φαίνεται και στη σύνταξη. Μπορεί, βέβαια, η δημοτική να υστερεί σε πυκνότητα και μεγαλοπρέπεια απ' την αρχαία, όμως κέρδισε σε ανάλυση και χάρη.

Η ελληνική γλώσσα μιλιέται πάνω από τρεις χιλιάδες χρόνια και γράφεται περίπου δύομισι χιλιάδες. Μέσα σ' αυτήν την εκπληκτική σταδιοδρομία, η ελληνική γλώσσα έκφρασε την ψυχή και το πνεύμα ενός *εξαιρετικά προικισμένου και δημιουργικού λαού*. Και ακριβώς η αιτία που δεν διασπάσθηκε σε άλλες γλώσσες, όπως η λατινική, είναι διαρκής τροφοδοσία της από το παρελθόν, απ' τις προγονικές διαλέκτους. Γι' αυτό και η γλώσσα μας σε καμιά περίπτωση δεν ξεστράτισε απ' την κοίτη της. Είναι αλλόφρον να έχουμε τέτοια γλωσσική παράδοση και να αρνιόμαστε τις ρίζες της, από το φόβο της προγονοπληξίας. Όμως είναι τραγικό να επιμένουμε στην αρχαιομάθεια σε βάρος της ελληνομάθειας. Να πάρете θέση σ' αυτό το πρόβλημα και επιχειρήστε να δώσετε απάντηση στο ερώτημα: μπορεί η σχολική εκπαίδευση και με ποιες τακτικές να συγχρωτίσει την αρχαία γλώσσα με τη σύγχρονη νεοελληνική, ώστε ο Έλληνας μαθητής και το πνεύμα του να δυναμώσει και το λεξιλόγιό του να ηλιθύνει και το γλωσσικό του αισθητήριο να εκλεπτύνει.

Αφητηρίες για τη δεύτερη μορφή: ήδη, έδιμα γιορταστικά. Σπάνια βρίσκει κανείς στον κόσμο λαό πανηγυριώτη όπως τον

δικό μας, και με τέτοια εκλεκτικότητα: ιδίως στην επαρχία, στις κωμοπόλεις και τα χωριά της, κάθε περιστατικό του οικογενειακού, του δημόσιου και θρησκευτικού βίου έχει αποτυπωθεί σε επέτειο. Κάθε μέρα είναι και μια ανάμνηση κάποιου περιστατικού. Τα έδιμα και οι γιορταστικές εκδηλώσεις του ελληνικού λαού χάνονται στα βάθη των χιλιετιών. Αρχικώς τους πηγές στον ελληνικό χώρο ανιχνεύουμε στη μυσηριακή λατρεία του θρακικού Βάκχου, «του παράφρονος θεού» και πιο πριν στις φυγικές, συροφονικικές και περσικές θεότητες. Στη νεότερη Ελλάδα, όποτε και όπου ο Έλληνας γιορτάζει, δεν χάρηκε σχεδόν τίποτα απ' την αρχαία λατρεία. Ήδη, έδιμα και γιορταστικές εκδηλώσεις επιβίωσαν ή αναπαράχθηκαν μέσα στους αιώνες. Δειγματοληπτικά, αναφερθείτε στις γιορτές του δωδεκαήμερου των Χριστουγέννων και στα αναστενάρια, προκειμένου, έστω κι έτσι, να δείξετε την ενότητα της λαϊκής μας παράδοσης. Για τους συλλογισμούς σας μελετήστε και το πιο κάτω υλικό:

— Η νέα θρησκεία, η χριστιανική, γυρή και συντηρητική καθώς ήταν, σάθηκε ανίσχυρη να γκρεμίσει τις λαϊκές πίστεις, παρ' ότι στις τακτικές που μεταχειρίσθηκε σε βάρος τους είχε την έγκριση και την επικουρία της πολιτικής εξουσίας ή τουλάχιστον εξασφάλιζε την ουδετερότητά της. Η χαρά για την επίγεια ζωή ήταν ισχυρότερη απ' το μεταφυσικό δέος που προκαλούσαν τα δόγματα του χριστιανισμού. Τελικά, η ελληνική ψυχή μπόρεσε και συνδύασε το παγανιστικό πνεύμα με την βαθιά ορθόδοξη πίστη, δένοντας ετερόκλητα πράγματα, όπως είναι ο ελληνισμός και ο χριστιανισμός, αν και κάτι τέτοιο με μεγάλες απώλειες.

— Τα κάλαντα — ρωμαϊκή γιορτή προς τιμή του διπρόσωπου θεού Ιανού — μόνο κατ' όνομα έλκουν την καταγωγή απ' τις ρωμαϊκές Καλένδες. Σαν έδιμο είναι ελληνικό. Είναι η «ειρσιώνη» των αρχαίων που γιορταζόταν δύο φορές το χρόνο. Και τότε, απαράλλακτα, όπως και τώρα, πήγαιναν από σπίτι σε σπίτι παιδιά σε ομάδες συγκεντρωμένα, τραγουδώντας τραγούδια επαινετικά και ευχετικά και οι νοικοκυρταίοι έδιναν φιλοδώρηματα, όπως σήμερα. Τούτα τα έδιμα και οι γιορτές απ' τον αρχαίο κόσμο πέρασαν στον ρωμαϊκό, στο Βυζάντιο, άλλαξαν ονόματα και κάποιους τύπους, μεταλαμπαδεύθηκαν στην Τουρκοκρατία κι έφθασαν σήμερα σε μας με την ίδια ουσία και τον ίδιο χαρακτήρα.

— Τα αναστενάρια και τα φαινόμενα της ακαΐας: η πυροβολία των αναστενάρηδων πρέπει να έχει την καταγωγή της στην περσική θεότητα του Ζωροάστρη. Στον ελλαδικό χώρο είναι ολοφάνερη η ομοιότητα των σημερινών τελετών πυροβολίας με τα διονυσιακά όργια. Το θρησκευτικό πάθος και για τους τότε και για τους σημερινούς πιστούς σάθηκε η πηγή τροφοδοσίας της ψυχοσωματικής τους έκστασης. Μόνο που το έδιμο σιγά σιγά εκχριστιανίσθηκε και τη θέση του Διονύσου και της Ρέας-Κυβέλης πήραν οι χριστιανοί άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη.

Αφητηρίες για την τρίτη μορφή: λαϊκή τέχνη (κεντηπική, υφαντική, μικροτεχνία, ξυλογλυπτική, επεξεργασία μετάλλων).

Σήμερα, πού βλέπετε στη χώρα μας, έστω και σποραδικά, να συνεχίζεται η παραγωγή με παραδοσιακά μέσα; Είναι δυνατό και με ποια έννοια τα θέματα της παραδοσιακής τέχνης να προσδώσουν σοβαρή, μάλιστα εκλεκτική ανταγωνιστικότητα σε κάποια είδη βιομηχανικής και βιοτεχνικής μας παραγωγής, για παράδειγμα τάπητες, χαλιά, υφάσματα, έτοιμα ενδύματα, έπιπλα, κοσμήματα; Επομένως, είναι εφικτό να προσαρμόσουμε στη μαζική παραγωγή το θεματολόγιο της λαϊκής τέχνης;

Για να μορφώσετε μια κάποια γνώμη, ωστόσο τυπική, και σχετικά με τη σημερινή πραγματικότητα, μελετήστε και τις πιο κάτω διαπιστώσεις:

— Με τον τρόπο που πέρασε η οικονομία μας στην εκβιομηχάνιση, το παραδοσιακό, ή ως κατασκευές ή ως μέσα παραγωγή, ήταν αδύνατο να αντέξει. Η εκβιομηχάνιση συνοδεύτηκε απ' τη *μανιακή αστυφιλία και την τακτική των πολιτών*, ώστε οι μάζες και όπως όπως να τακτοποιηθούν στους συγκεκριμένους αστικούς *θιάτοπους*.

— *Οι λαϊκοί τεχνίτες*, με τις οικογένειές τους, υπέκυαν στο κάλεσμα της *φορμάικας* και του πλαστικού της πόλης: στο αστικό κέντρο της Αθήνας άλλαξαν επάγγελμα ή απορροφήθηκαν απ' τη βιομηχανία και τις βιοτεχνίες ή ξενιτεύθηκαν. Κι όσοι έμειναν στους παραδοσιακούς χώρους, γέροντες πια, δεν είχαν πού να παραδώσουν τη σκυτάλη.

Αφητηρίες για την τέταρτη μορφή: τραγουδιστική, μουσική και χορευτική παράδοση.

Για να ανιχνεύσετε τις ρίζες της δημοτικής ποίησης, της τραγου-

διστικής και μουσικής παράδοσής μας, να κάνετε λόγο για το **ανακάλυψη των νεκρών, ανακάλυψη κατά την αρχαιότητα, μέσα απ' τη μυθολογία κι απ' την επώνυμη επική και τραγική ποίηση των παμπάλαιων προγόνων μας, αφού μελετήσετε προσεκτικά τα αποσπάσματα που υπάρχουν στο τέλος του θέματος.** Όμοια κινηθείτε και για τους τύπους δημοτικών τραγουδιών και για τους λαϊκούς χορούς.

Τη δημοτική και λαϊκή, τραγουδιστική και χορευτική παράδοση μπορούμε να εκμεταλλευθούμε, να ανανεώσουμε ή και να συνδυάσουμε με σύγχρονα ρεύματα και με τους σημερινούς καιρούς; Πάρτε αφορμή απ' τη δουλειά των σύγχρονων συνθετών μας, Θεοδωράκη, Χατζιδάκη, Σαββόπουλου, Μαρκόπουλου και κάντε συλλογισμό για τα περιθώρια που ανοίγονται σ' αυτόν τον χώρο. Να μελετήσετε και να επεξεργασθείτε τις πιο κάτω πληροφορίες.

— Εμείς οι Έλληνες είμαστε ίσως ο πιο χορευτικός κι ο πιο τραγουδοποιός λαός στον κόσμο. Συνθέτουμε σε σίχους, τραγουδάμε και χορεύουμε απ' την ομηρική, και πιο πριν, αρχαιότητα έως τους κλασικούς χρόνους, απ' τη ρωμαϊοκρατία και το Βυζάντιο προς την Τουρκοκρατία και ως τα σήμερα όλες εκείνες τις συναισθηματικές εγέρσεις που χαρακτηρίζουν τη λαϊκή γυχή μας.

— Ο ελληνικός λαός εκφράσθηκε κι εκτονώθηκε με τα δημοτικά τραγούδια — χορευτικά, ή επιτραπέζια. Στο δημοτικό τραγούδι ο Έλληνας πέρασε πόθους, λύπες, πάθη του, την πολύπαδη και αφάνταστα αντιφατική γυχή του.

Αφιερώσεις για την πέμπτη μορφή: ηρωική, ιστορική παράδοση. Η ηρωική παράδοση σύγκειται από ιστορικά γεγονότα, από ανώνυμες αλλά κι επώνυμες πράξεις του Έλληνα στα πεδία των αγώνων: ηρωικές πράξεις, που είναι η προέκταση, η προβολή των γνωρισμάτων της φυλής μας.

Να ταξινομήσετε τους συλλογισμούς ως εξής:

— Από πού αρχίζει η ηρωική μας παράδοση και ποιος ο χαρακτήρας της; Μέσα απ' αυτήν ποιες γυχικές *δυνάμεις της ράτσας* μας αναπηδούν; Ν' αναφερθείτε και να επιμεινέτε στο γυχικό σθένος της ελληνικής φυλής, στο ηθικό θάρρος — τη συνειδητή αντιμετώπιση των κινδύνων, το κατ' έξοχήν ηρωικό στοιχείο του ελληνισμού.

— Την ηρωική παράδοση έχει χρέος να περάσει στους μαθητές η πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, μακριά από κάθε εξαλλοσύνη και σοβινισμό. Πώς εννοείτε αυτήν την αδογμάτιστη διδασχιά, όπου ούτε η προγονομανία ούτε η προγονοφοβία έχουν θέση; (Αν η ηρωική παράδοση διδασχθεί και περάσει στους νέους ανθρώπους με προπαγάνδες και τεχνάσματα, τότε παραμονεύουν δυο κίνδυνοι, ανάλογα: ή ο ακραίος εθνισμός ή ο εθνικός διχασμός).

3. Παρατηρήσεις και κρίσεις

— Η γνώση της παράδοσης δημιουργεί μια διαλεκτική σχέση ανάμεσα σ' εμάς και στο παρελθόν μας. Αυτή η γνώση εκτρέφει την έλξη για τον τόπο μας, το δέσιμο και τον έρωτα με την ιστορία του, τους προγόνους μας και τη ζωή τους.

— Τότε η γνώση δεν περιορίζεται σε απλή κατάφαση στην παράδοση και στην επιλογή των στοιχείων (παρ' όπi οι επιλογές είναι απαραίτητη διαδικασία), αλλά μεταστοιχειώνεται σε βίωση και σημερινό τρόπο ζωής.

— Το συνειδητό αντίκρισμα της παράδοσης θα μας διατηρήσει το εθνικό μας πρόσωπο: θα μας κρατήσει επώνυμους μέσα στις παγκόσμιες εξελίξεις κι ανακατατάξεις. Και οι ανακατατάξεις είναι πολλές: άλλες απαρνήκλιτες, φυσιολογικές κι άλλες που υποκρύπτουν απίθανες σκοπιμότητες απ' τα μεγάλα, τά διεθνή κέντρα εξουσίας, τα οποία έρχονται και ρυθμίζουν υποβολιμαία τις τύχες, τις πορείες και τις προοπτικές των λαών στην παγκόσμια σκηνή. Κι αυτά τα κέντρα εξουσίας — πρέπει εμείς οι Έλληνες να το χουμε καλά στο νου μας — μας έχουν προγράψει, μας έχουν βάλει στο στόχαστρο και για ό,τι δημιουργήσαμε και για ό,τι μπορούμε να πετύχουμε: πρέπει να φοβούνται πολύ τους λαούς με τη μακραιώνη πνευματική παράδοση, όπως είμαστε εμείς. Γι' αυτό θέλουν τον ελληνικό λαό ανεργάτιστο κι αποξενωμένο απ' τις ρίζες του: πνευματικά αποδυναμωμένο να παραδέρνει μέσα στη δίνη της τεχνολογίας, έτσι που ούτε την επιστημονική τεχνική να μπορεί να απολαμβάνει ολοκληρωμένα, ούτε τό συγκλονιστικό παρελθόν να αναθυμάται, ούτε και να είναι ικανός να αναπλάσει τα καινούργια ρεύματα, όπως κείνος μόνο ξέρει και όπως μπορούν να εγγυηθούν οι μεγαλύτερες δυνατότητες της φυλής του.

Υποτίθεται ότι με την έκθεση ο μαθητής καλείται να διατυπώσει τις απόψεις του, τις γνώσεις του, τη γνώμη του, τις ιδέες του για τό θέμα που του δίδεται, να τό πραγματευθεί με σαφήνεια, με λογική διάταξη των σκέψεών του, με την παράθεση των αναγκαίων επιχειρημάτων που στηρίζουν τη σκέψη του, να οδηγηθεί σε κάποιο συμπέρασμα που τό στοιχειοθετεί όλη ή προηγούμενη ανάπτυξη. Ένα είδος πραγματείας είναι ή έκθεση, μιά μορφή δοκιμίου. Υποτίθεται επίσης ότι ή προσωπική άποψη του μαθητή μπορεί να είναι και αντίθετη προς τις γενικά παραδεκτές, αρκεί να είναι τεκμηριωμένη (αν και προσωπικά μου είναι δύσκολο να δεχτώ ότι σε ένα θέμα π.χ. περί επιθετικότητας, ο βαθμολογητής θά έκρινε θετικά τόν ύποψήφιο που, ως ύποθέσουμε με άφογο τρόπο, θά ύποστήριζε ότι ή επιθετικότητα είναι ένστικτη ιδιότητα του ανθρώπου όπως λέει ο Φρόνυτ. ύπάρχει σε κάθε άνθρωπο κι επομένως όλα αυτά που λέμε «κακές συμπεριφορές», ακόμη και έγκληματικές, είναι φυσιολογική έκφραση της ανθρώπινης ψυχής. Η σε ένα θέμα π.χ. περί εϊρήνης ότι ο μαθητής θά κρινόταν θετικά αν ύποστήριζε όπως ο Ήρακλειτος ότι «πόλεμος πατήρ πάντων» ή όπως ο Χόμπς «πόλεμος όλων έναντιόν όλων». Γι' αυτό και τέτοια «ρητά» δέν νομίζω ότι δόθηκαν ποτέ ως θέμα έκθεσης. Τέλος πάντων, κανείς δέν θγαίνει άτιμωρητί έξω από τις έν γενεί παραδεκτές απόψεις, και προπάντων όχι ο διαγωνιζόμενος στις Γενικές Έξετάσεις όπου παίζεται τό κεφάλι του και όπου του έμαθαν να μην παίζει τό κεφάλι του).

Λαός = φυλή: ο ιστορικός βιολογισμός

↑ ο θέμα της έκθεσης του έν λόγω φυλλαδίου, όπως ο καθένας μπορεί να τό δει με μιάν άλλη ανάγωση, είναι έτσι διατυπωμένο που *επιθάλλει* στον μαθητή δύο αξιώματα, τά όποια δέν σηκώνουν συζήτηση. Λέει: «*Νά δείξετε*», δηλαδή προστάζει. Βέβαια μπορεί κάποιος μαθητής να δείξει τό αντίθετο αν έχει τά κότσια. Δέν θά του τό άπαγορεύουν. Δέν μιλάω όμως γι' αυτόν τόν άπίθανο και μάλλον φανταστικό μαθητή αλλά για τόν συγκεκριμένο συντάκτη του ύποδείγματος, για τή συγκεκριμένη και άποκλιστική κατεύθυνση που δίνει. (Οί μαθητές άκουνε τους δασκάλους, διότι έχουν ακόμη τή σωκρατική άπορία: ξέρουν ότι δέν ξέρουν). Ίδου λοιπόν τό ξεκίνημα με δύο αξιώματα: α) ύπάρχει ενότητα και συνέχεια της ελληνικής παράδοσης, ύποθέτω της γνωστής τρισχιλιετούς. β) Η παράδοση αυτή «*παίζει* ρόλο στη σύγχρονη ζωή μας». Δέν θά σχολιάσω τό ιστορικό και ιδεολογικό περιεχόμενο αυτών των αξιωμάτων που συμπυκνώνουν μέ άριστο τρόπο τό σύνολο της νεοελληνικής ιδεολογίας. Μ' ένδιαφέρει ότι τό θέμα είναι *δογματικά* διατυπωμένο (ή θέση είναι *δεδομένη*) κι ότι προστάζει τό μαθητή να επιστρατεύσει ό,τι ξέρει και δέν ξέρει για να δείξει ότι συμμερίζεται τήν έγκυρότητα των αξιωμάτων. Τό θέμα, όσο έξαρτάται απ' αυτό, δέν αφήνει περιθώρια άμφισβήτησης, έρευνας, άπορίας, «λάθους», συλλογισμών που θά οδηγούσαν σε άλλη κατεύθυνση. Μονόδρομος. Άρα είναι προκαταβολική άκύρωση της σκέψης του μαθητή, αφού καλείται να έξυπηρετήσει άποκλειστικά τή σκέψη και τήν άποψη του έξεταστή. (Οί χωροφύλακες παλιά «ρωτούσαν»: Άπάντησε ρε καταφατικώς ναί ή ού). Μάλιστα ο φροντιστής, για να θέσει στο άπυρόδωλο τήν άπόλυτη έγκυρότητα των αξιωμάτων του (των δικών του αντίληψεων δηλαδή), στις παρατηρήσεις-ύποδείξεις, άντικαθιστά τόν όρο «λαός» που ύπάρχει στην έκφώνηση του θέματος με τόν όρο «*έλληνική φυλή*». Γιατί αυτή ή άθώα άντικατάσταση; Λαός και φυλή είναι συνώνυμα: Δέν δρισκόμαστε στον 18ο ή στον 19ο αιώνα, όταν ακόμη οί όροι

ἔθνος, φυλή, γένος ἦταν περίπου συνώνυμοι, ἀλλὰ στό τέλος τοῦ 20οῦ καί χοντρικά ξεκαθαρίσαμε πιά ὅτι ἄλλο φυλή καί ἄλλο λαός (τό ξέρει ἄλλωστε καί ἡ ἐκφώνηση τοῦ θέματος πού χρησιμοποιοῖ τόν ὄρο λαός). Ἡ χρησιμοποίηση ὁμως τοῦ ὄρου φυλή ὡς ὑποκειμένου τῆς παράδοσης δίνει στήν παράδοση τήν ἀπολυτότητα πού χαρίζει ἡ κληρονομικότητα, τῆς προσδίδει βιολογική νομοτέλεια, χάρι στήν ὁποία ἐξασφαλίζεται ἡ γραμμική συνέχεια τῆς παράδοσης, ὁ ἀναλλοίωτος χαρακτήρας τῆς, ὅπως ἀκριβῶς ἡ ἀπογονή τῆς γίδας καί τοῦ τράγου στούς αἰῶνες τῶν αἰῶνων θά εἶναι γίδες καί τράγοι. Ἔτσι, χάρι σ' αὐτόν τόν βιολογισμό, ὅπου κοινωνικά δεδομένα, ὅπως ὁ λαός, θεωροῦνται ὡς ἐκ φύσεως δεδομένα, ἐδραιώνεται τό ἀπαρασάλευτο τῶν δύο ἀξιωμάτων τῆς συνέχειας τῆς παράδοσης καί τοῦ ἐνεργοῦ ρόλου τῆς στή σύγχρονη ζωή μας. ὁ.ἐ.δ. Δέν ξέρω ἂν μετά ἑκατό χιλιάδες χρόνια οἱ μαῦροι ἀσπρίσουν καί οἱ λευκοί μαυρίσουν (ὅπως ὁ ἄνθρωπος τοῦ Νεάντερταλ σέ 200.000 χρόνια ἔγινε ἄνθρωπος τοῦ Κρό Μανιόν κι ἀπ' αὐτόν, λένε οἱ ἀνθρωπολόγοι, βγήκαμε ἐμεῖς), πάντως μέσα στόν ἱστορικό χρόνο, ἔστω τῆς μακρότατης διάρκειας, οἱ φυλές εἶναι σχετικά σταθερές καί μόνο μέσα ἀπό τίς προσμειξέξεις ἀλλάζουν, δημιουργώντας νέες φυλές ἢ ὑποφυλές. Στή λευκή φυλή π.χ., μέσα σέ χιλιετίες, παρατηρεῖται μιά ἐλαφρότατη τάση πρὸς τή θραχυνκεφαλία ἢ, τρώγοντας καλά ἐπί δύο-τρεις γενιές, παίρνουμε ἕναν-δύο πόντους παραπάνω στό ὕψος. Τελεία. Ἐφ' ὅσον, λοιπόν, ὁ φροντιστής ὀρίζει ὅτι ὑποκείμενο τῆς παράδοσης εἶναι ἡ φυλή, τότε καί ἡ παράδοση ἐμπλίστει στή δικαιοδοσία τῶν νόμων τῆς βιολογικῆς κληρονομικότητας, καί ὡς ὑπόθεση χρωμοσωμάτων (ἄντε καί μεταλλάξεων) πρέπει νά γίνει ἀντικείμενο τῶν ἐπιστημῶν τῆς βιολογίας καί τῆς φυσιολογίας. Ἐπομένως τό θέμα δέν ἀνήκει στήν τρίτη δέσμη (Φιλοσοφική Σχολή, Παιδαγωγικό Τμήμα κ.λπ.) ἀλλά στή δεύτερη δέσμη (Ἱατρική, Βιολογικό κ.λπ.). Ὁ δογματισμός τοῦ φροντιστή τόν ὀδήγησε ὄχι μόνο ἐκτός θέματος, ἀμάρτημα πρῶτο στήν ἔκθεση, ἀλλά καί ἐκτός δέσμης. Ἡ συμβαίνει καί χειρότερο, γιατί αὐτά διορθώνονται μέ λίγη κουβέντα: ὁ συντάκτης τοῦ ὑποδείγματος θεωρεῖ ὅτι ὁ ἑλληνικός λαός διαθέτει πάγια καί διαχρονικά χαρακτηριστικά, ἐκ φύσεως δοτά, ἄρα ἀναλλοίωτα καί μὴ ἀλλοιῶσιμα, γι' αὐτό καί τόν προσομοιάζει μέ τή φυλή, κι ὄχι γιατί δέν γνωρίζει τή διαφορά μεταξὺ βιολογίας καί φιλολογίας ἢ ἱστορίας. Κατά τήν (ιδεολογική) ἀποψη τῶν τὰ προϊόντα ἐνός τέτοιου λαοῦ, ὁ πολιτισμός του, εἶναι ἀμετάλλαχτα. Ἀμετάλλαχτος ὁ ἑλληνικός λαός μέσα στό διάβα τῆς ἱστορίας, τόσο ἀμετάλλαχτος ὅσο καί ἡ φυλή, τόσο ἀπρόσβλητος ἀπὸ ἥττες, καταστροφές, προσμειξέξεις μέ ἄλλους πολιτισμούς, ἀλλαγές τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἀλλαγές τῆς παραγωγικῆς δάσης, ἀλλαγές τῶν θρησκευτικῶν, τῆς τεχνολογίας, τῆς ἐπιστήμης, τῶν ἠθῶν, τῶν πολιτικῶν συστημάτων, ὥστε περιφέρει ἀνά τήν ἱστορία καί τοὺς αἰῶνες τόν ἑαυτό του, ἴδιον κι ἀπαράλλαχτον, καί μεταδιβάζει ἀπὸ γενιά σέ γενιά τήν ἴδια ἀπαράλλαχτη παράδοσή του. Αὐτὴ εἶναι ἡ κλωστή πού διαπερνᾷ ὅλο τό ὑπόδειγμα τοῦ φροντιστή, ἡ σκοπιὰ ἀπ' τήν ὁποία θεωρεῖ τό θέμα του, ἡ φιλοσοφία του, τελικά: ἡ φιλοσοφική του θέση. Ἔτσι ὁ ἑλληνικός λαός, κατὰ τόν συντάκτη τοῦ ὑποδείγματος, εἶναι «ἐξαιρετικά προικισμένος καί δημιουργικός» (πάλι ἢ ἐκ φύσεως προικισμένος), «σπάνια βρῖσκει κανεῖς στόν κόσμο λαὸ πανηγυριώτη ὅπως τόν δικό μας καί μέ τέτοια ἐκλεκτικότητα», «ἡ ἑλληνική ψυχὴ μπόρεσε καί συνδύασε τό παγανιστικὸ πνεῦμα μέ τή βαθιὰ ὀρθόδοξη πίστη», «ἡ νέα θρησκεία, ἡ χριστιανική, ψυχρὴ καί συντηρητικὴ καθὼς ἦταν, στάθηκε ἀνίσχυρη νά γκρεμίσει τίς λαϊκῆς πίστεις» (πιστεύουν ἀκόμη στό Δωδεκάθεο οἱ Νεοέλληνες), «τὰ ἔθιμα κι οἱ γιορτές ἀπὸ τόν ἀρχαῖο κόσμο (...) ἔφθασαν σήμερα σέ μᾶς μέ τήν ἴδια οὐσία καί τόν ἴδιο χαρακτήρα», «τὰ ἀναστενάρια = διονυσιακά ὄργανα», «ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες εἶμαστε ἴσως ὁ πιὸ χορευτικός κι ὁ πιὸ τραγουδοποιὸς λαός

στόν κόσμο», «ἡ ἥρωική παράδοση εἶναι προέκταση τῶν γνωρισμάτων τῆς φυλῆς», «μέσα ἀπὸ τήν ἥρωική παράδοση ἀναπηδοῦν οἱ ψυχικῆς δυνάμεις τῆς ράτσας μας». Κατὰ τήν ἀποψη τοῦ συντάκτη τοῦ ὑποδείγματος τό αἷμα παῖνει τή θέση τῆς ἱστορίας κι ὅπως τό αἷμα δέν ἀλλάζει, ἔτσι δέν ἀλλάζει καί ἡ οὐσία τῆς παράδοσης. Κι ὁ λαός αὐτός, κληρονόμος κι ἀποκλειστικός νομέας μιᾶς τέτοιας μεγάλης κληρονομιάς, εἶναι βέβαια ὁ περιούσιος λαός. Δέν χρησιμοποιεῖ τόν ὄρο περιούσιος λαός ὁ φροντιστής μας, γιατί τότε τό φροντιστήριό του θά ἦταν ἀπολύτως ἀφερέγγυο, ὕστερα ἀπὸ τὰ ὅσα συνέδησαν μέ κάτι ἄλλους περιούσιους λαούς πού κι αὐτοὶ ἀντλοῦσαν τήν οὐσία τους ἀπὸ τό αἷμα καί τό ἔδαφος (καί βέβαια ἀπὸ τή γλώσσα τους πού ἔβγαινε ἀπὸ τό αἷμα τους καί γι' αὐτό οἱ φιλόσοφοί τους μόνο μέ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά καταδέχονταν νά τήν συγκρίνουν). Ἀντίθετα, δύο-τρεις φορές μέσα στό κείμενό του ἐξορκίζει τόν σοβινισμό, τήν προγονοπληξία, τήν ἀρχαιομάθεια, τήν προγονομανία, τόν ἐθνισμό (μᾶλλον ἐθνικισμό ἤθελε νά πει). Πράγματι. Κανεῖς στήν Ἑλλάδα τῶν δύο τελευταίων δεκαετιῶν δέν μπορεῖ νά πει «ἐμεῖς ἐθνικιστῆς», «ζήτω οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι», ὅπως κανεῖς (ἢ περίπου) δέν γράφει καθαρεύουσα ἢ δέν ἐπιδιώκει τήν ἀναδίωξη τῶν ἀρχαίων ὅπως οἱ ἀρχαῖοι τοῦ 19ου αἰῶνα. Οἱ ὄροι ὁμως πού χρησιμοποιεῖ, ὅπως «ρίζες», «φυλή», «συνέχεια», «πρόγονοι», «ράτσα», ἢ «θεωρία» τῶν πολιτισμικῶν ἐπιβιωμάτων πού συνέχει τήν ὅλη ἀνάπτυξή του (ἢ τῶν «ἀναβεηκτότων καί καταβεηκτότων» στοιχείων πού ἔλεγαν οἱ παλαιότεροι λαογράφοι), ἡ γενικότερη θεώρηση τῆς τριχιλιετοῦς ἑλληνικῆς ἱστορίας ὡς ἀδιατάρακτης συνέχειας ἐκεῖ ὀδηγοῦν: στόν περιούσιο λαὸ καί σ' αὐτὰ πού ἐξορκίζει, στήν προγονοπληξία, στόν ἑλληνοκεντρισμό, στήν παραδοσιολατρία, στήν ξενοφοβία, μέ μιά λέξη στόν ἐθνικισμό. Ἀντίφαση ἢ αὐτοπροδοσία; Οὔτε τό ἕνα οὔτε τό ἄλλο. Πάνω στό γερὸ ὑπόστρωμα τῆς κυρίαρχης νεοελληνικῆς ἰδεολογίας: τῆς τριχιλιετοῦς συνέχειας τοῦ ἑλληνισμοῦ, τῆς ἀναγωγῆς τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ στόν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ διαβαίνοντας πάνω ἀπὸ τό γεφύρι τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ Βυζαντίου, λέει κι αὐτὸς «τὰ δικά του». Μέ τὰ μέσα του. Δέν ἔχει κάποια

δική του άποψη, άπλως μεταχειρίζεται τήν υπάρχουσα, έτσι όπως αυτή καλλιεργήθηκε εδώ κι εκατόν πενήντα χρόνια άπ' τήν πολιτική έξουσία, άπ' τήν κυρίαρχη ιστορική επιστήμη, άπό κυρίαρχες μορφές τέχνης (βλέπε γενιά τού '30 στή λογοτεχνία), τήν εκπαίδευση, τήν Έκκλησία, τόν στρατό, τήν κυρίαρχη έφημεριδογραφία (πραγματικά άναλλοίωτη στήν «ουσία» της είτε μέ φτερό και μελανοδοχεια, είτε μέ FM και δορυφόρους τά ίδια λένε. Τράγκας σήμερα και Γεωργαντάρας πρίν 150 χρόνια τό ίδιο είναι, ίδια ή «ουσία», ίδιοι οί στόχοι: άμφαλοσκόπηση και ρητορεία έν κενώ).

Άποσιωπήσεις, παραποιήσεις και πλαστογραφήσεις

Πρίν τελειώσω όμως αυτόν τόν σχολιασμό θέλω νά επισημάνω τρία σημεία τού υπόδειγματος πού ξεφεύγουν άπό τό πλαίσιο τών παρατηρήσεων επί γενικών ιδεών και θεωρήσεων, όπως οί προηγούμενες.

Α. Υποστηρίζει τό υπόδειγμα ότι οί ρίζες τής «νεοελληνικής κοινής γλώσσας εντοπίζονται στήν πελοποννησιακή διάλεκτο όπως μιλήθηκε στά χρόνια τής Έπανάστασης τού '21, διάλεκτος ή όποια είχε διατηρήσει καθαρότερα τό φωνητικό σύστημα τής λαλιάς μας». Κι ότι αυτή «ή διάλεκτος τού Μοριά επιβλήθηκε σ' όλους τούς Έλληνες, ζυμώθηκε και καθιερώθηκε μέσα άπ' τίσ κοινωνικές σχέσεις, τίσ οικονομικές συναλλαγές, τίσ διοικητικές και εκπαιδευτικές υπηρεσίες κι εξαπλώθηκε σ' όλη τήν επικράτεια».

Έδώ λείπουν κάποιες γνώσεις άπό τόν συντάκτη τού υπόδειγματος ή, πιθανότατα, τίσ έχει μέν αλλά τίσ άποσιωπά. Είναι γεγονός βέβαια ότι τό *ιδίωμα* τού Μοριά, εκτοπίζοντας τά άρβανίτικα, επιβλήθηκε στήν πρωτεύουσα κι άπό κει σ' όλόκληρη τήν επικράτεια. Όχι άμέσως αλλά σέ μία διάρκεια εκατόν πενήντα χρόνων, ώσπου τό ραδιόφωνο κι

ή τηλεόραση όμοιογενοποίησαν ιδιώματα, ντοπιολαλιές, διαλέκτους, άκόμη κι άλλες γλώσσες (τούρκικα, άρμενικά, σλαβομακεδονικά, άρβανίτικα). Κι επιβλήθηκε, όπως σωστά λέει τό υπόδειγμα, τό *ιδίωμα* τού Μοριά, επειδή τό πολιτικό, διοικητικό, πνευματικό και οικονομικό κέντρο τού νεοϊδρυμένου κράτους (άλλά κι ό περισσότερος πληθυσμός του) άποτελούνταν κυρίως άπό Μοραίτες, πράγμα πού δέν λέει τό υπόδειγμα και άφήνει τήν αίτία σ' εκείνη τή γενική ασάφεια τών «έθνικών, κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών». Οί «ρίζες» όμως τής κοινής νεοελληνικής δέν εντοπίζονται στό πελοποννησιακό *ιδίωμα*, άν τουλάχιστον μέ τόν όρο «ρίζες» θέλουμε νά δείξουμε τίσ άπαρχές, τήν καταγωγή, τήν άφετηρία. Μέ αυτή τήν έννοια οί «ρίζες» και τής νεοελληνικής κοινής (ή δημοτικής) είναι ή *νεοελληνική γλώσσα* πού διαμορφώνεται στό ύστερο Βυζάντιο, πού κι αυτή ριζώνει στή μεσαιωνική κι άπ' τή μεσαιωνική πάμε στήν ελληνιστική έποχή και τά άρχαία χρόνια (βλ. πρόχειρα Ν. Ανδριώτη, *Η ιστορία τής ελληνικής γλώσσας*). Τουλάχιστον για τό ζήτημα τής γλώσσας όλοι συμφωνούμε πού υπάρχει μία συνέχεια άπ' τά άρχαία χρόνια ως σήμερα, μία φυσική εξέλιξη τής *ιδίας* γλώσσας. Ό συντάκτης όμως τού υπόδειγματος, καιτόι όπαδός τού ιδεολογήματος τής τριοχιλιετούς συνέχειας, παραδόξως κόβει τά ποδάρια τής νεοελληνικής κοινής εντοπίζοντας τίσ «ρίζες», τήν καταγωγή της δηλαδή, στήν Πελοπόννησο τού 1821. Σά νά είμαστε... Σκοπιανοί, παρ' όλο πού πίο κάτω λέει ότι «ή σημερινή μας γλώσσα έλκει τή ριζική της καταγωγή άπό τήν άρχαία προγονική», πάει δηλαδή όχι μόνο στήν καταγωγή αλλά στή «ριζική» καταγωγή. Αντίφαση ή ξεχασε τί έγραφε λίγες άράδες παραπάνω: Ό βερμπαλισμός, οί κενές περιεχομένου εκφράσεις έχουν κι αυτές τό νόημά τους. Γνωρίζοντας ό συντάκτης τού υπομήματος ότι τό *ιδίωμα* τής Πελοποννήσου ήταν αυτό πού επιβλήθηκε σ' όλη τήν επικράτεια —όλοι τό γνωρίζουν— θέλει νά εξηγήσει τό φαινόμενο, μέ τή μόνη «θεωρία» και αίτιολογία πού γνωρίζει και άποδέχεται: τού ριζοβολήματος. Ξεφουρνίζει κι εδώ ένα ριζοβόλημα και τό δέντρο του μένει μέν μέ ρίζες, χωρίς κλαδιά και καρπούς όμως, γιατί ό ίδιος τά κόβει λίγες άράδες παρακάτω, καθώς αναθυμάται άλλες ρίζες πίο ριζικές, προγονικές. Λίγο όμως τό κακό μ' αυτή τήν άνακριβεία. Μπορεί εύκολα νά διορθωθεί, δέν χάθηκε ό κόσμος. Μιλάει όμως για τή *διάλεκτο* τής Πελοποννήσου, όχι τό *ιδίωμα*. Έδώ τό πράγμα χοντραίνει. Είχαμε πληθώρα ιδιωμάτων και ντοπιολαλιών (κι έχουμε κάμποσα άκόμη) όχι όμως πληθώρα διαλέκτων. Τά μοραίτικα, τά κυκλαδίτικα, τά έπτανησιακά, τά όρειοελλαδίτικα, τά κρητικά δέν είναι διάλεκτο αλλά *ιδιώματα* και γι' αυτό, σχετικά εύκολα, ένα άπ' αυτά, επειδή συνέτρεχαν οί λόγοι πού άνέφερα πίο πάνω, επικράτησε άδιάστα ή μέ ήπια δία. Ας πούμε μέ τή δία πού άσκούσε ό Καραγκιόζης κοροϊδεύοντας τόν θείο του, τόν έπαρχιώτη «όλάχο» Μπαρμπαγιώργο ή τόν Έπτανησιο Νιόνιο. Αν μεταξύ Πελοποννήσου και Ρούμελης υπήρχε τό γλωσσικό φράγμα τής διαλέκτου, δέν ξέρω πώς θά έξελισσόταν τά πράγματα, καταλαβαίνω όμως ότι μεταξύ Ρουμελιωτών, Κυκλαδιτών και Μοραϊτών θά υπήρχε άκατανοησία, πολύ μεγάλη δυσκολία δηλαδή νά συνταιριαστούν οί άνθρωποι στό ίδιο κράτος, στήν ίδια κοινότητα. Γιατί όταν μιλάμε για διάλεκτο, πρόκειται μέν για ίδια γλώσσα, ή διαφορά όμως είναι στα όρια τής άκατανοησίας και τής άνεπικοινωνίας (π.χ. διάλεκτος ποντιακή, καππαδοκική, κατωίταλική, τσακωνική). Πώς λοιπόν, έλαφρά τή καρδιά, χρησιμοποιούνται άλλα άντ' άλλων όροι μέ αυστηρό έννοιολογικό περιεχόμενο και πού οί αντίστοιχες επιστήμες έχουν ξεκαθαρίσει; Νομίζω ότι πέρα άπό τήν εύρυστάθεια τού φιλόλογου, πού έξ όρισμού και έξ έπαγγέλματος είν' αυτός πού σέ όλα άπαντά —άπό γλωσσολογία ως κοινωνιολογία, γραμματική, άρχαία, νέα, άγωγή τού πολίτη, μετρική, άρχαιολογία, ιστορία παγκόσμια, ιστο-

ρία νεοελληνική, λαογραφία κι όποιοι πάρει ό χάρος — υπάρχει πάλι τό αιώσιο ζήτημα τής «θεωρίας», δηλαδή τής ιδεολογίας του συντάκτη του ύπομνήματος, πού του παίζει άσχημα παιχνίδια. Ήθελε πάση θυσία και τό πελοποννησιακό ιδίωμα πού επικράτησε νά τό κάνει ρίζες. Μόνο μέ ρίζες (όπως κάποιοι άλλοι θά έλεγαν «κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες») αισθάνεται σίγουρος πώς δέν θά τόν πάρει ό άέρας. Τό πρόβλημα καταντά ψυχολογικό, ψυχαναγκαστικό.

Στήν ίδια ένότητα για τό γλώσσα μαθαίνουμε επίσης ότι «ή κοινή γλώσσα ζυμώθηκε και καθιερώθηκε μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις, τις διοικητικές και τις εκπαιδευτικές υπηρεσίες κι εξαπλώθηκε σ' όλη τήν επικράτεια». Βέβαια ή έκθεση δέν είναι ούτε γλωσσολογία ούτε ιστορία τής γλώσσας. Στοιχειώδεις γνώσεις όμως τής σύγχρονης ελληνικής ιστορίας και εκπαίδευσης ή απλώς μία στάλα μνήμης θά θύμιζαν στον συντάκτη του ύποδείγματος ότι τό ελληνικό κράτος (οί διοικητικές και εκπαιδευτικές υπηρεσίες) μίλησε κι έγραψε στή νεοελληνική κοινή ή δημοτική μόλις πριν δώδεκα χρόνια (τρισδάκταρα τά ελληνικά των). Σέ όλα τά προηγούμενα χρόνια τής ζωής του τό ελληνικό κράτος μιλούσε αρχαϊκά, καθαρεύουσα, μιξοκαθαρεύουσα, όχι όμως δημοτική. Όχι μόνο δέν τήν διέδιδε αλλά τήν είχε προγραμμαμένη από τή διοίκηση, τά δικαστήρια, τά συμβολαιογραφεία, τόν στρατό («έγειρατε πετεινόν», πρόσταζε ό λοχίας τόν περασμένο αιώνα, «σκελέα» ήταν για τό κράτος τό σώδρακο του φαντάρου), από τήν Έκκλησία, τά πανεπιστήμια, τή Μέση Έκπαίδευση, ακόμη κι από τή Στοιχειώδη περίπου έναν αιώνα, από τόν Τύπο. Στήν καθαρεύουσα ήταν επίσης γραμμένο μεγάλο μέρος τής λογοτεχνίας του περασμένου αιώνα. Πασίγνωστο λοιπόν ότι τό κράτος δέν διέδιδε τή νεοελληνική κοινή αλλά γλώσσα δικής του εμπνεύσεως, τήν καθαρεύουσα. Γιατί αυτή ή άποσιώπηση ή πιό σωστά ή πλαστογραφηση τής ιστορίας; Αποκλείεται νά 'γινε από άγνοια. Για νά τήν εξηγήσουμε δύο ύποθέσεις μπορούμε νά κάνουμε. Ή μία, ότι ό φροντιστής είναι όπαδός τής θεωρίας του γλωσσολόγου Μπαμπινιώτη, ό όποιος ύποστηρίζει πώς ή καθαρεύουσα είναι κι αυτή στοιχείο τής νεοελληνικής κοινής. Ή άλλα ό Μπαμπινιώτης δέν είπε ποτέ ότι τό μόνο στοιχείο τής κοινής είναι ή καθαρεύουσα. Τό κράτος όμως μιλούσε, έγραφε και διέδιδε μόνο τήν καθαρεύουσα και καταδίωκε τή

δημοτική. Έτσι ακόμη κι αν είναι ό συντάκτης όπαδός του Μπαμπινιώτη, ή ύπόθεση αυτή δέν στεκει. Ή δεύτερη ύπόθεση πού μπορούμε νά κάνουμε είναι ότι ή «θεωρία» του συντάκτη, πού άνάγει τά πάντα στον καταγωγικό μύθο των ριζών και των προγόνων, τόν ύποχρεώνει νά άποσιωπά τή συγκεκριμένη ιστορία, τήν ιστορία τής εκπαίδευσης και τής γλώσσας συμπεριλαμβανομένης, νά ξετυλίγει τήν ίδια αρχική, «ριζική» ένέργεια μέσα στο χρόνο, κι ό,τι δέν ταιριάζει στο σχήμα νά τό άποσιωπά — συνέπεια κι αυτό του ιστορικού βιολογισμού — χωρίς τομές, συγκρούσεις κι άντιφάσεις. Αρχεί νά επιβεβαιώνεται κάθε φορά ή ψυχή, τό πνεύμα, ή ουσία. Μονόδρομος άπ' τή θεϊκή άφετηρία προς τό εύκλεές παρελθόν και τό αναπαυτικό τέρμα. Τά άτυχήματα διαδρομής, όπως π.χ. ή τάλαιπωρία του ρωμείου μέ τήν καθαρεύουσα επί εκατόν πενήντα χρόνια, κάποτε ύπερβαίνονται, δέν έπηρεάζουν τήν ουσία πού βαίνει από αυτοκατάφαση σε αυτοκατάφαση, γι' αυτό και άποσιωπούνται, καιτοι ό συντάκτης του ύποδείγματος, είμαι σίγουρος γι' αυτό χωρίς νά τόν γνωρίζω, θά καταδίκαζε κι αυτός τήν καθαρεύουσα και τούς Μυστρώτηδες. Ής καθαρευουσιάνος θά ήταν άλλωστε άδύνατον νά κάνει τή δουλειά του σε φροντιστήριο και μάλιστα στήν έκθεση.

Καθαρευουσιάνος όμως ή δημοτικιστής, ή ιδεολογία είναι ή ίδια: οί ρίζες, ό περιούσιος λαός, ή συνέχεια. Γι' αυτό όταν συγκρίνει τά αρχαϊά ελληνικά μέ τά λατινικά ύποστηρίζει άνετότατα ότι τά λατινικά διασπάστηκαν σε άλλες γλώσσες, γιατί γι' αυτά δέν υπήρχε ή διαρκής τροφοδοσία τους από τό παρελθόν, άπ' τις προγονικές ρίζες. Για τόν Ρώμο και τόν Ρωμύλο θά μιλάμε τώρα, ή νά θυμίσουμε ότι στήν σημερινή Ίσπανία, Γαλλία, Άγγλία κατοικούσαν άνθρωποι (Ίθηρες, Γαλάτες, Κέλτες, Φράγκοι, Άγγλοσάξονες, Γότθοι κ.λπ.) πού ποτέ δέν μίλησαν τή λατινική, ότι ή λατινική στις περιοχές αυτές ήταν μόνο γλώσσα τής έξουσίας των κατακτητών κι ύστερα τής κοσμικοθησκευτικής έξουσίας τής Έκκλησίας; Έδώ όμως, στο ύπόδειγμα, δέν κάνουμε ιστορία. Κάνουμε τήν ιστορία ό,τι θέλουμε για νά ύποστηρίξουμε τις ιδέες μας, τήν ιδεολογία μας.

B. Δεύτερο σημείο συγκεκριμένης κοινωνικής και ιστορικής θεωρησης, όπου υιοθετείται άντιιστορική και ψυχολογίζουσα έρμηνευτική μέθοδος. Λέει τό ύπόδειγμα, en passant: «Ή ένδομοσχάνιση (τής χώρας) συνοδεύτηκε από τή μανιακή άστυφιλία και τήν τακτική των πολιτών, ώστε οί μάζες και όπως όπως νά συγκεντρωθούν στους συγκεκριμένους άστικούς βιότοπους».

Γιατί, βρέ παιδί μου, άστικοί βιότοποι κι όχι πόλεις, πάπιες είναι οί άνθρωποι ή δέν είναι αρκετά σαφής ή λέξη πόλη και πρέπει νά γίνει «άστικός βιότοπος»; Ύποχρεώνει ό οικολογισμός φαίνεται, μοιάζει πιό μοντέρνο. Άς είναι. Τό χοντρό είναι ότι οί Έλληνες συγκεντρώθηκαν στους άστικούς βιότοπους διότι τούς ταίμησε οίστρος, «μανία» (διονυσιακή;), τρελάθηκαν δηλαδή ή άφησαν τά χωριά τους. Ήταν μία «τακτική». Τό ένα εκατομμύριο πρόσφυγες πού έγκαταστάθηκαν στα άστικά κέντρα μέ τή Μικρασιατική Καταστροφή και τις άναταλλαγές πληθυσμών δέν ήλθαν μέ τή βία αλλά από «τακτική» και «μανία άστυφιλίας». Οί πεντακόσιες χιλιάδες πρόσφυγες του Έμφυλίου (τους άνταρτόπληκτους) τούς κοβόλησε κι αυτούς ή μανία ή ή τακτική. Οί εκατοντάδες χιλιάδες άγρότες πού έγκατέλειψαν τά χωριά τους τή δεκαετία του '60 και του '70 παρασύρθηκαν από τή μανία τής άστυφιλίας κι όχι από τήν άνεργία, τό γλίσχρο άγροτικό εισόδημα, τήν πολιτιστική άπενέκρωση τής επαρχίας. Φαίνεται μανία έπιασε τούς ένανύμισυ εκατομμύριο Έλληνες πού πήγαν στή Γερμανία μετανάστες κι όταν παλιννόστησαν για λόγους μανίας έγκαταστάθηκαν στις πόλεις κι όχι στα χωριά τους. Ό συντάκτης, από φόβο μήν τυχόν και πεί κάτι τό «ύλιστικό», κάτι πού θεωρητι-

κά και ιδεολογικά να μοιάζει με μιά κάποια όρθολογική αντίληψη της Ιστορίας, υιοθετεί έρμηνευτικά σχήματα τόσο έωλα, τόσο έξωπραγματικά. Πού καταλήγει εϋθέως στον ψυχολογισμό. Αυτό όμως δεν είναι κοινωνική ανάλυση αλλά κοινωνική δεισιδαιμονία. Είναι αυτό που τόσο συχνά ακούμε: «Εμείς οι Έλληνες έχουμε τή μαγία να...». Πράγματι, όταν τό μυαλό μας δουλεύεται από τέτοιους δασκάλους και μέ τέτοια μαθήματα, τότε εμείς οι Έλληνες πλέουμε σέ παράλληλη κοινωνική δεισιδαιμονία.

Γ. Η πολιτικής δεισιδαιμονίας. Τί φταίει και όρισμένα πράγματα δεν πάνε καλά στό ρωμαίικο; Γιατί δεν συνταριάζεται πάντα ή παράδοση, τόσο «δυναμογόνα, πολυδιάστατα και πολυδύναμη», μέ τήν πρόοδο; Γιατί κινδυνεύει ή έθνική μας ταυτότητα; Απάντηση, στό τέλος του λαμπρού αυτού δοκιμίου: φταίνε οι άλλοι, οι ξένοι. «Τά διεθνή κέντρα έξουσίας μάς έχουν προγράψει εμάς τούς Έλληνες, μάς έχουν βάσει στό στόχαστρο». Η ξενοφοβία συνταριάζεται άριστα μέ τή θεωρία της συνωμοσίας. Έδώ, ως σκληρή πολιτική πλαφόρμα, συμπυκνώνονται αυτά που γράφει καθημερινά ένας όρισμένος λαϊκιστικών προδιαγραφών Τύπος. Για όλα φταίει ή CIA, ή DIA, τό NATO, ή ΕΟΚ. Παλιότερα έφταιγε ή KGB. Αν ό συντάκτης έγραφε έκθεση τό 1949 ή τό 1960, άπλως θά άντικαθιστούσε τό σημερινό «ξένα κέντρα έξουσίας» μέ τά τοτινά φόβητρα, τήν KGB και τόν σλαδοκομμουνισμό, προσθέτοντας δέβαια και τούς ντόπιους ξενοδούλους. Είπαμε όμως, στά σχολεία δεν κάνουμε πολιτική. «Απλώς» μαστεύουμε πλατόφωρες από δω κι από κει και τίς πασαρόουμε στους νέους ως γνώση και ως καλλιέργεια ιδεών.

Τί ψηφίζει κανείς όταν έτσι βλέπει τά πράγματα; Όταν έτσι βλέπει τά πράγματα ψηφίζει εκείνον που του λέει στά μπαλκόνια ότι έτσι έχουν τά πράγματα. Όσο πιο πολύ δάναυσα και μονοκόμματα του τό λένε, τόσο πιο πολύ τούς ψηφίζει, τόσο πιο πολύ οχυρώνεται σ' αυτή τήν άρειμάνια μεταφυσική, τόσο περισσότερο είναι απόλυτα σίγουρος για τήν όπτική του και μέ τή μεγαλύτερη άνεση του κόσμου τήν μεταλαμπαδεύει στή νέα γενιά. Τά πιστεύει αυτά, κι επειδή αυτά πιστεύει, αυτά διδάσκει: τήν ιδεολογία του διδάσκει, τόν τρόπο που βλέπει τόν κόσμο υποβάλλει και επιβάλλει.

Άπό τήν «Έκθεση ιδεών» στους κουλτουριάρηδες

Τό υπόδειγμα της έκθεσης που σχολίασα δεν ενδιαφέρει από εδώ και πέρα. Ήταν άπλως μιά άφορμή για να φανεί ότι ένα πολύ προσωπικό ζήτημα, όπως τό φροντιστήριο της κόρης μου, ανάγεται τελικά σέ πολύ γενικότερα ιδεολογικά και πολιτικά προβλήματα μέ τήν άυστηρότατη έννοια του όρου, σέ προβλήματα θεσμικά, παιδαγωγικά, επιστημονικά. Παραταύτα ό καθένας μας τ' αντιμετώπιζει χωμένος μέσα στό λαγούμι της ιδιωτικότητας μέ μόνο έφώδιο τό χρήμα, αν τό διαθέτει. Ούτε κι εγώ δέβαια αντιμετώπιζω διαφορετικά τήν κατάσταση επειδή έγραψα αυτό τό κείμενο. Αλλά επειδή για τέτοια ζητήματα σπανίως γίνεται συζήτηση, δημόσια ή ιδιωτικά, στάση που δεν συμμερίζομαι, μή θεωρήσουμε τή δουδαμάρα ύψιστη άρετή.

Τό ζήτημα λοιπόν δεν είναι τό υπόδειγμα που σχολίασα. Ποιός ξέρει τάχα πόσα παρόμοια δεν βομβαρδίζουν μαθητές και μαθήτριες, φροντιστήρια και λύκεια, καθηγητές και καθηγήτριες. Είναι δέβαια σίγουρο ότι οι καλοί εκπαιδευτικοί κάνουν άλλιώς τή δουλειά τους προσπαθώντας να

μάθουν τούς νέους να σκέφτονται, να αρθρώνουν γραπτά τή σκέψη τους και τίς γνώσεις τους, να διορθώνουν λάθη, επιτόλαιες και κοινότητες αντίληψεις. Δεν είναι υποχρεωτικό έφώδιο ό ρητορισμός, ή κενολογία και τά στερεότυπα για να περάσει κανείς στά ΑΕΙ όσο κι αν κάτω από τό βάρος τους εύνουχίζονται κι άποστραγγίζονται οι πολλοί.

Πρέπει όμως να αναρωτηθούμε τί είναι τό συνήθως συμβαίνον. Γιατί αν τό συνήθως συμβαίνον, σέ λύκεια και φροντιστήρια, είναι μιά εικόνα παρόμοια μ' αυτήν που μάς δίνει τό «υπόδειγμα», τότε τό πράγμα είναι έξαιρετικά σοβαρό και μάς υποχρεώνει να σκεφτούμε τόν ίδιο τό θεσμό της έκθεσης. Έστω κι αν δεν έχουμε να κάνουμε πάντα μέ τόν παροξυσμό που διακρίνει τό συγκεκριμένο παράδειγμα δάσσημα μπορούμε να υποθέσουμε ότι πάσχει σοβαρά ό ίδιος ό θεσμός της έκθεσης και ότι δεν θά ήταν έντιμο να άποδώσουμε τά σχετικά άμαρτήματα στή όλιγωρία, τήν έλαστικότητα συνείδησης και τήν ανεπάρκεια του εκπαιδευτικού, άκόμη κι όταν τήν συναντάμε.

Ανήκω σ' εκείνους που θεωρούν ότι ή έκθεση, ή «έκθεση ιδεών» όπως λεγόταν παλιότερα, είναι κρίσιμης σπουδαιότητας μάθημα, γι' αυτό κι όταν παλιότερα είχε προταθεί ή κατάργησή της (έπί ΠΑΣΟΚ) τό περιοδικό έτούτο είχε άντιταχθεί. Αν πάσχει ό θεσμός λύση δεν είναι ή κατάργηση, τό γνωστό «χέρι πονάει, χέρι κόβει».

Αλλά γιατί είναι τόσο κρίσιμης σημασίας ή έκθεση; Τί τό σπουδαίο διακυβεύεται σ' αυτό τό μάθημα όπου κανείς και καμία «δέν μαθαίνει» τίποτε τό συγκεκριμένο; Κατ' άρχήν διακυβεύεται ή επιτυχία στά ΑΕΙ: τό ποσοστό άποτυχίας στήν έκθεση είναι πάντα τό ύψηλότερο. Σέ τελική ανάλυση αυτή άποφασίζει ποιός θά κοπεί και ποιός θά περάσει. Γι' αυτό και ή άκραιο δραματοποίηση της έκθεσης. Ένω υπάρχει, υποτίθεται, για να εκφράζουν οι μαθητές τίς σκέψεις τους μετατρέπεται στήν πράξη σέ λαιμητόμο που κρέμεται πάνω άπ' τό κεφάλι τους και τούς τό κόβει: φέτος έκοψε τό 72% τών νεανικών κεφαλών!

Αλλά δεν βρίσκεται εδώ τό ουσιαστικότερο ζήτημα. Υπάρχει κάτι σοβαρότερο που διακυβεύεται στήν έκθεση μέ συνέπειες μακρόδιες και που υπερβαίνουν τήν προσωπική τύχη του διαγωνιζόμενου είτε πετύχει είτε άποτύχει: ή έκθεση είναι από τούς βασικότερους μηχανισμούς διαμόρφωσης τών γενικών ιδεών τών νέων. Γενικών ιδεών έφ' όλου του έπιστητού: για τό κράτος, τήν κοινωνία, τήν οικογένεια, τόν άθλητισμό, τά ΜΜΕ, τήν τέχνη, τήν έπιστήμη, τό έπάγγελμα, τήν ήθική, τό έθνος, τήν πολιτική, τήν τεχνολογία, τήν οικονομία. Τεράστιος ό κατάλογος, περιλαμβάνει τά πάντα. Από τήν άλλη μεριά μέ τήν έκθεση διακυβεύεται ένα άλλο σοβαρό ζήτημα: τό γράψιμο, ή δυνατότητα και ή ποιότητα της γραπτής έκφρασης.

Όπως κιάλας τόνισα ή θεματική τών εκθέσεων είναι έφ' όλης της ύλης: φιλοσοφική αλλά και κοινωνιολογική και πολιτικής θεωρίας και πολιτικής οικονομίας και οικολογίας και ανθρωπολογίας και αισθητικής και ιστορίας και ψυχολογίας και παιδαγωγικής και κοινωνικής ψυχολογίας και ήθικης. Τά θέματα δηλαδή τών εκθέσεων που δίδονται στά λύκεια, τά φροντιστήρια και τούς πάσης φύσεως διαγωνισμούς είναι είτε φιλοσοφικά θέματα είτε άντικείμενα κοινωνικών, ιστορικών, πολιτικών, ανθρωπιστικών κ.λπ. έπιστημών. Στοιχεία τών παραπάνω έπιστημών διδάσκονται στά λύκεια. Μέσες άκρες δέβαια, γιατί ένγένει είναι μαθήματα υποβαθμισμένα και έν πάση περιπτώσει ούδόλωσ ένδιαφέρουν όσους δεν τά έχουν στή δέση τους, δηλαδή τούς πλείστους. Έτσι ό διαγωνιζόμενος υποχρεώνεται να άναπτύξει ένα θέμα που δεν γνωρίζει γιατί δεν τό έχει διδαχθεί. Για παράδειγμα που και πότε ό φετινός υποψήφιος διδάχθηκε για τά «κοινωνικά πρότυπα και ιδανικά» που ήταν τό θέμα τών Γενικών Έξετάσεων; Που και πότε του άνέλυσαν τήν έννοια της «παραγωγικότητας», που ήταν τό θέμα της έκθεσης στήν Δ' δέση φέτος; Αλλά κι ό βαθμολογη-

τής, όντας κατά κανόνα φιλόλογος, γιατί πρέπει νά ξέρει τί είναι ή παραγωγικότητα, πώς όρίζεται, από τί εξαρτάται και τί συνεπάγονται οί αύξομειώσεις της; Άλλο παράδειγμα: όλοι «ξέρουμε» τί είναι ή οίκογένεια. Πόσοι όμως βαθμολογητές είναι ιστορικοί, κοινωνιολόγοι και ανθρωπολόγοι ώστε νά είναι έφοδιασμένοι μέ κάποιες επιστημονικές γνώσεις για τό θεσμό, νά γνωρίζουν κάτι από τήν ιστορικότητα του θεσμού, τίς αλλαγές πού ύφίσταται στίς σύγχρονες κοινωνίες και πού οδηγούν αυτές οί αλλαγές; Ό βαθμολογητής όμως θά κρίνει και θά κρίνει μέ βάση τά προσωπικά του διώματα, τήν προσωπική του ήθική και τίς προσωπικές του γενικές ιδέες περί οίκογένειας.

Ό μαθητής, στήν έκθεση, καλείται νά εκθέσει απόψεις και σκέψεις σέ ζητήματα πού δέν ξέρει, ή πού ξέρει γι' αυτά μέσες άκρες από τή γενική του μόρφωση. Κι ό βαθμολογητής τό ίδιο. Κρίνει επί θεμάτων πού συνήθως άγνοεί γιατί δέν έμπεριέχονται στήν επαγγελματική και επιστημονική του κατάρτιση. Μπορεί μάλιστα νά άγνοεί τίς διαφορετικές επιστημονικές προσεγγίσεις πού υπάρχουν για τό ίδιο θέμα, τίς θεωρητικές συγκρούσεις και τίς διαφορετικές σχολές. Άπό ποιά σκοπιά κρίνει; Γιατί ό καθένας κρίνει από μιά κάποια σκοπιά. Για παράδειγμα, στό ζήτημα κράτος και κοινωνία ίδια είναι ή προσέγγιση της σχολής του φυσικού δικαίου, του φιλελευθερισμού, του διαφωτισμού, του λειτουργισμού, του θετικισμού, του μαρξισμού, του φρουδομαρξισμού, του όλοκληρωτισμού, της σχολής της Φραγκφούρτης κι ένα σωρό άλλων σχολών και ύποσχολών. Συγκρούονται οί απόψεις, δίστανται. Κι εύτυχώς στά πνευματικά και επιστημονικά πράγματα δέν κηρύχθηκε άκόμη άνακωχή, καμιά συνθήκη διαρκούς ειρήνης δέν έχει ύπογραφεϊ. Ό διαγωνιζόμενος δέβαια δέν πραγματεύεται τό θέμα του μέ τήν προσιδιάζουσα στή φιλοσοφία συστηματικότητα, μέ τόν άφαιρετικό φιλοσοφικό λόγο, μέ τήν άυστηρότητα τών έννοιών, τών όρων και τών συλλογισμών. Ούτε του ζητούν κάτι τέτοιο, καιτοι τό θέμα είναι φιλοσοφικό. Ό διαγωνι-

ζόμενος επίσης δέν αντιμετώπιζει τό θέμα του μέ τά έννοιολογικά εργαλεία της έπιστήμης της όποίας είναι άντικείμενο. Ούτε τήν γνωρίζει ούτε του ζητούν κάτι τέτοιο. Πώς αντιμετώπιζει λοιπόν τό θέμα του; Μέ ποιά εργαλεία; Πώς βαθμολογεί ό βαθμολογητής; Μέ ποιά κριτήρια; Πώς διδάσκει ό εκπαιδευτικός τό μάθημα της έκθεσης; Ένώ τό θέμα είναι είτε άντικείμενο έπιστήμης (πού ό διαγωνιζόμενος δέν γνωρίζει) είτε «άντικείμενο» φιλοσοφικό (πού ό διαγωνιζόμενος ούτε μπορεί ούτε καλείται νά τό αντιμετώπισει μέ φιλοσοφικά μέσα) είτε είναι, συνηθέστατα, πρόσμειξη τών δύο, επειδή τόσο ή φιλοσοφική προσέγγιση όσο και ή επιστημονική αποκλείονται και από τήν διδασκαλία της έκθεσης και από τήν ανάπτυξη του θέματος και από τήν αξιολόγηση του άποτελέσματος, τελικά στήν έκθεση ό δάσκαλος, ό μαθητής και ό βαθμολογητής λένε απλώς τή γνώμη τους. Όλοι κινούνται ύποχρεωτικώς σέ ένα επίπεδο γενικών ιδεών, τό όποιο καθορίζεται από τήν Κεντρική Έξεταστική Έπιτροπή πού διατυπώνει κάθε χρόνο τά θέματα τών εκθέσεων στίς Γενικές Έξετάσεις. Αιτή διαμορφώνει τό μοντέλο, τόσο από πλευράς θεματολογίας όσο και περιεχομένου μέ τήν περιόδητη έκφώνηση. Η έκφώνηση είναι τό μοντέλο πού τά εκπαιδευτήρια (λύκεια και φροντιστήρια) πρέπει και νά αναπαράξουν και νά διδάξουν και νά τό προδιαγράψουν: νά προλάβουν δηλαδή τίς δουλές της Έπιτροπής Έξετάσεων και νά έγκυμνάσουν άντίστοιχα τούς διαγωνιζόμενους. Είναι λοιπόν ή ίδια ή Έπιτροπή του ύπουργείου πού έμμεσα επιβάλλει τό μάθημα της έκθεσης νά έχει ένα όρισμένο περιεχόμενο και έναν όρισμένο τρόπο αντιμετώπισης.

Ός προς τό περιεχόμενο του τό θέμα είναι μιά πρόσμειξη φιλοσοφικών, εμπειρικών, επιστημονικών και ήθικών κατηγοριών έτσι διατυπωμένων (άκόμη κι αν είναι ένα «ρητό» ή άπόσπασμα από τό έργο κάποιου συγγραφέα) πού, είτε άμεσα είτε έμμεσα, από τή μιά μεριά υπάρχει ή σωστή θέση κι από τήν άλλη ή λάθος, τό καλό και τό κακό. Παράδει-

μα. Θέμα έκθεσης των Πανελλαδικών 1984: «Ποτέ άλλοτε οί στέγες των σπιτιών των ανθρώπων δεν ήταν τόσο κοντά ή μία στην άλλη, όσο είναι σήμερα, κι όμως ποτέ άλλοτε οί καρδιές των ανθρώπων δεν ήταν τόσο μακριά ή μία από την άλλη, όσο είναι σήμερα». Τί υπάρχει κάτω απ' αυτό τό θέμα; Οί θεωρίες (φιλοσοφικές) τής αλλοτρίωσης και τής αποξένωσης, τά εμπειρικά και κοινωνιολογικά δεδομένα του κοινωνικού κατακερματισμού, ή καταδίκη τής μεταβιομηχανικής κοινωνίας, ή νοσταλγία τής παραδοσιακής, ή προσδοκία (έν κενώ) μιās ανθρώπινης κοινωνίας. 'Ο Σάρτ θά έγραφε καλά. "Η τό θέμα του 1990: «Μέ δεδομένη τήν πρόοδο πού παρατηρείται για τήν ευρωπαϊκή ένοποίηση, έπισημαίνεται από όρισμένους ό κίνδυνος απώλειας τής εθνικής ταυτότητας των ευρωπαϊκών λαών. Πιστεύετε ότι ή ευρωπαϊκή ένοποίηση και εθνική ταυτότητα είναι έννοιες πού αποκλείουν ή μία τήν άλλη»; Προκαταβολικό δημοψήφισμα για τό Μάαστριχ όπου καλούνται νά ψηφίσουν πολίτες χωρίς δικαίωμα ψήφου, στους όποιους υποβάλλεται ότι πρέπει νά ψηφίσουν «ναί». Και στά δύο θέματα, όπως και σέ όλα τά άλλα, προβάλλει τό μανιχαϊστικό σχήμα του καλού και του κακού, τής Αρετής και τής Κακίας, του όρθου και του λάθους: «Κοντά καρδιές» (καλό) — «μακριά καρδιές» (κακό). «Ευρωπαϊκή ένοποίηση = πρόοδος, οί πολλοί» (σωστό) — απώλεια εθνικής ταυτότητας (λάθος και κακό). Αίρεται τό κακό γιατί αυτό τό λένε μόνο «όρισμένοι», άρα οί «έννοιες» (!;) ένοποίηση και εθνική ταυτότητα δεν αλληλοαποκλείονται. Η συνέχεια στο «όχι» των Δανών για τό Μάαστριχ και στο 49% «όχι» των Γάλλων.

Πάντως ό διαγωνιζόμενος όσο καλύτερα ανταποκριθεί στο μανιχαϊστικό σχήμα, στο ήθικό δίλημμα του καλού και του κακού, όσο περισσότερο ήθικολογήσει και «φιλοσοφήσει» τόσο πιό καλή έκθεση θά γράψει. Θά χρησιμοποιήσει αναγκαστικά εμπειρικές, «φιλοσοφικές», ήθικές και πολιτικές κατηγορίες, έτσι όπως τίς όσμίζεται, έτσι όπως τίς έχει στο κεφάλι του σάν γενικές ιδέες περί του καλού και του κακού και θά πει τή γνώμη του. 'Ο μαθητής γράφει όπως νομίζει κι όχι όπως ξέρεi επιστρατεύοντας τά λίγα πού ξέρεi για νά στηρίξει αυτά πού νομίζει.

Είναι κακό αυτό; 'Οχι αναγκαστικά άν ή γνώμη ήταν προϊόν και γνώσης και εμπειρίας και σκέψης και καλλιεργημένης δούλησης, έστω έπιθυμίας, φαντασίας ή δραματισμού. Τό κακό όρίζεται στο ότι ή γνώμη του μαθητή έχει ήδη διαμορφωθεί: λίγο στο σπίτι, λίγο στην παρέα, πολύ από τά θεάματα, ελάχιστα από τά διαβάσματα, αρκετά από τά ακούσματα, κάπως από τά διώματα, πολύ στο σχολείο και περισσότερο στο φροντιστήριο. Είναι γνώμη σύμμεικτη ως προς τήν προέλευση και μονοσήμαντη στο περιεχόμενό της. Η γνώμη των νέων, δεν είναι τίποτε περισσότερο από τή γνώμη των μεγάλων έτσι όπως αυτές είναι διάχυτες στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα ως γενικές ιδέες, ως γενικά παραδεκτές αντιλήψεις, ως γενικές ήθικές κατηγορίες, ως γενικές κοινωνικές κρίσεις, ως κοινές παραδοχές. Τούτες τίς κοινές παραδοχές έρχεται ή Κεντρική Έξεταστική Έπιτροπή και τίς κωδικοποιεί, τίς «φορμάρει» και τίς αναπέμπει σέ εκατόν πενήντα χιλιάδες νέους πού διαγωνίζονται κάθε χρόνο έχοντας σκληρά προετοιμασθεί επί δύο τρία χρόνια στο λύκειο και τά φροντιστήρια νά τίς «μάθουν», νά τίς έμπεδώσουν και νά τίς στείλουν καλογραμμένη αναφορά στο ύπουργείο πού θά τίς αξιολογήσει δέοντως. 'Όσοι συμμορφώθηκαν μέ τρόπο σύνθετο και έπαρκή παίρνουν τήν ανταμοιβή τους. Οί άλλοι του χρόνου.

'Ο σκληρός πυρήνας τής όλης διαδικασίας όρίζεται στο γεγονός ότι οί μαθητές πιστεύουν στη «γνώμη» πού διατυπώνουν. Δεν συμμορφώνονται προς τάς υποδείξεις από ιδιοτέλεια, για νά περάσουν. Η έκθεση είναι ένα μάθημα στο όποιο ή νέα γενιά μνείται στίς κοινές παραδοχές, δηλαδή στην κυρίαρχη ιδεολογία, μνείται στην προσοικειώση των έν χρήσει ιδεολογημάτων πού σύν τώ χρόνω συγκρο-

τούνται σέ συνεκτικό ιδεολογικό λόγο, είναι τό έργαστήρι πού πλάθεται ή προσωπική φιλοσοφία του καθενός, τουλάχιστο τό υπόστρωμα τής, ώστε ό κάθε άνθρωπος γά γίνει φιλόσοφος (Γκράμσι). Τά υπόλοιπα και τά πιό σύγχρονα στον SKY και τό Βήμα τής Κυριακής.

'Εξάλλου, ή Έξεταστική Έπιτροπή διαμορφώνει τό μοντέλο όχι μόνο ως προς τό θέμα, τό περιεχόμενο και τήν κατεύθυνση. Κατευθύνει και τόν τρόπο τής έκφορας, τής έκφρασης. Δογματικά, αξιωματικά, διλημματικά διατυπωμένο τό θέμα, δογματικά και ά priori διατυπωμένη ή κοινή παραδοχή (πώς άλλιώς άλλωστε;) οδηγεί τά έκφραστικά και τά λογικά μέσα τής ανάπτυξης προς τήν ίδια κατεύθυνση. Γλώσσα τής κοινής παραδοχής είναι τό στερεότυπο και τό αυτονόητο. Οί αντιθετικές έκφράσεις δεν αναδεικνύουν ουσιαστικές αντιθέσεις, στο ζεύγος καλό/κακό δεν υπάρχει πραγματικό δίλημμα άρα δυνατότητα έπιλογής. 'Όθεν ό λόγος ρηχός, στερεότυπος, ρητορικός, κενός. Τό περιεχόμενο ένδύεται τό κουστούμι πού αποκρύπτει τήν κενότητά του, τά σημαίνοντα αίρονται στο ύψος των σημειομένων, ή έννοιολογική ρηχότητα υπάρχει έκφερόμενη μέ όρους και λέξεις ρηχές πού δεν αποτελούν έννοιες (π.χ. στο θέμα του 1990 ή ευρωπαϊκή ολοκλήρωση θεωρείται «έννοια») δεν συνιστούν μεστούς συλλογισμούς — δεν είναι σκέψη. 'Ο κοινούτυπος τρόπος γραφής είναι ό τρόπος ύπαρξης τής κοινούτυπίας και τής κοινής παραδοχής.

*

Αυτά είναι τά έφόδια πού καλλιεργεί ή έκθεση ιδεών. Οί συντριπτικά πολλοί θά μείνουν μ' αυτό τό φιλοσοφικό-ιδεολογικό υπόστρωμα για πάντα. Γιατί ακόμη κι άν γίνουν μεγάλοι χειρουργοί ή σπουδαίοι χημικοί κι ακόμη πιό σπουδαίοι πολιτικοί μηχανικοί, χειριστές τής πληροφορικής, σκηνοθέτες ή τραγουδιστές, δεν πρόκειται στη ζωή τους νά ξαναγυρίσουν στη μελέτη θεμάτων όπως κράτος, οικόγνεια, παράδοση, έθνος κ.λπ. Μιά μικρή κατηγορία μόνο θά σπάσει αυτό τό κέλυφος μέσα από προσωπικές έντάσεις, περιπέτειες, απορρίψεις. Είναι αυτοί οί λίγοι πού διαβάζουν, αυτοί πού επισκέπτονται τά βιβλιοπωλεία, αυτοί πού άμαρτάνουν κι άργότερα επί του χάρτου. Επικίνδυνο τό είδος. 'Ο καλύτερος τρόπος μιιά κοινωνία νά άποφύγει τέτοιους επικίνδυνους είναι νά τούς κοροϊδέψει, νά τούς καταστήσει άφερέγγυους. Στην καθ' ήμās 'Ανατολή μέ τίς κατ' οικονομίαν λύσεις όρηκε τό καλύτερο φάρμακο: τούς όνόμασε κουλτουριάρηδες.

ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ ΤΟΥ ΑΝΟΙΚΤΟΥ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ

Τό Άνοικτό Ψυχοθεραπευτικό Κέντρο σέ συνεργασία μέ τό Ίνστιτούτο Όμαδικής Άνάυσης Άθηνών διοργανώνει τά έξής έτήσια σεμινάρια διαλέξεων-συζητήσεων:

- Εισαγωγή στην όμαδική ψυχοθεραπεία
- Κοινωνική ψυχιατρική
- Δυναμική ψυχιατρική
- Ψυχολογικές αξιολογήσεις
- Δυναμική τής οικογένειας

'Υπάρχει δυνατότητα παράλληλης συμμετοχής σέ ομάδες έμπειρίας. Τά παραπάνω σεμινάρια άποτελούν εισαγωγικό στάδιο για όσους ένδιαφέρονται νά συνεχίσουν σέ μεταπτυχιακές εκπαιδεύσεις, όπως έκπαίδευση κοινωνικοθεραπευτών, γυμναστών, ομάδες θεραπευτών οικογένειας και έκπαίδευση στις ψυχολογικές αξιολογήσεις.

Πληροφορίες: τηλ. 64. 45.140, 64.35.980, 64.47.533. Διεύθυνση: Σ. Χαραλάμπη 1 και Μαυρομιχάλη, 114 72 Άθήνα.

Μιά συζήτηση με τον

Πώλ Κάρτλετζ

Γιά τὰ δύομισι χιλιάδες χρόνια
τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας
καί τὴν Εὐρώπῃ τοῦ 1992

τοῦ Δημήτρῃ Κυρτάτα

Μέ τόν συνάδελφό σας Τζέφρι Λόιντ ἀποφασίσατε τὴν ὀργάνωση ἑνὸς συμποσίου στό Πανεπιστήμιο τοῦ Καίμπριτζ, ἀφιερωμένου στήν «εὐτυχή συγκυρία», ὅπως λέτε, τῆς Εὐρώπης τοῦ 1992 καί τῆς ἐπετείου τῶν δύομισι χιλιάδων χρόνων ἀπὸ τὴ γέννηση τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας. Αὐτό σημαίνει ὅτι παίρνετε ὡς δεδομένη τὴ συνάφεια τῆς πολιτικῆς στήν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα καί στὴ σημερινὴ Εὐρώπη;

Τὸ συμπόσιό μας «*Αρχαία ἑλληνικὴ ἐπανάσταση: ἡ δημοκρατία καί τὰ πολιτικὰ δικαιώματα*» ὑπογραμμίζει μὲ τὴν ἐπιλογή τοῦ τίτλου του — «*δημοκρατία*» ἀπὸ τὰ ἀρχαία ἑλληνικά, «*revolution*» καί «*citizenship*» ἀπὸ τὰ λατινικά— καί τὴν κοινὴ εὐρωπαϊκὴ μας κληρονομιά ἀπὸ τὸν ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμο. Οἱ προσκεκλημένοι μας στό συμπόσιο προέρχονται ἀπὸ διάφορες εὐρωπαϊκὲς χώρες, ἐντὸς καί ἐκτὸς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητας, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς Ἑλλάδας, καθὼς καί ἀπὸ τὶς ΗΠΑ. Αὐτὸ συμβολίζει τὴ σημασία πού ἀποδίδουμε στήν ἀντίληψη διδαγμάτων ἀπὸ τὴν κοινὴ κληρονομιά, μὲ στόχο τὸν ἐμπλουτισμὸ καί τὴ διαίωνιση τῆς δημοκρατικῆς παράδοσης, σὲ μιά συγκεχυμένη καί δυνάμει ἀπει-

** Ὁ Πώλ Κάρτλετζ διδάσκει ἀρχαία ἑλληνικὴ ἱστορία στό Πανεπιστήμιο τοῦ Καίμπριτζ καί ἔχει γράψει πολλὰ βιβλία καί ἄρθρα, κυρίως γιὰ τὴν ἀρχαία Σπάρτη. Ἡ συζήτηση ἐγινε μὲ τὸν Δημήτρῃ Κυρτάτα στό Ρέθυμνο, τὸ ὁποῖο ἐπισκέφθηκε ὁ Πώλ Κάρτλετζ τὸν περασμένο Ἀπρίλιο, προσκεκλημένος τοῦ Τομέα Ἀρχαίας καί Μεσαιωνικῆς Ἱστορίας. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς συζήτησης πρωτοδημοσιεύθηκε στό δεύτερο φύλλο τῆς ἐνημερωτικῆς ἐκδόσεως τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης *Τρίτων*.*

λητικὴ συγκυρία τῆς παγκόσμιας ἱστορίας πού τὴ σημαδεύουν ἀπὸ τὴ μιά μεριά οἱ δημοκρατικὲς ἐπαναστάσεις στήν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη καί ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἀναδίωξη φασιστικῶν κινήματων στὴ Γαλλία, τὴν Ἰταλία καί τὴν ἐνοποιημένη Γερμανία, καθὼς καί ἡ ἀνοδος ἰσλαμικῶν κινήματων τόσο στό ἐσωτερικὸ τῆς πρώην Σοβιετικῆς Ἐνωσεως, ὅσο καί σὲ μιά χώρα ὅπως ἡ Ἀλγερία, ὅπου ἡ δυτικοῦ τύπου δημοκρατία εἶχε ἀσκήσει σημαντικὴ ἐπιρροή.

Αὐτὸ δὲν σημαίνει βέβαια ὅτι ἡ «*συνάφεια*» τῆς ἀρχαίας καί τῆς σύγχρονης δημοκρατίας εἶναι εὐθύγραμμη. Στὸ συμπόσιό μας θὰ ἐπιμείνουμε τόσο στὶς διαφορὲς τους (κυρίως στήν κλίμακα, τὸ δικαίωμα συμμετοχῆς — στήν ἀρχαιότητα οὐτε οἱ γυναῖκες οὐτε οἱ δοῦλοι εἶχαν βέβαια πολιτικὰ δικαιώματα— καί τὸν χαρακτήρα τῆς συμμετοχῆς), ὅσο καί στὰ κοινὰ τους χαρακτηριστικὰ (τὴν ἀναγκαιότητα νὰ εἶναι ὑπόλογοι ὅλοι οἱ ἀντιπρόσωποι καί οἱ ἀξιωματοῦχοι τὴν ἀναγνώριση τῆς βασικῆς ἰσότητος ὅλων τῶν πολιτῶν στὴ συμμετοχὴ καί τὴ λήψη τῶν ἀποφάσεων κ.λπ.). Ὡστόσο, γεγονότα ὅπως αὐτὰ τῆς Ρουμανίας μαζί μὲ κινήματα γιὰ συνταγματικὲς μεταρρυθμίσεις ὅπως ἡ «*Χάρτα '88*» στήν Ἀγγλία προσδίδουν στό συμπόσιό μας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν καθαρά ἀκαδημαϊκὴ καί θεωρητικὴ διάσταση, μιά πρακτικὴ καί πολιτικὴ χροιά.

Θὰ μπορούσαμε, λοιπόν, νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι ὁ δυτικὸς κόσμος, πέρα ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση τῆς κοινῆς του κληρονομιάς, ἔχει νὰ διδαχθεῖ καί κάτι πρακτικὸ ἀπὸ τὴν ἀρχαία δημοκρατία. Ἡ, γιὰ νὰ τὸ θέσουμε κάπως ἀλλιῶς, μπορούμε νὰ διακρίνουμε

στὴν ἀναξωγογόνηση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν ἀρχαία δημοκρατία μιά πρόθεση ἀντίληψης τέτοιων διδαγμάτων;

Νομίζω ὅτι ὑπάρχει σαφὴς σύνδεση ἀνάμεσα στὰ πολιτικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς μας στήν Εὐρώπη καί ἄλλοῦ καί στήν ἀνάπτυξη τῶν σπουδῶν γιὰ τὴν ἀρχαία — κυρίως τὴν ἀθηναϊκὴ— δημοκρατία. Γιὰ παράδειγμα, μελετητὲς τῆς πολιτικῆς θεωρίας, ὅπως ὁ Μπέντζαμιν Μπάρμπερ τοῦ Πανεπιστημίου Rutgers (πού ἔχει γράψει τὸ βιβλίο *Ἡ πάλι γιὰ τὴ δημοκρατία*), χωρὶς νὰ εἰδικεύονται στήν ἀρχαιότητα, προσπαθοῦν νὰ ἐφαρμόσουν στὰ σύγχρονα δημοκρατικὰ συστήματα χαρακτηριστικὰ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς δημοκρατίας μέσα ἀπὸ τὴ χρῆση τῆς τεχνολογίας. Ὁ ὅρος «*τηλεδημοκρατία*» ἔχει ἐπινοηθεῖ γιὰ νὰ περιγράψει τὴ δυνατότητα ἑκατομμυρίων πολιτῶν νὰ συνδεθοῦν μέσω δορυφόρων καί/ἢ τῆς τεχνολογίας τῶν ὑπολογιστῶν ὥστε νὰ ψηφίζουν ταυτόχρονα σὲ κάποιο σημαντικό ζήτημα, ἔχοντας ἀκούσει τὴ μετάδοση ὁμιλιῶν ἐκλεγμένων λαϊκῶν ἀντιπροσώπων καί ἐνδεχομένως ἀπλῶν πολιτῶν.

Ἀπὸ τὶς σύγχρονες δημοκρατίες μόνον ἡ Ἑλβετία προσφεύγει τακτικὰ σὲ δημοψηφίσματα. Μὲ τὴν «*τηλεδημοκρατία*» ἡ μέθοδος αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ ἐπεκταθεῖ καί σὲ ἄλλες χώρες, αὐξάνοντας τὸ ἐπίπεδο πολιτικῆς συνειδητοποίησης καί τὴν αἴσθηση τῆς συμμετοχῆς καί τῆς σπουδαιότητος τῶν μεμονωμένων ψηφοφόρων. Στὴν ἀρχαία Ἀθήνα, ὅπου οἱ φτωχοὶ ἦταν ἐνεργοὶ πολῖτες, δὲν παρατηροῦνταν ἐξεγέρσεις καί ταραχές μέσα στήν πόλη. Ἐξεγέρσεις καί ταραχές ἦταν συνήθεις ὅμως στὴ «*δημοκρατικὴ*» Ρώμη (πού ἦταν ὀλιγαρχικὴ) καί συνέβησαν πρόσφατα στό Λός Ἀντζελες, ὅπου οἱ μαῦροι αἰσθάνονται ἐκ τῶν πραγμάτων ἀποκλεισμένοι ἀπὸ τὴν πολιτικὴ. Ἀποτελεῖ ἄραγε αὐτὸ γιὰ μᾶς σήμερα ἕνα δίδαγμα; Θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ ἀναμορφώσουμε τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ ἀπόφθεγμα τοῦ Σιμωνίδη πόλις ἀνδρα διδάσκει σὲ πόλις ἀνθρωπον διδάσκει.

Ἐχετε ἀναλάβει τὴν παρουσίαση καί κριτικὴ σὲ διάφορα ἔντυπα ἑνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ βιβλίων γιὰ τὸν κλασικὸ ἑλληνικὸ κόσμο καί τὴν κλασικὴ Ἀθήνα εἰδικότερα. Διαπιστώνετε στοιχεῖα πρωτοτυπίας στήν πρόσφατη παραγωγή; Δὲν ἔχει κάπως ἐξαντληθεῖ ἡ μελέτη τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, γιὰ παράδειγμα, μετὰ ἀπὸ τόσα σχετικὰ συγγράμματα;

Ἐχουμε ἀκόμα πολλὰ πράγματα νὰ μάθουμε γιὰ τὴν ἑλληνικὴ δημοκρα-

τία — τόσο ως προς την τεχνική πλευρά του ζητήματος (πώς λειτουργούσε στην αρχαιότητα;), όσο και ως προς την ιδεολογική του πλευρά (ποιά ήταν η ιδεολογία της δημοκρατίας στην αρχαιότητα; Σέ ποιο βαθμό ή σύγχρονη δημοκρατική ιδεολογία εκφράζει την αρχαία και σέ ποιο βαθμό την παραμορφώνει;). Ο Δανός ιστορικός Μ. Χέρμαν Χάνσεν έχει προσφέρει πολλά τά τελευταία 20 χρόνια στην κατανόηση της τεχνικής πλευράς του αθηναϊκού πολιτεύματος, αλλά η άποψή του ότι η δημοκρατία του τέταρτου αιώνα π.Χ. («της εποχής του Δημοσθένη») ήταν «μετριοπαθέστερη» από εκείνη του πέμπτου («της εποχής του Περικλή») είναι συζητήσιμη. Κυρίως επειδή δεν είναι σαφές εάν και μέ ποιο τρόπο τό πολιτικό λεξιλόγιο του 19ου αιώνα περί «ριζοσπαστικής» και «μετριοπαθούς» δημοκρατίας μπορεί νά εφαρμοστεί στό αρχαίο σύστημα της άμεσης δημοκρατίας που διέφερε σέ βασικά ζητήματα, πρακτικά και ιδεολογικά, από την αντιπροσωπευτική δημοκρατία του 19ου αιώνα.

Πως ολέπετε τό μέλλον των κλασικών σπουδών στην Άγγλία; Θα διατηρηθεί τό ενδιαφέρον που ύπήρχε μέχρι πρόσφατα ή υπάρχει κίνδυνος συρρίκνωσης των σπουδών αυτών προς όφελος πιο «πρακτικών» αντικειμένων;

Θέματα όπως αυτά στά όποια αναφέρθηκαν παραπάνω διατηρούν τίς κλασικές σπουδές στό επίκεντρο του έθνικού ενδιαφέροντος και των συζητήσεων στή Μεγάλη Βρετανία — σέ μεγάλο βαθμό εξαιτίας της διαμάχης για τό λεγόμενο «έθνικό πρόγραμμα (σπουδών)». Η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών και των λατινικών έχει περιοριστεί πολύ στή δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ιδιαίτερα στόν δημόσιο (κρατικό) τομέα της εκπαίδευσης. Οί αρχαίες αυτές γλώσσες έχουν αποκλεισθεί από τό «έθνικό πρόγραμμα» που πρέπει νά ακολουθήσουν, σύμφωνα μέ τό νόμο, όλα τά δημόσια σχολεία. Από την άλλη πλευρά, τό ενδιαφέρον για τόν αρχαίο έλληνορωμαϊκό κόσμο δεν ήταν ποτέ πιο γενικευμένο στόν ευρύτερο πληθυσμό της Μεγάλης Βρετανίας, και στά σχολεία υπάρχει τεράστια ζήτηση για τίς λεγόμενες «κλασικές σπουδές» ή τόν «κλασικό πολιτισμό». Μέ τά δεδομένα αυτά θά μπορούσαμε έμεις οί πανεπιστημιακοί νά παράσχουμε ειδικές πληροφορίες και καθοδήγηση σέ ζητήματα τόσο κεντρικά όπως ή αρχαία δημοκρατία.

Καθώς πλησιάζουμε την έπέτειο των δύομισι χιλιάδων χρόνων από τί

γέννηση της δημοκρατίας (στήν Άθήνα τό 508/7 π.Χ.) εκπονούνται πολλές μελέτες για τή δημοκρατία σέ βρετανικά σχολεία. Επίσης, σχεδιάζονται δημόσιες εκδηλώσεις, όπως τηλεοπτικά προγράμματα, καθώς και

πιο ειδικευμένα και έπιστημονικά συμπόσια, όπως τό δικό μας για την «αρχαία ελληνική επανάσταση». Στή Μεγάλη Βρετανία δεν υπάρχει κίνδυνος νά σβήσει ή μελέτη για την αρχαία δημοκρατία έτσι απλά.

ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΠΟΙΗΣΗ

Πάνου Άποστολίδη, *Τό υπόλοιπο τέλος*, Έκδ. Πορεία.
Ζέφης Δαράκη, *Η χρεμασμένη*, Βιβλιπωλείον της Έστίας.
Ζέφης Δαράκη, *Κοιμήθηκα ή άχάριστη*, Έκδ. Ύψιλον
Θάνου Κανδύλα, *Μαγδαληνή ή ταξιδιώτης του λευκού*, Έκδ. Περίπλους.
Γιώργου Καραντώνη, *Πανοράματα*, Έκδ. Gutenberg.
Στάθη Κουτσούνη, *Τρύγος αίμάτων*, Έκδ. Σμίλη.
Άγγελικης Νικολαΐδου, *Και γιατί δεν πιά στην Καλαμάτα*, Έκδ. Παρατηρητής.
Λεωνίδα Παπαδάκη, *Τό πάρτυ που δεν έγινε*, Έκδ. Πλανόδιον.
Δημήτρη Χριστοδούλου, *Marcia Funebre*, Έκδ. Γνώση.

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Βασίλη Βασιλικού, *Κάπα*, Έκδ. Πλειάς
Μιχάλη Γκανά, *Μητριά πατρίδα*, Έκδ. Καστανιώτη.
Christopher Hope, *Του Όπεντότου τό μπάρ*, Έκδ. Χατζηνικολή.
Κώστα Λιακάκου, *Η πάθηση της ελπίδας*, Έκδ. Γαβριηλίδης.
Louis Pergaud, *Ο πόλεμος των κουμπιών*, Έκδ. Γαβριηλίδης/Άρκτος.
Παντελΐ Πρεβελάκη, *Ο θάνατος του Μένδικου*.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Λόη Λαμπριανίδη, *Η γεωγραφική διάσταση των υπεργολαβικών σχέσεων παραγωγής στή βιομηχανία*, Έκδ. Παρατηρητής.
Γιάννη Λαΐνου, *Μονόδρομος οί ιδιωτικοποιήσεις*, Έκδ. Στάχου.
Νίκου Μουζέλη, *Μεταμαρξιστικές προοπτικές*, Έκδ. Θεμέλιο.
Εύτυχη Μπιτσάκη, *Ένα φάντασμα πλανιέται*, Έκδ. Στάχου.

ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

Μιχάλη Μοδινοΐ (έπιμέλεια), *Που βιάζει ο κόσμος*, Έκδ. Τροχαλία.
Πιέρ Σάμουελ, *Τό φαινόμενο του θερμοκηπίου*, Έναλλακτικές Έκδόσεις.

ΙΣΤΟΡΙΑ

Έλισάβετ Α. Ζαχαριάδου, *Ιστορία και θρύλοι των παλαιών σουλτάνων (1300-1400)*, Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικής Τραπέζης.
Gunnar Hering, *Οίκουμενικό Πατριαρχείο και ευρωπαϊκή πολιτική, 1620-1638*, Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικής Τραπέζης.
David Ridgway, *Οί πρώτοι Έλληνες στή Δύση*, Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικής Τραπέζης.

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ-ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

Μάργκαρετ Ντόναλντσον, *Η σκέψη των παιδιών*, Έκδ. Gutenberg.
Παναγιώτη Παπακωνσταντίνου, *Άπόστ. Άνδρέου, Τά διδασκαλεία και ή ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης 1875-1914*, Έκδ. Όδυσσεας.
Ε.Π. Παπακυριάκου, *Η μεθοδική της φυσικής άγωγής στό σχολείο*, Έκδ. Gutenberg.

ΜΕΛΕΤΕΣ

Ούμπέρτο Έκο, *Τέχνη και κάλλος στην αισθητική του Μεσαίωνα*, Έκδ. Γνώση.
Άλεξάνδρας Ζερβού, *Λογοτεχνία και αντίστασεις στά κείμενα των παιδικών μας χρόνων*, Έκδ. Όδυσσεας.
Mirko D. Grmek, *Ιστορία του Έιτζ*, Έκδ. Χατζηνικολή.
Θωμά Μαλούτα, *Δημ. Οικονόμου (έπιμέλεια), Κοινωνική δομή και πολεοδομική όργάνωση στην Άθήνα*, Έκδ. Παρατηρητής.
Μαίρης Σταθοπούλου-Χριστοφέλλη, *Υφολογία και αρχαία ελληνική τεχνογραφία*, Άθήνα 1992.
Μαρίας Στεφανοπούλου, *Τάκης Σινόπουλος, ή ποίηση και ή ουσιαστική μοναξιά*, Έκδ. Πορεία.
Χρύσας Σπυροπούλου-Μαρδικιάν, *Άναγνώσεις*, Έκδ. Πρόσπερος.
Χρήστου Τσοΐκα, *Άρχαίες γυναίκες*, Έκδ. Χατζηνικολή.
Σωτήρη Χαβιαρά, *Η Ηλέκτρα του Σοφοκλή από τόν Άντουάν Βιτέζ*, Έκδ. University Studio Press.

«Εἶναι ἓνα γεφύρι στό Δρίνο»

τοῦ Ἴβο Ἀντριτς

**Σκέψεις καί συνειρμοί διαβάζοντας
τό μυθιστόρημα ἑνός Βόσνιου λογοτέχνη**

τοῦ Κώστα Μάνη

Χρειάζεται γερή πένα γιά νά κατορθώσει κάποιος νά δέσει τήν ἱστορία ἑνός «ἀψυχου» γεφυριού μέ τήν ἱστορία ἀπλῶν ἀνθρώπων, μιᾶς πολίχνης, ἑνός δλόκληρου λαοῦ. Ὁ Ἴβο Ἀντριτς τήν διαθέτει καί ἀρχίζοντας ἀπό τόν 16ο αἰώνα μᾶς μιλάει γιά τό «πέραμα»³ τοῦ Δρίνου, τόν περαματάρη τόν Γιαμάκ, καθώς καί τούς θρύλους μέ τούς ὁποίους εἶναι ζωσμένη κάθε κατασκευή γεφυριού στό Βαλκάνια καί μᾶλλον καί σ' ὅλο τόν κόσμο.

«Μέ διαταγή τοῦ μεγάλου βεζίρη Μεχμέτ πασά χτίστηκε ἀπό τόν Ράντε τόν ἀρχιμάστορα, πού ἡ ζωή του θά πρέπει νά κράτησε αἰῶνες μιά καί κατάφερε νά χτίσει ὅ,τι ὁμορφο καί σύγχρονο ὑπάρχει στους σερβικούς τόπους, θρυλικός μάστορας καί πραγματικά ἀνώνυμος, ἔτσι ὅπως τόν φαντάζεται καί τόν ποθεῖ ἡ κάθε μάζα, γιὰ τῆς μάζας δέν τῆς ἀρέσει νά φορτώνει τή μνήμη τῆς οὔτε καί νά χρωστάει, ἔστω καί νοερά, σέ πολλούς ἀνθρώπους».

Ὁ Ράντε εἶναι μιά μορφή σάν τόν «μαστορο-Μανώλη», πού συναντιέται στους ρουμάνικους θρύλους λαϊκῶν τεχνιτῶν⁴ ἀλλά πού ἔχει ξεπεράσει κατὰ πολύ τά σύνορα τῆς δράσης του. Ἐχει φτάσει μέχρι τή Ρούμηλη, ὅπου τό ξακουστό «γεφύρι τοῦ Μανώλη», στόν Ἀγραφιῶτη, ἐδῶ καί κάμποσα χρόνια θρίσκειται θαμμένο-ζωντανό στόν πυθμένα τῆς τεχνητῆς λίμνης τῶν Κρεμασιῶν. Κι ἐπειδή ἓνα τέτοιο «θάψιμο» δέν εἶναι μοναδική περίπτωση, δέν μπορῶ νά μῆν σκεφτῶ μέ θλίψη τί τύχη περιμένει τήν ἀξιοπρέπεια τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καί τό σεβασμό τῆς ἱστορίας ἀπό κοινωνίες πού ἐπιφυλάσσουν σέ μνημειώδη ἔργα κάποια τύχη σάν τήν παραπάνω.

Ὅσο γιά τή νεράιδα τοῦ νεροῦ

«ἐναντιώθηκε καί δυσκόλεψε τό χτίσιμο — σάν ἐκεῖνον πού πάντα καί παντοῦ ἐναντιώνεται σέ κάθε ἔργο — καταστρέφοντας τή νύχτα ὅ,τι ἔγινε τή μέρα, ὡς τήν ὥρα πού μιά φωνή, μέσα ἀπ' τά νερά, συμβούλεψε τόν Ράντε τόν ἀρχιμάστορα νά θρεῖ δύο δίδυμα, πού νά θυγατέρον ἀκόμα τή μάνα τους, ἕναν ἀδελφό καί μιά ἀδελφή, τά ἔλεγε Στόγια καί Ὅστογια, καί νά τά χτίσει στή μεσιανή καμάρα τοῦ γεφυριού».

Τό πύο φυσικό εἶναι δέβια νά μᾶς θυμίσει ἐδῶ ὁ Ἀντριτς τό πασίγνωστο «γεφύρι τῆς Ἀρτας», ἀλλά θά παραθέσω σάν συνειρμό τοῦ παραπάνω ἓνα ἀπόσπασμα ἀπό μιά πανέμορφη θρακιώτικη παραλλαγή του:

«...Δέν θέλω ἴγώ μηδέ φλωριά μηδέ μαργαριτάρια μηδέ ἴν καλύτερ' τοῦ χωριοῦ νά μπεις νά τήν διαλέξης μόν' θέλω τήν Κυραυδοκιά τήν ἀηδονολούσα πού τραγουδοῦσ' ἀπό βραδύ ὅσο νά ξημερώσει κι ἐξύπνησε ἐννιά χωριά καί δεκοχτώ καζάδες...»⁵.

Συνταιριάζοντας τό θρύλο μέ τήν πραγματικότητα, ἐμφανίζεται ὁ Ράντισαβ πού τόν πιάσανε οἱ Τούρκοι καί τόν δάλανε νά δουλεύει ἀγγαρεία στήν κατασκευή τοῦ γεφυριού. Μικροκαμωμένος, κλειστός καί ἀνήσυχος ἀνάμεσα στους χωριάτες, τίς φθινοπωριάτικες νύχτες, ψιθυρίζει:

« Ἀδέλφια, φτάνει πιά, πρέπει νά ἀμνηθοῦμε. Καταλαβαίνετε καλά πῶς αὐτό τό γεφύρι θά μᾶς θάψη καί θά μᾶς καταφάη. Καί τά παιδιά μας θά δουλεύουν ἀγγαρεία ἄν τύχει καί κανένας μας γλιτώσει. Τό μόνο πού σκοπεύουν ἐδῶ εἶναι νά μᾶς ἐξολοθρέψουν καί τίποτα

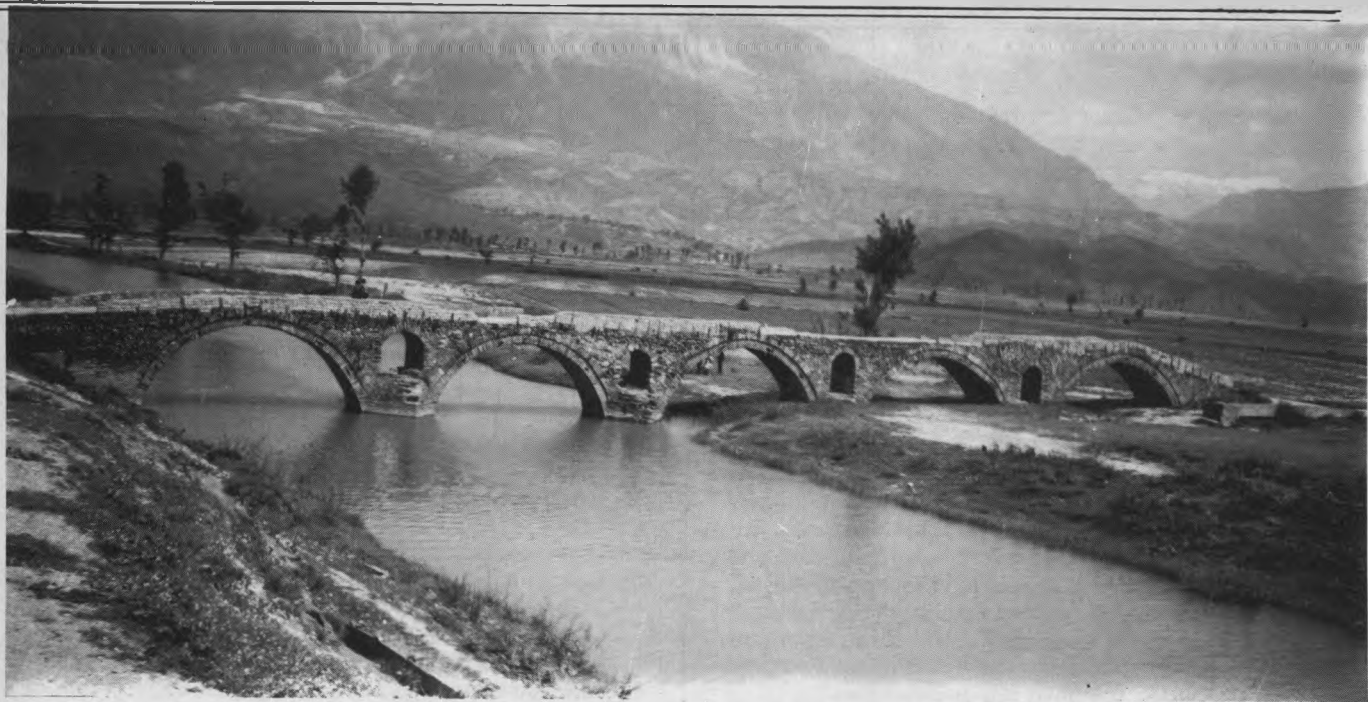
1. Τό βιβλίο αὐτό ἔχει ὑπότιτλο: «Τό χρονικό τοῦ Βίσεγκραντ». Τό Βίσεγκραντ εἶναι μιά ὄρεινή κωμόπολη τῆς Βοσνίας στίς ὄχθες τοῦ Δρίνου καί τοῦ Ρζάβ, στό ἀνατολικά τοῦ Σεράγεβο (70 χλμ. σέ εὐθεία ἀπόσταση). Χαρακτηριστικό του εἶναι τό πέτρινο γεφύρι μέ τά ἔντεκα τόξα.

2. Ὁ Ἴβο Ἀντριτς εἶναι Βόσνιος λογοτέχνης πού γεννήθηκε τό 1892. Φυλακίστηκε ἀπό τίς αὐστριακές ἀρχές κατὰ τόν Α' Παγκόσμιο Πόλεμο γιά τή συμμετοχή του στό ἐθνικοαπελευθερωτικό κίνημα. Κατά τή διάρκεια τῆς αἰχμαλωσίας του ἐμπνεύστηκε τούς λυρικούς στοχασμούς *Ex Ponto* τό 1919 καί μετὰ τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ἐξέδωσε τρία μυθιστορήματα: *Τό χρονικό τοῦ Τράνδικ*, *Τό γεφύρι τοῦ Δρίνου* (μεταφρασμένο στό ἑλληνικά ἀπό τόν Κ. Μεραναῖο, ἐκδόσεις Δαρέμα) καί τό *Δεσποινίς*. Τιμήθηκε μέ τό βραβεῖο Νόμπελ Λογοτεχνίας τό 1961.

3. Τό πέραμα εἶναι μιά σχεδία ἢ μιά δάρκα σέ ἓνα σημεῖο τοῦ ποταμοῦ, ὅπου μπορεῖ νά περάσει κανεῖς σχετικά εὐκόλα.

4. Βλέπε: «Ὁ μαστρο-Μανώλης καί τό μοναστήρι τοῦ Ἀργες», τοῦ Mircea Eliade στό περιοδικό *Σκουφάς* τ. 48-49 (1978) (μετ. Ἡλία Καρανίκα). Εἶναι ἀπόσπασμα ἀπό τό βιβλίο *Zalmoxis – The Vanishing god*. Ἐκφράζεται καί ἡ ἀποψη τοῦ μελετητῆ Caraman ὅτι ἡ ἀνθρωπωνυμία «μαστορο-Μανώλης» εἶναι σύμβολο Ἑλλήνα ἀρχιτεχνίτη πού πέρασε στο ρουμάνικο λεξιλόγιο μέ ἑλληνικό φωνητισμό.

5. Σημαντικά στοιχεῖα στό ζήτημα τῶν γεφυριῶν καί τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν θρίσκουμε στους δύο τόμους τοῦ Σπύρου Μαντᾶ *Τά ἡπειρώτικα γεφύρια καί τό γεφύρι καί ὁ Ἡπειρώτης* (ἀπ' ὅπου εἶναι καί τό ἀπόσπασμα τῆς Κυραυδοκιάς) στίς ἐκδόσεις «Λαϊκό Πολύπτυχο» καθώς καί στόν τόμο *Παραλογές* τοῦ Γιώργου Ἰωάννου, στίς ἐκδόσεις Ἐρημῆς.

άλλο. Οί ξιπόλητοι και οί χριστιανοί δέν χρειάζονται γεφύρι. Μόνο οί Τούρκοι θέλουν. Έμεις δέν έχουμε φου-σάτα για νά πηγαίνουμε πότε δώ και πότε κεί, και ούτε είμαστε εμπόροι, και για μās τό πέραμα φτάνει και περισεύει. Γι' αυτό κάμποσοι από μās, συνεννοηθήκαμε νά πάμε νύχτα, μέ βαθύ σκοτάδι, νά γκρεμίσουμε και νά χαλάσουμε, όσο μπορούμε, ό,τι χτίστηκε και στεριώ-θηκε ως τά τώρα, κι ύστερα νά αρχίσουμε νά λέμε πώς ή νεράιδα είναι κείνη πού κατέστρεψε τό γεφύρι και δέν θά τ' αφήσει νά σταθεί πάνω από τό Δρίνο».

Ξέροντας βέβαια ότι τό γεφύρι κάποτε θά στηθεί, φανταζό-μαστε εύκολα και τό τέλος του Ράντισαβ. Δέν είναι όμως τό ίδιο εύκολο νά διαβάσουμε τά σχετικά μέ τή σύλληψη, τά θα-σανιστήρια και τό σούδλισμά του, γιατί ή άμεσότητα τής γρα-φής του Άντριτς μās δίνει σουβλιές πού πονάνε:

«Ο κατάδικος, τέσσερις ώρες άπότου τελείωσε τό σού-δλισμά του, ήταν ακόμα ζωντανός και είχε τīs αισθή-σεις του. Κυριευμένος άπ' τόν πυρετό, ανάστρεφε τά μά-τια του άργά και μέ κόπο, κι όταν πάνωθε του αντίκρι-σε τό γύφτο, άρχισε νά δογγάει δυνατώτερα. Κι άνάμεσα στα δογγητά του, άπ' όπου έβγαίνει ή ψυχή του, ξεχωρι-ζαν μονάχα κομματιασμένες λέξεις: — Οί Τούρκοι... οί Τούρκοι... τό γεφύρι...».

Και στέρωσε τό γεφύρι και τό γλέντι κράτησε δύο μέρες, φά-γανε, ήπιανε, παίξανε όργανα, χορέψαν, τραγούδησαν και ό-λοι εύχονταν νά ζήσει ό θεζίζις. Όσπου στίς αρχές του περα-σμένου αιώνα ξεόσπασε ή εξέγερση στή Σερβία.

«Από τότε πού υπάρχει μία αυτοκρατορία ύπήρχαν κι εκείνα τά ξεσηκώματα, γιατί καμιά έξουσία δέ γίνεται δίχως ξεσηκώματα και συνωμοσίες, όπως δέν ύπάρχει περιουσία δίχως σκοτούρες και χασούρες... Στήν πολι-τεία ήτανε και Τούρκοι και Σέρβοι πού δεβαίωσαν πώς ελχαν άκούσει μέ τ' αυτιά τους τό κανόνι του Καραγιώρ-γη⁶ νά χτυπάει (και δέν χωράει άμφισβήτηση μ' όλότε-λα διαφορετικά αισθήματα). Μά κι άν μπορούσε κάποι-ος νά άμφισβητήσει πώς τό αντίδούισμα του κανονιου άκούγονταν ως τήν πολιτεία (γιατί ό άνθρωπος φαντά-ζεται συχνά πώς άκούει εκείνο πού φοβάται ή έλπίζει), κανένας δέν μπορούσε ν' άρνηθεί τīs φωτιές πού άναβαν οί άντάρτες τή νύχτα στο Πάνος, μία απότομη και γυ-μνή ράχη άνάμεσα στο Βελέτοδο και στο Γκοστίλιε».

Άπότου φάνηκε ότι ή τουρκική κυριαρχία στή Βοσνία και στο Βίσεγκραντ δέν κινδυνεύει, οί Τούρκοι έστησαν ένα φυ-λάκιο στήν κάπια⁷ του γεφυριου του Δρίνου όπου

«... ύποπτοι ή ένοχοι πιάνονταν γιατί είχανε σχέση μέ τήν άνταρσία είτε πάνω στο ίδιο τό γεφύρι είτε κάπου άλλου στα σύνορα. Και όσους έφερναν εκεί για νά τους άνα-κρίνουν, σπάνια φεύγανε ζωντανοί. Και κεί κόβανε τά κεφάλια κείνων πού ήταν άντάρτες ή ήταν μονάχα κα-κορίζικοι. Και τά κεφάλια τά έμπηχναν στα παλούκια πού βρίσκονταν γύρω άπ' τό φυλάκιο, όσο για τά κορ-μιά τους τά έριχναν ψηλά άπ' τό γεφύρι στο ρέμα του Δρίνου "για νά πάνε νά βρούν ένα δεύτερο κεφάλι πιο καλύτερο και πιο μυαλωμένο"».

Καί συνεχίζεται ή ζωή στο Βίσεγκραντ μέ μινημαλιστικό ρυθμό —οί άλλαγές δίνονται σε κόκκους— μέ τή νύφη πού μετά τό γάμο έπεσε από τό γεφύρι και αυτοκτόνη-σε, μέ τόν τρελό πού μεθυσμένος περπάτησε πάνω στο χιονισμένο πεζούλι του γεφυριου χωρίς νά πέσει, μέ τό χαρτοπαικτη πού έχασε όλη του τήν περιουσία, ακόμα και τήν ίδια του τή ζωή παίζοντας τριανταμία μέ τόν ίδιο τό διάβολο. Οί ραγδαίες άλλαγές γίνονται μέ τήν εισβολή των αυστριακών δυνάμεων πού «άπελευθερώ-νουν» -καταλαμβάνουν τή Βοσνία- Ερζεγοβίνη. Φέ-ρουν τόν ευρωπαϊκό άέρα και πολιτισμό και ένα σωρό τροποποιήσεις στήν καθημερινότητα του Βίσεγκραντ.

Οί Χαϊντούκοι⁸ σ' όλη τή ροή τής διήγησης παίζουν έναν ρό-λο καταλυτικό. Δέν τους βλέπουμε αλλά κάθε τόσο άκούμε γι'

6. Καραγιώργης Γεώργιος Πέτροβιτς (1752-1817). Ίδρυτής τής σερ-βικής δυναστείας των Καραγιώργεβιτς. Κατά τήν εξέγερση κατά των γενίτσων έξελέγη άρχηγός από τήν Έθνοσυνέλευση του 1804. Νίκη-σε τους Τούρκους και κατέλαβε τό Βελιγράδι τό 1806, άνακηρυχθείς Ισόβιος κληρονομικός ήγεμόνας των Σέρβων. Σ' αυτή τήν εξέγερση —πού γέμισε έλπίδες τους σερβοχριστιανικούς πληθυσμούς τής Βοσ-νίας— άναφέρεται ό Άντριτς στο κείμενο.

7. Κάπια: ένα πλάτωμα στή μέση του γεφυριου πού άποτελεί τό χώ-ρο τής «κοινωνικής» ζωής του.

8. Μιά συλλογική μορφή τής άτομικής άγροτικής διαμαρτυρίας μέ-σα από τήν όποία ξεφύτρωσαν και οί κλασικοί ληστές. Κατά μία έρ-μηνεία: heiduck = ληστής-έλευθερωτής.

αυτούς. Σάν απόηχος. Κινοῦνται στά γύρω δουνά και μᾶς θυμίζου. Μᾶς θυμίζου τούς δικούς μας «κλέφτες», γιατί στήν οὐσία εἶναι οἱ κλέφτες τῆς Βαλκανικῆς και τῆς Νότιας Οὐγγαρίας. Μ' ὄλες τίς ὑπερφυσικές δυνάμεις πού συγκεντρώνου, μ' ὄλες τίς ἀντιφάσεις τους και μέ τήν ἐντυπωσιακή ἐναλλαγή τῶν ρόλων ἀντάρτη-ληστής. Ἐχουμε και ἐδῶ τό φαινόμενο, τό ὄνομα κάποιου ἀντάρτη νά συνδέεται μέ ἕνα σωρό διαφορετικά κατορθώματα ἀλλά και κάτι ἀντίστροφο: κάποιον κατόρθωμα νά ἀποδίδεται σέ μιά σειρά ἀπό διαφορετικούς ἥρωες.

Ἄς θυμηθοῦμε τήν καπετάνισσα Φλοάρεα Κορντιλόρ, τήν ἥρωίδα τοῦ Παναίτ Ἰστράτι στό κάλεσμά της γιά ἐνότητα τῶν Χαϊντούκων:

«Ἐλάτε φίλοι τῶν κορφῶν τοῦ Φόκον κοντά στήν πηγή τοῦ Ταζλάου. Φτάνου τά προσωπικά μας μίσση! Θά τά ξεχάσετε στό χαμόγελο τῶν μαύρων μου ματιῶν και τῶν κάτασπρων δοντιῶν μου. Θά εἶμαι ἡ ἀδελφή σας, παθιασμένη σάν ἐρωμένη. Καί θά ἐπωμιστοῦμε ὄλοι μας ἀποστολή πολύ πιό βαριά ἀπό μιά ἐκδικητική ἐπίθεση, μά ταυτόχρονα πολύ πιό ἀποτελεσματική γιά τά νικημένα ἀδέλφια μας. Ἡ Φλοάρεα Κορντιλόρ, καπετάνισσα τῶν Χαϊντούκων, σᾶς περιμένει χωρίς ἄλλο μέσα στήν πρώτη δδομάδα τοῦ μήνα τῶν λουλουδιῶν»⁹

... τόν Κόρτσο ἀπό τή Στρώμιτσα, τόν Βούλγαρο Παναγιώτ Χίτωφ και τόν Νέμτσκο:

«Ὁ Νέμτσκο ἔμεινε ὀρφανός, χωρίς πατέρα, χωρίς μάνα, χωρίς κανέναν στόν κόσμο νά τόν συμβουλέψει, νά τόν ὀδηγήσει πῶς ὀργάνου και πῶς σπέρνου τή γῆ πού τοῦ ἄφησε ὁ γονιός του. Αὐτός ὀμως εἶναι Χαϊδούκος, σημαιοφόρος τῶν Χαϊδούκων και φύλακας τοῦ θησαυροῦ τους»¹⁰.

Ἄς ξαναγυρίσουμε στό γεφύρι γιά νά «δοῦμε» τόν μικροκαμωμένο, πανοῦργο, δυνατό, πού δέν γέμιζε τό μάτι και πού πολλές φορές ἔχε ξεγελάσει τά ἀποσπάσματα πού τόν εἶχαν ζώσει, πασίγνωστο Χαϊντούκο Γιάκωφ Τσεκίρλια. Ὅσο γιά τά εἰσαγωγικά στό «δοῦμε», εἶναι γιά τήν περνάει τό γεφύρι μεταμφιεσμένος σέ γριούλα πού τήν κρατάει ἡ ἀγαπημένη του Γιέλενκα, και πού μέ ἕνα ἀκόμη περιπετειώδη τρόπο ξεφεύγει χωρίς νά καταφέρει τό ἴδιο και ἡ Γιέλενκα.

Οἱ Χαϊντούκοι στά δουνά πλήθυναν μέ τήν ἀντίσταση τῶν κατοίκων στήν ἀναγκαστική στρατολογία πού ἐπέβαλαν οἱ Αὐστριακοί, ἡ ὀποία ἀντίσταση, ὀταν ξεφτίσε:

«ἀπόμειναν ἀκόμα σέ κείνα τά μέρη μερικοί Χαϊντούκοι, πού στήν πραγματικότητα δέν εἶχαν κανένα δεσμό μέ τήν ἐξέγερση πού ἔχε γεννηθεῖ ἀπό τή στρατολογία ἀλλά τώρα τό ἔχαν ρίξει στή ληστεία γιά προσωπικό τους λογαριασμό... ὀσπου οἱ Χαϊντούκοι μόνο στίς διηγήσεις τῶν γερόντων ἀναφέρονται».

Καί ὀσο ἀνοίγου οἱ πύλες πρὸς τήν Εὐρώπη, τόσο οἱ ἀλλαγές γίνου πού ἀπτόμε, ἔρχου ξένοι στό Βίσεγκραντ, φτάνει ὁ σιδηρόδρομος πού «ἐκμηδενίζει» τίς ἀποστάσεις (σέ μιά μέρα μπορεῖς νά πᾶς στό Σεράγεβο, νά κάνεις τίς δουλειές σου και νά γυρίσεις τό βράδυ), οἱ νέοι πᾶνε και σπουδάζου στή Βιέννη, ἀνοίγου καινούργιες ἐπιχειρήσεις. Μεταξύ αὐτῶν τό πανδοχεῖο τῆς Λότικα, τῆς Ἐβραίας.

«Ἡ Λότικα ἦταν μ' ὀλους γλυκομίλητη, τολμηρή, σπιρτόζα, πικάντικη, ἤξερε νά ἡμερώνει ὀσους παρασυρμένοι ἀπό τό ποτό τῆς ρίχνου και τῆς φέρου μέ θράσος. Ὁ καθένας ἀπ' τοῦς πελάτες σάν τήν ἔβλεπε καθότανε και τήν κορτάριζε, γιά τήν ἔτσι φανταζόταν πῶς δέν πηγαίαν στράφι τά λεφτά πού ἔδεδε και ὀ καιρός πού σπαταλοῦσε ἐκεῖ μέσα. Καί ὀλοι μ' αὐτόν τόν τρόπο φανέρωναν τίς πεθυμίες πού τοῦς γένουσε. Αὐτά ὀμως τά δύο πράγματα — νά σπαταλάει κανένας τά λεφτά του

και νά χάνει τήν ὄρα του— ἦταν τά μόνο σταθερά και σίγουρα».

Οἱ νέοι, πού λέγαμε πρῖν, πού σπουδάζου στά εὐρωπαϊκά πανεπιστήμια, γυρίζου τά καλοκαίρια στήν πατρίδα τους. Ἐπιρεασμένοι ἀπό τίς ἐπαναστατικές ἰδέες τῆς ἐποχῆς, ξημεροβραδιάζου στήν κάπια τοῦ γεφυριού και συζητοῦν γιά τό σοσιαλισμό, τό ἐθνικό ζήτημα, τόν ἔρωτα. Εἶναι και ἡ Ζόργκα και ἡ Ζάγκορκα, οἱ δασκάλες. Τό ὄνομα τῆς δεύτερης τό ἔχουμε συναντήσει και σ' ἕνα ποίημα τῆς Βικτώριας Θεοδώρου:

«Στήν ὄχθη κάθου οἱ γλυκομίλητες οἱ πράες αὐτές πού κράτησαν τίς κόκκινες σημαίες ἡ Βέρα, ἡ Νάντα, ἡ Λιούμπα, ἡ Ζάγκορκα πλέκου και τραγουδοῦν τά δίχτυα μαγεμένες»¹¹

ὀπου μᾶς ἐξηγεῖ ὀτι τά ὀνόματα σημαίνου: Πίσση, Ἐλπίδα, Ἄγάπη, Πικραμένη.

Ἄ! εἶναι και κείνος ὀ Ἀλή-Χότζα. Ὁ δῶσπιστος, ὀ ξεροκέφαλος, ὀ ντόμπρος, πού δέν νογᾶει νά δεῖ τά πλεονεχτήματα τῆς ταχύτητας γιά τή

«ἐκείνο πού λογαριάζεται δέν εἶναι πόσο χρόνο γλιτώνει ὀ ἄνθρωπος, ἀλλά πῶς νταγιαντάει τόν καιρό πού γλιτώσε. Καί ἄν τόν ἔχει γιά νά κάνει κακό, θά ἔταν καλύτερα νά μὴν ἔχει καθόλου περισσευάμενο καιρό. Ἄν πᾶς στήν κόλαση, εἶναι καλύτερα νά πηγαίνεις ὀσο γίνεσαι πιό ἄργα».

Καί κεί πάνω πού

«ἡ πολιτεία ἄρχισε νά ξαναβρίσκει τή θέση της και ὀ λαός ἔβρισκε σ' αὐτήν τήν τάξη, τό κέρδος και τήν ἀσφάλεια...».

... ἔρχου σάν κεραυνός νά μᾶς ταρακουνήσου οἱ προφητικές κουβέντες τοῦ Ἄντριτς, πού ἴσως ἄν διαβάζουσαν ἕνα δύο χροῖνα πρῖν νά πέρναγαν ἀπαρατήρητες:

«Ὅλα τ' ἄλλα ἦταν ἀπωθημένα σ' ἐκείνη τήν σκοτεινή ἐνδοχώρα τῆς συνείδησης ὀπου ζοῦν και κοχλάζου τά ἐνστικτώδη αἰσθήματα, οἱ ἀκατάστρεφτες πίστες, πού ὑπάρχου στίς διάφορες ράτσες, θρησκείες και κάστες, πού ἄν και φαινομενικά νεκρές και θαμμένες, προετοιμάζου, ὀστόσο, γιά τίς μεταγενέστερες και μακρινές ἐποχές ἀναπάντεχες ἀλλαγές και καταστροφές, και οἱ λαοί, και πρῖν ἀπ' ὀλους τοῦτος ἐδῶ ὀ λαός, δέν μποροῦν νά κάνουν δίχως αὐτές».

Προβολή στό σήμερα:

«Μετά ἀπό μιά μέρα ἀψιμαχιῶν ἀνάμεσα σέ Σέρβους και μουσουλμάνους, πού ἔχου στήσει και πάλι ὀδοφράγματα σέ διάφορα σημεῖα τοῦ Σεράγεβο, ἀπ' ὀπου ἀκοῦγου σποραδικά πυροβολισμοί, χιλιάδες πολίτες συγκρότησαν διαδήλωση στήν πόλη και κατευθύνθησαν πρὸς τά ὀδοφράγματα. Δείχοντας τίς εἰρηνικές τους διαθέσεις, οἱ διαδηλωτές εἶχαν μαζί τους παιδιά, ἀκόμα και βρέφη. Σύμφωνα μέ πληροφορίες, ἐνῶ ἡ πορεία περνοῦσε μπροστά ἀπό κέντρο ἐκπαίδευσης τῆς ἀστυνομίας, ἐλεύθεροι σκοπευτές ἀνοῖξαν πῦρ μέ ἀποτελεσμα νά τραυματιστοῦν τουλάχιστον δέκα ἄτομα»¹².

Ξανά στό χθές:

«... Ἡ σιωπή ἐκείνης τῆς γωνίας ὀπου κάθου μπροστά στό ποτηρί τό ρακί, λές και ἔχου μπροστά τους τά ἄγια τῶν ἁγίων... κάποιος πού μισοκοιμάται δίπλα σ' ἕνα μπουκάλι κρασί Μόσταρ...»

Καί πάλι στό σήμερα:

«Δέν ἐκτονώνεται ἡ κατάσταση στή Βοσνία-Ἐρζεγοβίνη. Βομβαρδίζεται τό Μόσταρ¹³ ἐνῶ τό φράγμα τοῦ Βίσεγκραντ ἔχει ὑποστεί ζημιές. Μάχες στό Σεράγεβο...».

Καί νά πού τό «σήμερα» δέν ἀφήνει και πολλά περιθώρια φυγῆς ἀπό τό «χθές». Τό Μόσταρ δέν ἀναφέρεται στό Γεφύρι

του Δρίνου παρά μόνο μία φορά και αυτή έμμεσα (ένα μπουκάλι κρασί Μόσταρ). Παρ' όλ' αυτά, ο δομβαρδισμός του αυτό τον καιρό από τους Σέρβους και η ύπαρξη εκεί ενός μονότοξου πέτρινου γεφυριού που ζεύγει τον Νερέτβα δέν μπορούν παρά νά προκαλέσουν ανεξέλεγκτες σκέψεις και αυθαίρετες συσχετίσεις, πού μπαίνω στο πειρασμό νά καταγράψω.

Ο θρύλος της κατασκευής του γεφυριού του Μόσταρ έχει μία ιδιαιτερότητα πού τήν συναντάμε και σέ άλλους θρύλους βαλκανικών γεφυριών. Αύτή είναι ότι ή γυναίκα του πρωτομάστορα, πού τής λαχάινει νά «έντοιχιστεί» γιά νά στεριώσει τό κτίσμα, έκλιπαρεί νά αφήσουν άκάλυπτα τά στήθη της γιά νά δυζάινει τό μικρό της. Ο πυρήνας τών άνθρωποθυσιών γιά τό στέριωμα μιās κατασκευής θρίσκειται στό ότι πρέπει νά «στοιχειώνεται», δηλαδή νά παίρνει ζωή και ψυχή. Αυτό γίνεται μέ θυσία ή μέ δίκαιο θάνατο. Κατ' αυτόν τόν τρόπο τό μέν έργο άποκτά ψυχή, τό δέ θύμα συνεχίζει τήν ύπαρξή του όχι μέ τό φυσικό του σώμα, αλλά μέ τό νέο, τό άρχιτεκτονικό του σώμα. και όπως μάς λέει ο Μιρσεά Έλιάντ

«ή τελετική μεταφορά τής ζωής μέ τή θυσία δέν δεβαιώνεται μονάχα στίς κατασκευές, μά και στήν έπιτυχία μιās επιχείρησης ή ενός πνευματικού κινήματος».

Μένει λοιπόν πρός διερεύνηση σέ τί σόι θεμελίωση άποσκοπεί ή στρατιά τών νεκρών πού αφήνει πίσω του ο παραλογισμός του πολέμου στήν Βοσνία και τήν Έρζεγοβίνη. Θα μάς δώσει άραγε άπάντηση ο Κουστουρίτσα — ο Βόσνιος σκηνοθέτης — όταν λέει:

«Σκέφτομαι ότι ή πατρίδα δέν είναι ο κομμουνισμός ούτε τό κράτος αλλά τό άρωμα τής άκακίας έξω άπ' τό παράθυρο όπου ή μάνα μου άπλωνε τά ρούχα»¹⁴.

Η ή πραγματικότητα τής παρτιζάνικης αντίστασης τών λαών τής περιοχής στή γερμανική κατοχή, τής άνεξαρτησίας και τής γέννησης τής Γιουγκοσλαβίας; Η ο Έβο Αντριτς όταν θέτει τά έρωτήματα:

«Ποιός θα εκφράσει και θα άποδώσει εκείνα τά ομαδικά ρίγη πού συντάραξαν μονομιās τίς μάζες και άπό ζωντανά τίς έκαναν άψυχα πράγματα, τόπους και κτίρια; Πώς νά περιγραφούν εκείνα τά ομαδικά στροβιλίσματα πού άπό τόν θοιθό και ζωώδη φόβο έφταναν ώς τήν παραφροσύνη τής αυτοκτονίας, άπό τά πιό κτηνώδη ένστικτα και τήν πιό ύπουλη διαρπαγή, ως τίς πιό ευγενικές και άγιες θυσίες, όπου ο άνθρωπος ξεπερνάει τόν έαυτό του και φτάνει γιά μία στιγμή ως τίς άνώτερες σφαίρες άλλων κόσμων, όπου κυβερνάνε άλλοι νόμοι; Ποτέ δέν μπορούν νά ειπωθούν αυτά τά πράγματα γιατί όποιος τά βλέπει και μένει ζωντανός χάνει τή μιλιάνη του, και όσο γιά τούς νεκρούς, αυτοί δέν μπορούν νά μιλήσουν. Είναι πράγματα πού δέν μπορούν νά ειπωθούν αλλά πού τά ξεχνάμε, γιατί άν δέν τά λησμονούσαμε πώς θα μπορούσαν νά ξαναγίνουν;»

Η ο Έκκλησιαστής τής Άγίας Γραφής, πού, μετά άπό τό τελευταίο άπόσπασμα του Αντριτς, δέν μπορεί παρά νά έρθει στή θύμησή μας;

«Τί τό γεγονός; αυτό τό γενησόμενον, και τί τό πεποιημένον; αυτό τό ποιηθησόμενον· και ούκ έστι πάν πρόσφατον υπό τόν ήλιον

ος λαλήσει και έρει· ιδέ τοϋτο κενόν έστί, ηδη γέγονεν εν τοις αιώσι τοις γενομένοις άπό έμπροσθεν ημών ούκ έστι μνήμη τοις πρώτοις, και γε τοις έσχάτοις γενομένοις ούκ έσται αυτών μνήμη μετά τών γενησομένων εις τήν έσχάτην

...ματαιότης ματαιοτήτων, ειπεν ο Έκκλησιαστής, ματαιότης ματαιοτήτων τά πάντα ματαιότης».

Κώστας Μάνης

9. Βλέπε Παναίτ Ίστράτι: *Η καπετάνισσα και Οί άντάρτες* (Έκδ. Κάκτος).

10. Βλέπε Έρικ Χομπσμπάουμ: *Οί ληστές*, κεφάλαιο 5: «Οί Χαϊδούκοι».

11. Βικτώρια Θεοδώρου: *Η νυχτωδία τών συνόρων*, εκδ. Κέδρος 1986.

12. *Έλευθεροτυπία*, 6 Άπριλίου 1992.

13. Μόσταρ: Χαρακτηριστική γραφική μουσουλμάνικη πόλη, πρωτεύουσα τής Έρζεγοβίνης, χτισμένη στίς όχθες του ποταμού Νερέτβα.

14. Άρθρο στή *Liberation*, άναδημοσιευμένο στήν *Εποχή*, 27 Οκτωβρίου 1991.

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΡΑΪΧ

Ελληνικό Ινστιτούτο Νευροφυτοθεραπείας και Ανάλυσης του Χαρακτήρα (E.I.N.A.)

Το E.I.N.A. (Ελληνικό Ινστιτούτο Νευροφυτοθεραπείας και Ανάλυσης του Χαρακτήρα), αναγνωρισμένο από την E.A.B.P. - European Association for Body - Psychotherapy εκπαιδεύει ψυχολόγους, γιατρούς, ψυχοθεραπευτές άλλων κατευθύνσεων, φοιτητές (ψυχολογίας και ιατρικής) στην Σωματική Ψυχοθεραπεία.

ΓΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ:

Δευτέρα - Πέμπτη 11.00-13.00
στο τηλ. 01 - 6528160

«Υπό ξένην σημαίαν»

Ποιήματα του Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου

Έκδ. Ύμιλον, Αθήνα 1991, σελ. 72

του Χρήστου Παπαγεωργίου

Οι εμπειρίες της θάλασσας, για όσους κατά καιρούς άσκησαν με τη βούλησή τους ή όχι τό επάγγελμα του ναυτικού, είναι σίγουρα αποτυπωμένες στο χαρτί από πολλούς τεχνίτες του λόγου σάν μικρή δέηση τόσο γι' αυτές καθ' εαυτές, όσο επίσης και για όλους εκείνους που βλέπουν μέ μάτι διαφορετικό πρώτα τή δοκιμασία και στή συνέχεια τήν απατηλή ήρεμία και σταθερότητα τής στεριάς ή τής όποιος πατρίδας, πού έρχεται νά δηλώσει άκριβώς τήν αντίθεση τής επιλογής. Ο Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, και ως πρώην ναυτικός αλλά παράλληλα και κυρίως ως ποιητής πού, ακόμη και στήν πατρίδα και μακριά απ' τά ταξίδια, δέν σταμάτησε νά γράφει για τήν τρικυμία τής ανθρώπινης άντοχής, καταθέτει μία σειρά από ποιητικές ένότητες όλιγοσέλιδες και σαφέστατα περιεκτικές μιās δόλακρης είκοσαετίας, βάζοντας στό ψυχικό μας υπόστρωμα ένα ακόμη τραυματικό συναίσθημα, πάντα κάτω απ' τή σημαντικά μετριόφρονη και συμπυκνωμένη ποιητική του όντότητα. Καί τό γεγονός αυτό, δηλαδή ή χαμηλόφωνη και συντριπτικά τεκμηριωμένη είδική θεματολογία, άποδεικνύει, παρά τό όλιγοσέλιδο τών ποιημάτων, πώς όσοι διαθέτουν τή διαφορετική ματιά και τήν ποικίλη έκφραση πλουτίζουν τίς εκφάνσεις τής καθημερινότητας μ' ένα σωρό νέα και άπρόβλεπτα επεισόδια. Πού τείνουν, κάτω από λογής λογής νοητικές άντιδράσεις, νά φωλιάσουν στό υποσυνείδητό μας, νά μάς κυριεύσουν και τελικά νά άποδυναμώσουν τίς θέσεις και τίς άπόψεις μας σέ ό,τι άφορά τήν προσωπική αλλά και τή συλλογική και τήν κοινωνική ευθύνη και συνέπεια.

Ο Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος είναι ένα ποιητής πού σέ καμιά περίπτωση δέν χωρά σέ φιλολογικά καλούπια και ταυτόχρονα δέν δίνει έναύσματα για κριτικές άποτιμήσεις, πού άλλο δέν κάνουν από τό νά μειώνουν παρά νά ενδίδουν μπροστά σέ έργα άξιων δημιουργών. Είναι σαφώς κάτι τό οικουμενικό, κάτι τό ξέχωρα καλλιεργημένο, είναι μία ποιητική μονάδα άπόσταγμα Καββαδία και Σχαρίμπα, είναι άποτύπωμα πού δέν επιδιώκει τυμπανοκρουσίες αλλά μυστική επικοινωνία, μέ δυό λόγια είναι μία καθαρή περίπτωση ψυχικής δαπάνης μέσα από συγχροτημένα και προσεγμένα, μέχρι τήν τελευταία τους λέξη, πονήματα πού συγκινούν, ευαίσθητοποιούν, συναρπάζουν και έν τέλει οικοδομοούν μέ ύλικά άξια τής, πολύ λεπτής και άκριβώς γι' αυτό άδύνατης στά σημεία τής, ποίησης. Δραματικά περιγραφικός και συνάμα δημιουργός μέ πολύ αύξημένη τήν έννοια τής οικονομίας του λόγου, φλερτάρει τόσο μέ τίς καταπιεστικές όδυνηρές θαλασσινές εμπειρίες, όσο επίσης και μέ τήν άκατάβλητη πικρία τών ανθρώπων πού βλέπουν τά όνειρά τους νά πετάγονται σάν πουλιά στους ώμους τών νεότερων, απ' τούς όποιους πολύ λίγοι, όταν έγκαταλείφουν τή συγκεκριμένη δράση, θά έχουν τή δύναμη νά προσθέσουν ένα έστω μικρό δείγμα αύτης τής θανατικής αλλά και διάχυτης σέ συναισθήματα μάχης ζωής. Λέει ό ποιητής σ' ένα άπόσπασμα στό ποίημα II τής ένότητας «Βαρκελώνη»:

...άπό καιρό κομμένες όλες οι γραμμές
μά τό χαμόγελο πάντα μπροστά
μπροστά μ' ένα ταμπούρλο
μ' ένα ταμπούρλο και μέ πείσμα
στό χιονόνερο
χωρίς είδήσεις και χωρίς βοήθεια
προσέχοντας μονάχα νά πέφτου-
με συμμετρικά

νά μή χαλάμε τή γραμμή
μπερδεύοντας τά θούρια μέ ραγι-
σμένα ταγχο..

Τό σημαντικότερο χαρακτηριστικό τής ποίησης του Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου πρέπει νά άναζητηθεί στόν μόχθο μέ τόν όποιο καλλιεργεί τά ποιήματά του, έτσι ώστε τίποτα τό περιττό και ίσως τίποτα τό άντιποιητικό δέν υπεισέρχεται, άφού ως δημιουργός συμπεριφέρεται, μέσα απ' τά συγκεκριμένα, πού περιορίζουν τό ρόλο μιās φανταστικής ή τουλάχιστον άδέσμευτης θεματολογίας, άποτελέσματα, άπόλυτα δομικά και συγκεντρωτικά, μ' άλλα λόγια είναι άπόλυτα συγχροτημένος. Ο όμοιοκατάληκτος στίχος επανέρχεται και στίς τελευταίες έκδοχές τής είκοσαετίας, πού περικλείει μία μεγάλων άξιώσεων αλλά πάντα χαμηλόφωνη ποίηση, προκειμένου νά ξετυλιχτεί τό νήμα πού συνδέει τόν ναυτικό όντας στήν κίταναυτική σχέση του μέ τό άντικείμενο τής εργασίας του, και τόν ναυτικό πού από σίγουρο, αλλά δρομολογημένο μέ νοσταλγία, χώρο τής ξηράς άναπολεί, χωρίς λύτρωση, τά χρόνια πού πέρασαν. Μέχρι τήν ένότητα «Βαρκελώνη» άποτυπώνεται τό πρώτο σκέλος τής ψυχικής και έγκεφαλικής λειτουργίας του δημιουργού, ένω στή συνέχεια όλα δίνουν τή θέση τους στή κυριολεκτικά παράδοση περιπέτεια, σέ κάποια άλλαγή τής νοοτροπίας και ίσως τής στάσης ζωής. Τό άπόσπασμα από τό ποίημα IX τής συλλογής «Λόγια στήν Καλυψώ» είναι ένδεικτικό:

— μικρή στιγμή κομμένη σύριζα μέ φρέσκια τή φωνή
κλαράκι τής αύγής και ποταμέ
σπαθί και γέλιο τής άγάπης

Τελεία και παύλα τής ζωής.

“Ένα ακόμη άξιοπρόσεκτο γεγονός

στήν ποίηση του Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου είναι ο τρόπος που χειρίζεται τα αιώνια θέματα της τέχνης, δηλαδή τον θάνατο και τον έρωτα. 'Ο θάνατος —και παίρνω αφορμή απ' τον παραπάνω στίχο— δέν έμπεριέχει κανενός εΐδους ύπαρξιακή απώλεια, δέν είναι φυγή ούτε τρέπει σε φυγή τούς μύστες της ποίησης, αλλά μάλλον εμφανίζεται σαν κοινωνική ροπή προς τό άγνωστο και ταυτόχρονα σαν καθημερινή αποφυγή τών όσων ή μαγεία της θάλασσας προσκόμισε στον ποιητή. Μ' αυτή τήν έννοια, μετά τήν απομάκρυνση από μία ιδεολογία, που σε άλλους επενεργεί θετικά και σε άλλους άρνητικά, ο θάνατος καρδοκεϊ νά έπισημάνει τή γνώση στο σύνολό της κι ακόμη παραπέρα τήν άντιστροφή τών έμπειριών, πράγμα τό όποιο, πάλι σύμφωνα μέ τόν ποιητή, λειτουργεί χωρίς τήν παραμικρή κάλυψη αίσθημάτων αλλά και συναισθημάτων. 'Ο δέ έρωτας, σκιαγραφείται μέ μία μέθοδο πραγματικής λατρείας για άτομα, τόπους και γεγονότα, που δέν αντιμετωπίζονται μέ τό άληθινό τους πρόσωπο αλλά καλυμμένα από ένα πέπλο συντριπτικής και άποσπασματικής δέσμευσης. Διαλέγω άποσπασμα από τό ποίημα IV της συλλογής «Λόγια στήν Καλυψώ»:

Έσεϊς πού χτίζετε τό μέλλον
κατεδαφίζοντας τά μικρομάγαζα
της λύπης μας
Τζόγια Δημήτρη Κάκια
όνόματα παλιά σε νέα σώματα,
παλιά έλπίδα σε
καινούργιο ύλικό
άφηστε μου έμένα τούτα τά
χαλάσματα
κι ένα πουλί μέσα στις λέξεις μου
νά φεύγει
μαύρο πουλί τών τάφων δίχως
τάφο
έρμαιο της χαρούμενης ήμέρας
Μονάχα τό κρασί κι ή θάλασσα
δέν άλλαξαν
μονάχα τό κρασί μονάχα τό κρασί.

Μονάχα τό κρασί λοιπόν, κι ή θάλασσα ίσως νά άλλαξε, τά μάτια τών νέων ναυτικών στήν έπαφή τους μ' αυτήν ίσως νά μήν αναρωτιούνται πιά: «Τί νά σου κάνει ο Μότσαρτ έξω απ' τίς 'Αζόρες;», τό ποιητικό άποτέλεσμα όμως του Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου δονεί τίς ψυχικές μας χορδές, για νά υπενθυμίσει μία βαθιά χαραγμένη και σχεδόν βέβαιη δυνατότητα πώς κάθε σημαντικό και γεμάτο μετριοφροσύνη έργο άντανάκλα ένα φώς που κανέναν

δέν είναι σε θέση νά σβήσει.

Κλείνοντας τό σημείωμα για τό 'Υπό ξένη σημαία έχω τήν αίσθηση ότι, παρά τίς όποιες εκφάνσεις θαλασσινού λόγου συνάντησα στήν πορεία μου μέσα στήν ποίηση και τήν πεζογραφία, τό συγκεκριμένο βιβλίο μου δίδαξε πάνω απ' όλα δύο πράγματα που αναλύθηκαν πιστευώ διεξοδικά παραπάνω: 'Η θάλασσα είναι έρωτας και θάνατος, ο άπόμαχος όμως ναυτικός ένα σύμπλεγμα, απ' τό όποιο μπορεί ν' άντλήσει κανείς τήν πραγματική της ύπόσταση. Γι' αυτό παραθέτω τό ποίημα III από τήν ένότητα «Νόστιμον 'Ημαρ»:

στήν άγνωστη θεά

Ποιά είναι ή χώρα μου δέν ξέρω.
"Όλα, Κυρά μου, μου τά πήρες.
Δέν έχω τώρα που νά πάω και τί
νά πώ. Κλείνω στά στερνά και
τό ραδιόφωνο, κλείνω τά μάτια
μου και μένω μόνος κι έρημος στο
κρύο αυτό δωμάτιο, στήν ξένη γη.

‘Ο Πιραντέλλο στις ρίζες

Ένα δοκίμιο

του Λέανδρου Πολενάκη

Κληρονόμος και διαχειριστής μιας θεατρικής σχολής που οι κριτικοί της εποχής της ονόμασαν «Θέατρο νευροσπάτων» ή «Θέατρο του ήμίφωτος» (Σάν Σεκόντο, Καβακιόλι, Αντονέλλι, Μαρτίνι κ.ά.), ο Λουίτζι Πιραντέλλο έξακολουθεϊ νά παίζεται στις ευρωπαϊκές σκηνές προκαλώντας άτέλειωτες συζητήσεις γύρω απ' τήν ουσία τών έργων, τή φύση τών προσώπων του, τόν τρόπο που πρέπει ν' άνεβαίνουν στή σκηνή τά δράματά του, τό ύφος και τό κλίμα που ταιριάζουν στις παραστάσεις του. Ρεαλισμός ή όχι; 'Ιδού ένα έρώτημα που έχει τεθεί πολλές φορές στήν 'Ελλάδα, όπου

ο Πιραντέλλο, θεωρούμενος από πολλούς σαν «'Ελληνας», τέκνο πνευματικό της 'Ελεατικής Σχολής, έπίγονος του Παρμενίδη αλλά κυρίως του Γοργία, δέν έχει πάψει έδω και μισόν αιώνα νά ένθουσιάζει τό θεατρόφιλο κοινό.

Τό πόσο «'Ελληνας» είναι ο Πιραντέλλο άποτελεί ένα ζήτημα άνοιχτό στήν έρευνα. Τήν άμεση καταγωγή του απ' τόν Γοργία ύποστηρίζει σθεναρά ο φιλόλογος, κριτικός θεάτρου και μεταφραστής της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας, Κώστας Γεωργουσόπουλος. Προσωπικά, και για λόγους που θά εκθέσω, βλέπω τόν Σικελό περισσότερο ως μέτοχο της παρμενίδειας άντίληψης

του κόσμου, όπου βεβαιούμενο γεγονός είναι ή μή ύπαρξη του μή ὄντος, κι όπου κυριαρχεί ή αντίθεση ανάμεσα στό ὄν, αἰωνίως ἀκίνητο, καί στόν κόσμο τῶν φαινομένων πού ἐκπροσωποῦν τήν κίνηση. Βρισκόμαστε σ' ἕναν κόσμο ἀπ' τόν ὁποῖο ἀπουσιάζει τό γίγνεσθαι, ἐπειδή αὐτό τό τελευταῖο, ὡς σταθμός μετάβασης ἀπ' τό εἶναι στό μή εἶναι (ὑτή φθορά) ή ἀπό τή μή εἶναι στό εἶναι (ἐξέλιξη), προϋποθέτει τό μή ὄν. Βλέπω τόν Πιραντέλλο σάν μέτοχο τῆς παρμενίδειας σκέψης, ὅπως ὁμως τή συνέλαβε καί τήν ἀφομοίωσε ή Δύση. Διατυπώνω αὐτή τήν ἔνσταση σέ συνδυασμό μέ τό γεγονός ὅτι τά τελευταῖα χρόνια ἀμφισβητεῖται ἔντονα ή ἐρμηνεία τῆς ὄντολογίας τοῦ Παρμενίδη, ὅπως διαμορφώθηκε μέ τήν Εὐρωπαϊκή Ἀναγέννηση κι ἀργότερα μέ τόν Διαφωτισμό. Στήν Ἑλλάδα εἰδικότερα ὑποστηρίχτηκε ὅτι τό «λάθος» ἔχει ξεκινήσει ἀπό τή νεότερη φιλοσοφία, γαλουχημένη μέ τήν ἰδέα μιᾶς ριζικῆς ρήξεως ἀνάμεσα στους πρώτους στοχαστές τῆς Ἑλλάδος καί στή συνολική μεταστωκρατική διδασκαλία (Σ. Ράμφος). Καί εἶναι ἀλήθεια ὅτι τό ὄντολογικό ποίημα τοῦ Παρμενίδη, θεωρούμενο, δίκαια ή ἄδικα, σάν τό θεμέλιο τοῦ δυτικοῦ ὀρθολογισμοῦ, ἔχει ἀποτελέσει παράγοντα γένεσης θεμελιακά ἀντίθετων συστημάτων θεωρήσεως τοῦ κόσμου. Ἀρκεῖ νά σκεφεῖ κανεῖς τήν ἐγγελιανή π.χ. θέση, σύμφωνα μέ τήν ὁποία καθετί τό λογικό εἶναι καί πραγματικό ή ὅτι τά πράγματα εἶναι κατ' ἀναγκαιότητα ὅπως εἶναι, ἀποκλειομένου τοῦ αὐθαιρέτου καί τοῦ παράγοντος τῆς τύχης. Συμπέρασμα πού μᾶς ὀδηγεῖ νά δεχτοῦμε ὅτι τά πράγματα πρέπει ἐπίσης νά εἶναι ὅπως εἶναι: βαρῦς ἱστορισμός, πού καταφάσκει τήν ἱστορική νομοτέλεια.

Ξεκινώντας ἐπίσης ἀπ' τόν Παρμενίδη, ἕνας ἄλλος κλάδος τῆς γερμανικῆς φιλοσοφικῆς σκέψης συλλαμβάνει διαμετρικά ἀντίθετα τό πρόβλημα τοῦ κόσμου καί τῆς ἱστορίας. Ἀναφέρομαι στόν μῦθο τῆς αἰώνιας ἐπιστροφῆς, πού παρέλαβε ὁ Νίτσε ἀπ' τόν Κλάιστ γιά νά τόν ἀναπτύξει, καί πού τή μακρινή ἀφετηρία του συναντᾶμε στό ἀπόσπασμα ὑπ' ἀριθμ. 5 τοῦ Παρμενίδη πάλι: «Ξυνόν δέ μοί ἐστίν ὀπόθεν ἄρξομαι: τόθι πάλιν

ἴξομαι αὐθις» (Κοινό γιά μένα εἶναι ὅπου κι ἄν ἀρχίζω. Γιατί ἐκεῖ θά ἐπιστρέψω πάλι).

Σκοπός αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου εἶναι νά δώσει ἕνα πρῶτο περίγραμμα σκέψεων καί συλλογισμῶν πού θά μπορούσαν ἴσως νά μᾶς ὀδηγήσουν πίσω στόν πυρήνα τοῦ φιλοσοφικοῦ τρόπου τοῦ Πιραντέλλο, ὅπως αὐτός διαμορφώθηκε ἀπ' τά πρῶτα του κλασικά διαβάσματα, μέσα πάντοτε στό πνευματικό κλίμα τῆς ἐποχῆς του, γιά νά σταθεροποιηθεῖ κατόπιν στά χρόνια ὅπου, πολύ νέος ἀκόμη, σπούδαζε τόν ἑλληνικό πολιτισμό στή Βόννη. Χωρίς ν' ἀποκλείουμε σάν παράγοντες ἐπιρροῆς καί τίς ἐμπειρίες τῆς ζωῆς του, πού ξέρουμε ὅτι δέν ἦταν ἰδιαίτερα εὐτυχισμένη.

Ἄς ξαναγυρίσουμε ὁμως στόν Νίτσε καί στό μοτίβο τῆς αἰώνιας ἐπιστροφῆς. Στή Γέννηση τῆς Τραγωδίας κυρίως συναντᾶμε τό μοτίβο, ὅπου ή φιλοσοφική ἐνότητα τῶν πάντων, κόσμου καί ἱστορίας, φύσης καί νόμου, ἑαυτοῦ καί ἄλλου, συλλαμβάνεται σάν καταβύθιση (ἐπιστροφή) στίς πρωταρχικές καί οὐσιώδεις δυνάμεις τοῦ κόσμου, πραγματοποιούμενη μέ τή διονυσιακή ἔκσταση. Ἐδῶ, ὁ ὄλεθρος τῆς ἀρχῆς τῆς ἐξατομίκευσης» ἀναιρεῖται καί ξαναβρίσκουμε τή φύση, ὀδυρόμενη γιά τό κομμάτιασμά της σέ ἄτομα. Ἐδῶ ὁ ἀπατηλός πέπλος τῆς Μάγια (κόσμος τῶν φαινομένων) σκίζεται καί ή φύση γίνεται ἀπόλυτη μονάδα. «Ἀποκαλύπτεται ή θριαμβευτική ζωή, ὅπου μέσα της τό καθετί, τό καλό καί τό κακό, εἶναι ὅμοια θεοποιημένα», κι ὅπου «σάν ἐνδιάμεσος (γίγνεσθαι) παρεμβάλλεται ὁ αἰσθητικός (τέχνη) κι ἀπολλώνιος κόσμος τῶν Ὀλυμπίων Θεῶν». Ὅπου ή φύση, «πρωταρχική μονάδα κατάφορη ἀπό αἰώνιες ἀθλιότητες καί γεμάτη ἀπό ἀναλλοίωτες ἀντινομίες, χρειάζεται γιά τήν ἀέναή της λύτρωση ταυτόχρονα τή γοητεία τοῦ ὄραματος καί τή χαρά τῆς φαινομενικότητας, στήν ὁποία φαινομενικότητα συμπεριλαμβανόμεστε ἀπόλυτα κι ὀλοκληρωτικά, ὄντας ὑποχρεωμένοι νά τήν ἀντιλαμβανόμεστε ὡς τό ἀπόλυτο Ὀν, δηλαδή σάν τό ἀέναο ἐν χρόνῳ, χώρῳ καί αἰτιότητι γίγνεσθαι, μ' ἄλλα λόγια σάν ἐμπειρική πραγματικότητα». Ὅτι «ἄν γιά μιά στιγμή ἀφήσουμε κατὰ μέρος τήν ἐμπειρική μας ὑπαρξη, καί γενικά τοῦ κόσμου, σάν παράσταση προκαλούμενη κάθε στιγμή ἀπ' τήν πρωταρχική μονάδα, τότε τό ὄνειρο θά πρέπει νά μᾶς φανερωθεῖ σάν ή φαινομενικότητα τῆς φαινομενικότητας». Γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο, «ἀπ' τό ἐσώτερο βάθος τῆς φύσης ἀνυψώνεται ή ἀπερίγραπτη αὐτή χαρά γιά τόν ἀφελή καλλιτέχνη καί τό ἀφελές καλλιτέχνημα, πού κι αὐτό δέν εἶναι παρά μιά φαινομενικότητα τῆς φαινομενικότητας. Ὁ Ραφαήλ στή "Μεταμόρφωσή" του, στό κατώτερο τμήμα τοῦ πίνακα μᾶς δίνει ὀλοφάνερη αὐτή τήν ἀπροσδιόριστη ἀναγωγή τῆς φαινομενικότητας σέ φαινομενικότητα, δείχνοντας τό θέαμα τοῦ αἰώνιου ἀρχέγονου πόνου πού εἶναι ή μοναδική ἀρχή τοῦ κόσμου». Ἐπίσης, «γιά ἐμᾶς ὁ ὑποκειμενικός καλλιτέχνης εἶναι ἕνας κακός καλλιτέχνης, καί ἀπαιτοῦμε σέ κάθε καλλιτεχνική ἐκδήλωση καί σ' ὄλους τούς βαθμούς τῆς τέχνης προπάντων δέ καί κύρια τή νίκη πάνω στό ὑποκειμενικό, τήν

ἀπολύτρωση ἀπ' τήν τυραννία τοῦ ἐγώ καί τήν κατασίγαση κάθε ἀτομικῆς θέλησης κι ἐπιθυμίας... τὸ ὑποκείμενο, τὸ βουλόμενο καί ἐπιδιώκον τούς ἐγωιστικούς του σκοπούς ἄτομο, μόνο ὡς ἀντίπαλος μπορεῖ νά κατανοηθεῖ καί ὄχι ὡς δημιουργικὴ αἰτία τῆς τέχνης. Τὸ ὑποκείμενο, ὅμως, ὡς καλλιτέχνης ἔχει λυτρωθεῖ πιά ἀπ' τήν ἀτομικὴ του βούληση καί ἔχει μεταμορφωθεῖ σέ "μεσάζοντα" διὰ μέσου τοῦ ὁποῖου τὸ ὑποκείμενο, τὸ μόνο πραγματικὰ ὑπάρχον, θριαμβεύει καί γιορτάζει τὴ λύτρωσή του μέσα στή φαινομενικότητα. Γιατί ὀφείλουμε προπαντός, γιὰ αἰσχύνῃ καί δόξα μας, νά πεισθοῦμε πλήρως πὼς ὅλη ἡ κωμωδία τῆς τέχνης μέ κανένα τρόπο δέν παριστάνεται γιὰ χάρη μας, γιὰ νά μᾶς βελτιώσῃ ἢ γιὰ νά μᾶς διαπαιδαγωγῆσει, τόσο περισσότερο ὅσο δέν εἴμαστε οἱ ἀληθινοὶ δημιουργοὶ αὐτοῦ τοῦ κόσμου τῆς τέχνης. Βέβαια, ἔχουμε τὸ δικαίωμα νά διαλογιστοῦμε πὼς γιὰ τὸν ἀληθινό του δημιουργό εἴμαστε πιά εἰκόνες καί καλλιτεχνικές προβολές κι ὅτι ἡ μεγαλύτερή μας δόξα εἶναι ἡ σημασία μας ὡς καλλιτεχνημάτων — γιατί μονάχα ὡς αἰσθητικὸ φαινόμενο μποροῦν νά δικαιωθοῦν αἰώνια ἢ ὑπερῆχη κι ὁ κόσμος. Μόνο μέσα στήν ἐνέργεια τῆς καλλιτεχνικῆς παραγωγῆς καί καθ' ὅσον ταυτίζεται μ' αὐτόν τὸν πρωταρχικό καλλιτέχνη τοῦ κόσμου, τὸ πνεῦμα γνωρίζει κάτι ἀπ' τήν αἰώνια οὐσία τῆς τέχνης. Γιατί τότε γίνεται, ὡς ἐκ θαύματος, ὅμοιο μέ τὴ θρυλικὴ μορφή τοῦ μύθου πού εἶχε τήν ἰκανότητα νά στρέφει ἐντὸς τὰ μάτια τῆς καί νά θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ τῆς· τώρα εἶναι ταυτόχρονα ὑποκείμενο καί ἀντικείμενο, ποιητής, ἡθοποιός καί θεατῆς...». Θά δοῦμε πιὸ κάτω τήν ἀναλογία ἀνάμεσα στίς σκέψεις αὐτῆς τοῦ Νίτσε καί στοῦ σχῆμα ταύτισης τῆς ζωῆς μέ τὸ ψεῦδος, καί τῆς τέχνης μέ τήν ἀλήθεια, πού προτείνει ὁ Πιραντέλλο σάν τρόπο ὑπερβάσης τῆς φαινομενικότητας: ΑἰΩΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ. Σέ τί, ὅμως; Μᾶς τὸ λέει ξεκάθαρα ὁ Κλάιστ, ἕναν αἰώνα πρὶν τὸν Νίτσε, στοῦ δοκίμιό του γιὰ τὴ μαριονέτα: ἐπιστροφή τῆς ἀνθρώπινης μαριονέτας στοῦ ξύλο ἀπ' τὸ ὁποῖο κατάγεται, προκειμένου νά βρεῖ τὴ χαμένη χάρη κι ἀθωότητά της. Γραμμμένο σέ διαλόγους, τὸ κείμενο τοῦ Κλάιστ γιὰ τὴ μαριονέτα εἶναι ἀπὸ μόνο του ἕνα ἀτόφιο πιραντελλικό κομμάτι, στοῦ ὁποῖο ἐκτίθεται ἡ διαλεκτικὴ σχέση κούκλας-χειριστῆ-ζωντανοῦ ὑποκριτῆ: ἐπιστροφή στήν πρὶν ἀπ' τήν ἁμαρτία καί τήν πτώση κατάσταση, στὸν παράδεισο. "Ὁπου ἁμαρτία εἶναι ἡ γνώση. Στὸ δοκίμιό της «Ἡ ἀθωότητα τοῦ θηρίου κι ἡ νοσταλγία τοῦ ποιητῆ» (περ. Δρώμενα, τ. 3/4, σελ. 32-36), ἡ Πέπη Ρηγοπούλου ἐπισημαίνει τὴ συνάφεια τοῦ θέματος αὐτοῦ τοῦ Κλάιστ μέ τὸν μῦθο τοῦ χαμένου παραδείσου ἀλλὰ καί μέ τὸν κόσμο τοῦ πλατωνικοῦ σπηλαίου. Διαβάζουμε: «Στίς δύο σκηνές ὅπου διαδραματίζεται ὁ μῦθος, ὑπάρχει ἐντονο τὸ στοιχεῖο τῆς κίνησης, ἡ δὲ συγχεκριμένη κίνηση κάθε φορά εἶναι καθοριστικὴ γιὰ τὴ συνέχεια. Τὰ λάθη τῶν χορευτῶν ὀφείλονται, σύμφωνα μέ τὸν Κλάιστ, στοῦ γεγονότος ὅτι γευτήκαμε τὸν καρπὸ τοῦ δένδρου τῆς γνώσεως, τὸ μήλο. Τώρα ὁ παράδεισος εἶναι σφαλίστος, καί πίσω μας τὸ Χερουβεϊμ. Πρέπει νά κάνουμε

τὸ γύρο τοῦ κόσμου, γιὰ νά δοῦμε μήπως ἀνοίξῃ πάλι σέ καμιά μεριά. Αὐτὸ τὸ ταξίδι τοῦ κόσμου εἶναι ἕνα ταξίδι στοῦ χώρου μέ τήν ἐλπίδα ἀνοίγματος στοῦ χρόνου, δηλαδή στίς μνημῆς, πού μᾶς θυμίζει τίς ἀναζητήσεις τοῦ Προύστ, ἕναν αἰώνα μετὰ. Μόνο πού στὸν Προύστ τὰ πράγματα ἀντιστρέφονται. "Ὁ ἀφηγητῆς ἐπιλέγει τὴν ἀκίνησια γιὰ νά ταξιδέψῃ στοῦ χρόνου».

"Ἄς θυμηθοῦμε ἐδῶ τὴν ἀκίνησια τοῦ παρμενίδειου ὄντος, καί τὴν κίνηση-ἀκίνησια τῆς ζωῆς, ὅπως ἐκτίθεται στὸν πρόλογο τοῦ «Ἀπόψε αὐτοσχεδιάζουμε», τοῦ Πιραντέλλο: «Ἄν ἡ ζωὴ ἦταν μόνο ἀκίνησια, ζωὴ δέν θά ὑπῆρχε. Ἄν ἦταν μόνο κίνηση, θά ῥχοταν στιγμὴ πού δέν θά μποροῦσε νά κινήθῃ. Γι' αὐτὸ ἡ ζωὴ πρέπει νά κινεῖται καί νά μένει ἀκίνητη. Γελιέται ὁ ποιητῆς πού φαντάζεται ὅτι βρίσκει τὴ γαλήνη καί τὸ λυτρωμὸ τοῦ καθηλώνοντα τὸ ἔργο του σέ μιὰ ἀμετάβλητη φόρμα... μονάχα ἕνας τρόπος ὑπάρχει νά πάρει ζωὴ ἕνα ἔργο τέχνης, πού ἔχει κιόλας τὴ φόρμα τοῦ ἀμετάβλητου: νά τοῦ δώσουμε ἐμεῖς κίνηση, ζωὴ, ἀλλιότιχη κάθε φορά, μιὰ στιγμιαία ζωὴ. Ἐκείνη πού ὁ καθένας μας εἶναι ἰκανός νά τοῦ δώσει... Ἄν ἕνα ἔργο τέχνης ἐξακολουθεῖ νά ζεῖ, αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ τὸ βγάζουμε ἐμεῖς (μιλᾷ ὁ σκηνοθέτης) ἀπ' τὴ ζωὴ πού τὸ ἔχει καθηλώσει ὁ δημιουργός του. Γιατί αὐτῆς τῆς μορφῆς τῆς δίνουμε ζωικὴ κίνηση μέσα μας. Τὴ ζωὴ τῆς δίνουμε ἐμεῖς. Διαφορετικὴ σέ κάθε ἐποχῇ, ἀλλιότιχη στὸν ἕναν, ἀλλιότιχη στὸν ἄλλον. Καί πολλές ζωές, ὄχι μιὰ. Γιατί ἡ ζωὴ πού δίνω ἐγὼ δέν μπορεῖ ποτέ νά εἶναι ἴδια μ' ἐκείνη πού δίνει ἕνας ἄλλος. Ἡ ζωὴ πρέπει νά ὑποταχθεῖ σέ δύο νόμους πού δέν τῆς ἐπιτρέπουν οὔτε ν' ἀκίνητοποιεῖται διαρκῶς οὔτε νά κινεῖται ἀένα. Ἡ ζωὴ ὑποτάσσεται σ' αὐτούς τούς δύο νόμους, γι' αὐτὸ δέν εἶναι τέχνη. Ἡ τέχνη δέν εἶναι ζωὴ, ἀκριβῶς ἐπειδὴ μπορεῖ ν' ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ αὐτούς τούς δύο ἀντίθετους νόμους. Καί γι' αὐτὸ ἡ τέχνη εἶναι τὸ βασίλειο τῆς τέλειας δημιουργίας, ἐνῶ ἡ ζωὴ εἶναι ὅπως πρέπει νά εἶναι, ἀτέλειωτα διαφορετικὴ καί διαρκῶς ἐναλλασσόμενη. Ἡ τέχνη ἐκδικεῖται τὴ ζωὴ, γιατί ἡ δημιουργία τῆς εἶναι ἀληθινὴ δημιουργία. Καί γιατί εἶναι ἀπολυτρωμένη ἀπὸ χρόνο, τυχαῖα συμβάντα, ἐμπόδια».

Επανερχομαι τώρα στοῦ δοκίμιό τῆς Ρηγοπούλου πού συνεχίζει τὴν ἀνάλυση τοῦ Κλάιστ: «Μέ τὴν ἔννοια αὐτὴ ὑπάρχει ἕνα προχώρημα σέ σχέση μέ τὸν ἐγκλωβισμό στοῦ χώρου. Εἶναι ὥστόσο ἐνδιαφέρων ὁ σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ ταξιδιοῦ τοῦ Κλάιστ: "Νά δοῦμε μήπως ἀνοίξῃ (ὁ κόσμος) πάλι σέ καμιά μεριά". Σέ τί θά χρησίμευε ἄραγε ἕνα ἀνοίγμα, ἂν ὄχι γιὰ νά ξαναμποῦμε μέσα; Γνώση, περιπλάνηση, ἐπιστροφή. Ἄν ὁ Κλάιστ πιστεύει σ' αὐτὴν τὴν ἐπιστροφή, τότε ἡ περιπλάνηση γι' αὐτόν σημαίνει ταξίδι πρὸς τὰ πίσω, σέ ἀρχέγονες μνημῆς πού ἐγγυῶνται τὴν ἐλλειψὴ τοῦ ἀπτοῦ χώρου καί χρόνου. Αὐτὴ ἐξάλλου ἢ ἐπιστροφή, ἐκτός ἀπ' τὸν βιβλικὸ μῦθο στὸν ὁποῖο σαφῶς ἀναφέ-

ρεται, θυμίζει και τό πλατωνικό σπήλαιο. 'Εδῶ αὐτοὶ πού ἔχουν δεῖ τό φῶς, δηλαδή ἔχουν ἀποκτήσει γνώση, δέν εἶναι δυνατόν νά ζήσουν πάλι στό σπήλαιο. 'Η γνώση τους στέκεται ἐμπόδιο νά ξαναγυρίσουν στόν κόσμο τῆς σκιάς καί τῆς κούκλας. Τό ἴδιο συμβαίνει καί στόν Κλάιστ. Μόνο πού στόν δικό του κόσμο, θεός καί ἀνδρείκελο ἔχουν σημαία ἐπαφῆς, πράγμα πού ὁ Πλάτων, τουλάχιστον στό σπήλαιο, ἀρνεῖται».

Εἶναι καιρός νά ἐπιστρέψουμε στόν Πιραντέλλο. Θά μπορούσε ἄραγε κανεῖς νά διαβάσει στά ἔργα του, παράλληλα καί χωρίς ν' ἀγνοήσει τή σχέση τους μέ τήν παράδοση τοῦ ἰταλικοῦ κουκλοθέατρου, τῆς κομμένης, τῆς ὄπερας κ.λπ., τό σχῆμα ἐκεῖνο στό ὁποῖο ἡ ἀνθρώπινη κούκλα ἐπειδή θυμᾶται τήν καταγωγή της — καί θέλει νά ἐπιστρέφει (στό ξύλο τῆς καταγωγῆς της), γίνεται (ἐξέλιξη, μεταμόρφωση, κίνηση) ρόλος, προκειμένου νά ὑπάρξει, καταργώντας μέ τήν ἀλήθεια τῆς τέχνης τό ψεῦδος τῆς ζωῆς; 'Αν ἀπαντήσουμε καταφατικά σ' αὐτό, μαζί μέ τούς ἠθοποιούς τοῦ θιάσου τοῦ ἔργου «'Απόψε αὐτοσχεδιάζουμε», οἱ ὁποῖοι βαδίζουν πρός τό τελειοῦσθαι ταυτιζόμενοι βαθμιαῖα μέ τούς ρόλους τους, μαζί μέ τούς ἠθοποιούς τοῦ θιάσου τοῦ ἔργου «'Ἐξὶ πρόσωπα ζητοῦν συγγραφέα», πού τούς βλέπουμε ν' ἀπορροφῶνται σταδιακά ἀπ' τούς ἡμιτελεῖς ρόλους· ἂν ἀπαντήσουμε καταφατικά, μαζί μέ τήν 'Ερσίλια Ντρέι τοῦ «'Νά ντύσουμε τούς γυμνοῦς», αὐτό τό τρομαγμένο κορίτσι πού πασχίζει νά γίνει χάρτινος ρόλος, πρόσωπο μυθιστορήματος, γιά νά ζήσει μιά ζωή πιό ἀληθινή ἀπ' αὐτή πού τῆς δόθηκε· μαζί μέ τή θεατρίνα Ντονάτα τοῦ «'Νά βρεῖς τόν ἑαυτό σου», πού ἀνακαλύπτει τό δικό της ὄχι στή ζωή ἀλλά στήν τέχνη· μέ τά πρόσωπα τοῦ «'Ἔτσι εἶναι ἂν ἔτσι νομίζετε», ἰδίως τόν Λαουντίζ πού πιστεύει ὅτι ὁ καθένας ὑπάρχει μόνο μέσα ἀπ' τήν ἀμφιβολία ἂν ὄντως ὑπάρχει· μέ τόν 'Ερρίκο τόν Δ', καί μέ τά πρόσωπα ἀπ' τούς «Κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ», καί μέ τόσους ἄλλους πιραντελλικούς ρόλους, γιά τούς ὁποίους ἡ ζωή ταυτίζεται μέ τό φέμα, καί μόνη ἀλήθεια εἶναι ἡ τέχνη. 'Αν ἀπαντήσουμε καταφατικά, τότε βρισκόμαστε μπροστά σ' ἕνα δεύτερο ἐρώτημα: Ποῦ ἔμπρακτα ὁδηγοῦνται οἱ ἥρωες, ἂν πάρουμε κατά γράμμα τίς δηλώσεις τους αὐτές περί τέχνης καί περί ζωῆς; 'Ισχύουν σάν γενικοί κανόνες τά λόγια τους πέρα ἀπό χώρο ἢ χρόνο; Ποιά ἀποδεικτική ἰσχύ διαθέτουν οἱ συλλογισμοί τους; 'Αντέχουν οἱ πιραντελλικοί ρόλοι, μέ τό ὑλικό πού εἶναι φτιαγμένοι, στή σκηνακή δοκιμασία τοῦ αὔριο;

Παίρνω σάν δεδομένο ὅτι αἰώνιο εἶναι τό τραγικό. Παρά τούς ἰσχυρισμούς τοῦ ἴδιου τοῦ Πιραντέλλο ὅτι τά ἔργα του εἶναι τραγωδίες, νομίζω ὅτι ἐδῶ βρισκόμαστε μακριά ἀπό τήν ἀρχαιοελληνική ἀντίληψη τοῦ τραγικοῦ: γυμνές μάσκες εἶναι μιά ἄλλη ὀνομασία πού ὁ συγγραφέας ἔχει δώσει στό θεατρό του. 'Οπως ἐξηγεῖ ὁ Μάριος Πλωρίτης (*Πρόσωπα τοῦ σύγχρονου δράματος*), «γυμνές ἐπειδή μέ τά δράματα καί μέ τίς κωμωδίες του ὁ συγγραφέας προσπαθεῖ νά ξεμασκαρέψει τούς ἥρώες του, νά τούς ἀποσπᾶσει τό προσωπεῖο πού

σκάρωσαν οἱ ἴδιοι ἢ τούς ἔχει ἐπιβάλει ἡ κοινωνία. Νά τούς φέρι ἀντιμέτωπους μέ τόν ἠθικό καθρέφτη ὅπου θά δοῦν τόν ἑαυτό τους στίς ἄπειρες ἀντιφάσεις του». Σωστά. 'Ο Πιραντέλλο, μπορεῖ νά προσθέσει κανεῖς, παίζει μέχρι τίς ἔσχατες συνέπειές του ἕνα ἰδιότυπο παιχνίδι αὐτογνωσίας. Αὐτογνωσία γι' αὐτόν εἶναι ἡ παραδοχή τῆς ὀριστικῆς καί ἀμετάκλητης πολλαπλότητας τῶν μορφῶν στόν κόσμο. 'Η παραδοχή, ἀκόμα, τῆς ἀνθρώπινης γλώσσας σάν πεπερασμένου μέσου ἐπικοινωνίας, πού χρησιμεύει μόνο καί μόνο γιά νά μᾶς βοηθήσει νά δεχτοῦμε τή μόνη ἀντικειμενικά ὑπαρκτή ἀλήθεια, τῆς ἀσυνενοησίας μας. Στό βάθος πρόκειται γιά νομιναλισμό: τά πράγματα ὑπάρχουν αὐτά καθαυτά, ὅπως εἶναι, πρὶν ἀπ' τίς γενικές ἔννοιές τους, πού ἀποτελοῦν ἀπλά ὀνόματα γιά πολλά ὅμοια πράγματα. Δέν ὑπάρχουν λοιπόν γενικές ἔννοιες ἀλλά μόνο ἐπί μέρους πράγματα πού μποροῦμε ν' ἀναγνωρίσουμε. Πράγματα πού τούς δίνουμε ὀνόματα γιά νά εἴμαστε κατόπιν σέ θέση νά τ' ἀναγνωρίζουμε μέ τίς αἰσθήσεις καί μέ τήν ἐμπειρία. 'Αντίθετα μέ τήν πλατωνική-ἀριστοτελική ἀντίληψη ὅτι τά πράγματα ἐνδυναμεί περιέχουν τήν ἰδεατή μορφή τους καί τείνουν πρός τήν τελείωση κατά τή φύση τοῦ εἶδους τους (ἐντελέχεια). 'Εδῶ τά πράγματα δέν περιέχουν δυνάμει τήν τελείωσή τους, δέν γίνονται αὐτό πού εἶναι. 'Υπάρχουν κάθε φορά ὅπως τά συλλαμβάνουν οἱ αἰσθήσεις μας.

Στήν ἀρχαιοελληνική τραγωδία ὁ ἥρωας, πίσω ἀπ' τήν ἐτερότητα-πολλαπλότητα τῶν μορφῶν, μέσα ἀπ' τήν ἐπώδυνα πορεία του πρός τή γνώση, διακρίνει τελικά τήν ὄντως οὐσία τους προσεγγίζοντας μιά ταυτότητα πού εἶναι ἐλευθερία. 'Εδῶ, ἀντίθετα, βρισκόμαστε σ' ἕνα βασιλεῖο ἐγελιανῆς ἀναγκαιότητας, πού ἀνεστραμμένη μορφή της εἶναι ἡ νιτσεική ταύτιση μέ τήν ἀρχή.

Γνωρίζοντας τόν ἑαυτό του μέ τίμημα τόν ἐκμηδενισμό τοῦ ἑαυτοῦ του, ἐπειδή μιά τέτοια γνώση περιέχει ἐξ ὀρισμοῦ τήν ὑπέρβαση, τήν ὕβρη, ὁ τραγικός ἥρωας βρίσκει τελικά τό πρόσωπό του· ὄχι τήν ἀνώδυμη μάζα καί τή σιωπή τῆς ἀνόργανης ὕλης-φύσης. 'Ο Οἰδίπους ἀνακαλύπτοντας τό φονιά τοῦ Λαίου βρίσκει ταυτόχρονα τόν ἑαυτό του, γίνεται ὁ τραγικός Οἰδίπους. 'Η 'Ηλέκτρα, ἀναγνωρίζοντας τόν ἀδερφό της 'Ορέστη πού εἶναι τό ἕτερόν της, γίνεται ἡ τραγική 'Ηλέκτρα, ἡ δυνάμει φόνισσα τῆς μάνας της, πού εἶναι. Μέσα ἀπ' τήν πράξη ἀντίστασής της στήν τυραννία τοῦ Κρέοντα, ἡ 'Αντιγόνη γίνεται ἡ 'Αντιγόνη πού εἶναι.

Σ τόν Πιραντέλλο ἡ αὐτοαναγνώριση τοῦ ἥρωα σημαίνει, ἀντίθετα, ταύτιση μέ τό προσωπεῖο. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιά μιάν ἀποθέωση τοῦ ὑποκειμενισμοῦ, ὅπου «τό ὑποκείμενο σάν καλλιτέχνης ἔχει λυτρωθεῖ πιά ἀπ' τήν ἀτομική του βούληση καί ἔχει μεταμορφωθεῖ σέ μεσάζοντα, διά μέσου τοῦ ὁποῖου τό ὑποκείμενο, τό μόνο πραγματικά ὑπάρχον, θριαμβεύει καί γιορτάζει τή λύτρωσή του μέσα στήν ὑποκειμενικότη-

τα». Φορώντας τό προσωπεϊό ή βγάζοντάς το, ό ήρωας του Πιραντέλλο γίνεται όχι ό,τι δυνάμει είναι, αλλά ό,τι νομίζουν οί άλλοι ότι είναι, ή ό,τι πιστεύει ό ίδιος πρός στιγμήν για τον έαυτό του ότι είναι. 'Η μορφή έδω είναι δεύτερη ούσία των όντων. 'Η άριστοτελική έντελέχεια για τήν όποία κάναμε λόγο πρίν, ή ιδιότητα του έργου τέχνης νά περιέχει έν δυνάμει και στήν πρώτη σύλληψη της άπ' τό δημιουργό της τό είναι της, έδω ανατρέπεται. "Όλη ή άγωνιώδης προσπάθεια της δυτικής σκέψης νά ξεπεράσει τον άριστοτελισμό τούς τελευταίους δύο αιώνες έχει καταναλωθεί στήν πάλη νά υπερκεραστεί φιλοσοφικά ή έντελέχεια, μέ διάφορες νοητικές κατασκευές. Μέ τήν έγελιανή διαλεκτική του σχήματος θέση-άντίθεση-σύνθεση, ή μέ τή φιλοσοφία του ύπαρξισμού στίς ποικίλες εκφάνσεις της, μέχρι νά καταλήξουμε στό άτοπον του σαρκτικού αξιώματος «ή ύπαρξη προηγείται της ούσίας», τό όποιο λύνει τό πρόβλημα μέ μία ταυτολογία. Μεταφερόμενο σ' έπίπεδο σκηνης αυτό τό αξίωμα, άλλος τρόπος για νά πούμε ότι τό φαινόμενο προηγείται του όντος, θίγει μέ τή σειρά του τό ζήτημα της κίνησης και άκίνησίας των όντων, όδηγώντας πίσω στον Παρμενίδη και στίς διαφορετικές έρμηνείες του άπ' τή Δύση. Δέν άποφεύγουμε μιάν αντίφαση: άν δεχτούμε ότι ή ύπαρξη-μορφή προηγείται της ούσίας, δεχόμαστε τότε ότι τό έργο τέχνης, σάν μέρος της ύλικής τάξης του κόσμου, είναι κι αυτό ό,τι γίνεται. "Όχι ότι γίνεται αυτό που είναι. Στήν περίπτωση όμως αυτή, ή έννοια του γίγνεσθαι κυριολεκτικά άνασκοποίζεται. Βρισκόμαστε ήδη στήν καρδιά του προβλήματος που δέν είναι άλλο άπ' τήν ψευδοπαρμενίδεια διαλεκτική των νεότερων χρόνων. 'Η πορεία άπ' τό φαινόμενο στήν ούσία εκμηδενίζεται, άκριβώς επειδή μέ τά πεπερασμένα μέσα των αισθήσεων συλλαμβάνουμε τήν κίνηση σάν άπό και πρός, ή δέ νόηση αυτή καθαυτή, περιβλημένη ανθρώπινα χαρακτηριστικά, προσπαθει έπίσης νά τοποθετήσει τό είναι σέ τόπο, χρόνο και αίτια. Τό πρόβλημα παύει νά ύφίσταται άπ' τή στιγμή που θά δεχτούμε ότι και τό είναι διαθέτει σκοπό (Σ. Ράμφος). Συμβολή στήν όλη προβληματική άποτελεί και ή ένδιαφέρουσα έρμηνεία του δύσκολου άποσπάσματος 5 του ποιήματος του Παρμενίδη άπ' τον Γιάννη Τζαβάρα (Τό ποίημα του Παρμενίδη, εκδ. Δόμος, 'Αθήνα 1980). Τό άπόσπασμα: «Ούτε γάρ άν γνοίης τό γε μή έόν· ού γάρ άνυστόν· ούτε φράσαις» (γιατί ούτε θά μπορούσες νά βιώσεις τό μή έόν, πράγμα άκατόρθωτο, ούτε και μπορείς νά τό εκφράσεις). 'Ο Τζαβάρας: «Ούτε μέ τέτοια (κοινότυπη) έμπειρία καθίσταται προσιτό τό παρμενίδειο όν, ούτε γίνεται διόλου λόγος για τά καθημερινά συναντώμενα παρόντα και άπόντα όντα. 'Η παρμενίδεια έμπειρία έχει τό στοιχείο της αποκάλυψης, της θειικής αναγκαιότητας που είναι τόσο προφανής ώστε δέν έχει νόημα νά δεχτεί αντίρρηση και άναίρεση. Μόνο μέ άποκαλυπτική μέθοδο είναι προσιτό τό έόν...».

'Η δυτική μεταφυσική, μεταμφιεσμένη στήν ούσία πρακτική σκέψη, συλλαμβάνει, αντίθετα, τό έόν σάν

πράγμα έν τόπω, χρόνο, αίτιότητα, πού, σέ κάθε περίπτωση, ούτε γίνεται αυτό που είναι, ούτε είναι αυτό που γίνεται. Είναι αυτό που είναι κάθε φορά, παγιδούντάς μας σέ μία στατικότητα που θέλει νά όνομάζει τον έαυτό της διαλεκτική, άπλώς και μόνο για νά διασκεδάσει τήν πλήξη που προκαλεί ή άκίνησία των όντων ή για νά εκβιάζει κάποτε τήν Ιστορία νά προχωρεί (σέ κύκλο). "Όπου, όμως, τό τραγικό στοιχείο κάποτε έμφανίζεται εκδικητικό. Τό τραγικό στοιχείο, που στό έργο του Πιραντέλλο άφίσταται. Για νά πούμε ότι ύφίσταται, θά πρέπει νά δούμε τό σχήμα που διέγραφα πιό πάνω (ή ανθρώπινη κούκλα θυμάται τήν καταγωγή της και θέλει νά έπιστρέψει) ύπερβατικά, σάν μετάβαση άπ' τό μή όν στό όν, ειδικότερα δέ νά θεωρήσουμε τό «θυμάται τήν καταγωγή της» σάν γεγονός κείμενο πέραν της κοινότητας έμπειρίας. 'Έντελώς ειδικά, τό «θέλει νά έπιστρέψει» σάν έν δυνάμει ένέργεια έντός και εκτός ταυτόχρονα της άτομικής βούλησης. Μιλώντας μέ όρους παραστασιολογικούς, οί «σπάγγοι», τά νήματα που κινούν τ' ανθρώπινα νευρόσπαστα του Πιραντέλλο θά πρέπει νά είναι κατά κάποιον τρόπο έμφανεις στους θεατές. 'Ένδεχομένως δέ, θά πρέπει σάν τραγική πλάνη (άμαρτία) των ήρώων του νά θεωρήσουμε τήν ίδια τή μεταλλαγή του σχήματος ζωής που έπιχειρούν (βίος = ψεύδος, τέχνη = αλήθεια). "Ισως θά έπρεπε νά βλέπαμε τον ίδιο τον Πιραντέλλο σάν «πρόσωπο» των έργων του στίς παραστάσεις, «έξαρτώμενο» από νήματα νά κινεί όλλα νήματα, καλύπτοντας μέ τήν ένδιάμεση παρουσία του τό ύπερβατικό κενό της όποιας «πτώσης» και έξωσης από παραδείσους άθωωτήτων. Ν' άντικρίσουμε στή σκηνή τον ίδιο τον Πιραντέλλο, σάν αίτιο της δράσης των ήρώων του και «κινούν άκίνητον». Σάν ένα από τά πρόσωπα, τό κύριο, των δραμάτων του. Τότε μόνο θά έχουμε πρό όφθαλμών τό «άμάρτημα» του σύγχρονου ανθρώπου που, βαφτίζοντας τά τεχνήματά του ως «πρόοδο», «έπιστήμη», «ίδεολογική συνέπεια» κ.λπ., έφτασε όπου έφτασε. Τό νά συμμετάσχει και ό ίδιος ό Πιραντέλλο, μέγάλος άπατημένος του αιώνα μας κι ένα άπ' τά τραγικότερα πρόσωπα-προσωπεϊα του, στίς παραστάσεις των ίδιων των έργων του, ιδού τό μέγιστον μάθημα!

«Τό βαλκανικό ζήτημα καί τό βαλκανικό κομμουνιστικό κίνημα 1918-1939»

του Ἀλέκου Παπαπαναγιώτου, ἐκδ. Θεμέλιο,
Ἀθήνα 1992

του Γιώργου Μαργαρίτη

Ὁ Ἀλέκος Παπαπαναγιώτου μᾶς ἔχει συνηθίσει σέ μία ἐργασία μεθοδική, ἀθόρυβη, περίπου διακριτική. Ἡ πολύχρονη παραμονή του στό ἐξωτερικό —πολιτικός πρόσφυγας— τοῦ ἐπέτρεψε τήν πρόσβαση σέ ιστορικές πηγές, σέ ὕλικά πού ἐλάχιστοι στή χώρα μας εἶχαν ποτέ τήν εὐκαιρία, ἢ τή διάθεση, νά γνωρίσουν. Ἡ γνώση βαλκανικῶν γλωσσῶν καί προπαντός ἡ κατανόηση ἀνθρώπων καί πολιτισμῶν προσθέτουν ἀρετές στό ἔργο του.

Τό τελευταῖο του βιβλίο ἀσχολεῖται μέ ἱστορίες «παλιές» καί ἐπίκαιρες. «Παλιές» ὄχι γιατί ἀναφέρονται σέ περασμένες δεκαετίες —ὄχι τόσο μακρινές— ἀλλά γιατί ἀσχολοῦνται μέ κινήματα, πολιτικά σχήματα, πού ἡ σημερινή ἐπικαιρότητα βιαστικά καί πιεστικά ἐνταφιάζει. Δέν τά θεωρεῖ «τῆς μόδας» δηλαδή. Ἐπίκαιρες γιατί τά προβλήματα ἐκείνου τοῦ καιροῦ φαίνονται καί σημερινά, ἄν καί μέ μία προσεκτική προσέγγιση θ' ἀνακαλύπτουμε ἴσως ὅτι τά κοινά σημεῖα δέν εἶναι τόσο ἄφθονα ὅσο τό λεξιλόγιο παραπλανητικά μᾶς βεβαιώνει.

Οὐσιαστικά τό μικρό αὐτό σέ ὄγκο βιβλίο μελετᾷ μιά μικρή πτυχή ἑνός τεράστιου ζητήματος. Τή στάση ἑνός κοινωνικά ἀνατρεπτικοῦ πολιτικοῦ σχήματος, τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος, ἀπέναντι σέ ἰδεολογικές καί πολιτικές πρακτικές πού ἰσοπεδώνουν καί ἐνοποιοῦν τήν κοινωνία, ὑποτάσσοντας τίς ἐσωτερικές τῆς ἀντιθέσεις σέ κοινούς παρονομαστές,

μεταθέτοντας τίς κοινωνικές ἐντάσεις σέ κοινή ἀπέχθεια καί μίσος γιά τόν γείτονα, γιά τήν γειτονική κοινωνία. Κομμουνισμός καί ἐθνικισμός. Ἐννοίες πού συγκλόνισαν τόν εἰκοστό αἰώνα. Ὁ ὅποιος, ἄς σημειώσουμε, ἔχει ὀκτώ πολυτάραχα χρόνια νά διαλύσει ἀκόμα.

Ἐπειδή τό ζήτημα εἶναι μεγάλο καί σοβαρό, ἔχει ἰδιαίτερη ἀξία γιά τήν κατανόησή του ἡ ἐπί μέρους διαύγεια. Καί ἡ τελευταία δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ὅπου ἡ ἐνασχόληση μέ τό ἄλλοτε γίνεται κάτω ἀπό καθεστῶς φανατισμοῦ, φόβου, μονομέρειας. Νά ἔνα πρώτο σημεῖο πού ἡ μικρή μελέτη τοῦ Παπαπαναγιώτου μᾶς προσφέρει. Μέ τήν ἀνάγνωσή της ἀνοίγουμε λίγο τήν πόρτα τῶν γειτόνων. Ἀνακαλύπτουμε ὅτι καί αὐτοί ἔχουν ἱστορία, ἔχουν σχέδια καί προθέσεις, ὅτι ἡ πολιτική σέ ἐπίμαχα ζητήματα ὅπως τό Μακεδονικό στηρίζεται σέ πολλούς παράγοντες, κοντινούς ἢ μακρινούς, καί δέν συνοψίζεται στό σχῆμα καλοϊκακοί, ὁ «λευκός ἐλληνισμός» καί οἱ «μαῦροι» πού τόν ἐπιβουλεύονται¹. Πολύ περισσότερο ὅταν στούς «γείτονες» δέν συμπεριλάβουμε μόνο γλωσσες, λαούς καί πολιτισμούς ἀλλά καί ἰδέες. Ἡ μελέτη μᾶς ξεναγεῖ σέ λογικές πού δέν δεσμεύτηκαν στόν καιρό τους μόνο ἀπό τό πρόβλημα τῆς «ἐθνικῆς ἀποκατάστασης» —ἢ τῆς «ἐθνικῆς ἐκκαθάρισης-ὁμογενοποίησης», εἶναι πολύ κοντά αὐτά σά Βαλκάνια— ἀλλά πού ὑπέταξαν τίς ἐννοίες αὐτές στίς προοπτικές τῆς παγκόσμιας κοινωνικῆς ἐπανάστασης, πού

συλλογίστηκαν ὄχι μέ βάση τόν ἐπακριβή χωρισμό τῶν ἐθνικῶν οἰκοπέδων —παραδοσιακά αὐθαίρετα στή γειτονιά μας— ἀλλά μέ βάση τό ἀνθρώπινο γένος. Καί δέν εἶναι καθόλου ἄχρηστο νά τά θυμόμαστε αὐτά.

Μιά δεύτερη προσφορά τοῦ μικροῦ αὐτοῦ βιβλίου εἶναι ἡ προσεκτική παρακολούθηση τοῦ δύσκολου αὐτοῦ ξεκαθαρίσματος. Ποῦ σταματοῦσε, δηλαδή, στίς σκέψεις τῶν πρωταγωνιστῶν —ἀτόμων ἢ ὀργάνων— τοῦ καιροῦ ἐκείνου ἡ ἐπαναστατική σκέψη καί πού ἄρχιζε ἡ καλυμμένη ἐθνική διεκδίκηση. Τά σημεῖα τοῦ ἐκχυδαϊσμοῦ τῶν μεγάλων στρατηγικῶν δηλαδή. Δύο παρατηρήσεις ἐδῶ: τή μή δυτικοευρωπαϊκή κοινωνική δομή τῶν βαλκανικῶν κρατῶν, πού ἔκανε

1. Μή σπεύσει κανεῖς νά πεῖ ὅτι αὐτά εἶναι αὐτονόητα. Θά σᾶς διηγηθῶ ἕνα ἀνέκδοτο: Πρόσφατα, πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη τῆς χώρας μας διόρθωσε ἐλαφρά τόν κατάλογο ταξινόμησης τοῦ Κογκρέσου μεταφέροντας βιβλία πού ἀφοροῦν τήν πρόσφατη ἱστορία τοῦ μακεδονικοῦ χώρου ἀπό τόν κωδικό DR (= Ἀνατολική Εὐρώπη, Βαλκανική Χερσόνησος) στό λῆμα DF (= ἐλληνική ἱστορία). Τό ἀποτέλεσμα ἦταν καταπληκτικό. Βιβλία πού πραγματεύονται λ.χ. τήν ἱστορία τῆς οἰκογένειας Delchev καί τό τέλος τῆς πόλης τοῦ Kukush (πάνω σά ἐρείπια τῆς κτίστηκε τό γνωστό μας Κιλκίς), ἢ ἄλλα πού μιλοῦσαν γιά τήν ἐξέγερση τοῦ Ἴλιντεν ἢ τή δράση ἀναρχικῶν ἢ σοσιαλιστῶν κομιτατζήδων βρέθηκαν μέρος τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας! Ὡς τί; Προφανῶς ὡς «ἀτυχήματα» τοῦ ἔθνους (μας)...

εὐθραυστη τή συγκρότηση ταξικῶν καί πολιτικῶν ἀνατρεπτικῶν κινήματων καί πού μετέτρεπε εὐκόλα τίς ἰσορροπίες πού κτιζόνταν γύρω ἀπό τό ἀγροτικό ζήτημα. Τή γειτνίαση, γεωγραφική καί προπαντῶς ἱστορική, τῆς τότε μητρόπολης τῆς ἐπανάστασης, τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως, καί τὴν συνεπακόλουθη ἐξάρτηση τῶν βαλκανικῶν ἐπιλογῶν ἀπὸ τὴ δική της πολιτική.

Στοὺς τομεῖς αὐτοὺς τό βιβλίο θά ἔπρεπε νά περιμένει τὴ συνέχισή του. Συνέχιση πού θά ὑποβοηθοῦσε ἢ προσφυγὴ στὴν ἐντυπωσιακά πλούσια διεθνή βιβλιογραφία, πῶ ἀπόμακρη, ἄρα πῶ σφαιρική στὴν ἐκτίμηση τῶν προβλημάτων. Ποιὰ ἦταν ἡ αἰτία τῆς «εὐκόλης» ἀλλαγῆς χαρακτῆρα κινήματων ὅπως ἡ ΕΜΕΟ; Νά δεχτοῦμε τὴν παντοδυναμία μιᾶς ἀόριστης καί τελικὰ κενῆς «ἐθνικῆς ἰδεολογίας», ἢ μήπως πρέπει στὶς κοινωνίες μέσα νά ἀναζητήσουμε λόγους καί αἰτίες αὐτῶν τῶν μεταμορφώσεων; Ἐνα ἐνδεικτικὸ παράδειγμα ἴσως βοηθήσει στὸν προσδιορισμὸ αὐτῶν τῶν κατευθύνσεων.

Παρά τίς τρομερές πιέσεις πού δέχθηκε στὰ 1903-1908, στὴ διάρκεια τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων καί τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, παρά τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν καί τὸν μαζικὸ ἐκπατρισμὸ μελῶν της, παρά, τέλος, τὴν ἐγκατάσταση προσφύγων ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία καί τὴ ριζικὴ μεταβολὴ τῆς ἐθνολογικῆς σύνθεσης τοῦ ἑλληνικοῦ τμήματος τῆς Μακεδονίας, ἢ σλαβόφωνη ἢ σλαβομακεδονικὴ μειονότητα παρέμενε ἀριθμητικὰ ἰσχυρὴ στὴ δεκαετία τοῦ 1920 ἐντὸς τῶν ἑλληνικῶν συνόρων². Παρά τὴ σημασία της ὅμως, ἐλάχιστα ἀναμείχθηκε στὴν ἀλυτρωτικὴ ἐστρατεία τῆς ΕΜΕΟ πού τόσο ἐντονα τάραξε τὸν ἴδιο ἐκεῖνο καιρὸ τίς περιοχὲς τῆς

Γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας. Γιατί; Μήπως ἐπειδὴ κυριαρχοῦσε στοὺς κόλπους τῆς ομάδας αὐτῆς μιὰ φιλελληλικὴ διάθεση; Κάτι τέτοιο δὲν φαίνεται πιθανὸ καί τό ἀντίθετο ἀποδεικνύεται τόσο ἀπὸ τὴ μαζικὴ ἐθελοντικὴ στράτευση τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν στὰ 1916-1918 στὸν βουλγαρικὸ στρατό, ὅσο καί ἀπὸ τίς μαζικὲς — καί ἐπικίνδυνες — αὐτομολήσεις σλαβόφωνων στρατεύσιμων τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πρὸς τὸν τουρκικὸ στρατό στὴ Μικρασία ἢ πρὸς τὸν ἰταλικὸ στὴν Ἀλβανία, δέκα χρόνια ἀργότερα. Γιατί λοιπὸν ἡ ἀπουσία ἀνάλογης ἀναταραχῆς στὴν τόσο εὐαίσθητη στὰ χρόνια ἐκεῖνα περιοχὴ αὐτή;

Τό κοινωνικὸ παρεμβαίνει ἐδῶ γιὰ νά μᾶς δώσει τίς ἀπαντήσεις του. Στὴ βάση τῆς ἀντίθεσης τῶν Σλαβομακεδόνων μὲ τοὺς γείτονες ἢ τοὺς δυνάστες τους — στὴ βάση δηλαδὴ τῆς συνειδητοποίησής τους σάν κάτι τό διαφορετικὸ καί γιατί ὄχι σάν μιὰ ἄλλη ἐθνότητα — βρισκόταν τό ἀγροτικὸ πρόβλημα. Ἡ φεουδαρχικὴ πραγματικότητα, συχνὰ μάλιστα μὲ ξένους, Ἀλβανούς, Τούρκους, δυνάστες πού ἔκανε τὸν Λένιν νά βλέπει στὰ 1912 ὡς βαλκανικὸ πρόβλημα «τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν ὄλων τῶν ἐθνοτήτων» ὅταν ὅλοι οἱ ἄλλοι μὲ τὴ λέξη πρόβλημα ἐννοοῦσαν τὴ διανομὴ τῆς Μακεδονίας καί τῆς Θράκης. Ἡ ἀσφυξία πού ὁ κοινωνικὰ μειωμένος — σχεδόν ἀποκλειστικὰ ἀγροτικός — σλαβομακεδονικός πληθυσμὸς ἔνωθε τοὺς ἔφερε γιὰ πολλὰ χρόνια κοντὰ στὰ ἀγροτικά κινήματα τῆς Βουλγαρίας, μὲ τὰ ὅποια οἱ ὀργανώσεις τους συμπορεύτηκαν ἢ καί συγχωνεύτηκαν γιὰ μεγάλο διάστημα. Στὴ δεκαετία τοῦ 1920 ὅμως, ἡ ἀνταλλαγὴ πληθυσμῶν ὠθήσε τὴν Ἑλλάδα στὴν ὀλοκλήρωση μιᾶς περιπτώσεως ἀπόλυτης ἀγροτικῆς μεταρρύθμισης. Ὁ κοινωνικὸς παρονομαστής τοῦ μειονοτικοῦ καί ἐθνικοῦ αὐτοῦ προβλήματος μετριάστηκε ἀπὸ τὴν ἐδῶ μεριά τῶν συνόρων, πράγμα πού δὲν ἔγινε στὴν ἀπὸ ἐκεῖ πλευρὰ, στὴ Γιουγκοσλαβικὴ Μακεδονία. Ἔτσι ἔχουμε ἐντονη αὐτονομιστικὴ ἀναταραχὴ ἀπὸ

τὴν μιὰ, δισταγμοὺς καί ἡρεμία ἀπὸ τὴν ἄλλη.

Μέ ἄλλα λόγια αὐτό πού ὁ Παπαπαναγιώτου κάνει μὲ ἰδιαίτερη προσοχὴ στὴν κορυφὴ, ἐκθέτοντάς μας τίς διαδοχικὲς ἀπόψεις, θέσεις καί ἀποφάσεις, χρειάζεται, γιὰ νά εἶναι κατανοητὸ καί πλήρες, νά ἐπεκταθεῖ στοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν ἐνδιαφερόμενων κοινωνιῶν. Ἄν ὄχι, τότε μᾶς γεννιέται ἡ ἐντύπωση πὼς μιὰ «ἀφελῆς» ἡγεσία τῆς Κ.Δ. ὀδήγησε στὴν αὐτοκτονία τὰ κομμουνιστικὰ κινήματα τῶν βαλκανικῶν κρατῶν (σ. 62 κ.έ.). Ἄν στὴ βουλγαρικὴ καί κοσσοβίτικη (ἐπιτρέψτε τὸν νεολογισμό) ἐπέδουσε δὲν δοῦμε «ἐθνικὲς» προτιμήσεις — ὅσο κι ἂν αὐτὲς ὑπάρχουν σὲ λαθάνουσα μορφή — ἀλλὰ ἐπιλογὲς κοινωνικῶν μετώπων, δημιουργία ἀγροτικοῦ κινήματος, τότε οἱ θέσεις τῆς Κ.Δ. ἀποκτοῦν ἄλλη σημασία. Καί μιὰ τέτοια θεώρηση βγάζει κι ἐμᾶς, τοὺς δύστυχους μελετητὲς τῆς ἱστορίας ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νά καταφύγουμε στοῦ ἀνόητο σχῆμα τῆς ἀνθελληνικῆς πρόθεσης γιὰ νά ἐξηγήσουμε τὰ συμβαίνοντα.

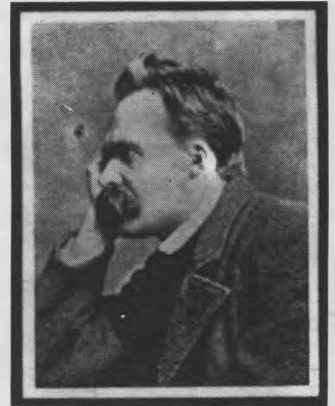
Μέ τὴν εὐχὴ νά συνεχίσει ἡ κουβέντα πάνω σὲ ὅλα τὰ σημαντικὰ πού ἡ ἐργασία τοῦ Ἀλέκου Παπαπαναγιώτου μᾶς ταξινομήσε.

2. Ὅπως δὴποτε σαφῶς πάνω ἀπὸ 100.000 ἄτομα σὲ συμπαγεῖς θύλακες ὅσο καί ἂν οἱ σχετικὲς στατιστικὲς — ἑλληνικὲς, γιουγκοσλαβικὲς, βουλγαρικὲς — εἶναι ἐλάχιστα πειστικὲς.

«Μαθήματα γιά τήν παιδεία»

Friedrich Nietzsche, μετάφραση. πρόλογος, σημειώσεις Ροές, Ἀθήνα 1988, σ. 217

N.M. Σκουτερόπουλου, έκδ.

τοῦ Ἀριστείδη Μπαλιᾶ

Τό βιβλιαράκι αὐτό εἶναι ἕνα μικρό διαμάντι τό ὅποιο, τουλάχιστον κατά τή γνώμη μου, γίνεται σήμερα καί ἐξαιρετικά ἐπίκαιρο. Πρόκειται γιά τή σειρά τῶν πέντε διαλέξεων, μέ τόν γενικό τίτλο «Περί τοῦ μέλλοντος τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων μας», πού ἔδωσε ὁ Νίτσε στή Βασιλεία στίς ἀρχές τοῦ 1872, μετά ἀπό πρόσκληση μιᾶς τοπικῆς μορφωτικῆς ἐταιρείας. Νά σημειώσουμε ὅτι ὁ Νίτσε, ἄν καί μόλις 28 χρονῶν, ἦταν ἤδη τρία χρόνια καθηγητής τῆς κλασικῆς φιλολογίας στό ὁμώνυμο Πανεπιστήμιο τῆς πόλης. Τό ἔργο του Ἡ Γένεση τῆς Τραγωδίας εἶχε κυκλοφορήσει λίγους μήνες πρίν, ἀλλά πληροφορίες γιά τήν ὑποδοχή του ἀκόμη δέν ὑπῆρχαν. Οἱ κλασικοί φιλόλογοι, μέ πρῶτον τόν ἐπίσης νεαρό τότε Βιλαμόβιτς, δέν εἶχαν ἀκόμη ἐξαπολύσει τήν καταλυτική τους ἐπίθεση. Αὐτές καί ὄλες οἱ ἄλλες πληροφορίες πού ἀφοροῦν τή δομή καί τά συμφραζόμενα τῶν πέντε διαλέξεων καί οἱ ὁποῖες εἶναι ἀναγκαῖες γιά νά κατανοηθεῖ τόσο τό ἐν γένει πλαίσιο τῶν διαλέξεων αὐτῶν ὅσο καί ἡ θέση τους στό ὅλο ἔργο τοῦ Νίτσε παρουσιάζονται μεστά, ἀλλά καί μέ μιᾶ οὐσιαστική λιτότητα πού δέν βαραίνει ἀνώφελα τό κείμενο, στόν πρόλογο καί στίς σημειώσεις τοῦ Νίκου Σκουτερόπουλου. Δέν χρειάζεται νά μᾶς ἀπασχολήσουν ἐδῶ περισσότερο.

«Περί τοῦ μέλλοντος τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων μας»: Ὁ τίτλος εἶναι ἐν πολλοῖς παραπλανητικός, γιατί ὁ Νίτσε δέν ἔχει νά προτείνει πρόγραμμα, στόχους καί τά συναφή, δέν σκιαγραφεῖ κανένα ὄραμα δημοκρατικοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ, καί τό μέλλον τόν ἀπασχολεῖ μόνο ρητορικά. Οἱ διαλέξεις συνι-

στοῦν ἀπλῶς μιᾶ κριτική πού θίγει καίρια τίς ρίζες τῶν ὑπαρχόντων ἐκπαιδευτικῶν θεσμῶν καί πρῶτα ἀπ' ὅλα αὐτές τοῦ κλασικοῦ γερμανικοῦ γυμνασίου τῆς ἐποχῆς του.

Τά περιθώρια ἀνάγνωσης πού ἐπιτρέπουν οἱ τρέχουσες ἀπόψεις (ὄχι μόνον ἀριστερές ἢ «ἀριστερές») δέν ἀφήνουν ἄλλη δυνατότητα ἀπό τό νά χαρακτηρίσουμε τή θέση ἐκφορᾶς τῶν διαλέξεων ὡς ἀντιδραστική καί μάλιστα ἀκραία: τό κείμενο τοῦ Νίτσε συνιστᾶ ὀλόκληρο ἕνα πύρινο ἐπιχείρημα ἐναντίον σέ μιᾶ παιδεία πού ἐπιδιώκει ἀπλῶς νά ὑπηρετήσει τό λαό καί τόν τόπο συνδέοντας τήν ἐκπαίδευση μέ τήν παραγωγή, ἐνῶ οἱ κρίσεις του γιά τό γερμανικό γυμνάσιο καί τό γερμανικό πανεπιστήμιο μποροῦν νά συνοψισθοῦν στό ὅτι αὐτό καί δέν ἔχει ὀρθώσει ἀρκετούς φραγμούς πρὸς τό ἐξωτερικό του καί καλλιεργεῖ παράλληλα μιᾶ ὑπερβολική ἐλευθερία ἔκφρασης στό ἐσωτερικό του. Σάν νά μήν ἔφτανε αὐτό, ἡ πραγματική μόρφωση γιά τόν Νίτσε μπορεῖ νά ἀφορᾶ μόνον τούς ἐκλεκτούς ἐνῶ ἔργο τῶν πολλῶν δέν πρέπει νά εἶναι ἄλλο ἀπό τή σκληρή δουλειά πού θά προετοιμάζει συνειδητά τήν ἔλευση καί θά συνδράμει ἀποφασιστικά τήν προστασία τῶν πνευματικῶν ὁδηγῶν καί ἡγητόρων. Ἄν ὑπάρχει μιᾶ «θετική» πρόταση στό κείμενο, αὐτή δέν εἶναι ἄλλη ἀπό ἕναν ἐκπαιδευτικό θεσμό ὁ ὁποῖος θά προφυλάσσει τούς ἐκλεκτούς πού θά τόν ἐπανδρῶνουν (ἄς μέ συγχωρήσουν οἱ φεμινίστριες, ἀλλά ὁ Νίτσε θεωρεῖται μισογύνης) ἀπό τήν τύρβη καί τή χυδαιότητα τῆς περιβάλλουσας ἀγορᾶς, ἐξασφαλίζοντας τίς συνθήκες γιά νά ἐπιτελέσουν αὐτοί τό δημιουργικό τους ἔρ-

γο ἀπερίσπαστοι. Τέλος, ἄν προσθέσουμε τή διάχυτη σέ ὅλο τό κείμενο ἀνησυχία τοῦ συγγραφέα γιά τόν καθημερινό εὐτελισμό τῆς γλώσσας, τίς συχνές ἀναφορές του στό αὐθεντικό γερμανικό πνεῦμα πού πρέπει νά ἀνακτηθεῖ καί τή θέση του ὅτι ἡ μόρφωση ταυτίζεται αὐστηρά μέ τή φιλοσοφία, τήν τέχνη καί, πάνω ἀπ' ὅλα, μέ τήν οὐσιαστική ἀρχαιογνωσία, τότε εἶναι περίπου προφανές ὅτι ἀκόμη καί ὁ κ. Μπαμπινιώτης θά ξεχνοῦσε τίς διαφορές του μέ τόν κ. Κακριδή, τόν κ. Μαρωνίτη καί τήν κ. Φραγκουδάκη καί θά συμμαχοῦσε εὐχαρίστως μαζί τους γιά νά ἀντιταχθεῖ σέ μιᾶ τόσο ὑπερβολικά ἀντιδραστική θεώρηση.

Κι ὁμως. Τά πράγματα δέν εἶναι ὑποχρεωτικῶς ἔτσι. Ἡ, μᾶλλον, δέν εἶναι ἔτσι. Ἀπλῶς οἱ τρέχουσες ἀπόψεις περί παιδείας, ἐκπαίδευσης καί μόρφωσης (παράδοξα ἐνιαῖες μόλις μία στρώση κάτω ἀπό τίς θορυβώδεις, ὑποτίθεται πολιτικές, ἀντιθέσεις πού τίς κάνουν νά διαφωνοῦν κάθετα) μαζί μέ ὅλα τά συναφή συμπαρομαρτοῦντα, παρελκόμενα καί παρακολουθήματα μᾶς ἔχουν ἀναγκάσει νά ξεχάσουμε, σωστότερα μᾶς ἔχουν ἐπιβάλλει νά ἀπωθήσουμε τίς δικές μας προσωπικές ἐμπειρίες, τίς δικές μας νεανικές ἐμπειρίες γιά ὅ,τι μπορεῖ νά συγκροτεῖ ἀφετηρία ἑνός γόνιμου στοχασμοῦ «γιά τό μέλλον τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων μας». Τό κείμενο τοῦ Νίτσε αὐτές ἀκριβῶς τίς ἐμπειρίες μᾶς ὑποχρεώνει νά ἀνασύρουμε καί, τουλάχιστον σέ ὅ,τι μᾶς ἀφορᾶ, εἶναι αὐτές οἱ ἐμπειρίες πού συγκροτοῦν τήν πραγματική θέση ἐκφορᾶς του. (Γιατί ὁ Νίτσε εἶναι πάντα ὁ ἐφηβος-φιλόσο-

φος. "Όχι μόνον γιατί ή φιλοσοφία του έλκει τούς εφήβους επειδή μιλάει από τή σκοπιά τους. "Όχι γιατί γίνεται έτσι ό φιλόσοφος τής εφηβείας. "Αλλά γιατί είναι αυτός πού μετέτρεψε τά όπλα τής εφηβείας σέ φιλοσοφική δύναμη. Γιατί κατέστησε τήν ίδια τήν εφηβεία ώριμη φιλοσοφική δύναμη).

Ποιοί είμαστε έμεις; "Απλώς οί τής ήμετέρας παιδείας μετέχοντες, αυτοί πού ανέβηκαν τά σκαλιά τών καθ' ήμās εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και λογίζονται κατά τοῦτο μορφωμένοι. Ποιές είναι αυτές οί έμπειρίες; Για νά τίς ξαναβρούμε χρειάζεται νά καταβάλουμε κόπο. Δηλαδή νά προσπαθήσουμε νά ξεχάσουμε και αυτά πού μάθαμε ή δέν μάθαμε στά εκπαιδευτικά μας ιδρύματα, και αυτά πού υποστήχαμε για νά μάθουμε, και αυτά πού μάθαμε για νά αντιμετωπίσουμε αυτά πού μās ανάγκασαν νά υποστούμε. Συγχρόνως, νά προσπαθήσουμε νά αποβάλουμε όλες τίς απόψεις μας περί παιδείας, εκπαίδευσης και μόρφωσης, όλες τίς απόψεις περί τοῦ παρελθόντος, τοῦ παρόντος και τοῦ μέλλοντος, περί τής δομής και τής λειτουργίας, περί τοῦ έκσυγχρονισμού και τοῦ έκδημοκρατισμοῦ τών εκπαιδευτικῶν ιδρυμάτων μας, όλες τίς απόψεις, επιφάνειες απόψεων και ψήγματα απόψεων, πού υίοθηήσαμε σχεδόν χωρίς νά τό καταλάβουμε μόνο και μόνο γιατί κυκλοφοροῦσαν και έμοιαζαν νά άπαντοῦν σχεδόν αυτόματα, δηλαδή χωρίς νά χρειαστεί νά μοχθήσουμε για νά τίς κάνουμε δικές μας, στίς άπορίες πού είχαμε ή μās επέβαλλαν. Μέ μιά λέξη, χρειάζεται νά μεταφέρουμε τούς έαυτούς μας εκεί, λίγο πρίν ή λίγο μετά από τίς Πανελλαδικές, τίς Πανελλήνιες ή τίς Γενικές Έξετάσεις, όταν τό τί είμαστε και τό τί θά γίνουμε παιζόταν πραγματικά και είχαμε συνείδηση ότι παιζόταν πραγματικά.

Τί συνέβαινε τότε; "Αν άφηθήσουμε τίς δουλειές πού επέβαλε ή άπόσταση πού διανύσαμε, αν τολμήσουμε νά θυμηθοῦμε, θά αναγνωρίσουμε ότι ήταν ή εποχή όταν, «ντυμένοι μέ τίς φανταχτερές πολύχρωμες στολές — μιά χαρά πού μόνο ό φοιτητής μπορεί νά τήν απολαμβάνει άκόμη, αφού όλα τά άλλα ντυσίματα είναι πιά τόσο σκυθρωπά», ανακαλύπταμε λίγο λίγο τόν έαυτό μας και τόν κόσμο, όταν μεθοῦσαμε από μιά αίσθηση άπορίας, μιάς άπο-

ρίας συναρπαστικής πού πιά μπορούσαμε σχεδόν νά διατυπώσουμε. "Ήταν ή εποχή πού συναντούσαμε για πρώτη φορά τά μεγάλα όνόματα και τά μεγάλα έργα τοῦ στοχασμοῦ, τής επιστήμης και τής τέχνης, και αίσθανόμαστε ότι μπορούσαμε νά τά άγγίξουμε. Κι αυτό πού θέλαμε ήταν νά μαθητεύσουμε κοντά τους. "Ήταν ή εποχή πού βλέπαμε νά χαράζουν άχνά μπροστά μας διαφορετικά μονοπάτια πού όλα έδιναν τήν υπόσχεση ότι θά οδηγήσουν στό νά καταλάβουμε τόν κόσμο και τή δική μας θέση σ' αυτόν. Πώς θά μās οδηγήσουν στό νά δημιουργήσουμε. Και διστάζαμε νά διαλέξουμε ανάμεσά τους, γιατί θέλαμε νά τά άκολουθήσουμε όλα. "Ήταν ή εποχή τής άπορίας και τοῦ θαυμασμοῦ.

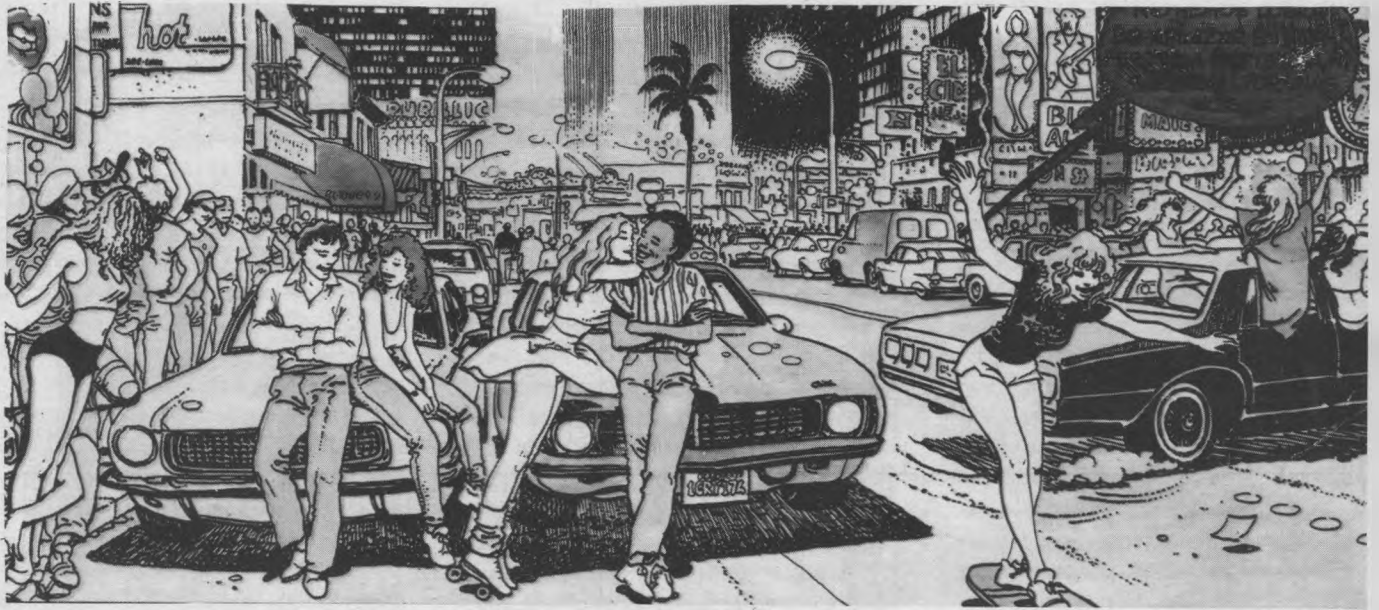
Δέν πιστεύαμε τότε ότι τά ξέραμε όλα και είχαμε βαθιά συναίσθηση τοῦ έωλου τών στοιχειωδῶν άκόμη απόψεών μας. Δέν είχαμε τήν οίηση νά ζητάμε τήν αὐτοτέλεια τής δικής μας άδιαμόρφωτης άκόμη σκέψης. "Αν ή έλευθερία τής έκφρασης σήμαινε τότε κάτι για μās, αυτό δέν ήταν άλλο από τήν έλευθερία νά αναζητήσουμε τόν έπαρκή δικό μας δάσκαλο, τόν δάσκαλο πού μπορούσαμε νά έμπιστευθοῦμε, αυτόν στόν όποιο είμαστε έτοιμοι νά άφοσιωθοῦμε χωρίς όρους και μέ όλες μας τίς δυνάμεις. Πραγματικά «πρωταρχική και άμεση ανάγκη μας» δέν ήταν άλλη από τό νά βρούμε τόν «πνευματικό όδηγό μας» και «νά άκολουθήσουμε μιά γεμάτη ένθουσιασμό πορεία πίσω από τά βήματά του».

"Αν δέν μās πλημμυρίσουν και δέν μās παραλύσουν οί ένοχές, θά υποχρεωθοῦμε —δύσκολα— νά όμολογήσουμε ότι όντως αυτή ή συναρπαστική άπορία, αυτός ό θαυμασμός, αυτή ή «πρωταρχική και άμεση ανάγκη» δέν χαρακτήριζε ποτέ όλους άνεξαιρέτως όσοι είχαν τήν ίδια ηλικία μέ μās. Πράγματι υπήρχαν τότε και εξακολουθοῦν άκόμη νά υπάρχουν μεγάλες διαφορές. "Οφείλουμε δηλαδή νά όμολογήσουμε ότι, όπως είχαν και όπως έχουν άκόμη σήμερα τά πράγματα, ή μόρφωση όντως «ξεκινά από ένα στρώμα άέρινο πού βρίσκεται πολύ πίο πάνω από τή σφαίρα τής ανάγκης, τοῦ άγώνα για τήν ύπαρξη, τής ένδειας».

"Αλλά γιατί ένοχές; Τί μās έμποδίζει νά αναζητήσουμε τούς λόγους —

κοινωνικούς, ψυχολογικούς ή όποιους άλλους— γι' αυτές τίς άνισότητες και νά πολεμήσουμε μέ όλες μας τίς δυνάμεις τά αίτια πού τίς γεννοῦν και τίς αναπαράγουν; Δέν είναι βέβαιο ότι αυτός ειδικά ό άγώνας, όπως όλοι άλλωστοι οί άγῶνες, χρειάζεται μόρφωση; Δέν είναι βέβαιο ότι οί ένοχές έδω δέν βοηθοῦν κατά κανέναν τρόπο αυτούς πού θέλουν αλλά έμποδίζονται «άπό τόν άγώνα για τήν ύπαρξη» νά έχουν σχέσεις μαζί της; Και ότι αυτές δουλεύουν μόνο πρὸς χάριν όσων τή φοβοῦνται γιατί τούς άπειλεῖ; "Ο Νίτσε μάλιστα θά προσέθετε ότι είναι η μνησικακία (τό *ressentiment* τών ύστεροτέρων γραπτῶν του) αὐτῶν τών τελευταίων πού κατόρθωσε νά εκμεταλλευτεί μέ πανουργία τήν έμφυτη ευγένεια (τό έτυμολογικό παρελθόν τόσο τής πανουργίας όσο και τής ευγένειας δέν θά χανόταν για τόν Νίτσε) όσων ήθελαν τή μόρφωση και μπορούσαν νά τή φτάσουν για νά τούς δημιουργήσει και νά τούς καλλιεργήσει αυτές τίς ένοχές, στό όνομα τής δημοκρατίας και μέ στόχο εκείνη τή γενική ίσοπέδωση πού επιτρέπει στους μέτριους και στους μνησικακούς νά επιπλεύσουν. Και αν έτσι έχουν τά πράγματα, γιατί νά μήν άποδεχθοῦμε τήν ευθύνη ότι είμαστε τότε όντως οί εκλεκτοί; "Εστω και μόνο για νά αναρωτηθοῦμε τί κάναμε αυτή τήν ευθύνη στό μεταξύ.

Στό μεταξύ οί μνησικακοί επικράτησαν. Τόσο πολύ ώστε νά τρομάζουμε μπροστά σέ κάθε ιδέα πού αναζητά τό τί είναι και τί μπορεί νά είναι ουσιαστική μόρφωση, νά καλύπτουμε τόν τρόπο μας μέ εκείνες τίς απόψεις πού άπωθοῦν από τή μνήμη τίς ίδιες τίς δικές μας γόνιμες έμπειρίες και, επιπλέον, δικαιολογοῦν αυτή τήν άμνησία, μέ τίς απόψεις πού άπαγορεύουν τίς ιδέες. Σήμερα έχει επικρατήσει απ' άκρου εις άκρον ή τάση πού είχε ήδη έντοπίσει ό Νίτσε τό 1872 και ή όποια, από τή μιά μεριά, «επιδιώκει τή μεγαλύτερη δυνατή διάδοση τής παιδείας» (όλοι πρέπει νά μποροῦν νά γράφουν ευάγωγες έκθέσεις ιδεῶν) και, από τήν άλλη, τόν ριζικό «περιορισμό» της. Πρόκειται για τήν άθλια ψευδομόρφωση, τής όποίας πρότυπο είναι ό έξειδικευμένος επιστήμονας, ό όποιος, πρίν άρχίσει νά εξειδικεύεται, όφείλει νά είναι σέ θέση νά έχ-

θέτει —μέ είσαγωγή, κύριο μέρος και επίλογο— τό κοινωνικό πρότυπο πού τόν προορίζουν νά γίνει. Σήμερα «ή έλλειψη γνώσεων για καθετί πού βρίσκεται πέρα από έναν ειδικό τομέα προβάλλεται ως ένδειξη ευγενικής ολιγαρχείας» ενώ τό κενό συμπληρώνεται από «έκεινή τήν κοινωνική ομάδα πού παρεμβλήθηκε σάν γλοιώδης κόλλα ανάμεσα στίς επιστήμες, δηλαδή τούς έφημεριδογράφους» γιατί όντως σήμερα «οί ιδιότυποι μορφωτικοί στόχοι τής έποχής μας κορυφώνονται στήν έφημερίδα».

Μέ αυτά τά δεδομένα, όσο βρισκόμαστε αντιμετώπι με «τήν ιδιοτέλεια πού επιτρέπει στήν παιδεία νά υπάρχει μόνο έφ' όσον είναι χρήσιμη στό κράτος», όσο αναλογιζόμαστε τήν «καταλήστευση τών νεανικών μας χρόνων», όσο συνειδητοποιούμε ότι ή δέσμευσή μας σέ μία δέσμη ή τό ισοδύναμό της ήταν ό κυριολεκτικός βιασμός τής «πρωταρχικής και άμεσης ανάγκης μας», ό βιασμός πού τήν υπέταξε στό άσφυκτικό στεγανό μιās άνούσιας βιοποριστικής εξειδίκευσης για τήν όποία, επιπλέον, όταν αναγκαζόμαστε νά τήν διαλέξουμε “έλεύθερα”, δέν ξέρουμε ούτε είμαστε σέ θέση νά ξέρουμε άπολύτως τίποτε, τότε «άφετηρία τής φιλοσοφίας μας δέν είναι πιά ό θαυμασμός αλλά κατ' ανάγκην γίνεται ή φρίκη».

‘Η φρίκη, λοιπόν, για τήν «καταλή-

στευση τών νεανικών χρόνων» πού συνεχίζεται μέ έντεινόμενους ρυθμούς μάς καλεϊ νά αφήσουμε για μία στιγμή στήν άκρη τίς άπόψεις μας για τούς ισχύοντες νόμους και τίς ρυθμίσεις πού θά τούς βελτιώνουν —για τήν είσαγωγή ή όχι τών αρχαίων στά γυμνάσια, για τή δωρεάν παιδεία και τούς περιορισμούς της, για τόν ένα ή τούς δύο κύκλους σπουδών, για τό άνεξέλεγκτο τής εξουσίας τών πρωτοβάθμιων καθηγητών, για τήν εξέλιξη του ΔΕΠ και τούς όρους της —δηλαδή νά αφήσουμε πρós στιγμήν στήν άκρη —για νά τό πολεμήσουμε κατόπιν πιό αποτελεσματικά— τό κράτος και τίς σύμφυτες ιδιοτέλειές του, και νά αναζητήσουμε πραγματικές, μεστές ιδέες για τό τί είναι μόρφωση και ποιό πρέπει νά είναι, σέ αυτή τή βάση, τό «μέλλον τών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων μας». ‘Ο Νίτσε προβάλλει μέ περισσή παρηρησία τίς δικές του και μάς προκαλεϊ.

Νά ποιά είναι μέ δυό λόγια ή πρόκλησή του:

Πρώτον, προϋπόθεση όλων είναι ή γλώσσα: «’ Αν δέν φτάσετε νά αισθάνεστε φυσική άηδία για όρισμένες λέξεις και εκφράσεις πού τίς έχουμε συνηθισει από τά δημοσιογραφικά φύλλα, πάψτε νά πασχίζετε για μόρφωση». ‘Από κει και πέρα, ό πραγματικός δάσκαλος «όφειλει νά δείξει γραμμή πρós

γραμμή μέσα στά κείμενα τών κλασικών συγγραφέων πόσο προσεχτικά και τούς μετρητοίς πρέπει νά εκλαμβάνουμε κάθε φράση. Θά πρέπει νά υποχρεώνει συνεχώς τούς μαθητές του νά διατυπώνουν ξανά και ξανά και κάθε φορά πιό καλά τήν ίδια σκέψη και θά σταματήσει μόνο όταν οι λιγότερο προικισμένοι αισθανθούν ιερό δέος για τή γλώσσα και οι πιό ταλαντούχοι ευγενικό θαυμασμό». Κι αυτό γιατί «ό,τι όνομάζουμε κλασική παιδεία έχει μία μόνο σωστή άφετηρία: τόν σοβαρό και αυστηρό έθισμό στή χρήση της μητρικής γλώσσας».

Δεύτερον, ή ίδια ή κλασική παιδεία δέν ταυτίζεται ούτε μέ τόν φιλολογικό σχολαστικισμό ούτε μέ τή δημοσιογραφική πολυπραγμοσύνη. ‘Η μόρφωση δέν έχει τίποτε νά κάνει ούτε μέ βαρύγδουπες κοινοτοπίες ούτε μέ τις ελαφρότητες τής γνώμης και τής δήθεν ελεύθερης έκφρασης. Μόρφωση σημαίνει πάνω άπ' όλα ουσιαστική ύποταγή. «’ Υποταγή και έθισμό στήν ύπηρεσία τής μεγαλοφυίας». ‘Αν δέν θέλουμε νά τήν σταθμίσουμε, υπάρχουν τρία κριτήρια: «’ Η έφεση πρós τή φιλοσοφία, τό ένστικτο για τήν τέχνη και, τέλος, ή σχέση μέ τήν ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα, πού είναι ή χειροπιαστή κατηγορική προσταγή κάθε πνευματικού πολιτισμού».

Τρίτον, αυτή ή έφεση, αυτό τό ένστικτο και αυτή ή σχέση καλλιεργούν-

ται και αναπτύσσονται μέσα σε έναν παιδαγωγικό θεσμό ό οποίος δεν έχει τίποτε να κάνει με την στείρα ακαδημαϊκή ελευθερία της ανεματίστητης γνώμης, ή οποια, στο όνομα μιας κίβδηλης αυτοτέλειας, αναπαράγει και επιτείνει την ευτέλεια. Πρόκειται για έναν θεσμό που στηρίζεται στην αρχή του ότι «χρειάζονται μεγάλοι όδηγοί» και ότι ή μόρφωση ξεκινάει από την υποταγή στα έργα τους. Ο θεσμός αυτός οφείλει να είναι σε θέση να «προσφέρει σκοπούς, δασκάλους, μεθόδους, πρότυπα, συντρόφους».

Τέταρτον και τελευταίο, τό να είναι κανείς έπαρκώς μορφωμένος συνεπάγεται ότι αυτός «δεν έχει μεγάλη ιδέα για τη μόρφωσή του αλλά αντίθετα τη βλέπει με καταφρόνηση». Αυτό είναι κάθε στιγμή έτοιμος να προχωρήσει παραπέρα, γιατί ή μόρφωση δεν κατακτιέται ποτέ όριστικά. Είναι ένας δρόμος χωρίς τέλος.

Αυτή είναι ή πρόκληση του Νίτσε. Καί κανείς, ούτε ό ίδιος, δεν μάς υποχρεώνει να υποκλιθούμε μπροστά στα όσα ίσχυρίζεται και να δα δεχτούμε ως έχουν. Αντίθετα, αυτές δεν ζητάει τίποτε λιγότερο από τους αναγνώστες του παρά να «αφανίσουν τό βιβλίο του με την πράξη τους και να τό κάνουν να ξεχαστεί». Αλλά ή πρόκληση παραμένει: έχουμε εμείς σήμερα, 120 χρόνια μετά τις διαλέξεις του Νίτσε, σωστότερες, πιό ώριμες, πιό άκμαίες, πιό σύγχρονες, πιό πλούσιες, πιό ολοκληρωμένες ιδέες για τό τί είναι μόρφωση; Έχουμε ξεπεράσει, μέσα στα 120 χρόνια που μεσολάβησαν, την «πνευματική φτώχεια της παιδαγωγικής σκέψης του καιρού» του; Ποιός θά τολμήσει, και με τί επιχειρήματα, να απαντήσει καταφατικά;

Και ιδού γιατί τό βιβλιαράκι με τις διαλέξεις του Νίτσε γίνεται σήμερα έξαιρετικά επίκαιρο. Ο νέος νόμος για την Ανώτατη Έκπαίδευση είναι κυριολεκτικά αντιδραστικός όχι τόσο λόγω των ρυθμίσεων που προβλέπει όσο γιατί μεταθέτει τό πρόβλημα σε ένα έδαφος που είναι σήμερα πια ουσιαστικά έξαντλημένο: τό έδαφος που δεν μπορεί να συντηρήσει παρά εκείνου του τύπου τις αντιπαραθέσεις τις όποιες ό νόμος-πλαίσιο του ΠΑΣΟΚ και τά όσα μεσολάβησαν από την ψήφισή του είχαν

έν πολλοίς άπωθήσει στο περιθώριο της πανεπιστημιακής ζωής. Οι διαλέξεις του Νίτσε δείχνουν ανάγλυφα ότι όσο συνεχίζεται ή «καταλήστευση των νεανικών χρόνων», όσο ό φοιτητής συνδέεται με τό πανεπιστήμιο «μόνον με τό αύτί» —και αυτό στην καλύτερη περίπτωση—, όσο δεν υπάρχουν ιδέες (όχι γνώμες) και σύγκρουση ιδεών (όχι απόψεων) για τό τί είναι και τί πρέπει να είναι, σήμερα και έδω, ουσιαστική μόρφωση, ως προς τί αυτή διαφέρει και σε τί πρέπει να διαφέρει από την επαγγελματική κατάρτιση, όσο δεν διατυπώνονται σχέδια και δεν αναπτύσσονται κινήματα, ναί, κινήματα, με άξονα τέτοιες ιδέες, τότε ή προσφιής στους δημοσιογράφους «κρίση» της παιδείας (της όποιας την αναπαραγωγή οι ίδιοι προωθούν συστηματικά με τη μεγαλύτερη δυνατή συνέπεια) θά διαιωνίζει τον κύκλο της και θά βαθαίνει. Τό προηγούμενο νομικό καθεστώς, επειδή είχε επιβάλει μια κάποια ήρεμία στο πανεπιστήμιο, μπορούσε ίσως να επιτρέψει την έστω δειλή, την έστω στοιχειώδη γέννηση τέτοιων ιδεών. Τό παρόν νομοθέτημα υποχρεώνει τους πάντες, διδάσκοντες και διδασκόμενους, καλούς και κακούς, ύψηλόβαθμους και χαμηλόβαθμους, δεξιούς, άριστερούς, κεντρώους και αδιάφορους, να τυρβάσουν περι άλλα, τά έν πολλοίς ανούσια. Για να εμποδίσει άκριβώς τέτοιες ιδέες από τό να υπάρχουν.

Τελειώνοντας, λυπάμαι που έχω να θίξω ένα ζήτημα χωρίς να έχω πάρει εκ των προτέρων την άδεια του ένεχομένου, αλλά τό βιβλιαράκι που έχω μπροστά μου με υποχρεώνει. Ίσχυρίζομαι λοιπόν, στο βαθμό που τά δικά μου κενά και ή δική μου άγνοια μου επιτρέπουν να αποφαινομαι σχετικά, ότι ή μετάφραση των διαλέξεων του Νίτσε. ό πρόλογος και οι σημειώσεις του μεταφραστή είναι άψογα μέσα στην ευστοχία, τη λιτότητα, την ουσιαστική σεμνότητά τους. Όπως είναι και όλόκληρη ή δουλειά του Νίχου Σκουτερόπουλου. Τόν Νίχο Σκουτερόπουλο γνωρίζω μόνο εξ όψεως. Γνωρίζω όμως ότι αυτός είναι πανεπιστημιακός δάσκαλος. Με όλο τό βάρος που είχε ή λέξη πριν ευτελιστεί. Και τολμώ ένα έρώτημα. τό όποιο, είμαι ευτυχώς βέβαιος, τόν θίγει: τό νομικό καθεστώς που διέπει

—και διέπει— τό ελληνικό πανεπιστήμιο προβλέπει μια θέση για τόν Νίχο Σκουτερόπουλο που να αντιστοιχεί πραγματικά σε όσα προσέφερε και σε όσα συνεχίζει να προσφέρει; Δηλαδή του παρέχει τά αντικειμενικώς έλάχιστα εκείνα μέσα που του επιτρέπουν να εξακολουθεί, κατά τό δυνατόν άπρόσκοπτα και άπερίσπαστος, να αναπτύσσει τό έργο του; Καί, τελευταία έρώτηση, τό «μέλλον των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων μας» δεν συναρτάται και με την απάντηση στο έρώτημα αυτό;

Κι ένα ύστερόγραφο λίγο μίζερο. Γιατί αυτή ή έκδοτική προχειρότητα σε ό,τι άφορά τά δύο συμπληρωματικά κείμενα του Νίτσε (αυτά δεν διακρίνονται από τό κείμενο των πέντε διαλέξεων με μια λευκή σελίδα ή έναν ευκρινή τίτλο, ένω σωστά τά παρουσιάζει ό μεταφραστής από κοινού άλλα ύπαινίσσεται ό πίνακας περιεχομένων, οι σημειώσεις του μεταφραστή ξεχάστηκαν να τυπωθούν κ.λπ.); Καί γιατί τό περιτύλιγμα του βιβλίου είναι ένα επιθετικό καταπράσινο έξώφυλλο —με όλίγες νύξεις κόκκινου και έλαφριές πινελιές μαύρου— τό όποιο παραπέμπει ευθέως σε βιβλία που προσρίζονται εκ κατασκευής μόνο για τά καροτσάκια;

Σημείωση: Οι φράσεις που βρίσκονται μέσα σε διπλά εισαγωγικά ανήκουν στο υπό συζήτηση κείμενο του Νίτσε. Όστόσο, για τις ανάγκες του δικού μου κειμένου, άλλαξα αρκετές φορές τη σύνταξη και συχνά έφτιαξα νέες φράσεις κάνοντας κολάζ από τμήματα φράσεων του Νίτσε που βρίσκονται σε διαφορετικά σημεία του κειμένου του. Τουλάχιστον κατά τη δική μου γνώμη, δεν πρόδωσα έτσι ό,τι θά μπορούσε να αποκληθεί “πνεύμα” του συγγραφέα.

Αρσιτείδης Μπαλτάς

ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ: Άνδριονα ποιήματα
 ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ: Άνδριονα επιστολές
 Σχολιαστές: παρουσιάζει: Μίρδα Ατσογιάννη

ΒΙΚΤ ΘΕΩΔΩΡΟΥ: Ποίηση	ΑΕΓΓ ΠΟΤΑΙΟΣ: Σχόλια
Γ. ΠΑΤΙΑΝΗΣ: Σχόλια	Μ. ΠΡΑΤΙΚΑΚΗΣ: Σχόλια, Ποίηση
Φ. ΔΡΑΚΟΝΤΑΕΙΔΗΣ: Άντρίονα και Ποίηση	ΣΒ ΣΑΛΠΕΑΚ: Τό μαύρο όραμα
ΚΑΡ ΔΑΡΒΙΝΟΣ: Γη του Πιρό	ΓΚΤ ΝΤΕ ΜΠΑΣΑΝ: Τό βαρκόλο
ΑΝΤ ΤΣΕΧΟΦ: Άντρίονα	ΕΝΤ ΔΙΜΟΝΟΒ: Σχολιαστές
Σ. Α. ΠΑΛΜΤ: Ποίηση	Α. ΠΑΡΘΕΝΗΣ: Ποίηση
Α. ΚΟΚΚΙΝΟΣ: Λογοτεχνία, Σινεμά	Τ. ΓΟΥΔΑΛΗΣ: Προβλεπόμενα

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 63

‘Ο Νίκος Κούνδουρος μιλάει για τή «Μπαλάντα ενός δαιμονισμένου»

συνέντευξη στον Γιώργη Πελαντάκη

Στήν ιστορία του ελληνικού κινηματογράφου σημαντική θέση κατέχει ή μορφή του Νίκου Κούνδουρου. ‘Ο Κούνδουρος παρουσιάζεται στην ελληνική οθόνη μέ τήν ταινία του «‘Η μαγική μας πόλη». ‘Ακολουθεί ό «Δράκος», ταινία διεθνώς αναγνωρισμένη, τήν όποία μάλιστα ό Φρανσουά Τρυφώ άποκαλεί «φίλμ συναρπαστικό μέ ποιητική έμπνευση, πού φτάνει σέ στιγμές άληθινής έκστασης». ‘Ο ίδιος ό Νίκος Κούνδουρος, μέ τό χαρακτηριστικό ύφος του λόγου του, δηλώνει γι’ αυτό τό έργο του αλλά και για τόν ελληνικό κινηματογράφο: «‘Ο “Δράκος” ήταν ή ταινία πού έμελλε μέ διάφορες περιπέτειες νά πάρει τή θέση πού πήρε μέσα στήν ελληνική γραμματεία και όχι στήν κινηματογραφική γραμματεία, τήν όποία περιφρονώ βαθύτατα. Δέν καμαρώνω καθόλου πού κάνω ταινίες. Έχω πλήρη συναίσθηση ότι μέσα σέ μιά έποχή πού οι άλλοι χώροι τής σκέψης, του στοχασμού, τής τέχνης δόξασαν και δοξάστηκαν, ό κινηματογράφος παρέμεινε φελλίζων στα χέρια ανθρώπων οι όποιοι δέν συλλάβανε καθόλου ούτε τά σημάδια των καιρών ούτε τό ρόλο πού θά μπορούσαν νά ‘χουν παίξει. Δέν κατάφερε μέχρι σήμερα ό κινηματογράφος, έκτός έλαχίστων εξαιρέσεων, νά ακολουθήσει σέ τίποτε τους άλλους Έλληνες διανοούμενους και καλλιτέχνες στήν άγωνιακή τους προσπάθεια νά σηκώσουν τόν ήλιο σ’ αυτό τόν τόπο δύο πόντους επάνω. Εΐμαστε στό περιθώριο τής ελληνικής παιδείας, κακομαθημένα παλιόπαιδα, φιλάρεσκα, άτάλαντα τίς πιό πολλές φορές, θορυβώδη μικρά πιράνας, πού θέλουν νά καταβροχθίσουν τό βόδι πού ‘πεσε μέσα στό ποτάμι».

Στή συνέχεια ακολουθούν οι ταινίες: «Οί παράνομοι», «Τό ποτάμι», ή πολυβραβευμένη «Μικρές ‘Αφροδίτες»,

τό «1922» και «Τό μπορντέλο».

Μιλώντας κανείς για τόν Νίκο Κούνδουρο, θά μπορούσε νά σταθεϊ σέ δύο βιογραφικά του στοιχεία, των όποιων ή σφραγίδα είναι παρούσα σ’ όλο τό κατοπινό του έργο. Τό πρώτο είναι ή σχέση του μέ τήν έξουσία αυτού του τόπου και τό δεύτερο ή θητεία του στις είκασιτικές τέχνες. ‘Ο Κούνδουρος είναι πτυχιούχος τής ‘Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών, και άσφαλώς ή είκαστική αντίληψη του πλάνου μολιάζει τήν κινηματογραφική του γραφή. Τά κάδρα του Κούνδουρου —όπως γράφει ό Γ. Σολδάτος— είναι προσεγμένα είκαστικά μέχρι τήν τελευταία τους λεπτομέρεια και οι συνθέσεις τους παρουσιάζουν άσυνήθιστη για τόν ελληνικό κινηματογράφο πλαστικότητα.

Τόν Νίκο Κούνδουρο τόν συνάντησα κατά τή διάρκεια του μοντάζ τής ταινίας πού έτοιμάζει τά δύο τελευταία χρόνια και έχει τόν τίτλο: «‘Η μπαλάντα ενός δαιμονισμένου». Μέσα στήν ένταση και τό πάθος αυτής τής δουλειάς, μου παραχώρησε αυτή τή συνέντευξη.

Γ.Π.: Νίκο, μετά από σπουδαίες και πολυβραβευμένες ταινίες, όπως οι «Μικρές ‘Αφροδίτες», «Οί παράνομοι», «Τό ποτάμι», «‘Η μαγική μας πόλη», «‘Ο Δράκος», πού θεωρήθηκαν σταθμοί για τόν ελληνικό κινηματογράφο και απέσπασαν κολακευτικές κριτικές από Ευρωπαίους κριτικούς και σκηνοθέτες, κάνεις μιά στροφή προς τήν ιστορία. Έτσι, έχουμε ταινίες όπως τό «1922», τό «Μπορντέλο» και τώρα τήν «Μπαλάντα ενός δαιμονισμένου». Στίς προηγούμενες φαίνεται νά ενδιαφέρεσαι ν’ άκούσεις τά βήματα τής ιστορίας και νά άφουγκραστεϊς τήν άνάσα τής. Σ’ αυτές τίς ταινίες ή έπιζητούμενη σχέση κινηματογράφου και ιστορίας άπαντάει

σ’ ένα αίτημα, πού είναι τό αίτημα για μιά νέα ιστορία, ή όποία δέν παραθέτει άπλώς γεγονότα πού πλαισιώνουν κάποιο σημαντικό γεγονός ή κάποια σημαντικά πρόσωπα —στρατάρχες, βασιλείς, μάχες, συνθήκες κ.λπ.— αλλά είναι μιά προσπάθεια νά περάσουμε από τό άτομικό στό συλλογικό, σέ συνολικά φαινόμενα, σέ συλλογικές νοσηρόπιες: νά δούμε δηλαδή τό παρελθόν, τήν κοινωνία του παρελθόντος, στό σύνολο των άναφορών τής. Δέν βλέπεις τόν κινηματογράφο ως έποπτικό μέσο διδασκαλίας τής ιστορίας. Έτσι, σήμερα και μετά τίς σκηνές πού είδα στό στούντιο κατά τή διάρκεια του μοντάζ και τά όσα άκουσα από σένα, περιμένω μέ άγωνία τή νέα σου ταινία. Σέ μιά συνέντευξή σου μάλιστα, πού διάβασα προχθές, ανέφερες ότι αυτή είναι ή ταινία τής ζωής σου και ότι μετά από αυτήν θά μπορούσες νά μή γυρίσεις τίποτε άλλο. Τί άκριβώς διαπραγματεύεται ή ταινία σου; Πώς και τί ήταν αυτό πού σ’ έκανε νά άσχοληθείς μέ τόν Λόρδο Μπάυρον;

Ν.Κ.: Μου γίνεται συχνά αυτή ή έρώτηση: Γιατί ό Μπάυρον; Γιατί ακόμα μιά ταινία μνήμης; Γιατί τώρα; Στο γιατί ό Μπάυρον δέν μπορώ νά άπαντήσω. Πρίν από δύο χρόνια γιορτάστηκαν τά διακόσια χρόνια από τή γέννησή του. Αυτό είναι ένας πρώτος έρεθισμός. Τότε κάποιος φίλος από τήν ‘Αγγλία, πού είχε μαζέψει υλικό για τή ζωή του Μπάυρον, ήρθε και μου πέταξε τήν πρώτη ιδέα — μέ έρέθισε. ‘Ο Μπάυρον είναι ένα πρόσωπο μυθικό μέσα στήν άγωγή μου, τήν έφηβική άγωγή μου. Και δέν έννοώ ό Μπάυρον ό είκοσάχρονος, ό νεαρός έφηβος Μπάυρον, ό σχεδόν έφηβος Μπάυρον, πού είχε έρθει στήν ‘Αθήνα, έρωτεύτηκε τή μικρή Τερέζα Μακρή, έγραψε τό περίφημο τραγούδι «Σ’ αγαπώ, αγαπή μου,

σ' αγαπῶ» καί ἔμεινε βέβαια στήν ἑλληνική ἱστορία γιά τόν φιλελληνισμό του, γιά τά γιακαδάκια Μπάυρον καί τόν πασίγνωστο ρομαντισμό του. Ὑπάρχει ἕνας ἄλλος Μπάυρον, πολύ λιγότερο γνωστός σ' αὐτούς πού δέν ἔχουν λόγο νά τόν γνωρίσουν: εἶναι ὁ τελικός Μπάυρον, ὁ ὠριμος Μπάυρον τῶν 35-36 χρόνων, πού ἤρθε τόν Γενάρη τοῦ '24 στήν Ἑλλάδα, στό Μεσολόγγι, καί πέθανε τρεῖς μῆνες ἀργότερα ἀπό κρύωμα, χωρίς ἥρωισμό. Αὐτός ὁ Μπάυρον, ὁ τραγικός Μπάυρον, ὁ Μπάυρον πού ἡ θυσία του ἔμεινε ὡς μῦθος ἑλληνικός, εἶναι πού μέ ἀπασχόλησε πολύ.

Λίγοι γνωρίζουν ὅτι ὁ Μπάυρον δέν ἤρθε στήν Ἑλλάδα μονάχα σάν κομιστής τοῦ ἀγγλοελληνικοῦ κομιτάτου. Ἦρθε στήν Ἑλλάδα κουβαλώντας μαζί του τό θάνατο — τό θάνατό του. "Ἦθελε νά πεθάνει. " Ἄς ποῦμε λοιπόν ὅτι εἶναι μιά μεγαλειώδης αὐτοκτονία ὁ ἐρχομός τοῦ Μπάυρον στήν Ἑλλάδα. Ἀπό γράμματα πού ἀφησε, ἀπό πολυάριθμα γράμματα σέ φίλους καί ἀπό τά ἡμερολόγια τῶν ἀνθρώπων πού τοῦ συμπαρασάθηκαν στίς τελευταῖες του στιγμές, ξέρουμε βῆμα πρὸς βῆμα ὅλη τήν πορεία τοῦ Μπάυρον ἀπό τότε πού ἔφτασε στήν Ἑλλάδα, πού ἔμεινε ἔξω ἀπό τά σύνορα τοῦ Μεσολογγίου στά νησιά τοῦ Ἴονιου ἔξι μῆνες, διατάζοντας νά περάσει στήν Ἑλλάδα πού κατασπαράζονταν τότε ἀπό ἐμφύλιες διαμάχες. Τελικά, πέρασε στό Μεσολόγγι. Συνάντησε τόν Μαυροκορδάτο, ὁ ὁποῖος τόν ἔκανε στρατηγό, ἔκανε μεγαλεπήβολα σχέδια — ἐπιθετικά σχέδια, δέν πρόλαβε νά πραγματοποιήσει τίποτα, πέθανε ἀπό κρυολόγημα καί ἀπό ἀνοσιείες ἴσως τῶν γιατρῶν καί ἀπό ἀδεξιότητες, λίγες βδομάδες ἀργότερα.

Ὁ τελικός θάνατος εἶναι ἕνα θέμα πού μέ τή δική μου ἐκτίμηση περιέχει ἕνα εὔρος, γιατί εἶναι ὁ θάνατος ἑνός διανοούμενου· δέν εἶναι ἀπλῶς ὁ θάνατος ἑνός ἀγνώστου στρατιώτη. Εἶναι τό ἀποτέλεσμα, ἡ ὀλοκλήρωση, τό συμπλήρωμα μιᾶς ζωῆς πού τήν θέλησε νά εἶναι ἔτσι πού εἶναι, γιατί ὁ Μπάυρον τή διάλεξε τή ζωῆ του. Ὁ Μπάυρον πάλευε μέ θεούς καί δαίμονες, πάλευε μέ τήν κοινωνία τῆς ἐποχῆς του, πάλευε μέ τήν Ἱερή Συμμαχία τῶν βασιλιάδων τῆς Εὐρώπης καί τελικά πάλευε μέ τόν ἑαυτό του. Ἀπαρνήθηκε

ὅ,τι εἶχε φτιάξει ὡς ἐκείνη τήν ὥρα. Θέλησε νά πεθάνει μ' ἕναν θάνατο ὀδυνηρό, νομίζοντας ὅτι ἔτσι κατακτᾷ ἕναν ἄλλο χῶρο αὐτογνωσίας — ἄς ποῦμε μεγάλες κουβέντες. Τό θέμα εἶναι ἡ γοητευτική πορεία τοῦ Μπάυρον πού μαζί μέ τόν Βίκτωρα Οὐγκώ ἦταν ἀπό τά μεγαλύτερα πνεύματα πού ἐκπροσώπησαν τόν φιλελευθερισμό ὁ ὁποῖος ἀκολούθησε τῆ Γαλλική Ἐπανάσταση κατὰ τόν 19ο αἰῶνα καί φυσικά ἐτοίμασε τίς ἐπαναστάσεις καί τή μοίρα τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Αὐτός ὁ μυθικός Μπάυρον θά μπορέσει νά ἀποτελέσει θέμα γιά ἑκατό ταινίες καί ὄχι γιά μία. "Ἴσως — γιά νά κλείσω τίς αἰτίες πού μέ ὀδήγησαν στόν Μπάυρον — ἦταν τό σύγχρονο τοῦ μυθικοῦ ἥρωα. Εἶναι μυθικός ὅσο καί σημερινός. "Ἴσως ὑπῆρξε μία ἀπό τίς πιό εὐγενικές μορφές τῆς ἐποχῆς του, μολονότι τόν ἔχουν πολεμήσει κυρίως Ἕλληνες ἱστορικοί πού θελήσανε νά ἀμφισβητήσουν τόν ρόλο του τόν ἀληθινό καί τόν ἐρχομό του στήν Ἑλλάδα: τόν καταγγείλανε σάν πράκτορα τῶν Ἀγγλων. Ἀπό μία ἄποψη, ἔμμεσα ἴσως, ἀλλά δέν μπορεῖ κανείς νά τό ἀρνηθεῖ, ὑπῆρξε ἐκπρόσωπος ὄχι μιᾶς ἄμεσης ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἀλλά μιᾶς ἔμμεσης ἐπιθυμίας τῶν Ἑγγλέζων νά ἀναμειχθοῦν καί νά βάλουν χέρι στήν καινούργια γῆ, στό καινούργιο ἔθνος πού γεννιόταν ἀπό τήν ἐπανάσταση τοῦ '21.

Ὁ Σιμόπουλος καταγγέλλει τόν Μπάυρον χωρίς ἐνδοιασμούς σάν πράκτορα. Οἱ μελετητές τοῦ Μπάυρον ἀρνοῦνται αὐτή τήν καταγγελία, ἂν καί δέν ἔχουν τήν ἴδια εὐαισθησία πού ἔχουν οἱ Ἕλληνες, γιατί βλέπουν εὐρύτερα στόν Μπάυρον νά ζωντανεῖ τό πνεῦμα μιᾶς ὀλοκλήρης ἐποχῆς. Καί δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ Μπάυρον ἀγαπήθηκε ὅσο λίγοι στήν Εὐρώπη, κι ὄχι μόνο στήν ἐποχή του ἀλλά καί ἀργότερα. Ἐγινε πασίγνωστος σ' ὅλο τόν κόσμο γιά ἕνα εἶδος ἀθωότητος πού περιεῖχε ἡ ἰδεολογία του, ἡ ἀκραία ἰδεολογία του, καί γιά τόν ἀθεϊσμό του, πού δέν προσέβαλλε ὅμως τήν ἄς ποῦμε ἀστική ἐξουσία πού γεννιόταν σιγά σιγά στόν 19ο αἰῶνα· καί γιά τήν ὁμορφιά του ἀκόμα, πού ὑπῆρξε μᾶλλον μυθική — καί ἡ ὁμορφιά, ὡς γνωστόν, ἀφοπλίζει.

Γ.Π.: Νίκο, τήν ταινία σου αὐτή τή γύρισε στή Σοβιετική Ἐνωση (μᾶς ἔμεινε βλέπεις τό ὄνομα) καί μάλιστα στήν Οὐκρανία. Τί ἦταν αὐτό πού σέ ὤθησε νά ἀναζητήσεις σ' αὐτή τή μακρινή χώρα τό γύρισμα τῆς ταινίας καί δέν γύρισε στόν τόπο πού ἀγάπησε ὁ μέγας αὐτός ὄραματιστής τῆς Ἑλλάδας, στόν τόπο πού διάλεξε νά πεθάνει, στό μαρτυρικό Μεσολόγγι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης;

Ν.Κ.: Μέ ρωτᾶς γιατί ἡ ταινία γυρίστηκε στή Σοβιετική Ἑνωσι. Ἡ Ἑλλάδα δέν κρατᾶει δυστυχῶς μνημεῖα ἀπό τή μνήμη τῆς, πέρα ἀπ' αὐτά πού ἀναλαμβάνουν κάτω ἀπό τή στοργική προστασία τους ἡ πολιτεία, ἡ Ἀρχαιολογική Ὑπηρεσία, οἱ ἀρχαιολόγοι. Ὑπάρχουν πάμπολλα μνημεῖα τῆς πρόσφατης ἑλληνικῆς ἱστορίας, κατεστραμμένα κτίρια, ὑπάρχουν κατεστραμμένες πόλεις, οἱ ὁποῖες δέν μᾶς ἐπιτρέπουν πιά οὔτε νά ἀναπαραστήσουμε κάτι ἀπό τήν ἐποχή τοῦ 17ου καί 18ου αἰώνα, καθώς εἶναι ἐποχές πού δέν πέσανε στό ἄμεσο ἐνδιαφέρον τῆς κρατικῆς στοργῆς.

Ἔτσι, τό Μεσολόγγι ἔχει καταστραφῆ ἐξ ὀλοκλήρου — τό Μεσολόγγι τοῦ '24. Δέν ὑπάρχει οὔτε ἓνα κομμάτι ἀπό τό κάστρο, δέν ὑπάρχει ἓνα σπίτι, μιά γειτονιά, ἓνας δρόμος. Δέν ὑπάρχει κἄν ἡ περίφημη λιμνοθάλασσα, ἡ ὁποία ἔχει ἐντελῶς ἀλλοιωθεῖ. Ἀναζητώντας λοιπόν τούς χώρους ὅπου θά ξανάστηνα τό Μεσολόγγι τῆς Ἐπανάστασης, δέν βρήκα οὔτε λείψανα. Ἀναγκάστηκα νά φάξω γύρω γύρω καί τελικά, σχεδόν τυχαῖα, μέ ὑπόδειξη κάποιων φίλων, βρέθηκα στήν Οὐκρανία, στά χωριά τῶν Τατάρων, φάχνοντες τή χαμένη παρθενιά τῶν ἑλληνικῶν τοπίων. Ἔτσι, ἀποφασίστηκε, καί μέ τήν ἐνθουσιώδη σύμπραξη τῶν Σοβιετικῶν κινηματογραφιστῶν, νά γυριστεῖ ἡ ταινία μέ ἑλληνικά καί σοβιετικά κεφάλαια, μέ ἡθοποιούς Ἑλλήνες καί Σοβιετικούς, μέ τεχνικούς Ἑλλήνες καί Σοβιετικούς καί σέ σοβιετικό ἔδαφος, ὅπου ἀναπαραστάθηκε τό μέρος τοῦ Μεσολογγίου πού μᾶς χρειάστηκε γιά τήν ταινία.

Γ.Π.: Ἄν δέν κάνω λάθος, βρεθήκατε στή Σοβιετική Ἑνωσι τῆς μέρες τοῦ πραξικοπήματος, τίς μέρες πού γραφότανε τό ὑστερόγραφο ἑνός δράματος, τῆς συγκλονιστικῆς δηλαδή ἐξέλιξης καί κατάληξης τῆς μεγάλης Ὀκτωβριανῆς Ἐπανάστασης. Τά γεγονότα πού ἐξήσες ἐκεῖ ἐσύ, ἓνας ἄνθρωπος πού ἀνάλωσε ἓνα σημαντικό μέρος τῆς ζωῆς του στό ἀριστερό κίνημα, μήπως στό μέλλον σέ ὀδηγήσουν σέ μιά νέα ταινία, πού θά διαπραγματεύεται αὐτές τίς ἱστορικές γιά τήν ἀνθρωπότητα στιγμές;

Ν.Κ.: Βρεθήκαμε στή Σοβιετική Ἑνωσι ἀκριβῶς στίς αἰχμηρές ὥρες τοῦ τελευταίου πραξικοπήματος, τοῦ Αὐγούστου δηλαδή τοῦ '91. Ζήσαμε ἀπό κοντά τήν κατάπληξη, τήν ἀπορία καί τήν ἀμηχανία τῶν Σοβιετικῶν ἀμηχανία —γιατί δέν πρόλαβε νά δημιουργηθεῖ κάποιος ἐνθουσιασμός, καθώς καί τό ἴδιο τό πραξικόπημα καί τὰ ἐπιγεγόμενα, πού ἔφεραν σέ μεγάλη ταραχή τό χῶρο, σέ τεράστια ἀμηχανία, γιατί ἐνῶ πιστέφανε στήν περεστρόικα καί τόν Γχορμπατσῶφ, βρέθηκαν ἀναγκασμένοι νά ἀρνηθοῦν τόν Γχορμπατσῶφ καί νά χειροκροτήσουν τόν Γιέλτσιν. Τό ἀλματώδες ξεσκήωμα τῶν δημοκρατιῶν νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τήν τυραννική μητρόπολη, τὰ ἐθνικιστικά κινήματα πού βέβαια φαίνονται ὑποπτα εὐκόλα καί μπορεῖ κανεῖς νά ἐξηγήσει τήν καταγωγή τους, καθώς οἱ περισσότερες δημοκρατίες εἶχαν βίαια προσαρτηθεῖ καί στόν κομμουνισμό καί στόν σταλινισμό ἀργότερα, πού ἄφησε ὀδυνηρές μνήμες στούς κατοίκους τῶν προσαρτημένων χωρῶν. Ὑπῆρξε ἀμηχανία. Καί τώρα βέβαια πού μιλάμε, τὰ πράγματα ἔχουν περάσει σέ ἄλλη φάση, πού ἀγγίζει τὰ ὅρια τῆς ἀελπισίας, μέ τὰ οικονομικά προβλήματα, τὰ προβλήματα διακίνησης προϊόντων, τὰ προβλήματα τοῦ νομίσματος πού ἔχουν γίνει ἀσκήματα, καθώς φοβερὸς λιμός κρέμεται πάνω ἀπό τὰ κεφάλαια τῶν Σοβιετικῶν. Τό μεγάλο πρόβλημα εἶναι κυρίως στήν ἐπαρχία, ἡ ὁποία καλεῖται νά αὐτοσυντηρηθεῖ.

Γ.Π.: Καί τώρα μιά ἄλλη ἐρώτηση: Μήπως τὰ γεγονότα πού συνέβαιναν ἐκεῖνες τίς μέρες στή Σοβιετική Ἑνωσι —τά τραγικά γεγονότα— ἐπηρεάσαν τό κλίμα τῆς ταινίας;

Ν.Κ.: Ναι, γυρίστηκε μιά ταινία, ἓνα δράμα προσωπικό, μέσα σ' ἓνα δράμα εὐρύτερο: τό δράμα τοῦ Μπάουρον, τό δράμα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης —πού στά 1824 ἔφθινε ἀπό τίς ἐμφύλιες διαμάχες— μέσα στό δράμα τῆς μεγάλης σοβιετικῆς πανσπεριμίας τῶν διακοσιῶν ἐβδομήντα ἑκατομμυρίων κατοίκων μέ ἀναρίθμητες φυλές, γλώσσες, θρησκείες. Τό μείγμα ἀπέδωσε. Πιστεύω ὅτι τό δράμα τοῦ χώρου ἐπηρεάσε τό δράμα τῆς ταινίας, τό δράμα τοῦ Μπάουρον. Κυρίως ἡ ἀτμόσφαιρα, ἀλλά βέβαια —καί αὐτό θά ἤθελα νά τό τονίσω— καί ἡ ἀρχαία φύση τῶν Ρώσων. Μιλᾶω γιά Ρώσους, γιατί ἐγώ Ρώσους γνώρισα καί ὄχι Ἀσιάτες Σοβιετικούς οὔτε μουσουλμάνους Σοβιετικούς. Ρώσους ὀρθόδοξους μάλιστα καί μ' αὐτούς εἶχα συναλλαγῆ.

Αὐτή τή σλαβική ψυχὴ πού τή γνωρίσαμε μέσα ἀπό ἀναγνώσματα τῆς ρωσικῆς λογοτεχνίας καί νομίζαμε ὅτι εἶχε ἰσοπεδωθεῖ ἀπό τὰ ἐβδομήντα χρόνια ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ. Αὐτή ἡ συγκίνηση ζεῖ ἀτόφια καί ζεῖ ἄφθονα ἀκόμα. Ἐχει ἐπιζήσει, δέν ἔχει συντριβεῖ — τή συναντοῦσα σέ κάθε βῆμα μου. Δηλαδή δέν εἶναι ὑπερβολὴ νά πῶ ὅτι ἡ ρωσικὴ ψυχὴ εἶναι ἀκόμα ζωντανή. Ἐκεῖ ὅποια πέτρα κι ἂν σηκώσεις, σ' ὅποιο χαμόσπιτο κι ἂν μπεις καί σ' ὅποια φτώχεια μέσα χώσεις τήν περιέργειά σου, θά ἀντικρίσεις τούς ἥρωες τοῦ Ντοστογιέφσκι καί τοῦ Γκόγκολ ὀλοζώντανους. Πραγματικά τό θέλησα καί τό ἀναζήτησα νά περιέχεται αὐτή ἡ βαθιά θρησκευτικότητα καί ἡ ὑπαρξιακὴ ἀγωνία τοῦ ρωσικοῦ, τοῦ σλαβικοῦ λαοῦ μέσα στή μὴ θρησκευτικότητα ἀλλά καί στήν ὑπαρξιακὴ ἀγωνία τοῦ Μπάουρον.

Ἔχετε τίς ἀπαντήσεις;
Ἄν οὐκ ὑπάρχει τό περιοδικό γιὰ τὴν Οἰκολογία καὶ τὴν Πολιτικὴ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ
ΟΙΚΟΤΟΠΙΑ
 Τεύχος 19 Αὐγουστος 1992
 ΚΕΝΤΡΙΚὴ ΔΙΑΘΕΣΗ
 ΑΘΗΝΑ: ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ, Θεμιστοκλέους 37, τηλ. (01) 3602.644.
 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: ΚΕΝΤΡΟ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ, Λασσάνη 8, τηλ. (031) 237.463.